

ПРАВОТО И БИЗНЕСЪТ в съвременното общество

Сборник с доклади
от 5-та национална научна конференция
12 октомври 2022 г.

Издателство „Наука и икономика“
Икономически университет - Варна

**ПРАВОТО И БИЗНЕСЪТ
В СЪВРЕМЕННОТО ОБЩЕСТВО
THE LAW AND THE BUSINESS
IN THE CONTEMPORARY SOCIETY**

**Сборник с доклади
Conference proceedings**

**ПРАВОТО И БИЗНЕСЪТ
В СЪВРЕМЕНОТО ОБЩЕСТВО**

**Сборник с доклади
от 5-та национална научна конференция
12 октомври 2022 г.**

**THE LAW AND THE BUSINESS
IN THE CONTEMPORARY SOCIETY**

**Conference proceedings
of the 5-th National Scientific Conference
12 October 2022**

2023

Издателство „Наука и икономика“
Икономически университет – Варна

Сборникът се издава като резултат от Националната научна конференция „Правото и бизнесът в съвременното общество“, проведена на 12 октомври 2022 г. в Икономически университет – Варна. Научният форум е проведен от катедра „Правни науки“ по проект НПК – 304/2022 г. съгласно договор за частично финансиране на научен форум по реда на Наредбата за условията и реда за оценката, планирането, разпределението и разходването на средствата от държавния бюджет за финансиране на присъщата на държавните висши училища научна или художественотворческа дейност, обн. ДВ, бр. 73 от 16.09.2016 г., в сила от 01.01.2017 г., приета с ПМС № 233 от 10.09.2016 г.

Всички публикувани материали са рецензирани от утвърдени и водещи в съответната научна област специалисти, включени в редакционния съвет. Авторите носят напълно и изцяло отговорност за съдържанието на своите материали.

The book is published as a result of a national scientific conference “The law and the business in the contemporary society”, which took place at 12 October 2022 in the University of Economics – Varna. The scientific forum was organized by the Legal sciences Department – project SPC – 304/2022, pursuant to contract for partial financing of scientific forum according to Regulation for the conditions and order of evaluation, planning, distribution and spending of funds from the state budget for financing of the inherent for the state higher schools scientific or artistic activity, promulgated State Gazette 73/16.09.2016, effective of 01.01.2017, adopted by decree of the Council of ministers № 233 /10.09.2016 г.

All published reports are refereed by acknowledged and leading specialists in the respective scientific area, members of the Editorial board. The authors are solely responsible for the content of the submitted reports.

Тази книга или нейните части не могат да бъдат възпроизвеждани или предавани под каквато и да е форма или по какъвто и да е начин, електронен или механичен, и копирани без писменото разрешение на издателя.

This book or its parts may not be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, and copied without the written permission of the publisher.

© Издателство „Наука и икономика“, 2023.

ISSN 2603-5073

DOI: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022>

ОРГАНИЗАЦИОНЕН КОМИТЕТ

Председател:

доц. д-р Андрияна Андреева – катедра „Правни науки“

Членове:

проф. д-р Маргарита Бъчварова

доц. д-р Галина Йолова

гл. ас. д-р Дарина Димитрова

гл.ас. д-р Диана Димитрова

гл. ас. д-р Живка Матеева

гл. ас. д-р Виолета Вladoва-Иванова

гл. ас. д-р Милена Цветковска

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

проф. д-р Маргарита Бъчварова –
катедра „Правни науки“, ИУ – Варна

доц. д-р Андрияна Андреева –
ръководител катедра „Правни науки“, ИУ – Варна

доц. д-р Галина Йолова –
катедра „Правни науки“, ИУ – Варна

СЪСТАВИТЕЛИ

доц. д-р Андрияна Андреева

гл. ас. д-р Дарина Димитрова

гл. ас. д-р Живка Матеева

КОНТАКТИ:

9002, гр. Варна, бул. „Княз Борис I“ №77

Икономически университет – Варна

Катедра „Правни науки“

E-mail: katedra_pn@ue-varna.bg

ORGANIZING COMMITTEE

Chairman:

Assoc. Prof. Andriyana Andreeva, PhD –
„Legal sciences” Department, UE – Varna

Members:

Prof. Margarita Bachvarova, PhD
Assoc. Prof. Andriyana Andreeva, PhD
Assoc. Prof. Galina Yolova, PhD
Chief Assist. Prof. Darina Dimitrova, PhD
Chief Assist. Prof. Jivka Mateeva, PhD
Chief Assist. Prof. Violeta Vladova-Ivanova, PhD
Chief Assist. Prof. Milena Tsvetkovska, PhD

EDITORIAL BOARD

Prof. Margarita Bachvarova PhD –
„Legal sciences” Department, UE – Varna
Assoc. Prof. Andriyana Andreeva, PhD –
Head of „Legal sciences” Department, UE – Varna
Assoc. Prof. Galina Yolova, PhD –
„Legal sciences” Department, UE – Varna

EDITED BY

Assoc. Prof. Andriyana Andreeva, PhD
Chief Assist. Prof. Darina Dimitrova, PhD
Chief Assist. Prof. Jivka Mateeva, PhD

CONTACTS:

9002, Varna, 77, Knyaz Boris I Blvd.
University of Economics – Varna
„Legal sciences“ Department
E-mail: katedra_pn@ue-varna.bg

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Мария Славова ВЪТРЕШНАТА ПОРЪЧКА	11
2. Петър Христов ПРАВОТО И РАЗБИРАТЕЛСТВОТО В КОНТЕКСТА НА КОНЦЕПЦИЯТА ЗА ОБЩЕСТВО НА ЗНАНИЕТО	29
3. Владимир Николов ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА НА ПРАВОСЪДИЕТО – ВЪЗМОЖНОСТ ИЛИ НЕОБХОДИМОСТ	42
4. Емил Радев ЧАСТНО ФИНАНСИРАНЕ НА СЪДЕБНИ СПОРОВЕ – ЕВРОПЕЙСКИ РЕШЕНИЯ ЗА СПРАВЕДЛИВ ДОСТЪП ДО ПРАВОСЪДИЕ.....	55
5. Милена Ангелова ПРИЛАГАНЕ НА МАРКЕТИНГ НА ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА ПРИ ПОВИШАВАНЕ НА КВАЛИФИКАЦИЯТА НА ПЕРСОНАЛА, ОСНОВАНО НА ПРЕПОРЪКАТА НА ЕС ЗА СЪЗДАВАНЕ НА ИНДИВИДУАЛНИ СМЕТКИ ЗА ОБУЧЕНИЕ	63
6. Лилия Христова ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА В ОБЩИНА ВАРНА – ПЕРСПЕКТИВИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА	79
7. Таня Йосифова ПРЕДИМСТВА НА СПОСОБИТЕ ЗА ИЗВЪНСЪДЕБНО РЕШАВАНЕ НА СПОРОВЕ	88
8. Надя Костова СПЕЦИФИКА В ПРИЛОЖЕНИЕТО НА ФИНАНСОВИЯ АНАЛИЗ ПРИ ОЦЕНКАТА НА УСЛОВИЯТА ЗА НЕСЪСТОЯТЕЛНОСТ НА ПРЕДПРИЯТИЕТО	93
9. Маргарита Бъчварова ИНТЕЛИГЕНТНИТЕ ДОГОВОРИ: SMART CONTRACTS	106
10. Маргарита Бъчварова ПРАВЕН РЕЖИМ НА ДОПЪЛНИТЕЛНИТЕ ПАРИЧНИ ВНОСКИ	113
11. Андрияна Андреева ПО НЯКОИ ВЪПРОСИ ЗА ИНФОРМИРАНОСТТА НА РАБОТНИЦИТЕ И СЛУЖИТЕЛИТЕ ПРИ ВЪЗНИКВАНЕТО И ПО ВРЕМЕ НА ДЕЙСТВИЕТО НА ТРУДОВОТО ПРАВООТНОШЕНИЕ.....	120
12. Галина Йолова ЗА НЯКОИ АКТУАЛНИ АСПЕКТИ В ЗДРАВНОТО ОСИГУРЯВАНЕ И ЗДРАВНООСИГУРИТЕЛНИЯ СТАТУТ НА БЕЖАНЦИТЕ, ЛИЦАТА С ВРЕМЕННА ЗАКРИЛА И ХУМАНИТАРЕН СТАТУТ	131
13. Христина Благойчева ДИГИТАЛНИТЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПОДКРЕПА НА СОЦИАЛНОТО ВКЛЮЧВАНЕ	140

14. Стоян Киров ПРИНЦИПЪТ НА РАЗУМНИЯ ИНВЕСТИТОР В ЗАСТРАХОВАТЕЛНОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО	152
15. Мариета Стефанова, Димитър Канев, Камелия Нарлева ПРАВНИ АСПЕКТИ НА ПРОЦЕДУРИ ЗА ИЗТЕГЛЯНЕ НА ХРАНИ В ЛОГИСТИКАТА	162
16. Мария Радева ЗА РЕГРЕСНИЯ ИСК НА РАБОТОДАТЕЛЯ СРЕЩУ ПРЕКИЯ ПРИЧИНИТЕЛ НА ВРЕДАТА, ТРЕТО ЗА ТРУДОВОТО ПРАВООТНОШЕНИЕ ЛИЦЕ.....	169
17. Недялка Александрова ПРЕДСТАВИ И НАГЛАСИ ЗА РОЛЯТА НА ЮРИСТА В ПРЕДПРИЯТИЕТО	182
18. Милена Цветковска ОСОБЕНОСТИ В УПРАВЛЕНИЕТО НА ДЪРЖАВНИТЕ И ОБЩИНСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ.....	192
19. Милена Цветковска ПРАВЕН СТАТУТ НА ЕВРОПЕЙСКОТО ОБЕДИНЕНИЕ ПО ИКОНОМИЧЕСКИ ИНТЕРЕСИ	201
20. Виолета Владова-Иванова ЗА ПОНЯТИЕТО „ПРЕДПРИЕМАЧ“ – ПРАВНИ АСПЕКТИ В КОНТЕКСТА НА ДИРЕКТИВА (ЕС) 2019/1023 И НА ПРЕДЛАГАНИТЕ ПРОМЕНИ В ТЪРГОВСКИЯ ЗАКОН.....	210
21. Мария П. Петрова ДЕТЕТО ВЪВ ФОКУСА НА СЪВРЕМЕННОТО БЪЛГАРСКО СЕМЕЙСТВО	223
22. Албена Пенова КЛАЗАТА ЗА МЕДИАЦИЯ В ТЪРГОВСКИТЕ ДОГОВОРИ – ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ВКЛЮЧВАНЕ, ПОСЛЕДИЦИ.....	232
23. Гургана Върбанова ТОКЕНИЗАЦИЯ НА РЕАЛНИ АКТИВИ	245
24. Пънар Кязим ИНТЕЛЕКТУАЛНА СОБСТВЕНОСТ: ПРЕХОД ОТ ПРАВНИТЕ КЪМ СОЦИАЛНИТЕ И ИКОНОМИЧЕСКИТЕ АСПЕКТИ.....	254
25. Пънар Кязим КОЛИЗИЯТА МЕЖДУ ПРАВНИЯ И ИКОНОМИЧЕСКИЯ АСПЕКТ НА ИНТЕЛЕКТУАЛНАТА СОБСТВЕНОСТ.....	261
26. Лиляна Савова, Венета Иванова ЗАДЪЛЖИТЕЛНАТА МЕДИАЦИЯ ПРИ СЕМЕЙНИ СПОРОВЕ – ПРАВНИ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ.....	268
27. Елена Хайдушка ПРАВНИ ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА УЧАСТИЕ НА БИЗНЕСА В ЗАКОНОДАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС	276

28. Ивайло Икономов ПРАВЕН РЕЖИМ НА НАСЕКОМИТЕ КАТО ХРАНА В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ	285
29. Йонко Кунчев ПРОЦЕСУАЛНАТА ПРИНУДА ПРИ РАЗСЛЕДВАНЕТО КАТО ПРЕДПОСТАВКА ЗА РАЗКРИВАНЕ НА ОБЕКТИВНАТА ИСТИНА	297
30. Христина Т. Балабанова НЯКОИ АСПЕКТИ НА НЕЗАВИСИМОСТТА НА СЪДЕБНАТА ВЛАСТ.....	311
31. Емилия Сидерова СЛУЖЕБНОТО ПРАВИТЕЛСТВО И РОЛЯТА НА ПРЕЗИДЕНТА	316
32. Драгомир Кръстев ПРАВНА РЕГЛАМЕНТАЦИЯ ПРИ ИЗПОЛЗВАНЕ НА ДРОНОВЕ ЗА НЕВОЕННИ ЦЕЛИ	325
33. Галина Ковачева, Мария Лечева КИБЕРПРЕСТЪПНОСТТА – АКТУАЛЕН ПРОБЛЕМ НА СЪВРЕМЕНОТО ЮРИДИЧЕСКО ОБРАЗОВАНИЕ	331
34. Иван Кулумджиев, Андрияна Андреева ДИГИТАЛНА ТРАНСФОРМАЦИЯ НА ПРОЦЕСА ПО ОБСЛУЖВАНЕ НА ГЛАВНИТЕ КНИГИ В УНИВЕРСИТЕТИТЕ: ПРОБЛЕМИ И ВЪЗМОЖНИ РЕШЕНИЯ.....	340
35. Александр Олейник ИСТОРИЧЕСКОЕ ФОРМИРОВАНИЕ ЕКОНОМИЧЕСКИХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА В УКРАИНЕ	351
36. Галинка Павлова, Гергана Атанасова ПОЛИТИКА ПО БЕЗОПАСНОСТ И ЗДРАВЕ ПРИ РАБОТА В ЛЕЧЕБНИТЕ ЗАВЕДЕНИЯ.....	362
37. Галинка Павлова, Гергана Атанасова ЗДРАВЕ И БЕЗОПАСНОСТ ПРИ РАБОТА – ПРИОРИТЕТ В МЕНИДЖМЪНТА НА ЗДРАВНИЯ СЕКТОР. ОЦЕНКА НА РИСКА В ЛЕЧЕБНИТЕ ЗАВЕДЕНИЯ	372
38. Йордан Йорданов ТРУДОВИЯТ ПОТЕНЦИАЛ НА ЛИШЕНИТЕ ОТ СВОБОДА В ЗАТВОРА – ВАРНА.....	381
39. Живка Матеева НОВИЯТ ОРГАН ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА ПОЛИТИКАТА В ОБЛАСТТА НА ЕЛЕКТРОННОТО УПРАВЛЕНИЕ, ИНФОРМАЦИОННОТО ОБЩЕСТВО И ИНФОРМАЦИОННИТЕ ТЕХНОЛОГИИ, И МРЕЖОВАТА И ИНФОРМАЦИОННА СИГУРНОСТ	396
40. Мария Михайлова ЗА ЗАЩИТАТА НА ИНТЕРЕСА НА ЮРИДИЧЕСКОТО ЛИЦЕ ПРИ СТОПАНСКИЯ ПОДКУП.....	407

41. Дамян Киречев	
АНАЛИЗ НА СТРАТЕГИЧЕСКИТЕ ДОКУМЕНТИ НА ОСП ЗА ПРЕДОТВРЯВАНЕ ИЗМЕНЕНИЕТО НА КЛИМАТА И ОПАЗВАНЕ НА ОКОЛНАТА СРЕДА	415
42. Дамян Киречев	
НОРМАТИВНИ ИНСТРУМЕНТИ ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕ ИЗМЕНЕНИЕТО НА КЛИМАТА И ПОВИШАВАНЕ УСТОЙЧИВОСТТА НА ЗЕМЕДЕЛИЕТО И СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ	429
43. Андрей Александров	
ОБРАБОТВАНЕ НА ЛИЧНИ ДАННИ НА ДЕЦА В КОНТЕКСТА НА ТРУДОВИТЕ ОТНОШЕНИЯ	444
44. Момчил Мавров	
ОТ ЕЛЕКТРОННО ПРАВИТЕЛСТВО ДО ЕЛЕКТРОННО УПРАВЛЕНИЕ	455
45. Радка П. Иванова	
ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА КАТО СРЕДСТВО ЗА СПРАВЯНЕ С ОРГАНИЗАЦИОННИТЕ КРИЗИ В УСЛОВИЯТА НА И СЛЕД ПАНДЕМИЯ	468
46. Катя Антонова, Павлина Иванова	
РАННО ОТКРИВАНЕ НА РИСКОВЕТЕ НА РАБОТНОТО МЯСТО В УСЛОВИЯТА НА ДИГИТАЛИЗАЦИЯ	476
47. Мария Армянова	
ПРЕДИМСТВА И НЕДОСТАТЪЦИ НА ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА ВЪВ ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ	492
48. Радмил Николов	
КРЪГОВА ИКОНОМИКА, УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ И ДИГИТАЛИЗАЦИЯ	504
49. Марияна Анастасова	
ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА МОДЕРНИЗАЦИЯ И ЕЛЕКТРОНИЗАЦИЯ НА ОБЩИНСКИТЕ АДМИНИСТРАЦИИ	513
50. Аделина Хаджийска	
АУДИО-ВИДЕОЗАПИСЪТ НА СЪДЕБНОТО ЗАСЕДАНИЕ ПО НАКАЗАТЕЛНИ ДЕЛА	523
51. Аделина Хаджийска	
ЕВРОПЕЙСКАТА ЗАПОВЕД ЗА РАЗСЛЕДВАНЕ И СЪБИРАНЕТО НА ДОКАЗАТЕЛСТВА В РЕАЛНО ВРЕМЕ (IN REAL TIME). КРАТЪК ПРЕГЛЕД	529

ВЪТРЕШНАТА ПОРЪЧКА

*Проф. д-р Мария Славова
СУ „Свети Климент Охридски“*

IN-HOUSE PROCEDURE

*Prof. Maria Slavova, PhD
SU „St. Climent Ohridsky“*

Резюме: *Вътрешната поръчка/in house процедурата/ се използва при неотложност, най-често на общинско равнище. Вътрешната поръчка е изключение от общия режим на обществените поръчки, но придобива собствено съдържание на отклонение от установения правен ред. Изключението е уредено в чл. 14, ал.1 от Закона за обществените поръчки и дава възможност на публичните възложители да не прилагат правилата за обществените поръчки при съществени ограничения на закона.*

Ключови думи: *вътрешна поръчка, изключение, общинско равнище, възложител, изпълнител*

Abstract: *The in-house procedure is used in cases of urgency, most often at the municipal level. The internal procurement is an exception to the general regime of public procurement, but acquires its own content of deviation from the established legal order. The exception is regulated in Art. 14, paragraph 1 of the Law on Public Procurement and enables public contracting authorities not to apply the rules for public procurement, taken the law restrictions are fulfilled.*

Key words: *internal procurement, exception, municipal level, contracting authority, contractor.*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.1>

1. Въведение

Общественото внимание през последните две години беше приковано от политическите крамоли за инхауз процедурите за магистрала „Хемус“ и други обекти от национално значение, започнали при управлението на ГЕРБ. Твърди се, че 8,6 млрд. лв. от сключените договори с компании са раздадени чрез инхауз процедури, без конкурс. Това са над 40% от парите, които са платени на държавните предприятия от януари 2019 г., при това част от тях са платени авансово. Приема се, че

през последните 3 години публичните предприятия у нас са сключили договори за над 20 млрд. лв. Като пример се дава случаят с Държавната консолидационна компания, на която са предоставени 630 млн. лв. за увеличение на капитала, компанията авансира тази сума към нейното собствено дружество „Монтажи“ и тези средства се насочват за ремонт на язовири, което е заобикаляне на закона.

Обикновено дружествата, които на практика изпълняват дейностите и получават плащанията, без да участват в нормална състезателна процедура, не носят отговорност, а негативите остават за държавната компания, както е при „Автомагистрали“ и при Държавната консолидационна компания, които носят гаранционната отговорност за извършената работа от подизпълнителите.

Обичайно възлагането чрез вътрешна поръчка се осъществява в строителството. Така през 2021 г. в Община Бургас почти 30% от всички възложени поръчки за строителство са инхауз поръчки към две общински фирми. Тази практика се следва от Община Благоевград, Столична община, Община Никола Козлево, Община Велики Преслав и прочее.

При вътрешните поръчки държавата или общината плаща авансово на частни компании, които често не разполагат с опит и капацитет по предмета на поръчката, а средствата се прехвърляли от подизпълнител на подизпълнител, които възложителят не е длъжен да обявява.

Практиката на инхауз процедурите в този ѝ вид идва в България от европейските модели, които се възпроизвеждат още при приемането на първия закон за обществените поръчки от 1999 г., възпроизвеждат се във втория закон от 2004 г. и в действащия закон от 2016 г. По света и в Европа обаче вътрешните поръчки се използват на общинско ниво при неотложност, когато трябва бързо да се изпълняват определен вид дейности. У нас възлагането на свои компании е основна практика в годините до 1999, а едно решение на СЕС от 1998 г. като че ли извади тази тема наяве и започна бурно обсъждане, което доведе до обилна практика повече несъпоставима и неприложима за нас.

2. Понятието

Вътрешната поръчка е обществена поръчка с преобладаваща специфика. Вътрешната поръчка е изключение от общия режим на

обществените поръчки, но у нас придобива собствено съдържание на отклонение от установения правен ред в последните петнадесет години. Изключението е уредено в чл. 14, ал. 1, т. 5 от Закона за обществените поръчки и дава възможност на публичните възложители да не прилагат правилата за обществените поръчки при съществени ограничения на закона, предвиждащи обществени поръчки, които се възлагат от публичен възложител, включително когато извършва секторна дейност, на юридическо лице, ако са изпълнени едновременно следните условия:

а) възложителят да упражнява върху юридическото лице контрол, подобен на този, който упражнява върху собствените си структурни звена;

б) повече от 80 на сто от дейността на юридическото лице да е формирана от изпълнението на дейности, възложени от възложителя или негови обособени структури или от други юридически лица, контролирани от възложителя;

в) в юридическото лице – изпълнител, да няма пряко частно капиталово участие; по изключение се допуска пряко частно капиталово участие, когато такова се изисква от разпоредби на националното законодателство, в съответствие с ДЕС и ДФЕС, и то да не е свързано с контролни или блокиращи правомощия и да не оказва решаващо влияние върху дейността на юридическото лице да възлага без обществена поръчка избрани проекти.

В литературата широко се застъпва разбирането, че вътрешната поръчка формира законна и основателна практика. Утвърждава се логика зад разпоредбата, че дружествата, контролирани от държавната администрация, са също толкова прозрачни, колкото и самите възложители. Приема се, че когато са част от държавната администрация и самите изпълнители и техните ресурси са публични и прозрачни. Обикновено те са бюджетно финансирани или са финансирани с други държавни средства и съответно подлежат на контрол, както и самите възложители¹. Този текст съществува в българската правна уредба под различна форма, включително като противодействие на забавянето на обществени поръчки и риска от обжалване на процедурата. Всъщност възлагането е основна форма на издръжка на не-

¹ Димитров, И., Серафимов, В. (2014). Новата кодификация на in-house възлагането в европейското и националното законодателство – анализ и съпоставка. // Търговско и облигационно право, №8, с. 1-32.

производителния сектор при социализма, но макар и непризнато се използва широко при пазарната икономика.

Приема се, че възлагането на собствено дружество на централната държавна или на местната администрация носи по-висока сигурност за възложителя, като се предполага, че дружеството трябва да е до 80% собственост на възложителя и да притежава собствени ресурси и екип, с които да изпълни договора. Вътрешните поръчки са замислени за малки и средни предприятия, за малки и средни поръчки и изпълнения. Вътрешната поръчка следва да осигури решение на местни проблеми, на лица в неравностойно положение, като придружители, надомна работа, алтернативна заетост, образователни курсове, доброволчески инициативи и прочее.

Очевидно в пътното строителство, транспорта, икономиката и енергетиката превратно се използват „ин хаус“ процедури за избягване на конкурси за обществени поръчки. В тези случаи държавни дружества се използват като посредник за превъзлагане без изпълнение на конкурентни условия и публичност.

Обсъжда се предложението „ин хаусът“ да се използва, когато юридическото лице разполага с необходимите човешки и технически ресурси, за да осигури самостоятелно изпълнение на не по-малко от 80 на сто от дейностите – предмет на договора.

3. Правната уредба

Вътрешната поръчка е уредена в Закона за обществените поръчки² (ЗОП), посветен на издръжката на публичната сфера и приет през 2016 г., с двадесет и две изменения и допълнения до днес. Към българската уредба услужливо се наслагват около 20 регламента и

² Обн. ДВ, бр. 13 от 16 февруари 2016 г., доп. ДВ, бр. 34 от 3 май 2016 г., изм. и доп. ДВ, бр. 63 от 4 август 2017 г., изм. ДВ, бр. 85 от 24 октомври 2017 г., доп. ДВ, бр. 96 от 1 декември 2017 г., изм. и доп. ДВ, бр. 102 от 22 декември 2017 г., изм. ДВ, бр. 7 от 19 януари 2018 г., изм. и доп. ДВ, бр.15 от 16 февруари 2018 г., доп. ДВ, бр. 17 от 23 февруари 2018 г., доп. ДВ, бр. 24 от 16 март 2018 г., доп. ДВ, бр. 30 от 3 април 2018 г., изм. и доп. ДВ, бр. 49 от 12 юни 2018 г., изм. ДВ, бр. 77 от 18 септември 2018 г., доп. ДВ, бр. 80 от 28 септември 2018 г., изм. и доп. ДВ, бр. 86 от 18 октомври 2018 г., изм. ДВ, бр. 102 от 11 декември 2018 г., изм. ДВ, бр. 105 от 18 декември 2018 г., изм. и доп. ДВ, бр. 17 от 26 февруари 2019 г., изм. и доп. ДВ, бр. 83 от 22 октомври 2019 г., изм. и доп. ДВ, бр. 102 от 31 декември 2019 г., доп. ДВ, бр. 23 от 14 март 2020 г., изм. и доп. ДВ, бр. 107 от 18 декември 2020 г., доп. ДВ, бр. 62 от 5 август 2022 г.

14 директиви (две от които отменени) и три решения. В този сложен правен режим отклоненията от дефинираните принципи на допустимост на вътрешната поръчка процъфтяват до степен да деформират истинското предназначение на процедурата инхауз.

Самият ЗОП предвижда спорна уредба на непроизводителната сфера и, макар да има множество съвършени образци в законодателството на страните – членки на Европейския съюз (ЕС), продължава да бъде обект на множество критики и несъвършена административна и съдебна практика.

Вътрешната поръчка е уредена като **изключение от общия режим** на обществените поръчки в чл. 14, ал. 1, т. 5 ЗОП. Самото „изключение“ придобива специфичен смисъл в текста на закона поради съзнателния подход на законодателя непрекъснато да въвежда поредица от изключения, така превръщайки ги в правило. Не само изключенията в текста на закона са повече от главите, но има и специална глава трета, озаглавена „Изключения“.

Практически всяко изменение и допълнение от 2016 г. насам е изключение. Основният проблем в правната уредба на обществените поръчки и в частност на вътрешната поръчка е, че липсва ограничение относно бюджета на възлагане на инхауз процедура, определение на допустимия вид проекти и изискване за основание за неприлагане на правилата на конкурс за бизнеса, който би дал възможност на всички местни компании да получат достъп до публичен ресурс.

Поддръжниците на инхауз процедурите приемат, че общините имат задължението да харчат най-ефективно парите на данъкоплатците и съответно да използват общинско дружество, което има персонал и техника да свърши една работа най-евтино. Но от гледна точка на бизнеса възложителят, който разпределя публични средства, трябва да осигурява на местните компании достъп до тях, винаги, когато това е възможно, и само в редки случаи да се обръща към хипотезата на вътрешната поръчка.

4. Европейската практика

4.1. На 26 февруари 2014 г. Европейският парламент и Съветът приеха Директива 2014/24/ЕС и Директива 2014/25/ЕС, които отмениха съответно Директиви 2004/18/ЕО и 2004/17/ЕО и преуредиха европейската регламентация на обществените поръчки. В идентич-

ни текстове на чл. 12 на Директива 2014/24/ЕС и чл. 28 Директива 2014/25/ЕС беше уредено отдавна изкристализиралото се в практиката на Съда на Европейския съюз (СЕС) изключение от приложението на директивите, отнасящо се, от една страна, до публично или хоризонтално договаряне между възлагащи органи и, от друга страна, вертикално или вътрешно възлагане между възложител и създадено или контролирано от него лице³. Тези директиви следваше да бъдат транспонирани в националното право до 18 април 2016 г.

Правото на ЕС до 2014 г. не съдържаеше уредба на in-house изключението. Изключението се оформи последователно в практиката на Съда на ЕС след решението по делото **C-107/98, Teckal**, според което инхауз процедурата попада извън определението за „обществена поръчка“ по смисъла на Директива 93/36 и нейния член 1)а)⁴ и съответно – извън приложното поле на директивата.

Възможността за директно договаряне от страна на възложителите без спазването на изискванията за провеждане на процедури по възлагане на обществени поръчки произтича от делото C-107/98, Teckal. Делото Teckal е образувано по преюдициално запитване, отправено от административния трибунал на северноиталианския регион Емилия-Романя относно приложението на Директива 93/36 на Съвета. Страни по националното дело са Teckal Srl – търговско дружество с предмет на дейност топлоснабдяване, от една страна, и Общината Виано и Azienda Gas-Acqua Consorziale (AGAC) – консорциум, съставен от няколко общини, включително Виано, с предмет на дейност енергийни и екологични услуги, от друга страна. Предмет на спора е решение на Общинския съвет на Виано, с което на AGAC е възложено топлоснабдяването на няколко общински сгради, като договорът е сключен, без да се провеждат процедури по възлагане и без да се даде възможност на други доставчици да представят свои

³ Повече у Димитров, И. (2015). Кодификацията на In-house възлагането на обществени поръчки в Директива 2014/24/ЕС на Европейския парламент и на Съвета за обществените поръчки и за отмяна на Директива 2004/18/ЕО през призмата на установената практика на СЕС. // Европейски правен преглед, March 5.

⁴ Чл. 1(а) от Директива 93/36/ЕИО гласи: „обществени поръчки за доставка“ са поръчките от паричен интерес, сключени в писмен вид и включващи покупката, лизинга, наема или покупката на изплащане, със или без възможност за закупуване, на продукти между доставчик (физическо или юридическо лице) и един от възлагащите органи, определени в б) по-долу. Доставката на такива продукти може в допълнение да включва операции по поставяне и инсталиране.“

предложения. Teskal Srl твърди, че преди да възложи изпълнението на дейността, общинският съвет е следвало да проведе предвидените в правото на ЕС публични процедури по възлагане.

Според СЕС, съгласно Директива 93/36 е достатъчно, че съглашението е сключено между местен възложител, от една страна, и самостоятелен правен субект, независим от него, от друга. След като изследва статуса на AGAC, СЕС определя, че това дали е налице писмен договор с определен паричен интерес е въпрос, който следва да се реши от националния съд. СЕС достига до ключовия извод, че единственото изключение, при което договор, който задоволява всички характеристики на дефиницията, може да се сключи пряко без провеждане на процедура по възлагане на обществена поръчка е, когато възложителят упражнява върху изпълнителя контрол, подобен на този, който упражнява върху собствените си служби, и съществена част от дейността на контролираното лице се извършва при изпълнението на задачи, възложени му от контролиращия орган. С аргумент от противното, *per argumentum a contrario*,⁵ се стига до извода, че европейските правила за обществените поръчки не се прилагат, когато е налице договор между възложител и отделен и самостоятелен в юридически смисъл субект, който е контролиран от възложителя и чиято дейност е насочена към изпълнение на договори за публичния сектор.

4.2. В делата C 159/11, *Ordine*, и C-386/11, *Kreis Düren*, Съдът определи, че два вида договори попадат извън приложното поле на директивите:

- договори, които уреждат **сътрудничество между публични**

⁵ В правото *per argumentum e contrario* е способ за правоприлагане не чрез тълкуване, а по аналогия, която обаче не търси сходства, а същностни различия. Релевантността на този способ за аксиологията се взима при съпоставянето на „важщата“ сфера на ценностите и „реалната“ сфера на физическото и фактуалното битие. Повече у Борисова, С. (2021). Свободата и дългът в контекста на една аксиология *per argumentum e contrario*. // Етически изследвания, кн. 2, №6. Прилагането на този аргумент е *contra* прави възможно извеждането на правния извод, че важщото за уредения случай не важи за неуредения случай... релевантността на този способ спрямо полето на аксиологията тъкмо във връзка с това разминаване, понякога дори пълно противопоставяне или пълна несъизмеримост, между два порядъка – било два „важщи“ порядъка или този на „реалното“ и този на „важщото“; като този способ, явно дълбоко заложен в човешката природа, що се отнася до реагирането или промислянето на „важщи“ порядъци, произвежда извод не само в правото, но и алтернативен изход на опазване на „важщото“, или ценностите.

органи, целящи ефективното изпълнение на общи за тях функции, които се определят като *хоризонтално сътрудничество*;

- договори между **възложители и самостоятелни юридически лица, върху които възлагащият орган упражнява контрол**⁶, аналогичен на този, който упражнява върху собствените си служби и при положение че съществена част от дейността на това лице е в изпълнение на поръчки, дадени от възложителя, които се определят като *вертикално сътрудничество*.

В доктрината се приема, че хоризонталното и вертикалното сътрудничество са две равностойни средства за изпълнение на публичните функции на възложителите, които не са регулирани от европейските норми в сферата на обществените поръчки. Следва да не се забравя, че от времето на тези констатации до днес позицията на европейските органи по различни поводи се измени до степен да напусне правоохранителната си цел и да се подчини по-скоро на пазарния интерес на корпорациите. В тази светлина поведението на българския законодател и на органите на изпълнителната власт са следствие от тенденциите в правото на ЕС и неговото приложение. Подобен извод не следва да се приема като извинение за допуснатите неблагоприятия в националната административна и съдебна практика, но следва да се четат и разбират съответно на европейската изменчивост.

4.3. Проследяването на развитието на европейската доктрина по формирането на инхауз правилата показва белези, които се извеждат преди всичко чрез практиката на СЕС.

Изначално от съображенията на СЕС могат да се изведат двата критерия, които следва да са налице, за да се приложи изключението – **тест за контрол и тест за дейност**, или функционален тест, при-

⁶ Изискването за оперативен контрол, т.е. контрол върху стратегическите цели и вземането на решения, е развито за първи път в дело C-458/03, Parking Brixen. (34) Делото е образувано по преюдициално запитване от Административния съд в италианската провинция Бозен във връзка с национален спор между Parking Brixen – дружество, с предмет на дейност управление на паркинги и предоставяне на паркоместа, от една страна, и от друга страна, Община Бриксен и Stadtwerke Brixen AG – общинско дружество, на което е възложено извършването на обществени услуги. Общинските власти в Бриксен са възложили управлението на два общински паркинга на Stadtwerke Brixen AG. Първоначално Stadtwerke Brixen е учредено като общинско предприятие, но впоследствие е преобразувано в дружество с ограничена отговорност, като капиталът му е бил изцяло общинска собственост. Разширен е и предметът на дейност на дружеството. Управлението на паркингите му е възложено директно без провеждане на процедура за предоставяне на концесия.

ложени кумулативно. Тестът за дейността предвижда, че предмет на договарянето трябва бъде изцяло публична дейност, защото само тогава не се поставя в по-благоприятно положение на определени субекти на свободния пазар и не се отразява върху конкуренцията.

Относно контрола, който следва да бъде упражняван от възлагащия орган върху контролираното лице от Teckal, става ясно единствено, че контролът следва да е аналогичен на този, който възложителят упражнява върху собствените си служби. В последващата си практика СЕС е определял, че необходимият контрол трябва да е **структурен, функционален и ефективен**. Приема се, че това е интензивен контрол върху изпълнителя, който определя, ако не цялата, то съществена част от състава, дейността и действията му. Този контрол се осъществява върху изпълнителя чрез участие в образуването му, респективно участие в капитала му, и чрез контрол върху стратегическите цели и механизма на вземане на решение. Освен това, контролът трябва да се упражнява върху цялостната дейност на изпълнителя, но се допуска и съвместен контрол от няколко публични органа.

Подобни въпроси са били предмет на разглеждане по дело C-324/07 Coditel Brabant v Commune d'Uccle. Съдът е сезиран с преюдициално запитване, отправено в рамките на спор между Coditel Brabant SA, от една страна, и Община Юкел, Регион Брюксел-столица и Société Intercommunale pour la Diffusion de la Télévision (Brutélé), от друга страна, по повод възлагането на управлението на общинска мрежа за разпространение на телевизионни програми на Brutélé – междуобщинско кооперативно дружество. Община Юкел е била в договорни отношения с Coditel между 1969-1999 г., като последното е експлоатирано мрежата за разпространение на телевизионни програми на нейна територия. През 2000 г. общината взема решение да се присъедини към общинското сдружение Brutélé, предоставяйки му управлението на своята мрежа за разпространение на телевизионни програми. Coditel Brabant обжалва решението, считайки, че по този начин се заобикалят изискванията за провеждане на процедура за предоставяне на концесия и се нарушават принципа за недопускане на дискриминацията и задължението за прозрачност, произтичащи от правото на ЕС. Според общинските власти става въпрос за вътрешно възлагане, тъй като общината упражнява контрол върху Brutélé, сходен с контрола, упражняван върху собствените служби. Решаващата юрисдикция спира производството и сезира Съда с въпрос допустимо ли е прилагане на

изключението от общия режим при упражняване на аналогичен контрол върху изпълнителя съвместно от няколко публични органа.

Разнообразна е и практиката относно източника на правомощия за упражняване на контрола на възложителя върху изпълнителя. Източник традиционно е националната законова уредба на държава членка, но биха били приложими и дружествени правила или практика на СЕС.

Възможен източник е и добра административна практика, установена чрез релевантни факти, които доказват наличието на контрол или относими документи, особено ако е осъществена съдебна проверка.

Например когато възлагащият орган е сключил пряко договор с юридическо лице, в което капиталът е изцяло собственост на публичен орган и решенията на общото събрание се вземат от субекти, контролирани от възложителя, а управляващите органи се състоят от негови представители или длъжностни лица, с ограничени по устав или учредителен акт правомощия, получени чрез решение или одобрение от общото събрание на всички важни решения, то може да се заключи, че възлагащият орган упражнява контрол, сходен с контрола, упражняван върху собствените му служби.

Съдът приема, че след като няколко публични органа притежават субект концесионер, на когото възлагат извършването на една от техните задачи за обществена услуга, сходният контрол, който тези публични органи упражняват върху субекта, може да се упражнява съвместно от публичните органи, които са негови членове. В дело C-182/11, Esonord, обаче Съдът уточнява, че за да е налице аналогичен контрол съвместното участие в капитала не е достатъчно. Необходимо е също така **възлагащият орган да участва и в управителните органи** на посочения правен субект.

Изискването е допълнено в дело C-340/04 Carbotermo. Делото е образувано по **преюдициално запитване**, отправено от регионалния административен трибунал на Ломбардия, Италия, във връзка с национален спор по повод сключен договор за доставка на гориво и поддържане на топлинните инсталации в общински сгради. Възлагането е извършено от общинските власти в град Бусто Арсицио, Италия, като изпълнител е AGESP SpA, дъщерно дружество от холдинг групата на AGESP Holding SpA. Капиталът на акционерното дружество майка е 99,98 % собственост на общината в Бусто Арси-

цио, а останалите акционери са други общини. Договорът е сключен директно, без провеждане на процедура по възлагане на обществена поръчка. Срещу сделката са подадени жалби от Carbotermo SpA и Consorzio Alisei – частни дружества, действащи в енергийния сектор. Съдът на ЕС изследва първо структурата на дружествата. Според устава на AGESP Holding SpA Съветът на директорите разполага с възможно най-широки правомощия във връзка с обичайната и извънредната дейност на дружеството, както и да взема всички решения, които счита за необходими за осъществяване на стратегията и целите на дружеството, с изключение на изрично запазените правомощия на общото събрание на акционерите. Подобни правомощия са предоставени по устав и на съвета на директорите на дъщерното дружество.

Според СЕС действията на общинските органи противоречат на правото на ЕС, а възлагането на договора не може да се счете за вътрешна операция, която да обосновава изключение от прилагането на директивата и съответната процедура за възлагане на обществена поръчка по националния закон, тъй като по делото се установява, че върху дружеството изпълнител не е упражняван контрол от възлагащия орган в изискваната от практиката на Съда степен. СЕС обосновава виждането си с установяването на два факта от значение за правните изводи. Първо, правомощията, които са предоставени на управляващите органи на изпълнителя, изключват упражняването на контрол върху стратегическите цели и съществените решения на дружеството от страна на възлагащия орган. В мотивите се изтъква също, че дори стопроцентовото участие в капитала от страна на органа не задоволява теста за *de facto* контрол, тъй като в случая е налице само общ контрол, упражняван по принцип от съдружници в съответствие с общото дружествено право, който сам по себе си не е достатъчен. Обратно, в случаите, когато се отнася до акционерно дружество, чийто съвет на директорите разполага с широки правомощия и чийто мажоритарен акционер е друго акционерно дружество, което е контролирано от възложителя, то това дружество не може да избегне приложението на директивата и провеждането на процедура по възлагане на обществена поръчка.

Отсъствието на контрол е и фактът, че дружеството е контролирано чрез холдингова структура, т.е. чрез индиректен контрол, който поради опосредено влияние чрез холдинг може да се изрази в обикновено притежание на акции в холдинга, едноличен собственик на ка-

питала на контролираното лице. Следователно не е налице контрол, сходен с контрола на възложителят върху собствените му служби.

Познати са и случаи, като уредения в чл. 12, § 2 от Директива 2014/24/ЕС на т.нар. „обратно вертикално възлагане“, когато контролирано лице сключва договор, по който изпълнител е самият възлагащ орган, упражняващ контрол, а възложител е контролираното лице. В разпоредбата е уредено също и възлагането между две юридически лица, контролирани от един и същ възложител, известни като *sister procurement*.

Директивите освен това се занимават единствено с **количествения измерител** на дейността на изпълнителите, анализиран в практиката на СЕС. Отсъствието на качествен измерител не отговаря на предназначението на публичния възложител да осигури най-добро изпълнение на гражданите и не задоволява критериите на видовете контрол, които са приложими единствено при наличие на изискване за качество на изпълнението. При това количественият измерител е намален на 80% от оборота, докато в първоначалното предложение на Комисията количественият измерител е 90% от дейността в унисон с решението на Съда в С-295/05, Tragsa. При намален количествен измерител и отсъствие на качествен измерител самото предназначение на уредбата е несигурно.

4.4. Според съдебната практика участието на контролираното лице трябва да е **изцяло публично**. Участието в образуването на контролираното лице трябва да е изцяло публично. В решението си по дело С-26/03, Stadt Halle, се уточнява, че дори миноритарно участие на частноправни субекти в капитала на изпълнителя изключва контрол, подобен на този, който възложителят упражнява върху собствените си служби. Делото е образувано по **преюдициално запитване**, отправено от Висшия регионален съд в Наумбург Заале, Германия във връзка със съдебен спор между град Хале и RPL Lochau, от една страна, и TREA Leuna, от друга. RPL Lochau е търговско дружество, 75,1% от чийто капитал са собственост на град Хале чрез еднолично търговско дружество, а останалите 24,9% от капитала са собственост на частно търговско дружество с ограничена отговорност. В решението по дело С-26/03, Stadt Halle, се уточнява, че дори миноритарно участие на частноправни субекти в капитала на изпълнителя изключва контрол, подобен на този, който възложителят упражнява върху собствените си служби.

СЕС стига до извода, че в правомощията на всеки публичен орган влиза възможността да изпълнява възложените му функции, използвайки собствените си административни, технически и други ресурси, без да използва услугите на трети лица. С решението си в Stadt Halle СЕС доразвива изискването за контрол от Teckal. Така, за да е налице контрол, който да оправдава неприлагането на режима на обществените поръчки, е необходимо контролираното лице да е изключителна публична собственост и в капитала му да няма частно-правно участие.

Съдът обосновава виждането си с възможното накърняване на два основни принципа при допускане на свободно възлагане на частно-публично дружество без провеждане на процедури и разглеждане на различни оферти – принципът на свободна и лоялна конкуренция и на равнопоставеността на субектите. Нарушаването на принципите се изразява в това, че подобно свободно договаряне ще предостави предимство на частно дружество пред неговите конкуренти на пазара. Този извод е определящ в изграждането на понятието за in-house възлагане, което едновременно с предоставянето на свобода на възложителите да преследват изпълнението на публично възложените им функции, не трябва да нарушава основните принципи на правото на ЕС в областта на конкуренцията, равнопоставеността и прозрачността и да създава предпоставки за дискриминация по признак работно място.

В последващата си практика, макар и в сферата на концесии-те, с Дело C-231/03, Coname, дело C-410/04, ANAV, СЕС потвърждава заключението си от Stadt Halle – ако едно юридическо лице е отворено към частен капитал, бил той и минимален, възлагането му на публични услуги не може да се квалифицира като in-house, защото влиза в противоречие с целите на правото на Европейски съюз.

Под въпрос на публичното участие на изпълнителя е и резултатът от неговата дейност, който може да се изрази в промяна на собствеността му. Капиталът на контролираното лице е публична собственост към момента на сключване на договора, но тази характеристика следва да се проследи във времето до края на срока на договора и известен период след това.

По дело C-29/04, Mödling, СЕС е сезиран от Комисията с иск за установяване на неизпълнение от Република Австрия на задъл-

жения, произтичащи от Директива 92/50/ЕИО. С Решение на Общинския съвет на град Мьодлинг от 1999 г. е решено да се образува независим правен субект, който да се ангажира с отговорността за управлението на отпадъците в областта. Това е сторено и с договор от 15 септември 1999 г., с обратно действие от юли месец същата година, властите на град Мьодлинг прехвърлят услугите по управление на отпадъците срещу възнаграждение на въпросното учредено дружество – AbfallgmbH. През октомври 1999 г. общинският съвет решава да прехвърли 49% от капитала на AbfallgmbH на частно търговско дружество Saubermacher AG. Уставът на дружеството също е изменен, така че решенията на общото събрание да могат да се вземат с обикновено мнозинство. Назначени са двама управители, които да действат съвместно. През 2003 г. Европейската комисия приема мотивирано становище, с което приема, че действията на местните власти в случая нарушават правилата на Директива 92/50/ЕИО, тъй като за услугите, свързани с отпадъците в Мьодлинг, не е проведена процедура по възлагане на обществена поръчка. В отговор австрийското правителство заявява, че договорот с AbfallgmbH не попада в приложното поле на Директива 92/50/ЕИО, тъй като представлява in-house операция. В резултат Комисията сезира Съда на ЕС. Според Комисията ответникът не може да докаже, че съществува вътрешна връзка между дружеството изпълнител и възлагащия орган, която да изключи прилагането на процедурите по директивата. Според Република Австрия към момента на сключване на договора AbfallgmbH е било 100% общинска собственост, което обосновава директното възлагане, без да се събират и разглеждат различни оферти.

Съдът взема предвид, че прехвърлянето на дяловете от капитала на дружеството изпълнител е станало в кратък период от време, след като общинският съвет му е поверил дейността по управление на отпадъците за неограничен период от време, а нейното ефективно извършване започва на практика, след като дружеството е придобило смесен публично-частен характер. Това според СЕС ще накърни ефективността и целите на директивата, а именно свободното движение на услуги на пазара, както и свободната и лоялна конкуренция.

От мотивите на СЕС в Mödling се налага изводът, че подобно решение, обосновано с факти и процеси, случили се след момента

на сключване на договора, е изключение, което важи само в контекста на особените обстоятелства по това дело. Правната сигурност изисква в общия случай да се организира процедура по възлагане на обществена поръчка и предпоставките за това да се преценяват към момента на сключване на договора.

Въпросът е разискван още веднъж в дело С-371/05, Комисията в Италия. По това дело Съдът приема, че само възможността в капитала на дружеството изпълнител да участват частноправни субекти не е достатъчна сама по себе си при липсата на други доказателства за ефективно участие на такива субекти, за да засегне контрола, упражняван от възложителя. СЕС се позовава на Mödling, като се посочва, че, за разлика от делото срещу Австрия, в този случай Комисията не е успяла да ангажира обстоятелства, които да доказват реално частноправно участие.

4.5. Развитието на европейска регламентация на in-house възлагането се разделя с направените до тук изводи и разширява чувствително приложното му поле днес. Предвижда се възможността за опосреден контрол през холдингови структури, участието на частноправни субекти в капитала на контролиращото лице, ограничаването на използваните критерии при функционалния тест и възможността за хоризонтално сътрудничество между възложители по отношение на дейност, която се предлага на свободния пазар.

Мотивите, изложени в съображение 32 от Директивата, на които се основава това разширяване, не са годен аргумент да обосноват отстъплението от едно от фундаменталните изисквания при изграждането на института на in-house възлагането, тъй като отварят широко вратите за погазване и накърняване на основните принципи на европейския правен режим на обществените поръчки. Безспорно се засягат принципите на свободния пазар и конкуренцията, но се посяга и на първичните принципи на правото на ЕС, като принципа на пропорционалността, а това са принципи, върху които са основани аргументите на Съда в повечето дела от областта.

В доктрината се изтъкват аргументи относно възможността за стесняване на частноправното участие в хипотезата на публично-правни организации, при които членството е задължително съгласно националното законодателство на държавата членка. Подобна възможност обаче би могла да действа стимулиращо на възложителите

да прибягват все по-често до използването на услугите на контрахенти, които попадат в тази хипотеза, като по този начин индиректно частноправните субекти с малцинствено участие биха се облагодетелствали от директното възлагане⁷.

Следва да се има предвид, че в някои държави – членки на ЕС, съществува хипотеза на задължително членство на частноправни субекти в публични органи, например в Белгия и в Унгария. Възможността дейността, предмет на хоризонтално сътрудничество, да се предлага на свободния пазар

Чл. 12, § 4 от Директива 2014/24/ЕС позволява участващите възлагачи органи да извършват на свободния пазар не повече от 20% от дейността, свързана с хоризонталното сътрудничество. Тази възможност отново влиза в противоречие с изискванията, установени от Съда на ЕС по отношение на хоризонталното сътрудничество. По делата C-480/06, Комисия/Германия, и C-386/11, Kreis Düren, СЕС определя, че дейността – предмет на договарянето, трябва бъде изцяло публична, защото именно в такъв случай не става въпрос за поставяне в по-благоприятно положение на определени субекти на свободния пазар и не се отразява върху конкуренцията.

Възприетите в новата правна уредба отклонения от установената практика на СЕС, които бяха изброени по-горе, водят до чувствително разширяване на възможните хипотези, които биха попаднали в приложното поле на изключението от общите правила за провеждане на процедури по възлагане на обществени поръчки. Според автора, това разширяване има фундаментално значение за бъдещата дейност на възложителите, тъй като им предоставя нови възможности и комбинации, при които да избегне организирането на процедури по възлагане на обществени поръчки. Откриването на възможността за индиректен контрол през холдингови структури, както и обратно вертикално възлагане обуславя възможност за хоризонтални, вертикални, а в някои случаи и диагонални възлагания, а дори и договаряне през няколко равнища на холдинговата верига. Без да са създадени специални гаранции от правно и икономическо естество за защита на конкуренцията и конкурсното начало, е налице опасност от злоу-

⁷ Димитров, И. Кодификацията на In-house възлагането на обществени поръчки в Директива 2014/24/ЕС на Европейския парламент и на Съвета за обществени поръчки и за отмяна на Директива 2004/18/ЕО през призмата на установената практика на СЕС.

потреби, разгръщане на корупционни нагласи, особено в условия на форсмажорни обстоятелства.

В литературата се поставя въпросът⁸ какво би било решението на Съда на ЕС при евентуално искане за отмяна на чл. 12 от Директивата на основание чл. 263 ДФЕС или при преюдициално запитване относно валидността на тази разпоредба по реда на чл. 267 ДФЕС. С оглед на установената си практика относно in-house възлагането на обществени поръчки, СЕС би следвало да преразгледа аргументите си и да инициира отмяна на спорните разпоредби. Разсъжденията по възможния отговор следва да се съобразят и с българската практика по вътрешната поръчка, блокирането на обществените поръчки, управлението на финансовите корекции с постановления на Министерския съвет⁹ и осъдителните решения по посегателства върху свободната конкуренция.

5. Заключение

Българският законодател имаше поредица от поводи да преразгледа ЗОП и в частност да преосмисли практиката на инхаус процедурите. Народното събрание отхвърли на първо четене предложения от ДПС законопроект за изменение и допълнение на Закона за обществени поръчки, с който да се премахнат инхаус поръчките и рамковите споразумения от закона, като начини на вътрешно възлагане от държавни институции на различни дейности без обществени поръчки. Сред мотивите беше посочено, че възлагането на близо една трета от обществените поръчки в България е станало по процедури, в които е участвал само по един кандидат.

Днес все повече се подчертава и необходимостта от **отблокиране на обществените поръчки**, затънали в дебрите на инхауз процедурите. Предвижда се, „когато договорот за обществена поръчка съдържа клауза за индексация или след сключване на договора е настъпило съществено увеличение на цените на основни стоки и мате-

⁸ Димитров, И. (2021). Кодификацията на In-house възлагането на обществени поръчки в Директива 2014/24/ЕС на Европейския парламент и на Съвета за обществените поръчки и за отмяна на Директива 2004/18/ЕО през призмата на установената практика на СЕС.

⁹ Славова, М. Постановлението. // Сборник от Юбилейната научна конференция по случай 110 години от рождението на академик Любен Василев „Актуални проблеми на частното право“, София.

риали, които формират стойността на договора, се извършва индексация съгласно методика от правилника за прилагане на закона“. Друга предложена промяна предвижда, че „когато договорът за обществена поръчка е сключен по определяеми цени, за базова стойност се приема актуалната стойност към момента на изменението“. Тези констатации остават без отглас в законодателната практика и продължават да пораждаат порочна административна и съдебна практика наред с изкривяването на разбирането у участниците в гражданския оборот, че „всяко чудо е за три дена“.

48-ят парламент също е сезиран с предложение за изменение и допълнение на ЗОП относно вътрешната поръчка, но този път с открито палиативна цел за запазване на възможността за възлагане, като единствено се специализират условията по изключението на чл. 14, ал. 1 ЗОП, с всичките опасности, които досегашната практика показва. Подобно предложение може да има за последица единствено затвърждаването на досегашния ред със заблудата, че могат евентуално да настъпят благоприятни последици от новите методи на управление на новите участници в процеса.

Критичният анализ на състоянието на правната уредба на вътрешната поръчка и практиката по приложението ѝ сочи необходимост от приемането на нов закон за обществените поръчки и нова философия на издръжката на публичния сектор със специално внимание към издръжката на местната власт. Тази дейност обаче би била безсмислена без предварителен преглед на отрицателните последици от приложението на действащата уредба и практика по приложението ѝ и без публично обсъждане, което да обясни необходимостта от нова уредба. Този вътрешен процес следва да бъде известен на органите на ЕС, като ясно се изрази националното ни безпокойство от тенденциите в развитието на правота на ЕС относно инхауз процедурите.

За контакти:

Проф. д-р Мария Славова
СУ „Св. Климент Охридски“
E-mail: mgslavova@gmail.com

ПРАВОТО И РАЗБИРАТЕЛСТВОТО В КОНТЕКСТА НА КОНЦЕПЦИЯТА ЗА ОБЩЕСТВО НА ЗНАНИЕТО

*Проф. д-р Петър Христов
Ректор на ВСУ „Черноризец Храбър“*

LAW AND UNDERSTANDING IN THE CONTEXT OF THE KNOWLEDGE SOCIETY CONCEPT

*Prof. Petar Hristov, PhD
Rector of VFU „Chernorizets Hrabar“*

Резюме: *В доклада се поставят редица въпроси, свързани с върховенството на закона, правовата държава, качествата на представителната демокрация, мястото и ролята на националната държава в организацията на съвременното общество. Представя се концепцията за „общество на знанието“ през призмата на правото и разбирателството.*

Ключови думи: *общество на знанието, право, разбирателство, наука*

Abstract: *The paper raises a number of issues related to the rule of law, the rule of law, the qualities of representative democracy, the place and role of the nation-state in the organization of modern society. It presents the concept of the „knowledge society“ through the lens of law and understanding.*

Keywords: *knowledge society, law, understanding, science*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.2>

Темата, на която е посветен докладът, не е нова. В международното частно право се е наложила практиката постигнатите споразумения да се обличат във формата на меморандум за разбирателство. В един от тях буквално е записано, „че е значително по-добре да има сътрудничество, отколкото да се водят съдебни спорове, с които не се повишава нито пазарната ефективност, нито потребителското доверие“. Като работещи стъпки към възможни доброволни споразумения се посочват „конструктивните диалози по конкретни проблеми с търсене на изпълними и практически решения, които да бъдат реалистични, балансирани, адекватни и

справедливи за всички страни“.¹⁰

Темата не е нова, но, за съжаление, е твърде актуална. Българските граждани съвсем неотдавна станаха свидетели на публично търсене на изпълними и практически решения, които в условията на пандемична обстановка да бъдат реалистични, балансирани, адекватни и справедливи за всички страни. Причината е, че правната основа на дейностите за овладяване на критични и кризисни ситуации, която включва Закона за защита при бедствия, Закона за управление и функциониране на системата за защита на националната сигурност и Националния план на Република България за готовност за грипна епидемия не сработи заради своята неадекватност на уникалната ситуация. Наложил се като компенсираща неадекватността мярка да бъдат сформирани щабове и съвети, които да осигурят на изпълнителната власт поне минимална степен на разбирателство между системата на здравеопазването, част от бизнеса и внушителната група на антиваксерите на базата на научната експертиза.

Така, в чисто теоретичен план, възникват различни въпроси – за върховенството на закона, за правовата държава, за качествата на представителната демокрация, за мястото и ролята на националната държава в организацията на съвременното общество.

Темата е още по-актуална за изпадналото в агония международно публично право, за което свидетелства Часовникът на Страшния съд, изобретен от Дружеството на ядрените физици на САЩ. Неговите стрелки днес са поставени само на 100 секунди от случването на ядрен апокалипсис. На фона на гръмката риторика за непосредствената ядрена заплаха за света на 7 октомври президентът Джо Байдън предупреди, че ако „ситуацията продължи да се развива по пътя, по който се развива досега“ армагедонът става неизбежен.¹¹

Единствено *разбирането на този факт* прави възможни съвместни действия от страна на международната общност за предотвратяване настъпването на края на света.

¹⁰ Доклад на Комисията до Европейския парламент и Съвета за функционирането на Меморандума за разбирателство относно продажбата на подправени стоки по интернет. Европейска комисия, Брюксел, 18.4.2013, COM (2013) 209 final (<https://ec.europa.eu/transparency/documents.PDF> file).

¹¹ <https://moika78.ru/news/2022-10-07/815490-100-sekund-do-kontsa-sveta-chtokazyvayut-chasy-sudnogo-dnya/>.

Самото *разбиране на нещата* е биологично присъща на хората способност, изработена от еволюцията за съхранение на човешкия вид. Тази способност е в основата на *разбирателството* – една от най-висшите психични емоции, които наред с дружбата и любовта правят възможно развитието на човешкия индивид в социално същество.

Разбирането на нещата означава да се разкрие тяхната същност, което означава да се установи причинно-следствената връзка, в която се съдържа истината за тяхното предназначение в реалния свят – как те възникват и какви последиствия пораждаат. В този свят няма случайни и безсмислени неща. Друг е въпросът дали човек успява да разкрие тяхната същност в необходимата дълбочина. Най-често често хората им придават смисъл, който е твърде далеч от тяхната действителна същност. Частичното съвпадение между влягания смисъл и действителното предназначение обаче е достатъчно за нормално протичане на всекидневния живот.

Науката е незаменима в търсенето на същността на нещата. Най-общо науката се определя като дейност, насочена към отразяване и обяснение на реалния свят чрез обективното знание. Това означава, че научно е само това, което се възприема, повече или по-малко, еднакво от всички изследователи, защото е очевидно или е доказано по неопровержим начин. *Научното разбирателство* между хората изисква максимална яснота и конкретност на езика и съгласие, закрепено с аргументи от опита.

Религията също отразява и обяснява заобикалящата реалност, но чрез вярата. Изречението „светият дух е от отца“ не притежава обективна определеност и затова оставя възможност за произволни тълкования – например към него може да се прибави „и от сина“. Такова произволно „добавяне“ е формалната причина за разкола в християнската църква – на католическа и на православна.

В същото време, изречение – формула от типа на пословицата „лозето не ще молитва, а – мотика“ не оставя място за особени размисли, тъй като в ежедневието подобно твърдение не предизвиква спорове. Въпреки наличието на различни други инструменти за копаене, практическият опит обезсмисля появата на различни школи, едната от които да настоява към пословицата да се добави „и лопата“, а другата да оспорва.

От подобна гледна точка, резултатите от научната дейност са принудителни, в смисъл, че всеки желаещ да ги провери неизбежно

ще стигне до същите резултати. Единственото изискване, което може да се предяви към учените, е, че резултатите от техните изследвания не трябва да водят към противоречия, а да ги разрешават. Към всеки друг вид мисловна човешка дейност, например философия или поезия, това изискване е неуместно. Мъдростта и словесната изящност, в качеството им на средства за отразяване и обяснение на действителността, могат да бъдат дълбоко съдържателни и са изиграли важна цивилизационна роля, но не е възможно към тях да се предявят изискванията на формалната логика.

Когато става дума за международната сигурност – многопластово и сложно явление, съдържанието на което се разкрива с помощта на термини като *опасност*, *заплаха*, *риск*, *оцеляване* – от методологична гледна точка е важно уточнението, което се прави в теоретичната физика, че проблемите, с които се сблъсква човечеството, са два вида – технически и научни. Техническите винаги имат решение, важно е да се установи само от кого, как и на каква цена трябва да бъде намерено, докато научните проблеми могат да имат решение, но е възможно и да нямат.

В този смисъл картината на сигурността в света, представена от писатели, журналисти, религиозни деятели и политици, формира общественото мнение, обслужва постигането на едни или други политически цели, но е непригодна за решаването на съдбовни общочовешки проблеми.

Това, което се случва днес в света, може да е изненада за политици, политолози и журналисти, но то е точно прогнозирано от хората на науката.

„За мен войната е зло, достойно за презрение – пише Айнщайн – което отдавна щеше да е изчезнало, ако здравият разум на нациите не беше покварен от комерсиални и политически интереси, прокаравани чрез училищата и пресата. Докато обаче народите постигнат готовност да премахнат войната чрез общи действия и да решат конфликтите си по мирен начин – на правна основа, те се чувстват принудени да се подготвят за война. Нещо повече, те се чувстват принудени да приемат на въоръжение най-мерзките средства, за да не изостанат в общото състезание по въоръжаване. Такова поведение води към неизбежна война, която в днешните условия гарантира универсално унищожение.“¹²

¹² Айнщайн, А. (2018). Как виждам света. София: Сиела, с. 23.

Знаменателно събитие в осъзнаването на факта, че оцеляването на света се е превърнало в научен проблем, е появата през 1947 г. върху корицата на „Бюлетина на Дружеството на американските атомни физици“ на символичния „Часовник на Страшния съд“. Идеята на учените е чрез метафоричното отброяване на минутите до ядрения апокалипсис световната общественост да бъде постоянно информирана за нарастването на заплахата от глобален ядрен конфликт. Атомните физици на САЩ, сред които са 16 нобелисти, вече седем десетилетия продължават да поддържат Часовника, който нагледно показва, че светът се е изправил на ръба на своето оцеляване.

В началото на 90-те други световно признати научни автори – Антъни Гидънс и Улрих Бек, назоваха това екзистенциално състояние с термина „световно рисково общество“, а руските физици Валерий Легасов и Георгий Малинецки диагностицираха бъдещето на човешката цивилизация като „научен проблем“, намирането на вярното решение на който не е гарантирано.

През 1972 г. Римският клуб публикува доклада „Границите на растежа“.¹³ На базата на тенденциите в съотношенията между природните ресурси, количеството население на планетата, количеството храна на един човек, замърсяването и промишленото производство на човек от населението авторите прогнозираят, че в средата на третото десетилетие на 21 век човечеството ще се окаже в дълбока глобална криза с екзистенциални измерения.

Четвърт век по-късно учените от Римския клуб в Годишния доклад за 2017 г.¹⁴ констатираят, че планетата е пред разрушаване, а лудостта от взаимно гарантирано ядрено унищожаване е само една от причините това да се случи. На 23 януари 2020 г., на базата на анализ на глобалната военно-политическа обстановка американските ядрени физици поставиха стрелките на рекордните 100 секунди от Страшния съд. Точно по това време избухна и първият азиатски взрив на „коронавирус“.

Подобно съвпадение може да се тълкува по различен начин, но е безспорна силата, с която то разобличава несъстоятелността на до-

¹³ Meadows, D., Randers, J. (1992). Beyond the limits. Confronting global collapse. Chelsea Green: White River Junction.

¹⁴ Вайцзекер, Е. У. Фон, Вийкман, А. (2018). Хайде! Капитализъм, късогледство, население и разрушаване на планетата. Доклад на Римския клуб. София: Книжен тигър.

сегашните политики за мир и сигурност и техните пропагандисти. В условията на пандемия огромните военни бюджети за сетен път демонстрираха както своята безполезност по отношение на личната сигурност на обикновения човек, така и правотата на констатацията на Айнщайн, че те са в интерес единствено на военнопромишления капитал и неговото политическо лоби.

През 2012 г. Световното движение на природозащитниците „Синята планета“ в обръщение „Повеля за действие“ обосновава тезата, че: „Човешката способност за действие значително надвишава способността за разбиране“.¹⁵ Възниква въпросът защо здравият разум на нациите не се вслушва в гласа на доказаните научни авторитети и позволява да бъде покварен от комерсиални и политически интереси, като допуска обикновените хора да се чувстват принудени да подготвят „най-мерзките“ средства, с които взаимно да се самоунищожат?

Ще си позволя да споделя моето виждане по така формулирания въпрос. Разбирателството, основано на човешкия разум, е невъзможно без речта. По този повод в психологията се прави разграничение между низшите и висшите функции на човешката психика. Съответно съществуват и два плана в поведението на човека: единият – естествен (природен), който е резултат от биологичната еволюция; вторият – културен (обществено-исторически) – резултат от историческото развитие на обществото.

Главното различие между низшите (елементарните) и висшите психически функции е в равнището на произволност – естествените психически процеси не се подават на регулация от човека, докато висшите психологически функции могат да бъдат съзнателно управлявани.

Лев Виготски утвърждава, че съзнателната регулация е свързана с опосредствания характер на висшите психически функции. Между въздействащия стимул и реакцията на човека (както поведенческа, така и мисловна) възниква допълнителна връзка чрез опосредстващото звено. Такова средство стимул са знаците – думи, художествени образи, знаенето на чужд език и особено научните термини, понятията и конструираните с тяхна помощ научни теории и т.н. Чрез тях **комуникацията, осъществявана посредством речта, повишава**

¹⁵ Цит. по Вайцекер, Е. У. Фон, Вийкман, А. (2018). Хайде! Капитализъм, късогледство, население и разрушаване на планетата. Доклад на Римския клуб. София: Книжен тигър, с. 13.

изключително много степенна на разбирателство между хората.¹⁶ Този факт е в основата на формиране на човешкото общество като синоним на социума и антитеза на природата.

Разликата между начините на функциониране на материалните оръдия на труда и на знаците е в обекта на въздействие – оръдията на труда опосредстват въздействието на човека върху околната материална среда, докато знаците (думи, художествени образи, понятия, знаенето на чужд език) са насочени към въздействие върху психиката, а чрез нея – върху постъпките и поведението на другите хора и към саморегулиране на собственото поведение.

От подобна гледна точка взаимодействието между хората придобива социален характер само при такива отношения, при които поведението на един индивид влияе на положението на друг индивид. В резултат съвкупността от хора се преобразува в група – определен брой хора (най-малко трима), свързани чрез система от социални отношения, основана на споделянето на едни и същи ценности.

В този смисъл **обществените отношения може да бъдат определени като регулирани от небиологични регулатори отношения на разбирателство между хората, което възниква и се развива в съвместните им дейност и съжителство.** По този начин небиологичната регулация, която става възможна след появата на човешката реч, води до появата на човешкото общество, в качеството му на надорганична реалност, произлязла от органичната част на природата.

В ранните етапи от съществуването на обществото в ролята на социални (небиологични) регулатори встъпват различни видове забрани и религиозни вярвания, които постепенно се превръщат в обичаи и общоприети норми на поведение. Изследванията на Клод Леви-Строс показват, че „табуто на инцест“ (кръвосмешение) е този фундаментален социален факт, който за първи път прокарва разграничение между човека и останалите живи същества и стартира процеса на структуриране на обществото.

След това в подобна роля на „тотални социални факти“ встъпват и други забрани – табутата на канибализъм, на убийство на съплеменници и т.н. До появата на държавата и писаните закони табутата, обичаите, религиозните и моралните норми са единствените регула-

¹⁶ Виготски, Л. (1983). Мислене и реч. София: Наука и изкуство.

тори на обществените отношения. Много от тях и днес запазват своето значение в различни сфери на общуване на хората – производство, бит, места за колективна почивка и отдих и т. н.

Наред с религията важен фактор за укрепване на древните държави е писмеността. Тя води до появата и на писаното право във вид на закони. Писаните закони позволяват на тези, които притежават властта да фиксират с точно определена редакция правото на използване на легална принуда. Това се случва преди около 2500 години.

Най-старото напълно логично описание на този процес ни е завещал един от най-изявените римски историци Публий Корнелий Тацит (54 –120 г.). От днешна гледна точка той работи по още „свежи“ следи на събитията и не може да не се признае великолепият начин, по който описва как политическата власт започва да заменя разбирателството между хората, основано на морала, обичаите и традициите с „разбирателство“, налагано чрез страх и писано право. Страхът вече се е утвърдил (чрез бог, който както награждава, така и наказва своите създания) като средство за поддържане на нормалното функциониране на човешкото общество. Политическата власт посредством законността трансформира идеите на своята собствена визия в правила, които чрез заложената в тях дисциплина ориентират поведението на хората към осъществяване на визираното бъдеще. Законността, като лишава хората от пространството за разбирателство, на практика принизява ролята на тази най-висша психична емоция, която наред с дружбата и любовта предпоставя пълноценната изява на човешкия индивид в качеството му на социално същество.

Представителната демокрация се оказва неспособна да компенсира загубата на пространството за разбирателство, особено след въвеждането на всеобщото равно избирателно право, което се случва за първи път в Русия по време на временното правителство на Керенски, дошло на власт след Февруарската революция през 2017 г. В юбилейния 50-ти Доклад на Римския клуб, подготвен през 2018 година, е отбелязано, че хората вече не само не вярват на своите правителства, но и се „подиграват“ по своеобразен начин на либералната демокрация, като по време на избори гласуват за комедианти.

В тази обстановка науката и познавателният процес остават единственото място, където е възможно да се постигне разбирателство, свободно от ограниченията на законите. Въпросът за влиянието на научното знание върху публичната политика и управлението се

поставя най-напред от френския интелектуален елит. Според основателя на школата на утопичния социализъм Анри Сен-Симон нацията без учени, хора на изкуството и високо образовани специалисти във всички сфери на обществения живот, ще се превърне в „тяло без душа“. За него „държавата на бъдещето“ ще се основава изцяло на науката. Великият му сънародник, френският „баща“ на микробиологията и основоположник на толкова актуалните днес ваксини и ваксинация – Луи Пастър към края на своя жизнен път пише: „На науката трябва да се гледа като на най-висшето възплъщение на отечеството, тъй като от всички народи винаги първи ще бъде този, който изпреварва другите в областта на мисълта и мислената дейност“.

Началото на широката дискусия по темата, повдигната от Сен Симон и Пастър, се поставя между двете световни войни. След известно затишие, причинено от Втората световна война, тя придобива особена сила, особено през 1960-те години. Тогава се утвърждава въведеният от Питър Дракър термин *knowledge worker* – специалист по работа със знание (когнитивен работник), а френският социолог Алфред Турен установява, че новите обществени движения се формират не толкова от идеологии и политически сблъсъци, колкото от общественото мнение, във формирането на което все повече нараства значението на научното знание.

Самият термин „общество на знанието“ е въведен в оборот от Американската политологична школа. Неговото използване днес вече не е свързано, както в предишни периоди, с идеи за радикални социални преобразувания, а за усъвършенстване на целокупния обществен живот на база повишаване ролята на експертите и техническите специалисти. За да опише качествено новата роля на тези специалисти в политическата организация и управлението на обществото, Джон. К. Гълбрайт въвежда понятието „техноструктура“. Техноструктурата, по степента на своето влияние върху процеса на вземане на решение, съществено превъзхожда както ръководителите на фирми и организации, така и политическите лидери. Представителите на техноструктурата, без да се стремят към политическата власт, обезпечават ефективност на управлението и легитимират политическата власт в много по-голяма степен, отколкото съобразяването с електоралните очаквания. На практика това означава намаляване ролята на идеологиите в политическия процес за сметка на операционната логика, основана на научно знание.

В началото на 1970-те години Даниел Бел предлага концепцията за постиндустриалното общество. В нейната сърцевина е дефинирането на нова социално-политическа роля на научното знание в процеса на социалните трансформации, насочени към превръщането на научното знание в основна институционална ценност на обществото; към все по-широко въвличане на учени и икономисти в политиката; към дефиниране на нови определения на интелектуалните интереси и ценности и създаване на техническата интелигенция, като се намери оптималното съотношение между техническия интелект и неговия хуманитарен аналог.

Разтварянето на науката във властта обаче поражда тревога за възможно изключване на гражданското общество от процеса на приемане на обществено значими решения. Най-остро този въпрос е поставен от представителите на т.нар. Франкфуртска школа: Макс Хоркхаймер се опасява, че науката, като тържество на инструменталния разум, може да бъде поставена на служба за постигане на всякакви политически цели. Юрген Хабермас е още по-категоричен, че науката и техниката в съвременния свят придобиват функция по легитимиране на господството. *Инструменталната рационалност се състои в способността да се намират и прилагат най-ефективните способности за достигане на цели, които са достатъчно осъзнати от цялото общество и са ясно формулирани в правните актове. Действията се основават на солидарност и сътрудничество и се мотивират от нормативно определени стимули и заплахи от санкции.*

Комуникационната рационалност предполага достигане разбираше и съгласие относно целите на основата на диалог единствено между субектите, които са пряко ангажирани в конкретно социално действие. Пряко зависи от степента на доброволна въвличеност в съответните действия на заинтересовани и компетентни индивиди. *Диалогът между тях, като спомага за осъзнаване на взаимните права и морални задължения, продуцира солидарност, която има вътрешна връзка със справедливостта.* На пръв поглед изглежда, че пряката демокрация е възстановена, а постигането на съгласие на базата на научното знание гарантира справедливостта, доколкото в нейната основа лежи истината.

Действително *комуникационната рационалност на първо място конституира модел на съвещателна (делиберативна) де-*

мократия, в която диалогът и взаимното разбиране, по важност, изпреварват прагматичното решаване на проблема.

Но дискусията за комуникационната рационалност и делиберативната демокрация е все още далеч от приключване, въпреки че тези идеи максимално стесняват технократичната компонента, която присъства в различните версии на концепцията „общество на знанието“.

В средата на 1990-те години ролята на технологиите обаче започва да се разглежда в принципно нов обществено-политически контекст, съвсем различен от теориите за информационното общество и общество на знанието. Най-популярна от тях е концепцията за световното рисково общество на Улрих Бек. Даже днес, четвърт век по-късно, запознаването с публикациите от първата половина на 1990-те оставят впечатлението, че концепциите за общество на знанието и общество на риска описват социални процеси, които протичат на две различни планети.

Сериозен опит да се излезе от тази шизофренична ситуация е докладът на ЮНЕСКО „Към общество на знанието“ (2005). В него на риска е посветена отделна глава, а необходимостта от защита на сигурността във всичките нейни измерения и битности се определя като предизвикателство, на което обществото на знание тепърва предстои да отговори.

За целта знанието и рискът се разглеждат като две страни на процеса на приемане на решение в рамките на социума. Спецификата на свързаните с риск решения се състои в необходимостта от избор между няколко възможности при неопределеност на последиците от тях. На практика знанието никога не може да бъде пълно. В същото време приемането на решения, тяхното изпълнение и разпространението на последиците в пространството и времето засягат множество социални изпълнители на различни дейности. Следователно рискът може да се разглежда като специфична форма на социална комуникация, свързана със стремеж в настоящето да се калкулира неизвестното бъдеще – да се изчислят вероятността да се случи нежеланото събитие и размерът на щетата, която то може да причини.

В този смисъл комуникация означава разширено възпроизводство на риска (според У. Бек: производство, разпространение, потребление и ново производство на рискове) чрез формиране на среда за нови рисковенни решения. Както подчертава Никлас Луман при

пресмятането на възможната вреда, вероятността от настъпване на негативни или позитивни последици се оказват, в най-голяма степен, зависими от субекта и начина на неговия анализ на риска. Така възникват основания за интерпретация на риска като социална конструкция, значението на която варира и е тясно обвързана със специфични социални контексти и цели. Подобна интерпретация на риска, която подчертава неговата комуникационна природа, позволява по-детайлно да се разкрият конвенционалният му характер и зависимостта от различни социокултурни норми и ценности. Казано с други думи, третирането на риска като комуникационна технология разкрива неограничени възможности за преследване на тясно партийни, корпоративни или спекулативни цели за сметка на обществения интерес.

И ако разширеното възпроизводство на рискове може да се приеме за нормално проявление на човешката дейност, то спецификата на концепцията „обществото на знание“ се състои в скока от акумулация към мултипликация на риска, т.е. към възможността за бързо преминаване от един вид риск в друг вид риск, докато в крайна сметка се стигне до политически риск. Прекрасен илюстративен пример е алгоритъмът за прилагане на мерките за ограничаване разпространението на пандемията от коронавирус:

- най-напред се прави математически модел на вероятността от разпространение на вируса в зависимост от прилагането на различните видове ограничения;

- след това на базата на този математически модел се изготвя здравен модел на риска, където различните варианти се оценяват от гледна точка на възможностите на системата на здравеопазването да се справи с тях – брой легла, налични кислородни апарати, кондиция на медицинския персонал, регулярност на доставките на лекарствени препарати и т. н.;

- на равнище правителство здравният риск се трансформира във финансово-икономически с оглед разполагаемите финансови ресурси на страната, защита интересите на различни икономически отрасли, удовлетворяване на различни браншови (ресторантьори, хотелиери, преподаватели в езикови школи и др.) искания и т. н.

Така у нас се стигна до парадоксалната ситуация финансово-икономическият риск да поражда политическа отговорност за министъра на здравеопазването, защото мерките и техните промени се налагат с негова заповед.

Тук не става дума за чисто български проблем. Търсенето на пътища за неговото разрешаване в страните с развита демокрация продължава повече от тридесет години. В резултат, освен понятието „делиберативна демокрация“, в засилен оборот е и понятието „социетална сигурност“ (в което личната сигурност вече не се свързва с държавата и нейната мощ). Избистрянето на разбирането за тях все повече ги идентифицира като евроатлантически ценности. Политиците, които от сутрин до вечер не престават да се вричат в евроатлантическите ценности, като че ли не забелязват този факт. Резонно възниква съмнението – дали разбират за какво става дума...

За контакти:

Проф. д-р Петър Христов

E-mail: rector_vfu@vfu.bg

ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА НА ПРАВОСЪДИЕТО – ВЪЗМОЖНОСТ ИЛИ НЕОБХОДИМОСТ

Владимир Николов

Председател на Асоциацията на прокурорите в България

*Докторант по наказателно право
във ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“*

DIGITALISATION OF JUSTICE – POSSIBILITY OR NECESSITY

Vladimir Nikolov

Chairman of the Association of public prosecutors of Bulgaria

*Doctoral student in criminal law
at St. Cyril and Methodius University of Veliko Turnovo*

Резюме: *В доклада са разгледани настоящата ситуация, политиките и перспективите за развитието на дигитализацията на правосъдието. Анализирани са основните нормативни актове и програмни документи на европейско и национално ниво в тази сфера.*

Ключови думи: *дигитализация, правосъдие, права на човека, изкуствен интелект*

Abstract: *The report examines the current situation, policies and prospects for the development of the digitalization of justice. The main normative acts and program documents at the European and national level in this field have been analyzed.*

Key words: *digitalisation, justice, human rights, IT*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.3>

Въведение

Глаголът „дигитализирам“ е използван за първи път през 1953 година. И ако през миналия век това е звучало като „научна фантастика“, днес технологиите, свързани с дигиталната (цифровата) среда, засягат практически всеки аспект от нашето общество, икономика, политика, наука и култура. Новите комуникационни технологии, като например интернет, могат да служат като инструмент за улесняване на достъпа до всякакво по вид и характер съдържание. Несъмнено

правото и правосъдието няма как да не бъдат засегнати и да останат изолирани от глобалната дигитализация. В този смисъл правната теория и практиката дължат отговор на въпросите – какви възможности предоставя дигитализацията, необходима ли ни е и как да се възползваме от нейните предимства? Състоянието на обществените процеси във всички сфери на живота и бурното развитие на технологиите правят отговорите на тези въпроси еднозначни дори и в такава консервативна по дефиниция област, каквото е правосъдието.

Изложение

„Дигитализация” („цифровизация”) най-общо означава преобразуване на аналогова информация под каквато и да било форма (текст, снимков материал, глас и др.) в дигитална (цифрова) форма чрез електронни устройства (скенери, камери и т.н.), така че информацията да може да се обработва, съхранява и предава чрез цифрови схеми, оборудване и мрежи. Друго значение на тази дума е интегрирането на дигитални технологии (като цифровата телевизия) в ежедневието чрез дигитализация на всичко, което може да бъде цифровизирано.

Правните системи и моделите на съдебната власт в Европа са различни. Може би в най-голяма степен това се отнася до сферата на наказателното разследване и правосъдие. Различните системи имат своите исторически корени и са изградени на база на различна правна култура и на различни правни традиции. Въпреки това обаче, през вековете европейските правни системи са заимствали решения една от друга, така че без всякакво преувеличение може да бъде казано, че днес няма „чисти“ системи. Интензивното взаимодействие води до все по-голямо сходство, като тази конвергенция е базирана на общовалидни ценности и принципи. Въпреки продължилите много време стремежи на отделните държави ревниво да бранят своята изключителна компетентност в сферата на наказателното правосъдие, Европейският съюз (ЕС) постепенно създаде необходимите условия и благоприятства сближаването не само на гражданскоправните, но и на наказателноправните системи, което доведе до немислимо в миналото усъвършенстване и ускоряване на международноправното сътрудничество. В практиката широко се използват такива инструменти, като Европейската заповед за арест (ЕАВ), Европейската заповед

за разследване (ЕЮ), Съвместните екипи за разследване (ЈТ). Венец на усилията е създаването, структурирането и вече реалното функциониране на Европейската прокуратура (ЕРРО).

Каква е ролята на дигитализацията в тези процеси?

От практическа гледна точка дигитализацията има два аспекта: наднационален, т.е. регламентацията и усилията, канализирани на европейско ниво, и вътрешен, т.е. напредъкът на процеса във всяка отделна държава членка.

Европейско измерение

В приетия План за действие 2022-2025 година „Дигитализация за по-добро правосъдие“ Европейската комисия за ефективност на правосъдието (СЕРЕЈ) към Съвета на Европа (СЕ) подчертава, че като основен приоритет в следващите години ще залегне подпомагането на държавите и съдебните органи с цел успешно преминаване към цифровизация на правосъдието в съзвучие с европейските стандарти, и по-специално с чл. 6 от Европейската конвенция за правата на човека¹⁷.

Достъпът до правосъдие и улесняването на сътрудничеството между държавите членки са сред основните цели на пространството на свобода, сигурност и правосъдие на ЕС, залегнало в Договора за функционирането на ЕС¹⁸. Гарантирането на правото на ефективни правни средства за защита и на справедлив съдебен процес е крайъгълен камък в изграждането на общото европейско пространство¹⁹.

Кризата, породена от COVID-19, създаде широк спектър от нови предизвикателства, като изправи ЕС пред необходимостта от ускоряване на реформите за цифровизация при управлението на делата, обмена на информация и документи, както и непрекъснатия и лесен достъп до правосъдие за всички²⁰.

ЕС си поставя амбициозната задача да приведе в пълен ход цифровизацията на правосъдието, като насочи усилията си в две направления: на национално равнище да окаже допълнителна подкрепа за държавите членки за придвижване на техните национални системи напред към цифровата ера чрез засилване на сътрудничеството меж-

¹⁷ <https://rm.coe.int/cepej-2021-12-en-cepej-action-plan-2022-2025-digitalisation-justice/1680a4cf2c>, 30.10.2022.

¹⁸ Чл. 67 от Договора за функционирането на ЕС.

¹⁹ Чл. 47 от Хартата на основните права на ЕС.

²⁰ Вж. Доклад относно върховенството на закона за 2020 г. – ситуация в областта на върховенството на закона в Европейския съюз (COM(2020) 580 final).

ду различните национални съдебни органи и навлизането на цифровите технологии, за да се извлече максимална полза за гражданите и предприятията; на европейско равнище да гарантира подобряване на трансграничното съдебно сътрудничество между компетентните органи. Отчетена е необходимостта от по-нататъшната цифровизация на обществените услуги в областта на правосъдието, насърчаването на използването на сигурна и висококачествена технология за комуникация от разстояние (видеоконферентна връзка), улесняване на взаимното свързване на националните бази данни и регистри и насърчаване на използването на сигурни електронни канали за предаване между компетентните органи. Разработен е иновативен подход към дигитализацията на правосъдието, основан на практически ориентиран „пакет от инструменти“ – цялостен набор от правни, финансови и ИТ инструменти, които да се използват от различните участници в отделните правосъдни системи съобразно специфичните им нужди. Пакетът от инструменти съдържа обвързващи и необвързващи мерки. Като обвързваща е дефинирана необходимостта от задължителна цифровизация на процедурите за трансгранично съдебно сътрудничество, докато като необвързващи са посочени например възможностите за споделяне на информация и обмен на добри практики²¹.

Ключов компонент на политиката на Комисията в областта на електронното правосъдие с цел подобряване на достъпа до правосъдие в държавите членки и неговата ефикасност е изграждането и оперативното използване на системата e-CODEX, която е включена в плана за действие на ЕС в областта на електронното правосъдие за периода 2019-2023 г.²² Системата e-CODEX улеснява достъпа до правосъдие както по гражданскоправни въпроси, така и по наказателноправни въпроси²³. Целта е e-CODEX да се превърне в „златен“ стандарт, като

²¹ Вж. Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите. Цифровизация на правосъдието в ЕС. Инструментарий от възможности (COM/2020/710 final).

²² <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex%3A52019XG0313%2802%29>, 30.10.2022.

²³ По-конкретно системата e-CODEX улеснява достъпа до правосъдие по гражданскоправни въпроси в съответствие с член 81, параграф 2 от Договора за функционирането на ЕС. По наказателноправни въпроси член 82, параграф 1 от Договора за функционирането на ЕС осигурява правното основание за правото на ЕС да действа в областта на съдебното сътрудничество с цел улесняване на сътрудничеството между съдебните или равностойни на тях органи на държавите членки във връзка с наказателните производства и изпълнението на решенията.

бъде основният инструмент за създаване на оперативно съвместима, сигурна и децентрализирана комуникационна мрежа между националните ИТ системи при трансгранични граждански, търговски и наказателни производства. Въвеждането на e-Codex ще е огромен напредък и изключително много ще улесни практическата работа на професионалистите в цяла Европа. Въпреки ограниченото ѝ към настоящия момент използване, системата вече се прилага за връчването на документи и събирането на доказателства по граждански и търговски дела, а с новото законодателно предложение на Европейската комисия тя ще разгърне потенциала си в рамките на различни инструменти на ЕС за съдебно сътрудничество²⁴.

Съгласно Плана за действие в областта на европейското електронно правосъдие за периода 2019-2023 г. Европейският портал за електронно правосъдие²⁵ следва да предоставя на гражданите, стопанските субекти, практикуващите юристи и съдебните органи обща информация относно законодателството и съдебната практика на ЕС и държавите членки. Успоредно с това уебсайтът EUR-Lex²⁶ следва да предоставя информация за правото и съдебната практика на ЕС, както и информация за начина, по който държавите членки транспонират директивите на ЕС.

Въпреки предприетите в последните години видими стъпки и постигнат немалък напредък, все още съществуват редица проблеми и слабости. Ежегодно (считано от 2013 г.) Комисията публикува Информационно табло на ЕС в областта на правосъдието²⁷, в което представя обобщена информация относно цифровизацията на правосъдните системи в държавите членки. Анализът разкрива различно равнище на напредък сред държавите членки, като например:

- в 10 държави членки физическите лица могат да получат достъп до електронното досие по текущите си дела във всички видове граждански производства;

- в контекста на наказателното право жертвите на престъпление

²⁴ Предложение за Регламент на Европейския парламент и на Съвета относно компютризираната система за трансгранична комуникация в гражданското и наказателното производство (система e-CODEX) и за изменение на Регламент (ЕС) 2018/1726 (COM)2020(712).

²⁵ <https://e-justice.europa.eu/home?action=home&plang=bg>, 30.10.2022.

²⁶ <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>, 30.10.2022.

²⁷ https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/eu-justice-scoreboard_bg, 30.10.2022.

имат достъп до електронното досие в седем държави членки, а ответниците – в девет;

- в 13 държави членки доказателствата могат да бъдат представени на съда изключително в цифров формат в контекста на всички видове наказателни производства;

- в 10 държави членки в областта на гражданското и търговското право цифровите доказателства са допустими във всички видове производства.

Комисията изрично констатира, че все още физическите лица, предприятията и практикуващите юристи срещат трудности при достъпа до информацията, на която имат право. Установено е, че в много случаи такъв достъп не е на разположение онлайн, което на практика води до значителна неефективност. Друг съществен проблем е преобладаващото използване на дела на хартиен носител, което все още продължава да доминира както в националните, така и в трансграничните производства. Липсата на предварителна координация и планирано взаимодействие намират изражение в разработването на различни цифрови инструменти в отделните държави членки, което представлява сериозно предизвикателство за постигането на реална и работеща международна оперативна съвместимост.

В сферата на правосъдието и вътрешните работи Агенцията на ЕС за сътрудничество в областта на наказателното правосъдие (Eurojust), Европейската прокуратура (EPPO), Европейската служба за борба с измамите (OLAF) и Агенцията на Европейския съюз за сътрудничество в областта на правоприлагането (Европол) се сблъскват с различни трудности, като например липсата на модерна цифрова инфраструктура, надежден канал за комуникация и необходимите приложения за обмен на доказателства между националните органи и между тези органи и агенциите и органите на ЕС. Безалтернативно се явява изграждането на общ подход, който гарантира безпрепятствено и сигурно сътрудничество с държавите членки, като същевременно се спазва приложимата правна рамка, по-специално по отношение на защитата на личните данни и класифицираната информация.

Като обобщение може да бъде посочено, че нивото на дигитализация на правосъдието в отделните държави членки на ЕС е много различно и има свои специфики. Докато някои държави са

много напред в този процес, то други правят своите първи стъпки. В този смисъл ще бъде жизненоважно да бъде постигнато хармонично общо европейско дигитално пространство на правосъдие, а не Европа на различни скорости.

Национално измерение

Република България полага последователни усилия за решителен напредък в областта на дигитализацията на правосъдието, като бяха приети конкретни промени, както в устройствения закон на съдебната власт²⁸, така и в процесуалното ни законодателство²⁹. Въведени бяха в експлоатация Единна информационна система на съдилищата, Унифицирана информационна система на Прокуратурата на Република България (ПРБ) и Единен портал за електронно правосъдие³⁰. Все по-широко се използват видеоконференции както в гражданските³¹, така и в наказателните³² и административните³³ производства. ПРБ ще бъде една от контактните точки на системата e-CODEX. Националният институт на правосъдието чрез своята специализирана дирекция „Електронно обучение и електронни ресурси“ и разработения Портал за електронно обучение³⁴ широко използва възможностите за обучения и квалификации на съдиите, прокурорите, следователите, съдебните служители и разследващите органи с дистанционни обучения в електронна среда.

Въпросът за цифровизацията, и по-специално приложното

²⁸ Глава осемнадесета „а“ „Удостоверителни изявления и процесуални действия в електронна форма“ от Закона за съдебната власт.

²⁹ Гражданско-процесуалния кодекс (ГПК), Наказателно-процесуалния кодекс (НПК) и Административнопроцесуалния кодекс (АПК).

³⁰ <https://portal.justice.bg/>, 30.10.2022.

³¹ Чл. 4, ал. 4; чл. 135а; чл. 136, ал. 3; чл. 143, ал. 4; чл. 150, ал. 6; чл. 151, ал. 4 и ал. 6; чл. 156а; чл. 157, ал. 2; чл. 176, ал. 4 от ГПК. По смисъла на параграф 1, т.1 от Допълнителните разпоредби (Нов – ДВ, бр. 98 от 2020 г., изм. бр. 110 от 2020) на ГПК „Видеоконференция“ е комуникационна връзка чрез техническо средство за едновременно предаване и приемане на образ и звук между участници в процеса, намиращи се на различни места, позволяваща записване и съхраняване на информацията на електронен носител.

³² Чл. 64, ал. 7; чл. 65, ал. 3; чл. 115, ал. 2; чл. 138, ал. 7; чл. 139, ал. 7-11; чл. 140, ал. 5; чл. 141; чл. 141а, ал. 1; чл. 142, ал. 4; чл. 143, ал. 4; чл. 149, ал. 8; чл. 171, ал. 8; чл. 474 от НПК. В параграф 1 (5) от Допълнителните разпоредби на НПК е дадено легално определение на термина „видеоконференция“, което е идентично с това в ГПК.

³³ Чл. 14, ал. 2; чл. 46, ал. 4-6; чл. 171, ал. 3 от АПК. В параграф 1 (8) от Допълнителните разпоредби на АПК е дадено легално определение на термина „видеоконференция“, което е идентично с това в ГПК и НПК.

³⁴ <https://e-learning.nij.bg/?lang=bg-BG&pageid=971>, 30.10.2022.

поле на използването на видеоконференцията в наказателния процес, провокира полемики и наложи намеса от страна на Конституционния съд (КС), като по искане на Омбудсмана на Република България изречение 2-ро от чл. 64, ал. 2 от НПК (доп. ДВ, бр. 110 от 2020 г., в сила от 30.06.2021 г.) беше обявено за противоконституционно³⁵.

В заявените от Министерството на правосъдието приоритети Република България си е поставила за цел до 2026 година да постигне цялостна цифровизация на съдебните производства³⁶. Въпреки оптимизма, следва обективно да бъде отчетено, че цялостната дигитализация на правосъдието в нашата страна е все още химера. Реално огромният процент от делата са на хартиен носител, процедурите често се движат бавно и тромаво, наблюдават се случаи на практически отказ на част от компетентните органи да боравят с цифровите информационни системи, налице е недостиг на модерни ресурси, липсва и достатъчно експертиза и опит за функционирането в изцяло или поне преобладаващо дигитална среда. Специално в сферата на наказателното правосъдие за постигане на пълна цифровизация е необходимо оперативното свързване на системите на Министерството на вътрешните работи, ПРБ и съдилищата, а реални практически стъпки (освен декларативните заявки) в тази посока не се наблюдават.

Развитието на българското общество към настоящия момент и националните специфики правят изключително трудно постигането на пълна цифровизация, разбирана в смисъл на цялостно и незабавно изоставяне на традиционния документооборот на хартиен носител. Нещо повече, това би довело до реален отказ от достъп до правосъдие за големи слоеве от населението. Необходимо е да се предприемат решителни, но в същото време плавни, последователни и внимателно обмислени стъпки, които на първо време да превърнат цифровизацията в още един паралелен на традиционния „канал“, който да разшири възможностите на гражданите и стопанските субекти до правосъдие. Следва да се инвестира в различни направления: закупуването на необходимата техника; разработването и въвеждането в оперативна функционалност на нужните системи; създаването и провеждането на обучителни програми за рабо-

³⁵ Вж. Решение на КС №13/05.10.2021 г.

³⁶ <https://mjs.bg/home/index/4c2aa27b-3be5-47b0-b0d4-9822028850ae>, 31.10.2022.

тешите в сферата на правосъдието професионалисти³⁷; провеждане на общодостъпни разяснителни кампании за гражданите, които до популяризират ползите от дигитализацията. Целесъобразно е България да използва всички възможности за европейско финансиране в това число инструментите на политиката за сближаване, програмите „Правосъдие“ и „Цифрова Европа“, както и Механизма за възстановяване и устойчивост. Неслучайно според ЕК цифровата трансформация на сектора на правосъдието е една от областите, в които настоячително се препоръчва да бъдат съсредоточени реформите и инвестициите на държавите членки³⁸.

Дигитализацията: инструмент, а не принцип

Правосъдието е специфична дейност, която има множество измерения и определени обществени функции. Ето защо дигитализацията не трябва да пречи на правосъдието, да влиза в противоречие с неговите основни принципи, да води до ограничаване на права и до привидно присъствие, вместо реално участие в съдебните и досъдебните производства. Тя трябва да бъде единствено инструмент, който обслужва правосъдната дейност и я прави по-гъвкава и пригодна да осъществява своята мисия в съвременните условия.

Цифровизацията на правосъдието е необходимост, тъй като има редица безспорни предимства: дистанционен достъп до делата и правосъдието като цяло; повече възможности за хората с увреждания и със специфични потребности; ускоряване на различните видове правни процедури; икономия на време, пари и човешки ресурси; намаляване на корупцията; принос към опазване на околната среда; насърчаване и оптимизиране на международноправното сътрудничество; повече възможности за работещите в сферата на правосъди-

³⁷ Като добра практика може да бъде посочен изпълняваният проект „Обучение по Европейска заповед за разследване (Training on European Investigation Order – TREIO) по програма „Правосъдие“ с бенефициент от българска страна Висшия съдебен съвет. Сред дългосрочните резултати на TREIO е заложено повишаването на нивата на знания и подобряване качеството на използваните трансгранични ИТ решения. Сред краткосрочните резултати може да бъде открито „коригиране средата на e-Codex, за да бъде осигурена симулация в реално време на формулярите и обмена на доказателства във връзка с ЕЗР и подготвяне на специални инструкции и видеоматериали за използването на системата за по-ефективно обучение и използването на съществуващите технологии. TREIO ще улесни обучението на 120 обучители и 1000 специалисти по внедряване на ЕЗР.

³⁸ https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/3_en_document_travail_service_part1_v3_en_0.pdf, 31.10.2022 г.

ето професионалисти да се фокусират върху същината на казусите и делата, а не толкова върху самия процес по администриране на правосъдната дейност.

Не трябва обаче да се игнорират и редица възможни проблеми и предизвикателства: опасност от липсата на реален достъп до правосъдие за хора със специфични потребности (напр. незрящи), с недостатъчна компютърна грамотност или с липса на достъп до интернет; усложняване на процедурите в технологичен аспект, водещо до неравнопоставеност; накърняване на публичността на правосъдието; рискове за сигурността на личните данни и класифицираната информация; проблеми с идентификацията на участващите в различните процедури ФЛ и ЮЛ; отстраняването на „човешкия“ фактор в процеса на вземане на решения – намаляване на възможностите за извършване на преценка в извънредни ситуации.

Един от основополагащите принципи в правосъдната дейност е осигуряване правото на справедлив съдебен процес³⁹. Елемент от това право е публичността на съдебните заседания, намираща изражение в свободен достъп до съдебните сгради, публичност на съдебните заседания, възможност за лично участие и лично изслушване на страните, публично произнасяне на съдебните актове. Дигитализацията задължително трябва да отговори на всички тези условия, като бъде в съзвучие с трайната практика на Европейския съд по правата на човека в Страсбург, последователно извеждаща публичността като гаранция срещу т.нар. „тайно“ (скрито правосъдие/извън общественния контрол) и въздигаща я като важен елемент от общественото доверие в правосъдната система⁴⁰.

Използването на изкуствен интелект (ИИ) в правосъдието

Революцията в развитието на технологиите води до интегрирането и все по-широкото използване на ИИ в различни сфери на обществения живот. Дискусиите за приложението му в правосъдието набират сила на европейско ниво, макар и на тази перспектива в България все още да не се обръща нужното внимание.

Приложението на ИИ, наред с несъмнените предимства, крие и

³⁹ Чл. 6 от ЕКЗПЧОС.

⁴⁰ Основополагащи решения на ЕСПЧ в Страсбург: Tierce & Others v. San Marino (2000); Stefanelli v. San Marino (2000); Riepan v. Austria (2001); Golubev v. Russia (adm. 2002); Marcello Viola v. Italy (2007); Hummatov v. Azerbaijan (2008); Raza v. Bulgaria (2010); Sakhnovskiy v. Russia (2010); Krestovskiy v. Russia (2011).

сериозни рискове, свързани с потенциалното засягане на основните човешки права в ситуация на безконтролното използване на автоматизирано вземане на решения. В тази връзка са приети и първите европейски документи, разглеждащи въпросите за предимствата и опасностите при използването на ИИ, както в рамките на Съвета на Европа⁴¹, така и на ниво ЕС⁴².

Държавите членки възприемат в практиката на правосъдните си органи различни основани на ИИ приложения. Особен интерес представляват анонимизирането на съдебните решения, преобразуването на реч в текст и транскрипцията⁴³, машинният превод, чатботовете, поддържащи достъпа до правосъдие, и автоматизацията на роботизирани процеси⁴⁴.

ИИ би могъл да решава казуси и да е полезен за практикуващите юристи, но това не бива да изключва хората, защото оригиналността на човешкия ум, емоциите, подходът, съобразен с етиката и морала, са безценни в специфична сфера, каквато е правото.

Социална цена

Ясно трябва да бъде осъзнато, че постигането на пълната цифровизация на правосъдието ще има своята неминуема социална цена, изразяваща се в сериозно намаляване броя на заетите в сферата професионалисти. Съвременните технологии и ИИ ще намаляват нуждата от намесата на човешкия фактор. В перспектива стотици хора ще трябва да търсят своята реализация в други сфери. Опитът на държави като например Кралство Швеция (където вече не съществува документооборот на хартиен носител) сочи, че голям процент от служителите от съдебната администрация са били освободени. Необходимо е България да подходи социално ангажирано, като проучи съществу-

⁴¹ Европейската етична харта за използване на изкуствения интелект в съдебните системи и тяхната среда на Съвета на Европа. Хартата включва също и насоки за начините за справяне с предизвикателствата и използването на технологии в областта на ИИ по начин, който зачита правата на всички заинтересовани страни (<https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment>).

⁴² Бяла книга за изкуствения интелект – Европа в търсене на високи постижения и атмосфера на доверие (19.02.2020 г., COM(2020) 65 final).

⁴³ Към настоящия момент в органите на съдебната власт на Република България се провеждат тестовите изпитания на специализираната програма „Voice to text“.

⁴⁴ Автоматизация на процеси, като управление на организацията, планирането и инфраструктурата, приоритизиране, категоризиране и разпределяне на документи и задачи от работи.

ващия опит, планира и гарантира плавното протичане на процеса и предвиди програми за преквалификация и последваща реализация на тези хора на пазара на труда.

Заключение

Дигитализацията/цифровизацията на правосъдието вече не е въпрос на умозрителни обсъждания и на дискусии дали е полезна и необходима, тя вече е част от настоящето, като изглежда неизбежно, че бъдещето ѝ принадлежи. Дигитализацията обаче не може да бъде самоцел. Тя трябва да е средство за постигане на по-бързо, достъпно, прозрачно, качествено и справедливо правосъдие. Правосъдие, което да запази своето човешко лице!

Използвани източници:

1. Договор за функционирането на ЕС.
2. Харта на основните права на ЕС.
3. Доклад относно върховенството на закона за 2020 г. – ситуация в областта на върховенството на закона в Европейския съюз (COM(2020)580 final).
4. Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите. Цифровизация на правосъдието в ЕС. Инструментариум от възможности (COM(2020)710 final).
5. Ван Дайк, П., ван Хууф, Г. Й. Х., със сътрудничество на Херинга, А. В., Схокенбрук, Й. Г. К., Фермьолен, Б. П., Виринг, М. Л. В. М., Цваак, Л. Ф. Европейската конвенция за правата на човека – теория и практика. Фондация Български адвокати за правата на човека, 2000.
6. Бяла книга за изкуствения интелект – Европа в търсене на високи постижения и атмосфера на доверие (19.02.2020 г., COM(2020) 65 final).
7. <https://rm.coe.int/cepej-2021-12-en-cepej-action-plan-2022-2025-digitalisation-justice/1680a4cf2c>, 30.10.2022.
8. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex%3A52019XG0313%2802%29>, 30.10.2022.
9. <https://e-justice.europa.eu/home?action=home&plang=bg>, 30.10.2022.

10. <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>, 30.10.2022.
11. https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/eu-justice-scoreboard_bg, 30.10.2022.
12. <https://portal.justice.bg/>-, 30.10.2022.
13. <https://e-learning.nij.bg/?lang=bg-BG&pageid=971>, 30.10.2022.
14. <https://mjs.bg/home/index/4c2aa27b-3be5-47b0-b0d4-9822028850ae>, 30.10.2022.
15. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/3_en_document_travail_service_part1_v3_en_0.pdf, 30.10.2022.

За контакти:

Прокурор Владимир Николов
Окръжна прокуратура – град Плевен
E-mail: vladimir.nikolov.pl@gmail.com

ЧАСТНО ФИНАНСИРАНЕ НА СЪДЕБНИ СПОРОВЕ – ЕВРОПЕЙСКИ РЕШЕНИЯ ЗА СПРАВЕДЛИВ ДОСТЪП ДО ПРАВОСЪДИЕ

*Д-р Емил Радев
Европейски парламент*

PRIVATE LITIGATION FUNDING – EUROPEAN SOLUTIONS FOR FAIR ACCESS TO JUSTICE

**Emil Radev, PhD
European Parliament**

Резюме: *В доклада се изследва и представя въпросът за финансирането на съдебни спорове от трети страни. Този инструмент има както привърженици, така и крие рискове, които авторът представя в контекста на действието на европейските институции. В заключение се правят изводи относно необходимостта от приемане на европейско ниво на отговорна регулаторна рамка на финансирането на съдебни спорове от трети страни.*

Ключови думи: *съдебни спорове, достъп до правосъдие, финансиране на спорове*

Abstract: *This paper explores and presents the issue of third party litigation funding. This instrument has both supporters and risks, which the author presents in the context of the actions of the European institutions. It concludes on the need to adopt at European level a responsible regulatory framework for third party litigation funding.*

Key words: *litigation, access to justice, litigation funding*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.4>

Въведение

Финансирането на съдебни спорове от трети страни (ФССТС) се откроява като ново направление в развитието на гражданския съдебен процес. През последните години то навлезе в много държави по целия свят, а институтът за гражданско правосъдие на UCLA-RAND дори го определи като една от „най-големите и влиятелни тенденции в гражданското правосъдие”. Тази практика все повече се налага в

страни, като Великобритания, Германия, Австралия, а в Съединените щати само за десетилетие се превърна в мултимилиардна индустрия⁴⁵.

Същевременно този инструмент поставя редица въпроси както с практическо, така и с теоретично значение, които следва да се изследват и представят, от една страна, на доктринално ниво, а от друга – да се даде предложение за бъдещата нормативна уредба.

Именно гореизложеното обосновава **актуалността** на избраната тема, като **целта** на настоящия доклад не е изчерпателно изследване на проблематиката, а повдигане на въпроса за дебат на научно ниво, както и представяне на ползите и рисковете от този инструмент – ФССТС.

Изложение

Съдебното финансиране от трети страни се отнася до споразумение, при което трета страна финансира част или всички разходи на участник в съдебен спор. Въпросната трета страна няма друга връзка със съдебния спор, но се включва в замяна на дял от всякакви приходи след него.

Този инструмент често намира приложение при случаите на потребителска колективна правна защита. Нещо повече – в доклад на Британския институт по международно и сравнително право, озаглавен „State of Collective Redress in the EU in the context of the Commission Recommendation“⁴⁶ (Състояние на колективните иски в ЕС в контекста на препоръките на Комисията), се подчертава, че в някои държави членки финансирането от трети страни се е превърнало в основен фактор при предявяването на колективни иски. Делата по колективни иски обаче са само един от видовете съдебни спорове, при които се използва ФССТС. Те вече се прилагат и при арбитражните дела, производствата по несъстоятелност, възстановяването на инвестиции, антитръстовите иски и др.

Между съдилищата и законодателите в различни страни текат дебати за вредите и ползите от тази разрастваща се „индустрия“, а също и за безспорната необходимост от осъществяването на регула-

⁴⁵ Rickard, Lisa A., Behrens, Mark A. 3rd-Party Litigation Funding Needs Transparency, LAW360, Oct. 17, 2016.

⁴⁶ https://www.biicl.org/documents/1881_StudyontheStateofCollectiveRedress.pdf.

торен надзор. Мненията варират от позицията, че така ще се улесни достъпът до правосъдие до предупреждения за значителен риск от злоупотреби при съдебни спорове, особено в контекста на колективните искове.

Привържениците на този инструмент очакват той да парира неправомерните действия, тъй като с поемането на рисковете и разноските от страна на спонсорите на съдебни спорове правосъдието става финансово по-достъпно за всички. През последните десетилетия основните юрисдикции по света, включително тези в Европа, се сблъскват с доста трудности, породени от ограничени бюджети в гражданското правосъдие, увеличаване на обема на съдебните спорове и сложността на делата, тромави процедури. Високите съдебни такси и разходи допълнително издигат бариери пред определени лица и правни образувания да предявяват основателни искове независимо дали индивидуално или колективно. С поемането на рисковете и разноските от страна на спонсорите на съдебни спорове обаче се преодолява и значителна част от предизвикателствата пред достъпа до правосъдие.

Друг аргумент в полза на ФССТС е, че спомага да се водят все повече дела от обществен интерес. На практика се намалява значителното икономическо превъзходство, съществуващо между големите корпорации спрямо гражданите, които търсят правна защита. Такива казуси са познати на широката общественост и благодарение на американското кино, където не липсват сюжети за адвокатски кантори, които помагат на граждани да се изправят срещу мощни корпорации и да преобърнат в своя полза на пръв поглед обречени на неуспех дела.

За критиците на ФССТС обаче този инструмент се свежда главно до икономическа дейност с цел печалба, която не гарантира справедливост на ищеца. Потенциалното отрицателно въздействие на намесата на трета страна, освен това, може да предизвика прекомерни икономически разходи и дори ръст на алтернативни искове, проблемни искове и т.нар. „несериозни искове“. Аргумент за подобни приетеснения е и фактът, че изчисляването на дела на финансиация от постъпленията обикновено се основава на процент от възстановената сума иликратно на предоставеното финансиране. В крайна сметка, ако спонсорите на съдебни спорове инвестират в дела на обикновени граждани, те обикновено изискват прекомерна възвръщаемост. В Ев-

ропа процентът на възвръщаемост за спонсорите на съдебни спорове може да достигне 300% или дори 3000%.⁴⁷

Такова финансиране може да се използва и за преследване на стратегически цели от конкурентни предприятия, тъй като разходите и времето, загубени в несериозни съдебни спорове, в някои случаи има потенциал да повлияе пряко върху общата производителност и конкурентоспособност. Силният фокус върху дела с големи споразумения и нисък риск от загуба пък невинаги е в съответствие с интересите на ищците. И накрая, финансиращите може да изискват прекомерно възнаграждение или да действат в конфликт на интереси с ищеца при управлението или уреждането на делото. Най-често в потенциален конфликт на интереси със своя клиент може да се окаже адвокатът, който обикновено получава хонорарите си директно от финансиращия съдебния спор. Конфликт на интереси обаче би могъл да възникне още, когато има неподходящи взаимоотношения между спонсорите на съдебни спорове не само с адвокатски кантори, но и с представителни организации, платформи за събиране на вземания, за разпределение на присъдени обезщетения и др.

Използването на ФССТС като инструмент в ЕС засега остава ограничено (предимно в Нидерландия и Германия), но се очаква през следващите години неговата роля в предоставянето на съдебни услуги да нарасне значително. Според прогнозите тази тенденция ще намери отражение най-вече при съдебни спорове за климата и околната среда и отговорността на предприятията. Експертите виждат потенциал и за увеличаване броя на исковете след кризата с COVID-19, и по-специално случаите на небрежност на фона на финансовите и физическите щети, причинени от пандемията. При мащабни природни бедствия е обичайно голям брой ищци да защитават правата си по съдебен път, включително да се възползват от възможностите, които предлага ФССТС.

Ако ФССТС не е подходящо регулирано, съществува реален риск за значително увеличение на разходите за бизнеса, докато паразът на услуги за съдебни спорове може да се развива прекалено

⁴⁷ Bentham (2014): Submission to the Ministry of Security and Justice. Dutch Draft Bill on Redress of Mass Damages in a Collective Action, p. 5; 1266/7/7/16 Walter Hugh Merricks CBE v Master Card Incorporated and Others – Judgment (CPO Application) (2017) CAT 16 | 21 Jul 2017 page 37 and 38.

бързо. Както правилно се посочва от Европейската комисия⁴⁸, вариациите в източниците на съдебни разходи и техните суми пораждат очевидни опасения относно ефективния достъп до правосъдие при трансгранични спорове. Това важи и за спорове, включващи граждани на една държава членка, които пребивават в друга държава членка. Ето защо трябва да се подходи особено внимателно при евентуална бъдеща регулация по този въпрос.

Европейската комисия предложи в своите Препоръки за колективна защита от 2013 г.⁴⁹ няколко разпоредби, за да се подчертае необходимостта от регулиране на ФССТС. Те обхващаха основно забрана да се начислява прекомерна лихва върху средствата, предоставени за финансиране на иска, и забрана финансиращите да основават своите възнаграждения или лихви на присъдената сума, освен в случаите, когато споразумението се регулира от обществен орган. Тази препоръка на ЕК не говори за общо регулиране на материята, а само за приемането на някои предпазни мерки.

При проведения преглед на установените практики в ЕС през 2018 г.⁵⁰ се отбелязва, че в нито една от държавите членки не се регламентира финансирането от трети страни, а още по-малко в съответствие с Препоръката. Изключение прави само Словения, където частното финансиране от трети страни се регламентира в съответствие именно с принципите, изложени в Препоръката. Комисията ясно заявява, че нерегулираното и безконтролно финансиране от трети страни може да процъфтява без законови ограничения, което е стимул за предявяването на съдебни искове в някои държави членки.

Директивата на ЕС от 2018 г. относно представителните искове за защита на потребителите също съдържа някои разпоредби, свързани с ФССТС в контекста на съдебни спорове по колективни искове.

⁴⁸ European Commission. Study on the Transparency of Costs of Civil Judicial Proceedings in the European Union, 2006.

⁴⁹ Commission recommendation of 11 June 2013 on common principles for injunctive and compensatory collective redress mechanisms in the Member States concerning violations of rights granted under Union Law, OJEU, L 201/60, 26.7.2013.

⁵⁰ Report from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee on the implementation of the Commission Recommendation of 11 June 2013 on common principles for injunctive and compensatory collective redress mechanisms in the Member States concerning violation of rights granted under Union Law (2013/396/EU). Brussels, 25 01 2018, COM(2018) 40 final.

Тези фрагментирани разпоредби обаче не са достатъчни. Правната регулация на материята не може да се остави и в ръцете на държавите членки. Нужно е европейско решение. За да изпревари негативните правни тенденции, Европейският парламент изработи доклад и прие през месец септември 2022 г. резолюция с препоръки към Европейската комисия относно отговорното частно финансиране на съдебни спорове⁵¹.

Евродепутатите заявяват ясно, че за да се регламентират ключовите аспекти, които се отнасят до ФССТС, включително прозрачността, справедливостта и пропорционалността, е необходимо да се създадат общи минимални стандарти на равнището на Съюза. Така ще се гарантира достъп до правосъдие за всички, а правосъдните системи ще дават приоритет на обезщетението за увредените страни, а не на интересите на частни инвеститори, които биха могли да търсят само търговска изгода от съдебните спорове.⁵² Същевременно обаче се зачитат съображенията на държавите членки, които не желаят такъв механизъм. Те нямат задължение да го въведат, особено ако той е несъвместим с националните им системи.

В текста се съдържа предложение за директива на Европейския съюз, в която да бъдат решени не само важни етични въпроси, но и въпроси, свързани с прозрачността, съответните правомощия на надзорните органи и осъществяването на преглед от страна на съдищата и административните органи в държавите членки.

Предложението за директива предвижда да бъде създадена система за издаване на разрешения за спонсорите на съдебни спорове, чрез която да се гарантира предоставянето на ефективни възможности за ищите да използват ФССТС и да се въведат подходящи предпазни мерки. Според евродепутатите финансирането трябва да се предоставя само от субекти, които са поели ангажимент да спазват минималните стандарти по отношение на прозрачността, независимостта, управлението и капиталовата адекватност.

Друг важен аспект е доверието, част от което е и темата за липсата на конфликт на интереси. В този контекст се препоръчва спонсорите на съдебни спорове да бъдат задължени да действат по най-

⁵¹ Резолюция на Европейския парламент от 13 септември 2022 г. с препоръки към Комисията относно отговорното частно финансиране на съдебни спорове.

⁵² Резолюция на Европейския парламент от 13 септември 2022 г. с препоръки към Комисията относно отговорното частно финансиране на съдебни спорове, пар. 3.

добрия начин в интерес на ищеца, да не упражняват непропорционален контрол върху съдебните производства, чието провеждане финансира и да не са в конфликт на интереси. Като възможна предпазна мярка за предотвратяване на потенциални конфликти на интереси се предвижда изискване да бъде разкривана информация за взаимоотношенията между спонсорите на съдебни спорове и другите участващи страни.

За да се избегнат свръхпечалбите от това финансиране, трябва да се наложат ограничения върху дела на присъденото обезщетение, който спонсорите имат право да получат, ако спечелят при съответния съдебен спор, или въз основа на договорно споразумение, като за ищците останат минимум 60%.

Прозрачността също трябва да бъде адекватно защитена чрез стандартите по отношение на финансирането на съдебни спорове. Тя налага задължения за ищците и техните адвокати да разкриват споразуменията за финансиране пред съдилищата по инициатива на самия съд или по искане на ответника, както и да информират съда за съществуването на търговско финансиране и за самоличността на спонсора по въпросното дело.

Заключение

В заключение следва да се отбележи, че бъдещата отговорна регулаторна рамка на ФССТС безспорно трябва да има за цел намаляване на разходите, опростяване на ненужните процедури и предоставяне на ефективни услуги, за които да се изразходват средства, пропорционални на спорните суми. Това е начинът да се осигури достъп до съдебната система за всички законни искове и да се развива правна среда, в която ФССТС няма да е чисто мотивирано от финансова печалба. Смятам, че докладът на Европейския парламент, който призовава Европейската комисия да предприеме законодателни действия в областта на ФССТС, е много навременен и представлява наистина добра възможност – възможност да действат превантивно, преди потенциалните негативни практики да възникнат и да се утвърдят в целия ЕС.

Исползвана литература:

1. Commission recommendation of 11 June 2013 on common principles for injunctive and compensatory collective redress mechanisms in the Member States concerning violations of rights granted under Union Law, OJEU, L 201/60, 26.7.2013.
2. Cordina, A. (2021). Is It All That Fishy? A Critical Review of the Concerns Surrounding Third Party Litigation Funding in Europe. // *Erasmus Law Review*, Vol. 14, №4.
3. Directive 2020/1828/EU of 25 November 2020 on representative actions for the protection of the collective interests of consumers and repealing Directive 2009/22/EC, OJ L 409/1.
4. European Commission. Study on the Transparency of Costs of Civil Judicial Proceedings in the European Union, 2006.
5. European Parliament Report with recommendations to the Commission on Responsible Private Funding of Litigation (https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0308_BG.html).
6. Hodges, C., Peysner, J., Nurse, A. (2012). Litigation Funding: Status and Issues. // 55 *Oxford Legal Studies Research Paper*, at 151.
7. Kalajdzic, J., Cashman, P., Longmoore, A. (2013). Justice for Profit: A Comparative Analysis of Australian, Canadian and U.S. Third Party Litigation Funding. // *American Journal of Comparative Law*, Winter 2013, Vol. 61, №1, pp. 93-148.
8. Saulnier, J., Müller, K., Koronthalyova, I. (2021). Responsible Private Funding of Litigation. European Added Value Assessment. European Parliament Research Service (March 2021), at I.
9. Solas, Gian Marco. (2019). *Third Party Funding : Law, Economics and Policy*. Cambridge University, 2019-09-26.
10. Stroble, J. J., Welikson, L. (2020). Third-Party Litigation Funding: A Review of Recent Industry Developments. // *Defense Counsel Journal*, Jan. 2020, Vol. 87, №1.
11. Study, Responsible private funding of litigation European added value assessment, Authors: Jérôme Saulnier, Klaus Müller with Ivona Koronthalyova, PE 662.612 – March 2021.

За контакти:

Д-р Емил Радев

Европейски парламент

E-mail: emil.radev@europarl.europa.eu

**ПРИЛАГАНЕ НА МАРКЕТИНГ
НА ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА ПРИ ПОВИШАВАНЕ
НА КВАЛИФИКАЦИЯТА НА ПЕРСОНАЛА,
ОСНОВАНО НА ПРЕПОРЪКАТА НА ЕС ЗА СЪЗДАВАНЕ
НА ИНДИВИДУАЛНИ СМЕТКИ ЗА ОБУЧЕНИЕ**

*Гл. ас. д-р Милена Ангелова
Институт за икономически изследвания
към Българска академия на науките*

**APPLYING RELATIONSHIP MARKETING
TO STAFF DEVELOPMENT BASED
ON THE EU RECOMMENDATION TO CREATE
INDIVIDUAL TRAINING ACCOUNTS**

*Chief Assist. Prof. Milena Angelova, PhD
Economic Research Institute Bulgarian Academy of Sciences*

Резюме: *Разглеждат се възможностите за прилагане на маркетинга на взаимоотношенията за насърчаване и ускоряване на процеса на повишаване на квалификацията на персонала във връзка с прилагането на практика на незадължителния правен инструмент на ЕС „Препоръка за създаване на ИСО“. Изследват се възприеманите ползи и как те помагат да се постигнат целите, адресират предизвикателствата и преодоляват проблемите.*

Ключови думи: *маркетинг на взаимоотношенията, повишаване на квалификацията, умения*

Abstract: *The paper explores the possibilities of applying relationship marketing to promote and accelerate the process of staff development in relation to the practical implementation of the EU's non-binding legal instrument „Recommendation on the Establishment of an ISO“. Perceived benefits and how they help to achieve objectives, address challenges and overcome problems are explored.*

Keywords: *relationship marketing, upskilling, skills*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.5>

Както е известно законодателният процес в Европейския съюз (ЕС), уреден в Договорите за ЕС (ДЕС), (Официален вестник на ЕС (ОВЕС) 2016), е насочен към постигането на целите му чрез правни

актове, някои от които са задължителни (регламенти, директиви и решения), а други не (препоръки и становища). Това дава възможност законодателният процес да бъде гъвкав и да отчита специфичните национални условия, традиции и културни различия на държавите членки (ДЧ), които от своя страна са свободни да изберат най-подходящите инструменти, така че да гарантират посредством действия на национално, регионално и местно равнище постигането на общите цели на ЕС в съответствие с принципите на пропорционалност и допълняемост. Именно такъв правен акт е Препоръката на Съвета на ЕС относно индивидуалните сметки за обучение (ИСО, Препоръката (Съвет на ЕС 2021), приета във формат министри на социалната политика с цел да се подкрепи удовлетворяването на нуждите на хората от обучение така, че да се увеличава общият брой на обучените лица през всяка година. Нейната правна основа е чл. 292⁵³, във връзка с чл. 149 от ДФЕС, който дава възможност за предприемането на незадължителни мерки в сферата на заетостта по посока извършването на сравнителни анализи, предоставянето на съвети и насърчаването на иновативни подходи.

Препоръката е насочена към създаването на условия за прилагане на практика на член 14, параграф 1 от Хартата на основните права (ОВЕС 2016), както и на първия, четвърти и петия принципи Европейския стълб на социалните права (ЕССП, ОВЕС 2017)⁵⁴, за да се постигне целта за гарантиране включването на най-малко 60% от всички възрастни лица в обучение всяка година до 2030 г.⁵⁵, а

⁵³ Гласи „Съветът приема препоръки. Той действа по предложение на ЕК във всички предвидени от Договорите случаи. Приема ги с единодушие в случаите, когато единодушие е изисквано за приемането на акт на ЕС. ЕК и ЕЦБ също приемат препоръки в случаите, предвидени от Договорите“.

⁵⁴ Първият принцип гласи, че всеки има право на достъп до качествено и приобщаващо образование, обучение и учене през целия живот с цел да поддържа и придобива умения, които му дават възможност да участва пълноценно в обществото и успешно да осъществява преходи на пазара на труда. Четвъртият принцип се отнася до активната подкрепа за заетостта с оглед отстояване на правото на всеки на навременна и съобразена с нуждите помощ за подобряване на перспективите за заетост или самостоятелна заетост. В петия принцип на Стълба, посветен на сигурна и гъвкава заетост, се подчертава, че независимо от вида и продължителността на трудовото правоотношение, работниците имат право на справедливо и равно третиране по отношение на условията на труд и достъпа до социална закрила и обучение.

⁵⁵ На 25 юни 2021 г. Европейският съвет приветства в съответствие с Декларацията от Порто от 8 май 2021 г. водещите цели на Съюза, заложили в Плана за действие на Европейския стълб на социалните права.

така също и за изпълнение на Европейската програма за уменията и Резолюцията на Съвета на ЕС относно нова европейска програма за учене за възрастни за периода 2021-2030 г. (ОВЕС 2021). Препоръката окуражава ДЧ, ако решат да въведат ИСО, да създадат подкрепяща тяхното прилагане рамка, тъй като „Пазарите на труда се развиват и хората трябва да бъдат в крак с тази динамика, като подобряват уменията си. Новите и по-развити умения разкриват повече възможности и позволяват на хората да играят активна роля в управлението на преходите на пазара на труда и да участват пълноценно в обществото – особено в условията на демографски промени. Освен това повишаването на квалификацията и преквалификацията на възрастните могат да бъдат мощни инструменти за насърчаване на социалната справедливост и приобщаването в името на справедлив преход“ (Съвет на ЕС 2022). Като възможен подход се предлага предоставянето на пряка подкрепа на лицата в трудоспособна възраст чрез предоставянето, натрупването и поддържането на информация относно права за обучение в ИСО. Този процес може да бъде осъществен успешно единствено при наличието на широка благоприятна рамка, която да осигурява достъп на хората до възможности за обучение, информация, насоки, платен отпуск за обучение и признаване на резултатите от обучението. Едновременно, предлагайки определенията „индивидуално право на обучение“, „индивидуална сметка за обучение“, „прехвърляемост“ и „благоприятна рамка“, Препоръката цели:

а) подпомагане на всички възрастни в трудоспособна възраст да получат достъп до обучение, включително за преходи в професионалния живот и независимо от техния трудов или професионален статус;

б) повишаване на стимулите и мотивацията на лицата да се обучават.⁵⁶

Конкретните цели, определени в ДЕС, за чието постигане Препоръката следва да допринесе, произтичат от целите, заложенни в предшестващи правни инструменти, като тази връзка е представена в таблица 1.

⁵⁶ Чл. 1. Цели, (а), (б) от Препоръката. Напредъкът в постигането на целите на ЕС посредством индивидуалните действия на ДЧ ще се отчита и оценява в контекста на Европейския семестър. След 5 години ЕК ще подготви доклад за Съвета на ЕС с оценка на постигнатия напредък при прилагането на препоръката.

Таблица 1

Постигане на целите на ЕС, заложи в различни правни инструменти, посредством Препоръката за индивидуалните сметки за обучение*

Правен инструмент	Цели, определени посредством инструмента и заложи в Препоръката
Договори за създаване и функциониране на ЕС (ОВЕС 2016)	ДЧ и ЕС да работят за развитието на координирана стратегия по заетост и конкретно – за насърчаване на квалифицирана, обучена и адаптивна работна сила и пазари на труда, способни да отговарят на промените в икономиката
ЕССП (ОВЕС 2017)	До 2030 г. най-малко 60% от всички възрастни лица да участват в обучение всяка година
Европейска програма за уменията (ОВЕС 2021)	Революция в уменията, която да превърне екологичния и цифровия преход във възможности за бързо и справедливо възстановяване от кризите
	Да се гарантира, че до 2030 г. най-малко 80% от населението на ЕС ще има поне основни цифрови умения
„Цифровото десетилетие на Европа“ (ЕК 03.2021)	До 2030 г. да бъдат наети на работа 20 милиона специалисти по ИКТ, с тенденция към изравняване на броя на жените и мъжете
„Нова пром. стратегия за Европа“ (ЕК 2020)	Ученето през целия живот да е реалност за всички и да подпомагат осъществяването на двойния преход

*Източник: Адаптирано от автора на основа на Препоръката.

Тъй като са основани на дългосрочен и индивидуален подход, отчитащ потребностите от обучение на всяко лице в трудоспособна възраст, ИСО са изключително подходящи за обвързване с маркетинга на взаимоотношенията. За целта обучаемите лица следва да се конституират като клиенти в процесите на обучение, а така също да се оценява добавената стойност на предоставяните на основа на Препоръката права и възможности за обучение като тип услуга (Уилсън 1995). Основните различия между маркетинговия подход на взаимоотношенията и конвенционалния подход са свързани с поставянето на допълнителен специален фокус върху

включването на поведенческа перспектива при изграждането на взаимоотношенията и възприемането на мрежови и интерактивен подход към характера на взаимоотношенията (Хениг-Туро и Хансен 2000). От тази гледна точка, описваните взаимоотношения могат да бъдат оценявани на основа на променливи, като: ангажменти на всяка от страните, доверие, сътрудничество, общи цели, взаимозависимост и баланс на влиянията, сравнително равнище на възможните алтернативи, удовлетвореност от процеса, адаптиране, направени инвестиции, споделени технологии, обща рамка, структури и социални ползи (Уилсън 2000). Тези променливи могат да бъдат групирани от гледна точка на ползите, които те предлагат, в четири групи (Барнс 1994) – виж таблица 2.

Тези променливи могат да послужат като основа за изпълването с конкретно съдържание на ИСО. Важно е това съдържание да бъде конкретизирано с участието на заинтересованите страни – представители на работодателите и на работниците и служителите, както на национално, така и на секторно равнище. Това би гарантирало съответствие на конкретните елементи и на отделните пера на ИСО с потребностите на лицата от обучение по отношение на обхвата, съдържанието, времето на провеждане, признаването и други негови компоненти при адекватно адресиране на постигането на целите и на предизвикателствата, в отговор на които е предложено въвеждането на ИСО.

Таблица 2

Ползи от прилагане на маркетинг на взаимоотношенията при формирането на индивидуалните сметки за обучение*

Възприемана полза от гл. т. на потребителя	Измерения на взаимоотношението	Примерни елементи
1. Вярa/доверие	1.1. Доверие 1.2. Изпълнение на обещанията 1.3. Етично отношение	Мога да им вярвам Не биха се отказали от мен Ще ми кажат какво е и какво не е възможно, реалистично и изпълнимо

2. Социални ползи	2.1. Социална подкрепа 2.2. Запознатост, осведоменост 2.3. Общност	Ние сме като едно семейство Те знаят името ми Аз съм абониран, а не случаен потребител
3. Практически/икономически ползи	3.1. Ангажимент 3.2. Ползи от взаимоотношението 3.3. Преференциално третиране 3.4. Сътрудничество	Те ще ми предложат необходимите ми умения Ще ми предложат повече, отколкото другаде Ще бъде възнаграден за усилията си Ще бъде удобно за мен
4. Бариери на взаимоотношението	4.1. Възприемана принуда	Те са твърде агресивни – не ми харесва

**Източник: Адаптирано от автора по Барнс (1994).*

Постигането на целите, посочени в таблица 1, изисква справяне с предизвикателствата, които могат да възникнат, както и с преодоляване на потенциалните проблемни области. За целта те са изследвани чрез проведено кабинетно проучване, обхващащо имащи отношение към въпроса правни актове на ЕС и други литературни източници, и съответно са систематизирани в таблица 3. В нея са отразени и предложените в Препоръката решения. Целта е да се анализира комбинацията от предлагани решения и възможности за тяхното внедряване, като в същото време се управляват предизвикателствата и се решават възможните проблеми с инструментариума на маркетинга на взаимоотношенията и предлаганите от него ползи, обективирани посредством ИСО. Възприемането на тези възможности е тествано с метода Делфи. Както е известно, той е систематичен и интерактивен процес за структурирана групово комуникация за постигане на обща позиция по сложни въпроси и е подходящ за развитието на рамки и за разбирането на степента на значимост на различни елементи и фактори (Околи, Павловски 2004). Той също така е подходящ и поради факта, че позволява допитване до широк кръг експерти от различни области и предоставя контролирана обратна информация със статистическа значимост (Ландета 1999), като в същото време дава възможност на експертите да осмислят съответните въпроси и теми,

включително да преразгледат своите начални позиции. По този начин се набавят богати данни, даващи възможност за анализи в дълбочина и за изследване на качествените аспекти на наблюдаваните процеси.

Таблица 3

Предизвикателства и проблеми пред постигането на целите на ЕС, заложи в различни правни инструменти, посредством Препоръката за ИСО и възприемани възможни ползи, произтичащи от прилагането на възможностите на маркетинг на взаимоотношенията

ЛЕГЕНДА

на резултатите (P1, P2, P3, P4, P5, P6, P7, P8) в таблицата:

- P1: Нов подход по отношение на повишаването на квалификацията и преквалификацията всички нива на умения*
- P2: Възможни национални модели за публично и частно финансиране на ученето през целия живот и развитието на умения на индивидуално равнище. Комисията да подкрепя действията на държавите членки в тази насока*
- P3: Изборът на механизми за финансиране и индивидуализирани стимули по целеви групи на национално равнище да отговаря на националните нужди и приоритети*
- P4: Пряка подкрепа чрез натрупване на права за обучение в ИСО и широка благоприятна рамка за осигуряване на достъп до възможности за обучение, информация, насоки, платен отпуск за обучение и признаване на резултатите нието*
- P5: Определяне на индивидуално право на обучение на национално равнище в съответствие с нуждите от обучение, допълнителни права на обучение за най-нуждаещите и за ключови сектори*
- P6: ИСО да позволяват да се трупат и използват права на обучение за определен период, независимо от трудовия/професионален статус и ясни правила за изтичане на валидността им*
- P7: Запазване на индивидуални права на обучение за период на живот в друга ДЧ, или използване на индивидуални права на обучение за достъп до признато обучение чрез ИСО от чужбина, прехвърляне на права в други ДЧ.*
- P8: ИСО да се използват за достъп до валидиране и оценка на уменията, персонализирана подкрепа, координация със службите за професионално ориентиране, предоставянето на микроквалификации, когато това е уместно*

		Препоръка за въвеждането на ИСО (Съвет на ЕС, 2021)								Препоръка за микроквалификации (Съвет на ЕС, 2022)
Резултати		P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	
	Предизвикателства:									
Цифрово десетилетие (ЕК, 03.2021)	прилагане на технологиите за подобряване на достъпността и засилване на гъвкавостта на възможностите за учене, включително повишаване на квалификацията и преквалификация	3.1., 3.2., 3.3., 3.4.	1.3, 2.2., 2.3	3.2.	3.4.	2, 3	2.3., 3.4.	2.3., 3.3.	1, 2	
Препоръка за въвеждането на ИСО (Съвет на ЕС, 2021)	участието в ученето за възрастни в ЕС е в застой през последното десетилетие, а 21 държави членки не са постигнали целта на равнище Съюз за 2020 г.	1.1.	3.3., 3.4.	3.2.	3.4.	2, 3	3.2.	2.3., 3.3.	1, 2	
	липса на мотивация за започване на обучение – особено сред нискоквалифицираните и най-откъснатите от пазара на труда. Поради: не осъзнаване на липсата на информация за наличието на подкрепа и обучение, или за качеството на предлаганото обучение и признаването му на пазара на труда, потребностите от умения, липса на мотивация за участие в обучение, избрано без допитване до тях и несъобразено с техните нужди	1	3.1.	3.2.	2.3., 3.4.	1.3., 2.1.	2.3.	2.3., 3.3	1, 2	

	2.2.	2.2., 2.3.	3.2.	3.4.	2, 3	3.3.	3.3.	1, 2
	достъп до възможности за професионално ориентирание и валидиране, вкл. актуални публични регистри на признато обучение чрез специални единни национални цифрови портали, достъпни за всички, включително за хора с увреждания, като за предпочитане е те да бъдат свързани с платформата Европас							
	3.1.	3.1.	3.1.	3.1.	3.1.	3.1.	3.1.	3.1.
	подобряване на съответствието между умения и работни места и осигуряване на достъп до разнообразни възможности за качествено обучение чрез подходящо и по-добре насочено предлагане							
Подготвени за 55 (ЕК, 07.2021)	2, 3.1.	2, 3.1.	2, 3.1.	2, 3.1.	2, 3.1.	2, 3.1.	2, 3.1.	2, 3.1.
	за успешен преход към модерна, ресурсоефективна и конкурентноспособна икономика ще са необходими умения за екологичния преход и повишаване на квалификацията и преквалификация на работната сила							
	Проблеми:							
Цифрово десетилетие (ЕК, 03.2021)	3	3	3	3	3	3	3	3
	недостиг на служители с необходимите цифрови умения и дисбаланс между половите среди специалистите по ИКТ и завършилите образование в областта на науката, технологиите, инженерните науки и математиката (НТИМ)							

Препоръка за въвеждането на ИСО (Съвет на ЕС, 2021)	възможностите за развитие на умения твърде често са недостъпни за много възрастни, например работници в нетипични форми на заетост, служители на малки и средни предприятия (МСП), безработни, неактивни и нискоквалифицирани лица	1, 2, 3	1, 2, 3	1, 2, 3	1, 2, 3	1, 2, 3	1, 2, 3	1, 2, 3
	недостатъчната финансова подкрепа и неравенство в достъпа до подкрепа от гледна точка на размера на предприятията, на типа заетост и др. ограничения във времето за платен отпуск за обучение	1, 2, 3	1, 2, 3	1, 2, 3	1, 2, 3	1, 2, 3	1, 2, 3	1, 2, 3
	ниска информираност и степен на използване на отпуск за обучение от възрастните в трудоспособна възраст често са ниски, а договореностите в много случаи не обхващат работници в нетипична форма на заетост или не позволяват на възрастните да търсят образование и обучение в периоди на безработица или ниска икономическа активност	1, 2, 3	1, 2, 3	1, 2, 3	1, 2, 3	1, 2, 3	1, 2, 3	1, 2, 3

Панелистите могат да бъдат (Шееле 1975) заинтересовани страни (представители на страните, които биха били директно засегнати), експерти (притежаващи съответните знания и експертиза), или фасилитатори (имащи уменията да организират, синтезират, стимулират дискусиата). В съответствие с препоръчваните в литературата 10-18 участници в панел за целта на изследването бе формирана група от 15 панелисти. Участниците в панела бяха подбрани така, че да бъдат представителни за цялата икономика. На първия етап бяха подбрани секторите, от които да бъдат поканени участниците – 1357 от общо 96 икономически дейности. На втория етап бяха идентифицирани браншови работодателски организации и синдикални федерации във всеки от тези сектори и бяха поканени експерти от тях и представители на техните членове така, че да се осигури едновременно участието на представителите на заинтересованите страни и на експерти. Контакт беше осъществен с 65 експерти, като бяха подбрани за участие в панела най-активните и мотивирани 15 лица, на основата на неструктурирано интервю, целящо да отсее най-добре запознатите с потребностите от промяна и повишаване на квалификацията в представляваните от тях браншове. В ролята на фасилитатори бяха подбрани експерти от национално представителна работодателска организация. Участниците бяха помолени да определят очакваните ползи от въвеждането на ИСО от гледна точка на идентифицираните в таблица 1 елементи и да ги разпределят в клетките на таблица 3, като ползват въведените в първата и втора колони на таблица 1 номерации на оценяваните елементи. Резултатите от проведеното изследване са представени в таблица 3 и са резултат от изгладените отговори и разпределения, които са генерирани на основа на три тура

⁵⁷ Избраните сектори са: 01 Растениевъдство, животновъдство и лов; спомагателни дейности; 10).1) Производство и преработка на месо; Производство на месни продукти, без готови ястия; 13 Производство на текстил и изделия от текстил, без облекло; 14).3) Производство на други трикотажни изделия; 15 Обработка на кожи, производство на обувки и други изделия от обработени кожи без косъм; 20).4) Производство на почистващи, миещи, тоалетни и козметични препарати; 26 Производство на компютърна и комуникационна техника, електронни и оптични продукти; 28 Производство на машини и оборудване, с общо и специално предназначение; 51 Въздушен транспорт; 58 Издателска дейност; 78 Дейности по наемане на работна сила; 90 Артистична и творческа дейност и 95 Ремонт на компютърна техника, на лични и домакински вещи. Елементите на изследването са свързани и с общата Методология на проект „Развитие на дигиталните умения“, с договор № BG05M9OP001-1.128-0004-C01, изпълняван от АИКБ.

от обсъждания. След всеки тур на панелистите беше представян доклад за изминалия тур и им беше давана възможност да преосмислят и актуализират позициите си. Груповите обсъждания бяха проведени онлайн през платформата Zoom⁵⁸. В таблица 3, от една страна, са представени предизвикателствата и проблемите, които са идентифицирани като възможни на основа на проведено кабинетно проучване – в първата колона на таблицата. От друга страна, те са съчетани с представените възприемани ползи от прилагането на маркетинга на взаимоотношенията, извлечени от това как допринася за адресирането на предизвикателствата и за решаване на проблемите, определени в резултат от прилагането на метода Делфи – посредством разпределение на отделните компоненти на възприеманите ползи в клетките на таблицата и при отчитане на предлаганите от препоръката решения и връзката им с адресирането на предизвикателствата. Всичко това е отразено чрез използването на въведената в таблица 2 номерация. Анализът на резултатите дава основание да се направят следните изводи:

1. Участниците в изследването по метода Делфи отчитат и оценяват високо ползите от прилагането на възможностите на маркетинга на взаимоотношенията като разпределят различните групи ползи, върху които да бъде акцентирано, така, че да се преодолеят предизвикателствата и да се избегнат потенциалните проблеми. Тези ползи произтичат също и от очакваните резултати от въвеждането на ИСО.

2. Възприеманите ползи, върху които следва да се акцентира, са по-разнообразни в контекста на справяне с очакваните предизвикателства. Сравнително ясно изразено групиране се наблюдава по отношение на приоритетно определяните ползи, като те са свързани по-скоро с очакваните резултати и остават относително постоянни в отговор на съответните предизвикателства. От тази гледна точка очакваните решения може да бъдат оценени като основани по подходящ начин на очакваните ползи от създаването и развитието на взаимоотношенията.

3. В отговор на сравнително ясно изразеното групиране, наблюдавано по отношение на приоритетно определяните ползи, решенията на съответните проблеми остават относително постоянни във

⁵⁸ Като част от дейностите по изпълнение на проект BG05M9OP001-1.128-0004 „Развитие на дигиталните умения“, изпълняван от АИКБ, съфинансиран от ЕЪФ чрез Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси” 2014 – 2020.

връзка с всички очаквани резултати. Това може да означава, че очакваните резултати са ясно свързани с възможните ползи от създаването и развитието на взаимоотношенията на основа на въвеждането на ИСО, така че да се преодолеят възможните проблеми.

Генерираните в процеса на изследването данни и техният анализ, както и разкритата оценка на ползите, предлагани от прилагането на маркетинг на взаимоотношенията, позволяват да се изведат и предложат основните елементи, които да изпълнят с конкретно съдържание ИСО при тяхното въвеждане в практиката в България. Чрез експерименталното въвеждане на ИСО ще се гарантира качеството на обучението и привеждането му в съответствие с нуждите на пазара на труда и на отделните участници в него, тъй като ще може лесно да се проследи надграждането на уменията във времето, ще бъдат ясни доставчиците на обучение и степента на признаване на придобитите резултати от ученето. Системата ще позволи бързо последващо адаптиране на различните курсове за обучение според нуждите на заетите, например чрез използване на новаторски решения от цифровите технологии и чрез предлагане на повече модулни възможности за обучение, включително благодарение на микроидентификационните данни. Ще даде възможност на работодателите да планират инвестициите в обученията и да договорят на ниво предприятие нуждата от обученията. ИСО ще помогнат на заетите лица да направят оценка на досегашните си умения и да се насочат към развиването на умения, подходящи за днешния и утрешния пазар на труда, по-специално умения в критични области (напр. дигитални технологии, околна среда и здравеопазване) и трансверсални умения. За целта обаче трябва да има ефективна система за оценка и планиране на уменията на всички нива, която да закрепва права, възможности, отговорности и определен достъп на всички заинтересовани участници (заети лица, работодатели, публични органи, социални партньори).

ИСО, под формата на лесна и ефективна система за натрупване, поддържане и управление на информация за това какво обучение е преминал даден служител и от какви знания и умения има нужда, ще позволи на работодателите и експертите по човешките ресурси да са запознати с тези детайли. За целта записите в ИСО следва да бъдат неразделна част от трудовото досие и да бъдат преносими (най-добре да бъдат позиционирани онлайн). В идеалния случай ИСО следва да са част от национална база данни. Съответно придобитите дипломи,

удостоверения и сертификати трябва да се съхраняват и да бъдат лесно достъпни, когато е необходимо. Следва да се има предвид, че в някои сектори обученията са със срок на валидност, като имат дата на изтичане и следва да бъдат проследявани с цел спазването както на фирмените, така и на законовите изисквания. Всяка една компания може лесно да управлява подобни процеси, ако разполага с достъп до ИСО на своите работници/служители.

Необходимите данни, които да се набират и съхраняват в ИСО, могат да се систематизират в пилотна матрица, която следва да обхваща видовете изисквания за професионални и хоризонтални компетенции и съответните възможности за обучение на едно лице, както и придобитите в следствие на обученията знания и умения. Пилотната матрица следва да предоставя възможност да се посочи нивото на съответните, например дигитални, умения след използване на онлайн инструменти за оценка и самооценка или на основа на трудовите досиета и информация от страна на работодателя. Планирането на последващи обучения може да бъде договаряно, като се използват моделите за социални партньорства. Системата на ИСО следва да включва информация за имената и други необходими лични данни на заетите лица, единен модел на ИСО – евентуално в табличен вид и попълнената съответна налична и добавяне на бъдеща информация за степен на образование и преминати обучения по партидни номера на зетото лице (вкл. номера на дипломи, сертификати, удостоверения, свидетелства, където е приложимо; дигитални знания и умения).

Очевидно въвеждането на ИСО има сериозен потенциал за успешно постигане на множество от целите, определени с ДЕС и други правни актове. Този потенциал се засилва от очакваните ползи, произтичащи от прилагането на инструментите на маркетинга на взаимоотношенията. От гледна точка на успешното им прилагане в условията на българската действителност изпълването с конкретно съдържание на ИСО следва да бъде извършвано в тесен диалог със социалните партньори и чрез доброволно колективно трудово договаряне. Това е дейност от взаимен интерес и предлагаща синергия на сътрудничество между работодатели и зети лица по пътя към развитие и повишаване на квалификацията, така че да се отговори успешно на промените, породени от кризите и непрекъснато променящите се условия – в национален, в европейски и в геополитически план.

Използвана литература⁵⁹:

1. Договор за ЕС (Консолидирана версия 2016), ОВЕС 202, 07.6.2016 (<https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/treaties/treaties-force.html>).
2. ЕК. Европейска програма за уменията, ОВЕС 504, 14.12.2021 г., стр. 9 (<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1223>).
3. ЕК. Европейски стълб на социалните права, ОВЕС 428, 13.12.2017 г., стр. 10.
4. ЕК. Съобщение „Нова промишлена стратегия за Европа“, Брюксел, 10.03.2020 г. (https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/european-industrial-strategy_bg#documents).
5. ЕК. Съобщение „Подготвени за цел 55“ („Fit for 55“): постигане на целта на ЕС в областта на климата до 2030 г. по пътя към неутралност по отношение на климата, COM (2021) 550 окончателен, Брюксел, 14.07.2021 г. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0550&from=EN>).
6. ЕК. Съобщение „Цифровото десетилетие на Европа“, Брюксел, 09.03.2021 г. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021PC0574>).
7. Съвет на ЕС, (OR. en), 8944/22, EMPL 162, SOC 259, EDUC 149, ECOFIN 415, Брюксел, 31 май 2022 г. (<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8944-2022-INIT/bg/pdf>).
8. Съвет на ЕС. Препоръка на Съвета относно индивидуални сметки за обучение COM (2021) 773 окончателен, 2021/0405 (NLE), Брюксел, 10.12.2021 г. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0773&from=EN>).
9. Съвет на ЕС. Препоръка на Съвета от относно микроквалификации за учене през целия живот и пригодност за заетост, 2021/0402 (NLE), Брюксел, 16.06.2022 г. (<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9237-2022-INIT/en/pdf>).
10. Харта на основните права на ЕС, 2016/C 202/02, ОВЕС, 07.6.2016 г. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=ET>).
11. Barnes, J. G. (1994). The Issue of Establishing Relationships with

⁵⁹ Към всички посочени онлайн източници достъп за последен път е осъществен на 04.10.2022

Customers in Service Companies: When are Relationships Feasible and What Form Should they Take? // Paper, 3rd annual Frontiers in Services Conference, Oct 6th-8th 1994, Owen Graduate School of Management, Vanderbilt University, Nashville, USA.

12. Hallen, L., Johanson, J., Seyed-Mohamed, N. (1991). Intrefirm Adaptation in Business Relationships. // *Journal of Marketing*, Vol. 55, №2, pp. 29-37.

13. Han, S. L., Wilson, D. T. (1993). Buyer-Seller Relationships Today. // *Industrial Marketing Management*, Vol. 22, pp. 331-338.

14. Hennig-Thurau, Th., Hansen, U. (2000). Relationship Marketing – Some Reflections on the State-of-the-Art of the Relational Concept. // *Relationship Marketing. Gaining Competitive Advantage through Customer Satisfaction and Customer Retention*. Tokyo: Springer, pp. 4-19.

15. Landeta, J. (1999). El método Delphi. Una técnica de previsión del futuro (1a. ed). Ariel S.A., Córcega.

16. Okoli, C., Pawlowski, S. D. (2004). The Delphi method as a research tool: an example, design considerations and applications. // *Information Management*, Vol. 42, pp. 15-29 (<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0378720603001794?via%3Dihub>).

17. Scheele, S. (1975). Reality Construction as a Product of Delphi Interaction. // M. Turoff & H. A. Linstone (Eds.). *The Delphi Method Techniques and Applications*. University of Michigan: Addison-Wesley Pub. Co., Advanced Book Program, pp. 35-67.

18. Wilson, D. T. (2000). An Integrated Model of Buyer-Seller Relationships. // Sheth, J. N., and A. Parvatiyar (Ed.). *Handbook of Relationship Marketing*. Sage Publications, USA, pp. 248-249.

За контакти:

Гл. ас. д-р Милена Ангелова

Институт за Икономически

изследвания на БАН

E-mail: m.angelova@bica-bg.org

ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА В ОБЩИНА ВАРНА – ПЕРСПЕКТИВИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

Лилия Христова
Директор „Образование и младежки дейности“ –
Община Варна

THE EDUCATION SYSTEM IN VARNA MUNICIPALITY – PERSPECTIVES AND CHALLENGES

Lilia Hristova
Director of Education and Youth Activities – Varna Municipality

Резюме: В доклада се представя образователната система на общинско ниво, като акцентът е поставен в две посоки. От една страна са представени предизвикателствата пред община Варна, свързани с гарантиране високото ниво на образованието в различните му степени от начално до висше, процесът на дигитализация и отражението му в образователния процес. От друга страна са очертани перспективите, като са изследвани стратегически документи на Община Варна и са представени приоритетите на Община Варна за развитие на образованието за периода 2021- 2025г. и устойчиви политики в тази сфера.

Ключови думи: образователна система, Община Варна, устойчиви политики, образователен процес

Abstract: This report presents the education system at the municipal level with a two-pronged focus. On the one hand, the challenges facing the municipality of Varna related to ensuring a high level of education in its different levels from primary to higher education, the process of digitalization and its impact on the educational process are presented. On the other hand, the perspectives are outlined by examining strategic documents of the municipality of Varna and presenting the priorities of the municipality of Varna for the development of education for the period 2021-2025 and sustainable policies in this area.

Key words: education system, municipality of Varna, sustainable policies, educational process

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.6>

Въведение

Позитивният икономически растеж в община Варна и наличието на голям брой индустрии изискват подготвени кадри в различни области и с различни умения и компетентности. Това налага постоянно и устойчиво развитие на образователната система в града, за да могат да се посрещнат нуждите на развиващата се икономика на общината.

В Община Варна инфраструктурата на образованието включва обекти на пълната гама от образователни институции в системата на предучилищното и училищното образование, заложен в ЗПУО.

Институциите за предучилищно обучение са детските градини, които се разделят на общински и частни, а училищата са държавни, общински и частни. В училищата могат да се разкриват и подготвителни групи за деца на 5 и 6 години. В зависимост от подготовката, училищата са специализирани и неспециализирани. Неспециализираните от своя страна, в зависимост от етапа или степента на образование, могат да се разделят на начални (I-IV клас включително), основни (I-VII клас включително), гимназии (VIII-XII клас включително), обединени (I-X клас включително) и средни (I-XII клас включително).

Гимназиите, според съдържанието на подготовката, могат да са профилирани и професионални. В областта на спорта, изкуствата, културата и за нуждите на вероизповеданията учениците се подготвят в специализирани училищата. Те могат да бъдат спортни училища (V-XII клас включително), училища по културата (I-XII клас, V-XII клас или VIII-XII клас включително), училища по изкуствата (I-XII клас, V-XII клас или VIII-XII клас включително).

Съобразно формулировка в Закона за предучилищното и училищното образование в структурата на образователната система в Република България са дефинирани следните видове образование: предучилищно, основно, средно и висше образование.

Изложение

Предучилищно образование

Според чл. 24 на ЗПУО детската градина е институция в системата на предучилищното и училищното образование, в която се отглеждат, възпитават, социализират и обучават деца от тригодишна възраст до постъпването им в клас в съответствие с държавния

образователен стандарт за предучилищното образование. Предучилищната подготовка на децата е задължителна и се организира в подготвителни групи в детските градини или в подготвителни групи в училище. За Община Варна задължителната възраст е 4 години, приета с решение на Общ. съвет. Предучилищното образование се осъществява от детските градини, а задължителното предучилищно образование – и от училищата, които могат да осигурят условия за това при условията и по реда на държавния образователен стандарт за предучилищното образование и на държавния образователен стандарт за физическата среда и информационното и библиотечното осигуряване на детските градини, училищата и центрове за подкрепа за личностно развитие.

На територията на Община Варна общият брой на детските градини е 58. От тях 51 са общински, а 7 са частни детски градини, в които се обучават и възпитават над 11 000 деца.

Училищно образование

Към началото на 2022 г. в община Варна има 67 училища, от които 45 общински (в които се обучават над 30 838 ученици), 12 държавни и 10 частни. От тях 64 са неспециализирани училища (1 начално, 31 основни и 13 средни, 8 профилирани, 12 професионални гимназии), 2 са специализираните училища (1 спортно училище, 1 училище по изкуствата) и 1 специално (1 средно училище за деца с нарушено зрение).

Съгласно ЗПУО неспециализираните училища могат да се обявяват за иновативни с решение на МС. В община Варна „иновативни“ са 16 училища. Целта на проекта „Иновативно училище“ е посредством новаторски практики да се развият уменията на педагогическите специалисти за организиране на учебния процес по нов начин и прилагане на проектно-ориентирания подход и търсенето на междупредметни връзки.

Към края на 2021 г. в град Варна приблизително 30% от училищата работят на двусменен режим. Причините за това е големият брой ученици, които се обучават в тези училища, ограничената площ на сградите, както и обстоятелството, че 5 двойки училища споделят 1 обща сграда. За преодоляване на този проблем Община Варна има одобрени проектни предложения по Програма за изграждане, пристрояване, надстрояване и реконструкция на детски ясли, детски гра-

дини и училища 2020 – 2022 за изграждане на 3 нови училища и 3 нови корпуса към съществуващи училища.

Центрове за подкрепа за личностно развитие

Съгласно нормативната база центрoвете за подкрепа за личностно развитие са институции в системата на предучилищното и училищното образование, в които се организират дейности, подкрепящи приобщаването, обучението и възпитанието на децата и учениците, както и дейности за развитие на техните интереси и способности. Те не осигуряват завършването на клас, етап и придобиването на степен на образование и/или на професионална квалификация, с изключение на центрoвете за специална образователна подкрепа, които могат да извършват и професионално обучение за придобиване на първа степен на професионална квалификация и/или за придобиване на квалификация по част от професия.

Към началото на 2020 г. в община Варна има 7 специализирани центъра за подкрепа за личностно развитие. Всеки един от тях има специфични функции, които са съобразени с потребностите на децата и учениците.

Проблемите на дигитализацията в българското образование са от изключително значение. България е лидер в Централна и Източна Европа по внедряване на модела 1:1 (устройство за всеки ученик). Но Община Варна първа в България създаде целенасочена програма с фокус моделът 1:1 от 2020 г. и подкрепя финансово и организационно училищата за внедряване на модела. За 2021 г. и 2022 година Община Варна е осигурила 240 954 лева. В 13 училища е въведен моделът 1:1. Към момента по иновативния модел в Община Варна работят 23 паралелки, като от началото на учебната 2022/2023 г. се планира учениците от още 18 да стартират обучението си. Броят на учениците, обхванати от модела ще стане над 1000. За да започнат работа по модела 1:1 (устройство за всеки ученик), учителите от 13-те училища преминаха серия от обучения – от въвеждащи в работата с облачната технология на Google, през международните програми за сертифициране като Google преподаватели, разделени в две нива (Google Certified Educator, Ниво 1 и Ниво 2), през „Организация на учебния процес по модел 1:1“ до такива, подобряващи уменията им за създаване на съдържание и презентиране. Общо през подготовката

до момента са преминали около 200 преподаватели. За модела се използват най-вече технологии на Google, които в основните си версии са достъпни безплатно за българското образование.

От 21.02.2022 г. Варна се гордее вече и с Google – референтно училище. Това е Професионална гимназия по компютърно моделиране и компютърни системи – най-новото училище във Варна с изцяло модерна среда, с нов модел на образователен процес, който съчетава технологиите, свободното общуване, индивидуалността и физическата среда в едно училище.

Висше образование

Ние се гордеем с научната и изследователската работа на 6-те университета, в които се обучават над 30 000 студенти и правят града ни оживено академично средище на студенти от цяла България, Европа и света. Програма „Младежки дейности“ при дирекция ОМД подкрепя инициативността, творчеството и предприемаческия дух на младите хора, в това число и студентите от град Варна. Създава условия за личностното им развитие и участието им в живота на Общината. За предходната 2021 година по тази програма са реализирани 586 913 лв. Ежегодно Община Варна подкрепя и финансира младежки инициативи с академичната младеж. За настоящата 2022 година Общината е заделила над 86 000 лв. за реализиране на инициативи на академичната младеж.

Важни стратегически документи на Община Варна, свързани с образователния процес

➤ Програма за оптимизация на училищната мрежа, приета през 2010 г., която в основната си част е изпълнена и нейните политики намират отражение в утвърдения Общински план за въвеждане на необходими условия полудневна организация на учебния ден в общинските образователни институции.

➤ Общинска стратегия за подкрепа за личностно развитие на децата и учениците в община Варна – съгласно Закона за предучилищното и училищното образование и Наредбата за приобщаващото образование на децата и учениците, училищата имат отговорността и ресурсите да организират предоставянето на подкрепа на всяко дете и ученик, които в даден момент може да се нуждаят от такава

➤ Общински план за въвеждане на необходими условия полудневната организация на учебния ден в общинските образователни институции на територията на община Варна да се осъществява преди обяд – целта е да определят етапите и сроковете за създаване необходими условия полудневната организация на учебния ден в общинските образователни институции на територията на община Варна да се осъществява преди обяд. Планът е разработен в съответствие с изискванията на Закона за предучилищното и училищно образование и Наредба 10/01.09.2016 г. за организация на дейностите в училищното образование и предвидена реализация в два етапа. Предвидено е разделяне на двойките училища чрез построяване на нови сгради и разширяване на материалната база на училища в гъсто населени райони чрез изграждане на пристройки.

➤ Стратегия за развитие на образованието в Община Варна за периода 2021-2025 година с приоритети:

Приоритет 1: Подобряване качеството на предучилищното и училищното образование

Приоритет 2: Развитие и модернизация на материално-техническата база на училища, детски градини и ЦПЛР

Приоритет 3: Опазване здравето на децата и учениците и обезпечаване на тяхната сигурност

Приоритет 4: Иновации и дигитализация на образованието и обучението

Приоритет 5: Постигане от учениците на основно ниво ключови компетентности

Устойчиви политики в сферата на образованието

Ежегодно се разработват и утвърждават общински програми в сферата на образованието:

✓ „Програма на Община Варна за мерките за насърчаване на творческите заложби на ученици и студенти с изявени дарби“ за насърчаване на творческите заложби на ученици и студенти чрез годишни стипендии и еднократно финансово подпомагане, стимулиране на участието в международни олимпиади, конкурси и състезания, насърчаване на научните търсения на студенти.

✓ „Програма на община Варна за приобщаващо образование на деца, ученици и студенти от различни етнически групи и в нерав-

ностойно социално положение“ – основни цели да гарантира на всяко дете и ученик право на качествено образование, достъп до обща и допълнителна подкрепа за личностно развитие, да насърчава усъвършенстването на професионалните умения на ангажираните специалисти, да осъществява междуинституционално взаимодействие между местните и държавните органи и структури за посрещане на разнообразието от образователни потребности на децата и учениците.

✓ „Програма за квалификация и насърчаване на педагогическите специалисти“ – цели повишаване на квалификацията на педагогическите специалисти на училищно, общинско, национално ниво, усвояване на нови методи и подходи в учебно-възпитателния процес, подкрепата за личностно развитие и управлението на образованието.

Традиционни награди в сферата на общинското образование:

– Награда „Варна“ в средното и висшето образование – индивидуални и колективни награди

– Награда „Млад учител“ – за насърчаване на постиженията на младите учители в средното образование ежегодно кметът на общината връчва награда „Млад учител“ по случай Международния ден на учителя и Деня на Народните будители

Дългосрочна визия за предучилищното и училищното образование в община Варна

➤ Образованието в община Варна трябва да осигурява подкрепяща среда и възможности за развитие на потенциала на всяко едно дете и млад човек, така че градът да привлича, развива и задържа ефективни специалисти за индустрии и стопанства с висока добавена стойност и уникални таланти за богат и привлекателен културен и интелектуален живот.

➤ Да бъде осъществен преход от стандартизиран подход в управлението на образователните институции към управление, основано на креативност и иновации.

➤ Да се повиши привлекателността и престижа на учителската професия.

➤ Да се модернизира образователната инфраструктура.

➤ Образователните институции да подготвят специалисти за индустрия и производства с висока добавена стойност, да разгръщат потенциала на младите хора на Варна и изграждат у тях ключовите умения и компетентности за успех в XXI-ви век.

➤ Да се формират и развиват умения за професиите на настоящето и бъдещето.

➤ Заедно – община, бизнес, образователни институции, граждани и партньори да развиват достъпно и качествено образование за всяко дете и млад човек, за да реализираме каузата “Варна – град на знанието“!

В изпълнение на целите на Стратегията вече втора година Община Варна организира международен образователен форум, в който вземат участие образователни специалисти от всички степени на образованието от Варна, страната и чужбина. Тазгодишното издание приключи с оформянето на **Меморандум**, който представя ключови за развитието на образованието акценти:

- Дигиталната трансформация в образованието е процес, който изисква да се търси и установи разумен баланс между изкуствен и човешки интелект.

- Проектнобазираният и компетентностен подход са в основата на иновациите в обучението във всички етапи на образованието.

- Важността на формиращо, а не етикиращо оценяване за развитието и по-високата успеваемост на децата и младите хора.

- Необходимостта от гъвкавост и персонализация в обучението като отговор на потребностите на съвременните поколения.

- Възможността за диференцирано учене в групи според възможностите и начина им на усвояване на знания.

- Създаване на образователна среда, която предполага споделяне, толерантност, хуманизъм.

- Значимостта на психичното и емоционалното здраве на деца, учители и родители, особено след пандемията от Ковид-19.

- Насърчаване на кариерното ориентиране през целия живот и платформи за партньорство между средни, висши училища и бизнес.

- Осигуряване на съвременните технологии и технологични средства за подпомагане ученето на децата със специални образователни потребности.

- Целенасоченост по отношение на формиране на общностите в подкрепа на образователната система:

- Общност от родители, подкрепящи децата и училището;
- Професионална общност от учители – мотивирани, развиващи се, удовлетворени;
- Общности от ученици/студенти – мотивирани, креативни, вдъхновени;
- Общности от всички участници в образователния процес за изграждане на ефективна образователна среда.
- Създаване на нов подход към първоначалната и последваща квалификация на педагогическите специалисти, с „усещане пулса на времето“, обратна връзка и чуване гласа на децата.
- Осигурява наставнически програми за учители, които сега навлизат в професията, както и подкрепата за кандидат-студенти, които да избират учителската професия.
- Връщане на „Ученика“ в центъра на образователния процес като активен участник, изследовател, емоционално ангажиран в учебното.

Инициране от МОН на национално изследване за ефективността на алтернативни системи за учене (Сугестопедия, Монтесори педагогика, Сендовска система, Валфдорска педагогика, Режио Емилия педагогика) и да предложи възможности за гъвкавото им прилагане в образователните институции.

Заклучение

В заключение на представения доклад може да се направи извод за цялостна подкрепа на местната власт на образованието в различните му степени в рамките на община Варна. Стремежът е да се създадат условия, гарантиращи високо ниво на образователната услуга на ниво предучилищно, училищно и висше образование, което да следва съвременните образователни тенденции.

За контакти:

Лилия Христова

Директор на Дирекция

„Образование и младежки дейности“ –

Община Варна

E-mail: lhristova@varna.bg

ПРЕДИМСТВА НА СПОСОБИТЕ ЗА ИЗВЪНСЪДЕБНО РЕШАВАНЕ НА СПОРОВЕ

*Проф. д-р Таня Йосифова⁶⁰
ЮФ на УНСС*

*Председател на Арбитражния съд
при Българската стопанска камара*

ADVANTAGES OF OUT-OF-COURT DISPUTE RESOLUTION METHODS

Prof. Tanya Yosifova, PhD

*Professor at the Faculty of Law
of the University of National and World Economy,
Chairman of the Court of Arbitration
at the Bulgarian Industrial Association.
Faculty of Law, University of National and World Economy*

Резюме: Докладът разглежда утвърдените и новите предимства на способите за извънсъдебно решаване на спорове, в частност арбитраж и медиация.

Ключови думи: *арбитраж, медиация, предимства*

Summary: *The paper analyzes the established and new advantages of the out-of-court dispute resolution methods – arbitration and mediation in particular.*

Key words: *arbitration, mediation, advantages*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.7>

Съдебните производства протичат продължително време, обвързани са с кратки преклузивни срокове, в които могат да се представят доказателства и да се правят доказателствени искания, възражения и т.н. Правото да се обжалва съдебното решение, въведено като възможност за защита на правата на недоволната от решението страна, допълнително удължава сроковете, в които съдебното решение може

⁶⁰ Професор в Юридическия факултет на Университета за национално и световно стопанство, председател на Арбитражния съд при Българската стопанска камара.

да влезе в сила и когато то има изпълнителна сила – да се пристъпи към принудителното му изпълнение. Всички тези недостатъци са известни както на юридическата общност, така и на широката общественост и са обект на дебат за начина на реформиране на съдебните производства. На фона на тези проблеми като че ли не се обръща достатъчно внимание на алтернативните извънсъдебни способи за решаване на частноправни спорове. Те имат редица предимства, които е добре да се припомнят и да се прилагат. Защото по този начин ще се постигне бързина при разрешаването на споровете, особено необходима в търговскоправната сфера и разтоварване на съдилищата от огромен обем дела.

Кои са основни предимства на извънсъдебното решаване на спорове?

Извънсъдебното решаване на частноправни спорове включва способите на арбитраж и медиация.

Арбитраж

Арбитражът е израз на разпоредителната власт на страните по един спор да възложат решаването му на институционален или *ad hoc* арбитраж преди или след възникване на спора. За да се стигне до решаването на спора от арбитраж, е необходимо включването на арбитражна клауза в договора между страните или в следствие, при възникването на спора.

Когато страните не са уговорили каква ще бъде процедурата, се прилага чл. 12, ал. 2 ЗМТА. Всяка страна избира по един арбитър, а двамата арбитри избират председател на решаващия състав. Страната избира арбитър, който е специалист в съответната област и на когото има доверие, че може да реши спора компетентно, обективно и безпристрастно. Когато правилникът на съответния арбитражен съд допуска и страните са се съгласили, спорът може да се реши и от едноличен арбитър. При това арбитри могат да бъдат както български, така и чуждестранни граждани – специалисти в съответната област.

Освен арбитри, страните имат свободата да изберат и процедурата, по която да се реши спора – чл. 24 Закона за международния търговски арбитраж (ЗМТА), мястото, където да се разгледа архи-

тражното дело (чл. 25 ЗМТА) и езика или езиците, които да се използват в арбитражното производство (чл. 26 ЗМТА). Тази гъвкавост позволява решаването на спора да се съобрази с особеностите на конкретното правоотношение. Налице е възможност, която няма аналог в държавното правораздаване, където се прилагат строги, дори рестриктивни, правила, които не подлежат на договаряне между страните. В същото време арбитражният съд има право да търси съдействие от държавния съд при събирането на доказателства предвид обстоятелството, че не разполага с империума, присъщ на държавните правораздавателни органи.

Срокът за решаване на едно арбитражно дело може да е различен в зависимост от сложността на делото, но не може да се съпостави като продължителност със сроковете в държавния съд, като се има предвид и възможността за обжалване на първоинстанционното решение или на второинстанционното решение. Арбитражното производство е едноинстанционно. Решението на арбитражния състав не подлежи на обжалване пред по-горна инстанция. Тъй като производството в арбитража е едноинстанционно то безспорно е по-бързо в сравнение с държавния съд, за да се стигне до окончателен акт на решаващия състав. Но арбитражното решение подлежи на съдебен контрол от Върховния касационен съд. То може да бъде атакувано само по исков ред в краткия 3-месечен срок от деня, в който молителят е получил решението и на основанията, предвидени в чл. 47 ЗМТА.

Арбитражното производство, бидейки едноинстанционно, е и по-евтино за страните, тъй като се дължи само една арбитражна такса, която с нарастване на имуществения интерес намалява.

Не бива да се подценява като предимство и конфиденциалният характер на арбитражната процедура. Обстоятелството, че делото се гледа при закрити врати (само с решение на състава се допускат външни лица), означава, че определени факти и обстоятелства, свързани с търговската дейност или професионалната дейност на страните, няма да станат публично достояние, както и е възможно те да запазят търговските си отношения в бъдеще⁶¹.

На следващо място трябва да посочим, че влязлото в законна сила арбитражно решение има същата юридическа сила както съдебното решение и може да бъде изпълнено по принудителен ред. Нещо

⁶¹ Вж. Сталев, Ж. (1997). Арбитраж по частноправни спорове. София: Сиела, с. 17.

повече – по отношение на арбитражните решения се прилага Ню-Йоркската конвенция за признаване и изпълнение на чуждестранни арбитражни решения⁶², по която република България е страна и която отговаря на изискванията на чл. 5, ал. 4 от Конституцията, поради което е част от вътрешното ни право. Тя позволява изпълняемост на българско арбитражно решение в чужбина и на чуждестранно арбитражно решение в България. Това е предимство, което надхвърля националните граници на съответната държава и не е присъщо на съдебните решения на държавния съд. За арбитража не важат териториалните ограничения на международната подведомственост на държавните съдилища⁶³.

Медиация

Предимствата на медиацията в сравнение с другите способи за извънсъдебно решаване на спорове са следните. Медиацията е приложима по всякакви спорове в областта на частното право. Докато за арбитража важат ограничения за арбитраруемост (не могат да се разглеждат от арбитраж спорове за владение и вещни права върху недвижим имот, трудови спорове, издръжка, потребителски спорове), за медиацията такива няма. Това води до по-широко поле за нейната приложимост.

Както при арбитража, така и при медиацията страните в спора имат шанса да запазят своите отношения поради конфиденциалния характер на процедурата⁶⁴. Това предимство е особено важно в търговските и в семейните отношения.

Медиацията може да се развива успоредно с други форми на решаване на споровете, без да е необходимо да се спира производството (например едновременно със съдебна или арбитражна процедура).

Медиацията помага на страните да си изяснят фактите, да ги обсъдят, дори да се дистанцират от спора и да го погледнат „отвън“, а всичко това им позволява по-лесно да се опитат да постигнат споразумение⁶⁵. Процедурата по медиация е свързана и със значително

⁶² Обн. ДВ, бр. 2 от 8 януари 1965.

⁶³ Вж. Сталев, Ж. Пак там.

⁶⁴ Вж. Николова, Е. и др. Медиация-наръчник как да сърфираме в медиацията. София: ПАМБ, с. 146.

⁶⁵ Вж. Николова, Е. и др. Медиация-наръчник как да сърфираме в медиацията. София: ПАМБ, с.147.

по-малки разходи в сравнение с държавния съд. При провеждането на медиацията е необходимо да се спазват всички принципи и техники на медиацията – доброволност, неутралност, безпристрастност и поверителност.

Няма пречка в договорите, които сключват страните, да се предвиди последователно приложение на медиация и арбитраж, като първо се прибегне до процедура по медиация и ако тя не даде резултат – да се стигне до арбитраж.

Навлизането на новите технологии позволява те да бъдат прилагани както към арбитражното производство, така и към медиацията посредством използването на онлайн платформи за решаване на спорове.

Предимствата на арбитража и медиацията са признати в международноправен план. За съжаление в национален план те не се радват на особена популярност. Причините са разнородни. Един от факторите е въведената през 2017 г. неарбитраруемост на потребителските спорове. С измененията в чл. 19 от ГПК от 2017 г.⁶⁶ беше премахната възможността за отнасяне на потребителските спорове пред арбитражна институция и бяха въведени сериозни санкции при нарушаването им. Спорно е доколко беше необходима толкова радикална намеса на законодателя, но тя предизвика негативно отношение в обществото към всички арбитражи в страната – реакция, която не заслужава да бъде насочена към арбитражните съдилища, които стриктно и съвестно прилагат закона.

За контакти:

Проф. д-р Таня Йосифова
ЮФ на УНСС
E-mail: taniai@unwe.bg

⁶⁶ ДВ, бр. 8 от 2017 г.

СПЕЦИФИКА В ПРИЛОЖЕНИЕТО НА ФИНАНСОВИЯ АНАЛИЗ ПРИ ОЦЕНКАТА НА УСЛОВИЯТА ЗА НЕСЪСТОЯТЕЛНОСТ НА ПРЕДПРИЯТИЕТО

*Проф. д-р Надя Костова
Икономически университет – Варна*

SPECIFICITY IN THE APPLICATION OF THE FINANCIAL ANALYSIS IN THE ASSESSMENT OF THE CONDITIONS FOR BANKRUPTCY OF THE ENTERPRISE

*Prof. Nadya Kostova, PhD
University of Economics – Varna*

Резюме: *Несъстоятелността е специфична категория, която е значима за бизнес живота. Първият ѝ етап е производството по несъстоятелност, а то от своя страна съдържа процедури по установяване на неплатежоспособност и свръхзадълженост на предприятието длъжник. Съществен принос в подходящото им количествено измерване има финансовият анализ.*

Ключови думи: *несъстоятелност, финансов анализ, неплатежоспособност, свръхзадълженост, финансова автономност*

Summary: *Bankruptcy is a specific category that is significant in business life. Its first stage is the bankruptcy proceedings, which contain procedures for establishing the insolvency and over -indebtedness of the debtor enterprise. Financial analysis has a significant contribution to their appropriate quantitative measurement.*

Keywords: *bankruptcy, financial analysis, insolvency, over-indebtedness, financial autonomy.*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.8>

Въведение

В резултат на събитията от последните години, правещи по-високи нивата на неопределеност и на несигурност в бизнеса, с голяма острота стои проблемът за несъстоятелността на предприятията. В преценката за наличието на условия за несъстоятелност широко приложение намира финансовият анализ, който в практико-прило-

жен аспект би следвало да се извърши по методика, характерна за анализ на финансовия риск. Измерването на този риск представлява субективна оценка в количествено изражение на очакваните величини на максималните и минималните загуби от вложения капитал (Уткин 1998: 17). Финансовият риск включва елементи, които според МСФО 7 „Финансови инструменти: оповестяване“ са класифицирани в три основни разновидности – кредитен, ликвиден и пазарен риск. Оценката на тези рискове от своя страна има отношение към несъстоятелността, но най-вече в рамките на първия етап от нея – производството по несъстоятелност.

Целта на производството по несъстоятелност е охранителна (чл. 607 от Търговския закон) и има два основни аспекта, които характеризират и изхода от това производство: да се създаде възможност за оздравяване на предприятието на длъжника или да се осигури справедливо удовлетворяване на кредиторите.

Установяването на не/платежоспособността е част от производството по несъстоятелност, тъй като то се открива за търговец, който е неплатежоспособен. Освен при неплатежоспособност, производство по несъстоятелност се открива и при свръхзадълженост на дружество с ограничена отговорност, акционерно дружество или командитно дружество с акции. Подходящото количествено измерване на неплатежоспособността и свръхзадължеността е изключително важно, като се има предвид, че международните изследвания на риска от несъстоятелност са постигнали напредък в нейното дефиниране, но количествената ѝ оценка е област, която подлежи на непрекъснато развитие.

В този смисъл тяхното финансово анализиране е решаващо за оздравяване на длъжника или за обявяването му в несъстоятелност. Затова целта на настоящия доклад е на база изразени съображения към признаването и оценяването на активите, пасивите, в т.ч. паричните задължения, респективно – на собствения капитал на предприятието, да се представи концепция за необходимостта от комплексна оценка на не/платежоспособността на търговеца и/или на свръхзадължеността на търговското дружество. Предвид обстоятелството, че над 90% от предприятията в България прилагат Националните счетоводни стандарти (НСС) като база за изготвяне на финансовите си отчети, изложението е направено по примера на счетоводния баланс, изготвен в унисон с тези стандарти и по-специ-

ално – с типовата форма на Приложение №1 към СС1 – Представяне на финансови отчети.

Изложение

Количествената оценка на неплатежоспособността и на свръхзадължеността трябва да отчита тяхното законово уреждане в България. Търговският закон (чл. 608) дефинира понятието „неплатежоспособност“: Неплатежоспособен е търговец, който не е в състояние да изпълни изискуемо: 1. парично задължение, породено от или отнасящо се до търговска сделка, включително нейната действителност, изпълнение, неизпълнение, прекратяване, унищожаване и разваляне, или последиците от прекратяването ѝ или 2. публичноправно задължение към държавата и общините, свързано с търговската му дейност, или 3. задължение по частно държавно вземане, или 4. задължение за изплащане на трудови възнаграждения към най-малко една трета от работниците и служителите, което не е изпълнено повече от два месеца. Неплатежоспособността се предполага, когато длъжникът е спрял плащанията. Спиране на плащанията е налице и когато длъжникът е платил изцяло или частично вземания на определени кредитори. Неплатежоспособността следва да бъде обоснована и да бъде резултат от обективна и трайна невъзможност за обслужване на задълженията. В противен случай, ако затрудненията на длъжника са временни или ако той разполага с имущество, което е достатъчно за покриване на задълженията му, без опасност да бъдат накърнени интересите на кредиторите, компетентният съд не допуска обявяване в неплатежоспособност (чл. 631 от Търговския закон).

Според Търговския закон (чл. 742) търговското дружество е свръхзадължено, ако неговото имущество не е достатъчно, за да покрие паричните му задължения.

Когато се констатира неплатежоспособност, съответно свръхзадълженост, съдът с решението си обявява неплатежоспособността, съответно свръхзадължеността, и определя началната ѝ дата.

От горепосоченото биха могли да се открият два важни аспекта:

- установяването на не/платежоспособност и/или на свръхзадълженост е задължително в производството по несъстоятелност, но е плод на надеждна и субективна оценка;
- наличието на не/платежоспособност и/или на свръхзадълже-

ност предполага подходящото им количествено измерване и задълбочен финансов анализ.

На база спецификата в дефинирането на неплатежоспособността и свръхзадължеността може да се направи изводът, че е изключително важно да се извършат два вида процедури:

- да се установи точният размер на активите, пасивите, в т.ч. паричните задължения и собственият капитал на предприятието, което е в производство по несъстоятелност и
- да се приложат адекватни подходи за анализиране на неплатежоспособността и свръхзадължеността.

Субективността в оценяването на неплатежоспособността и свръхзадължеността изисква ангажираните лица да имат високи познания, професионален опит и добра експертиза, за да може да се установи действителното финансово състояние на предприятието длъжник. Високи са очакванията и изискванията и към вещото лице, назначено в хода на производството по несъстоятелност. Както вече се посочи, неговата първа задача е установяването на реалните активи, пасиви и собствения капитал на длъжника, като се вземат под внимание редица специфики:

➤ Някои особености в признаването и оценяването на активите на длъжника

За целите на признаването и оценяването на активите е изключително важно да се посочи, че в счетоводния баланс трябва да се отразяват само онези активи, които отговарят на дефиницията за актив. Актив се признава в баланса, когато е вероятно бъдещите икономически ползи да бъдат получени от предприятието и активът има цена на придобиване или стойност, която може да бъде оценена надеждно. Следователно назначеното вещо лице в производството по несъстоятелност на първо място трябва да прецени дали са налице активи, които не отговарят на тази дефиниция, но са включени в счетоводния баланс на длъжника, и ако са налице такива, мотивирано да ги изключи при определяне размера на реалните активи на предприятието.

Тъй като анализирането на неплатежоспособността и свръхзадължеността изисква ясно разграничаване на всички активи на текущи (с краткотрайна ликвидност и погасяемост до 12 месеца от датата на баланса) и на нетекущи (с дълготрайна ликвидност и погасяемост над 12 месеца от датата на баланса), на второ място вещото лице трябва поотделно да определи размера на текущите и на

нетекущите активи. При това определяне е необходимо да съобрази следното:

- В актива на типовата балансова форма, в раздел В „Текущи (краткосрочни) активи“, гр. II „Вземания“, са включени едновременно както краткосрочни (текущи), така и дългосрочни (нетекущи) вземания. За целите на анализа вещото лице трябва да извърши съответни корекции с цел дългосрочните вземания да бъдат изключени от състава на текущите активи и включени в нетекущите (дълготрайните) (финансови активи в гр. III „Дългосрочни финансови активи“ на раздел Б от актива на счетоводния баланс.

- В раздел Г в актива на счетоводния баланс се посочват т. нар. „Разходи за бъдещи периоди“. Този раздел може да включва редица обекти, които имат различно съдържание. Необходимо е да се изследва състава на тези разходи и в случай че по същество представляват предплатени авансови плащания към контрагенти (вземания по аванси), сумите им за целите на анализа да се прибавят към нетекущите или текущите вземания в зависимост от периода за който се отнасят.

- Независимо от приложимите счетоводни стандарти е прието, отсрочените данъчни активи да бъдат класифицирани в счетоводния баланс като нетекущи активи. По същество някои от тях са начислени на база данъчни временни разлики, за които се предполага, че ще имат обратно проявление в следващия отчетен период. Вещото лице следва да направи съответните преизчисления и за целите единствено на производството по несъстоятелност отсрочените данъчни активи да бъдат разделени на нетекущи и текущи с цел по-точно оценяване на не/платежоспособността и свръхзадължеността на предприятието.

- От анализирането на състоянието на публикуваните в търговския регистър годишни финансови отчети на предприятията в България може да се заключи, че в част от тях вземанията им, материалните запаси, дълготрайните материални и нематериални активи не са обезценени до тяхната възстановима стойност. Ако вземанията не са обезценени, но са трудно или несъбираеми, ако материалните запаси не се представени по нетна реализуема стойност и ако дълготрайните материални и нематериални активи имат балансова стойност, която превишава възстановимата им стойност, вещото лице следва да извърши корекция чрез намаление на балансовите им стойности по правилата на СС 32 – Финансови инструменти, СС 2 – Стоково-материални запаси, СС 36 – Обезценка на активи и СС 38 - Нематериални активи.

➤ Някои особености в признаването и оценяването на пасивите, в т.ч. на паричните задължения на длъжника

Капиталът на предприятието се класифицира на собствен капитал и пасиви (пасивите понякога са наричани „привлечен капитал“). Следва да се има предвид, че във финансовата отчетност пасивите са по-широко понятие от паричните задължения. Пасивите, т.е. привлеченият капитал, включват два елемента – парични задължения и провизии. Паричните задължения са дълг, който има съответна изискуемост, която се определя от времето до неговия падеж. Провизиите са също задължения, но те са потенциални такива с приблизителна срочност и с размер, определен на база надеждна, но приблизителна оценка. Това е изключително важно за производството по несъстоятелност, защото, както по-горе се посочи, в него при определяне на свръхзадължеността паричните задължения имат особено значение. В допълнение към това, вещото лице трябва да разграничи паричните задължения на дългосрочни – с изискуемост в период по-голям от 12 месеца от датата на баланса, и краткосрочни – до 12 месеца.

По наше мнение във връзка с тези съображения е необходимо вещото лице да вземе под внимание следните особености:

- Провизиите и другите задължения към персонала са представени в общ раздел Б на пасива на счетоводния баланс, без да бъдат разграничени на текущи и нетекущи, поради което за целите на производството по несъстоятелност същите подлежат на разделяне и съответно техните стойности прибавени към краткосрочните или дългосрочните пасиви.

- Раздел В „Задължения“ от пасива на баланса съдържа както краткосрочни, така и дългосрочни парични задължения. Както вече се посочи, за целите на анализа е изключително важно правилното им класифициране на текущи и нетекущи и вещото лице е необходимо прецизно да направи това.

- В раздел Г на пасива на счетоводния баланс са представени финансиранятия и приходите за бъдещи периоди. Според СС 1 финансиранятия се отчитат в отделен раздел в пасива на баланса извън собствения капитал и пасивите. Съгласно СС 20 - Отчитане на правителствени дарения и оповестяване на правителствена помощ, предоставените от правителството (от всеки държавен орган, институция, служба или др. подобни органи на местно, национално или международно равнище) средства на дадено предприятие като ком-

пенсация за спазване от негова страна в миналото или в бъдеще на определени условия, отнасящи се до текущата дейност, са правителствено дарение, което се отчита като финансиране и се признава като приход в текущия период в зависимост от това дали е дарение, свързано с амортизируеми или с неамортизируеми активи. Считаме, че вещото лице за целите на анализа трябва да прибави финансиранията към собствения капитал, когато предприятието е изпълнило условията на дарението и средствата не подлежат на връщане. В този случай финансирането не представлява пасив, тъй като не отговаря на дефиницията за пасив, дадена в Общите разпоредби към НСС. Финансирането би било пасив и би следвало да се прибави към краткосрочните или дългосрочните задължения за целите на анализа само ако са налице индикации, че предприятието не е спазило условията на дарението и съответно получените средства или част от тях подлежат на възстановяване към финансиращия орган. Приходите за бъдещи периоди, предвид тяхната същност, също е необходимо да бъдат класифицирани за целите на анализа на нетекущи и текущи задължения.

- Отсрочените данъчни пасиви според приложимите стандарти се представят като нетекущи. За целите на установяване на неплатежоспособността или свръхзадължеността, в зависимост от периода на обратно проявление на данъчните временни разлики, биха могли да се направят корекции и частта или целият размер на отсрочените данъчни пасиви да се прибави към текущите пасиви, когато се очаква отсрочените данъчни пасиви да се погасят в следващите 12 месеца.

- В някои предприятия са налице условия за начисляване на провизии по смисъла на СС 37 - Провизии, условни задължения и условни активи, но понякога същите не са признати във финансовите им отчети. В случай че вещото лице разполага с подобна информация за съществуващи, но неначислени провизии, то следва за целите на анализа да извърши корекции чрез увеличаване сумата на пасивите на предприятието.

- Някои особености в определянето на собствения капитал на длъжника

Имущественият баланс позволява оценка на собствения капитал, явяваща се равна на стойността на нетните активи (активи минус пасиви). Тази оценка е известна още като „нетна ситуация“ на

предприятието. В типова балансова форма невнесенят капитал се оповестява в актива на баланса (раздел А), а записаният капитал в номинални единици се представя в пасива. Наличието на записан, но невнесен капитал сочи вземане от собствениците на предприятието от невнесен капитал. Тъй като невнесенят капитал е регулираща статия по отношение на записания капитал, е целесъобразно за целите на производството по несъстоятелност (в случай че е налице такава ситуация) вещото лице трябва да приспадне стойността на невнесения капитал от сумата на активите с мотива, че не е „реален актив“ за предприятието (Чуков 1997: 47).

Свърхзадължеността на търговското дружество се измерва на база „действителната му стойност“, но предвид дефиницията на Търговския закон е необходимо от балансовата стойност на реалните активи да се извадят не всички пасиви, а само паричните задължения на предприятието.

В обобщение, на основата на горепосочените съображения, както и на други такива, които биха могли да възникнат в хода на извършвания от вещото лице анализ (например ако в одиторския доклад върху годишен финансов отчет на предприятие в производство по несъстоятелност се съдържат резерви, при оценяване на активите, пасивите, респективно собствения капитал), е целесъобразно вещото лице да оформи специална таблица за отразяване на корекциите, извършени за целите на производството по несъстоятелност, в която, освен самите корекции, да бъдат описани мотивите и доказателствата за тях.

На следващо място бихме поставили проблема, който стои пред вещото лице и пред компетентния съд за това какви показатели да се използват при анализа и оценката на неплатежоспособността. Изборът на показатели е определящ за точността и ефективността на оценката. Съществуват изключително много подходи, модели и методики за оценка на неплатежоспособността. Изследването на тяхното многообразие води до извода, че биха могли да се причислят към една от следните четири групи:

- оценка на неплатежоспособността единствено на база показатели за ликвидност и платежоспособност;
- оценка на неплатежоспособността на база показатели за финансова устойчивост;
- оценка на неплатежоспособността на база най-често използ-

вани количествени показатели, оповестени в редица международни научни изследвания на риска от несъстоятелност;

- оценка на неплатежоспособност на база „модел за статичен анализ на риска от несъстоятелност“.

Във връзка с първата група показатели е необходимо да се разграничат понятията „ликвидност“ и „платежоспособност“, тъй като в практиката често се поставя знак за равенство между тях. Съгласно Общите положения към МСС (Концептуалната рамка за финансово отчитане в сила до 31.12.2019 г.) „ликвидността е наличността от парични средства в близкото бъдеще след отчитане на финансовите задължения за същия период“, а „платежоспособността е наличност на парични средства за посрещане на финансови задължения в дългосрочен план.“ Следователно показателите за ликвидност определят способността на предприятието да изплаща текущите си задължения, докато платежоспособността предоставя оценка на дългосрочната възможност на предприятието да обслужва всичките си задължения, независимо от техния характер и падеж.

Ликвидността може да се анализира чрез редица показатели (финансови коефициенти). Коефициентите за ликвидност биха могли да се класифицират в две групи:

- „класически“ коефициенти за ликвидност – това са популярните коефициенти за обща, бърза, незабавна и абсолютна ликвидност;
- допълнителни коефициенти за ликвидност – като кризисна ликвидност, ликвидност на приходите, на капитала и др. (Костова 2019:196-205).

Анализирането на ликвидността на предприятието е свързано с някои особености:

- Показателите за ликвидност трябва внимателно да се интерпретират, защото измерителите на степента на ликвидност на краткотрайните активи и изискуемостта на задълженията към определена дата могат да бъдат инцидентно доста високи. Например едно задължение към доставчик, възникнало преди една година, при изчисляване на показателите за ликвидност се третира като еквивалентно на едно задължение към доставчик, възникнало непосредствено към датата на оценката на ликвидността.

- Друга особеност е свързана с предприятията, чиято дейност има сезонен характер. При наличие на сезонност в бизнеса паричните постъпления са неритмични. Към определена дата коефициентите

на ликвидност могат да не отчитат стандартните си стойности, но текущо през периода да бъдат благоприятни и обратно.

Целесъобразно е ликвидността на всяко предприятие да се преценява индивидуално, съобразно специфичните условия, в които то функционира. В определен смисъл анализът на ликвидността би могъл да се определи като част от анализа на платежоспособността. Независимо че ликвидността на практика е част от платежоспособността от гледна точка на времевия аспект, невинаги влошената ликвидност предполага влошена платежоспособност или добрата ликвидност да предполага и добра платежоспособност (Божков 2003: 39). Затова е целесъобразно, от една страна, ликвидността да се възприема като един предшестваш етап на анализа на платежоспособността, но от друга – анализът на ликвидността и на платежоспособността да се разглеждат като отделни самостоятелно обособени видове анализ.

Втората група показатели за анализ на платежоспособността включва такива, които изследват финансовата устойчивост, често обозначавана с понятията „финансова стабилност“, „финансово равновесие“ или „финансова автономност“ (Тодоров 2011: 216). Показателите за финансова автономност се представят чрез съпоставяне на различни видове капитал – собствен капитал и пасиви. Могат да бъдат изчислени разнообразни финансови съотношения, въз основа на които се преценява степента на финансова стабилност на предприятието (Костова 2019: 205-217). Показателите за финансова автономност характеризират количествено степента на финансова независимост на предприятието от кредиторите и предоставят информация за възможностите му да обслужва своите задължения. Финансовата устойчивост би могла да се анализира и на база т. нар. „функционална концепция за баланс“. За разлика от традиционния баланс, интерпретацията на функционалния баланс се основава на хоризонтален анализ, построен на принципа на разделянето на активите и на източниците на ресурси, като се съблюдават следните препоръчителни нива:

- нетекущите активи трябва да бъдат финансирани от постоянни източници, т.е. от: собствени източници, които имат външен произход, и от собствени източници с вътрешен произход;
- текущите активи трябва да се финансират от задължения, но и от собствени източници с вътрешен произход.

Правилото за финансово равновесие, върху което се основава функционалната концепция, предполага, че не е възможно едно предприятие да е стабилно, ако привлеченият капитал (пасивите) е краткосрочен, а с него се финансират дълготрайни активи.

Третият подход за оценяване на платежоспособността е на база на 40 броя най-често използвани количествени показатели (Костова 2019: 239-240), приложени в 137 световноизвестни модела за оценка на риска от несъстоятелност (Bellovary, Giacomin, Akers 2007: 1-43).

Четвъртият подход за оценяване на платежоспособността е чрез модели на статичен анализ на риска от несъстоятелност (Касърова 2015: 26). За първи път започват да се разработват такива модели през 60-те години на XX век. Съществуват над 150 модела за оценка на риска от несъстоятелност, разработени за различни страни и сектори от икономиката. Най-често използваните модели за оценка на риска от несъстоятелност са тези на Altman (1968), Beaver (1966), Lis (1972), Springate (1974), Tefller (1977), Ohlson (1980), Fulmer (1984) и др. Моделите характеризират различни аспекти от дейността на предприятието. Те са бързи и лесни за приложение, но същевременно би могло да се каже, че притежават и някои недостатъци:

- използването в даден модел на сравнително малък брой коефициенти създава усещане за ограниченост в оценката и евентуално за риск от неточност;
- статистиката сочи, че предсказанията за банкрут са с точност в диапазона 70% - 90%. Това е висока степен на вероятност, но не е достатъчно висока за да се прилага един единствен модел;
- моделите се базират на информация от финансовите отчети, които в отделните държави се различават в терминологично и методологично отношение, което може да повлияе върху интерпретирането на числените значения на използваните в моделите коефициенти;
- методологията за разработване на моделите не отчита отраслови и секторни специфики и различия, което също може да повлияе на икономическата и на финансовата интерпретация на показателите в моделите.

Независимо от наличието на недостатъци, следва да се каже, че моделите за оценка на риска от неплатежоспособност, респективно несъстоятелност, са достижение на световната наука и трябва да се използват като аналитичен инструмент, но подходящо интерпретирани от вещото лице в конкретното производство по несъстоятелност.

Заклучение

В обобщение може да се посочи, че по темата за несъстоятелността в България от гледна точка на финансовата теория и финансовия анализ все още липсват достатъчно разработки, касаещи методологията на оценката на неплатежоспособността и свръхзадължеността. Вероятната причина за това е и сложността на въпроса. Очевидно е, че оценката на риска от несъстоятелност е важна за предприятието, но при това оценяване е необходимо да се прилагат комплексно подходите за измерване и оценяване, тъй като всеки един от подходите разглежда състоянието на платежоспособността и свръхзадължеността на предприятието длъжник от точно определен ъгъл.

Използвана литература:

1. Божков, В. (2003). Интерпретация и анализ на финансовите отчети с общо предназначение. София: Библиотека „Български счетоводител“, поредица „Актуално“, бр. 9.

(Bojkov, V. (2003). Interpretaciia i analiz na finansovite otcheti s obshto prednaznachenie. Sofia: Biblioteka Balgarski schetovoditel, poredica Aktualno, br. 9.)

2. Касърова, В. Модели и показатели за анализ при финансова устойчивост на компанията (http://eprints.nbu.bg/637/1/FU_1_FINAL.pdf, 25.01.2015).

(Kasarova, V. Modeli i pokazateli za analiz pri finansova ustoichivost na kompaniata http://eprints.nbu.bg/637/1/FU_1_FINAL.pdf, 25.01.2015)

3. Костова, Н. (2013). Организационни и методологически аспекти на оценката на предприятие. Варна: Наука и икономика.

(Kostova, N. (2013). Organizacionni i metodologicheski aspekti na osenkata na predpriatie. Varna: Nauka i ikonomika)

4. Костова, Н. (2019). Финансов анализ. Варна: Бизнес практика АКТИВ.

(Kostova, N. (2019). Finansov analiz. Varna: Biznes praktika AKTIV)

5. Тодоров, Л. (2011). Оценка на финансовия риск и степента на финансова устойчивост на предприятието. Годишник на ИДЕС.

(Todorov, L. (2011). Ocenka na finansovii risk i stepenta na finansova ustoichivost na predpriiatieto. Godishnik na IDEС)

6. Търговски закон. // Обн. ДВ, бр. 48 от 18.06.1991 г., посл. изм. ДВ, бр. 25 от 29.03.2022 г., в сила от 8.07.2022 г.

(Targovski zakon. // Obn. DV, br. 48 ot 18.06.1991 g., posl. izm. DV, br. 25 ot 29.03.2022 g., v sila ot 8.07.2022 g.)

7. Уткин, А. (1998). Риск – менеджмент. Москва: ЕКМОС.

(Utkin, A. (1998). Risk – menedjment. Moskva: ЕКМОС)

8. Чуков, К. (1997). Анализ на финансовите резултати и финансовото състояние на предприятието. София: Люрен.

(Chukov, K. (1997). Analiz na finansovite rezultati i finansovoto sastoianie na predpriiatieto. Sofia: Luren)

9. Bellovary, J., Giacomino, D., Akers, M. (2007). A Review of Bankruptcy Prediction Studies: 1930 to Present. // Journal of Financial Education, №33.

За контакти:

Проф. д-р Надя Костова

Икономически университет – Варна

E-mail: n.kostova@ue-varna.bg

ИНТЕЛИГЕНТНИТЕ ДОГОВОРИ: SMART CONTRACTS

*Проф. д-р Маргарита Бъчварова
Икономически университет – Варна*

THE INTELLIGENT CONTRACT: SMART CONTRACTS

*Professor Margarita Bachvarova, PhD
University of Economics – Varna*

Резюме: *В настоящото изследване се разглежда понятието smart contract. Появата на интелигентните договори е свързано с приложението на нови технологични решения в различни обществени сфери. Основната цел е да се анализират отделните становища и да се посочат техните особености в сравнение с класическите договори.*

Ключови думи: *договор, общо учение, интелигентен договор*

Summary: *In the present study, the concept of smart contract is considered. The emergence of smart contracts is associated with the application of new technological solutions in various public spheres. The main goal is to analyze the individual opinions and to point out their peculiarities in comparison with classical contracts.*

Keywords: *contract, general learning, smart contract;*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.9>

Въведение

Дигитализацията в отделните сфери породи възникването на понятието за интелигентни договори, или smart contract. Идеята за тяхното приложение се поражда през 90-те години, но поради техните особености понятието е дискусивно. На тази база е и целта на настоящия доклад: *да анализира понятието smart contract и да се систематизират особените им белези в сравнение с класическите договори.* За постигането ѝ авторът си поставя следните изследователски задачи: а) анализ на отделни становища, б) систематизиране на особеностите на интелигентните договори, съпоставени с общото учение за договорите.

Методологията на изследването включва използването на общонаучни и специализирани методи: анализ, синтез, индукция, дедукция, нормативен, систематичен и сравнителен метод.

Изложение

Понятието smart contract за първи път се въвежда през 1994 година в САЩ от американския юрист и специалист по криптография Ник Сабо (Морхат 2018: 1-6). Реализацията на неговата идея се извършва, когато изпълнението на тези договори е възможно поради създаването на технологията блокчейн и на платформата Ethereum⁶⁷ през 2013 г. Прилагането на интелигентните договори е факт, което поражда актуалността от изясняване на тяхната същност.

Едно от утвърдените разбирания е, че под понятието smart contract се имат предвид компютърни протоколи, които са насочени дигитално да улеснят изпълнението на сключеното споразумение. Те се разглеждат като вид алгоритъм, който е предназначен да автоматизира процеса на изпълнение (Осмоловская 2018: 54-56). Други изследователи (Трунцевский, Севальнев 2020: 123) дефинират интелигентните договори като компютърен код за формулиране, проверки и изпълнение на съглашението между страните. Според тях основните правни въпроси са свързани с уведомяване, съгласие и защита правата на потребителите. Като изпълним код те предполагат да се реализират в специална среда, в условията на блокчейн технология с цел да се улесни и изпълни споразумението между страните без участие на трета доверена страна. Тяхното съществуване е пряко обвързано с наличието на определена информационна платформа, която ги разглежда като програми, изпълнявани на блок вериги, и част от софтуера, който регулира размяната на ресурси между участниците. Сигурността при изпълнението на интелигентните договори се търси на плоскостта на криптографията, която не позволява субективно тълкуване при изпълнението на отделни условия от споразумението между страните.

От гореизложеното е видно, че характеризирането на понятието smart contract се извършва на основата на спецификите от приложението на компютърните технологии, а не от позициите на юридическата теория. Във връзка с това изследователи като Майер и Екерт (Трунцевский, Севальнев 2020: 118-147) поддържат разбирането, че дори и т. нар. smart contract да не са юридически договори, те попадат под нормите на националното и международното право. В съвременната литература съществува и твърдението, че с

⁶⁷ <https://kriptonovini.com/2020/11/18/smart-contracts/>.

оглед на понятието договор, то е налице: а) нова разновидност на договора; б) нова форма на договора; в) способ за изпълнение на договора (Филипенко 2020: 245-253).

На основата на сравнителния метод с класическите договори отличителните белези на интелигентните договори могат да се обобщат по следния начин:

Първо, от гледна точка на използвания език, за разлика от класическите договори, които се сключват в устна или писмена форма, то интелигентните договори са цифрови, съдържат криптографски код.

Второ, средата, в която се създават и изпълняват интелигентните договори, е специфична, а именно – в дигитална среда. Предпоставка за тях е наличието на блокчейн технология и компютризирана мрежа, чрез която се гарантират транзакциите по споразумението. Налице е също и специална платформа Ethereum, която позволява генерирането на подобен договор. За изготвянето на посочения компютърен протокол е необходимо знание, свързано с компютърните езици, които са необходими за работа в тази платформа. Съответно класическите договори възникват и се изпълняват в реална среда.

Трето, управлението на интелигентния договор се извършва на основата на математически правила, които водят до пълен автоматизъм при изпълнението на определените условия. Автоматизираното самоизпълнение на договора се уговаря още към момента на неговото сключване. Промяна на въведената информация е недопустима и тя не може да се изтрива. Класическият договор може да се анексира, новира, опрощава.

Четвърто, не е без значение и обстоятелството, че тези договори не използват правна терминология и понятия със съдържание и последици, утвърдени в теорията и практиката. Това поражда проблеми при тълкуването на договора при възникнали спорни ситуации.

Пето, ползвателите на услуги, реализирани чрез интелигентните договори в блокчейн среда, следва да притежават специфични технически знания. При условие че потребителите не ги притежават, в този случай за създаването и изпълнението на договора е необходимо използването на технически посредници/сътрудници със съответните знания.

Шесто, при класическите договори от гледна точка на изпъл-

нението се прилагат специфични институти: непреодолима сила, стопанска непоносимост, разваляне на договора. При непреодолима сила се спира изпълнението му, а при стопанската непоносимост той се изменя от съда.

Седмо, при класическия договор страните се идентифицират с личните си данни, а при интелигентните договори това е възможно с помощта на верига от цифрова информация, записана в блокчейн системата. Проблемите, които могат да възникнат, са с оглед доказване на персонификацията на участника в договора, както и неговата дееспособност с оглед валидността на сделката.

Осмо, при класическия договор се различават различни форми на неизпълнение: частично, лошо или забавено. При интелигентните договори те са неприложими с оглед на тяхното самоизпълнение, което е равнозначно на пълно изпълнение.

Девето, преценката на изпълнението и на сключването на договора предполага използването на понятия с абстрактен характер, като дължима грижа, добросъвестност, добри нрави. Тези понятия не могат да бъдат цифровизирани, поради което и няма как да бъдат предварително уговорени.

От посочените по-горе особености Юрасов (Юрасов 2017) посочва за възможни следните два модела за интегриране на умните договори към действащата система на договорното право:

Първи модел: Като **техническо приложение** към самостоятелен класически договор, сключен в предвидената от закона форма. Допълнително се изготвя приложение: интелигентен договор в качеството му на компютърен код/програма за тези части от условията, които подлежат на автоматизирано изпълнение. Този т.нар smart contract е по-скоро техническо средство, което обезпечава определени условия, включени в съдържанието на класическия договор. В този аспект интелигентният договор не е самостоятелен договор, а неразделна част от класическо споразумение, като технически гарантира и самоконтролира неговото изпълнение в определени части. От тази гледна точка е технически способ за изпълнение на поетите задължения.

Втори модел под наименованието „хибриден модел“. При този вариант определена част от договора е в класическия си вид, към който се интегрира интелигентен договор за условията, които могат да бъдат записани на компютърен език и отгук подлежащи на

автоматизирано изпълнение. На практика имаме съчетание между класическия и интелигентния договор.

Обосноваването, че интелигентните договори са допустими според нашето законодателство е на база понятието „електронен документ“ в Закона за електронния документ и електронните удостоверителни услуги (ЗЕДЕУУ). Той съдържа електронно изявление и като „електронен документ съществуват под формата на програмен код“ (Върбанова 2020: 359-364). Съгласно чл. 2 от ЗЕДЕУУ електронно изявление е словесно изявление, представено в цифрова форма чрез общоприет стандарт за преобразуване, разчитане и представяне на информацията. Електронното изявление може да съдържа и несловесна информация. Следователно достатъчно е цифрово записаното изявление да може да се възпроизведе в словесна форма и при постигнато съгласие да се третира и като юридически факт (Бъчварова 2020: 148-155).

При интелигентните договори възникват множество дискуссионни аспекти. Те са свързани с възможността по принцип договорите да бъдат изменяни, както и проблеми, които могат да възникнат при приложението, като: идентифициране на страните, спазване на изискванията за форма, освобождаване от изпълнение, възможност за изменение на договора, дължимата грижа, доказване и др. Предвид посоченото, приложението на интелигентните договори е ограничено до договорно съдържание и формата му, което може да се трансформира като компютърен протокол с цел автоматизиране на изпълнението.

Заклучение

Налице са разнородни становища относно понятието „интелигентни договори“, но тенденцията е към признаването им в правния мир, като се отчитат техните особености и на този етап все още има много неизвестни по прилагане на утвърдени институти на частното право. Приложението им е ограничено, тъй като съгласието „smart contract“ съществува в дигитална среда и се оформя с компютърен код с цел автоматизираното му изпълнение или на част от него. При неговата преценка следва да се отчитат общите изисквания относно договорите за: страни, оферта-приемане, предмет, кауза, форма. По наше мнение е налице нова форма на елементите

на договора. Обвързващата сила на офертата е като между присъстващи лица. Предложението се приема веднага, за да настъпи и изпълнението на така вече приетите условия. Затова интелигентните договори се третират и като специфичен способ за изпълнение. De lege ferenda, понятието „интелигентни договори“ следва да намери правна уредба с цел да се да се гарантират правата на участниците по него.

Използвана литература:

1. Бъчварова, М. (2020). Приложимост на общите правила в договорното право при сключване на договорите по електронен път. // Икономическа наука, образование и реална икономика: развитие и взаимодействия в дигиталната епоха. Сборник с доклади. Варна: Наука и икономика, том IV, с.148-156.

(Bachvarova, M. (2020). Prilozhimost na obchite pravila v dogovornoto parvo pri skluchvane na dogovorite po elektronen pat. Ikonomicheska nauka, obrazovanie I realna ikonomika: razvitie I vzaimodeystviya v realnata epoha Sbornik s dokladi. Varna: Nauka I ikonomika, tom IV, s. 148-156)

2. Върбанова, Г. (2020). Смарт контракт и предизвикателства пред правото. // Правото и бизнесът в съвременното общество. Сборник с доклади. Варна: Наука и икономика, стр. 359-364.

(Varbanova. G. (2020). Smarts-contract I predizvikatelstvata pred pravvoto. // Pravoto i biznesat v savremennoto obchtestvo. Sbornik s dokladi. Varna: Nauka I ikonomika, s. 359-364)

3. Морхат, М. (2018) Смарт-контракты и искусственный интеллект: гражданско-правовой взгляд. // Юридические исследования. №5, с. 1-6.

4. Осмоловская, А. (2018). Смарт-контракты-функции и применение. // Бизнес образование в экономике знаний, №2, с. 54-56.

5. Трунцевский, В., Севальнев, В. (2020). Смарт контракт – от определения към определенности. // Право. Журнал Высшей школы экономики, №1, с. 118-147.

6. Юрасов, М., Поздняков, А. Смарт-контракт и перспективы его правового регулирования в эпоху технологии блокчейн (https://zakon.ru/blog/2017/10/9/smart-kontrakt_i_perspektivy_ego_pravovogo_regulirovaniya_v_epohu_tehnologii_blokchejn, 30.09.2022).

7. Филипенко , В. (2020). Смарт-контракты и сделки со сложным юридическим составом. Вопросы российской юстиции, №6, с. 244-253.

За контакты:

Проф. д-р М. Бъчварова

Икономически университет – Варна

E-mail: bachvarova@ue-varna.bg

ПРАВЕН РЕЖИМ НА ДОПЪЛНИТЕЛНИТЕ ПАРИЧНИ ВНОСКИ

*Проф. д-р Маргарита Бъчварова
Икономически университет – Варна*

LEGAL REGIME OF ADDITIONAL MONETARY CONTRIBUTIONS IN LTD

**Professor Margarita Bachvarova, PhD
University of Economics – Varna**

Резюме: *Основната цел в настоящото изследване е да анализира разпоредбите относно допълнителните парични вноски, които съдружник в ООД при определени обстоятелства е задължен да внесе в полза на дружеството. Основните аспекти се отнасят до тяхната характеристика и съотношението им с дяловите вноски в капитала и последиците при неизпълнение.*

Ключови думи: *членство; допълнителна парична вноска, последици при неизпълнение*

Abstract: *The main objective in the present study is to analyze the provisions regarding the additional monetary contributions that a partner in an OOD, under certain circumstances, is obliged to make for the benefit of the company. The main aspects relate to their characteristics and their relationship with equity contributions in the capital and the consequences in case of default.*

Keywords: *membership; contribution, consequences of default*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.10>

Въведение

Дружеството с ограничена отговорност (ООД) е капиталово по вид дружество с тази особеност, че е със запазени личностни елементи. Задължението за допълнителни парични вноски е именно отражение на значението на личността в ООД. Научният интерес на автора към посочената проблематика е породен от особения правен режим, установен в търговското законодателство. Той е свързан с фактическия състав за постановяване на решение от компетентния орган, необходимите задължителни реквизити

на решението, което е източник на задължението, и последиците, които поражда спрямо членственото правоотношение. Поради факта, че представляват елемент от правното положение на отделния съдружник, техните особености най-ярко проличават при съпоставката им с главното задължение за дялови вноски, които формират капитала на дружеството.

Основните задачи се свеждат до: а) анализ на задължението за допълнителните парични вноски; б) посочване на разграничителните белези на допълнителните парични вноски в сравнение с дяловата вноска в ООД; в) анализ на последиците при неизпълнение.

Обект в настоящото изследване е правният режим в чл. 134 от ТЗ, който е от основно значение за правния режим на допълнителните парични вноски.

Методите на изследване са анализ, синтез, индукция, дедукция, формален и систематичен метод.

Изложение

Допълнителната парична вноски представлява последващо и вторично имуществено задължение за съдружник в ООД, тъй като възниква, след като дружеството вече е учредено по съответния ред. Нормата в чл. 134, ал. 1 от ТЗ е с диспозитивен характер, което обуславя заключението, че това задължение следва да бъде предварително уредено в дружествения договор (Кацаров 1990: 320-322). Допълнителен аргумент в подкрепа на това разбиране е обстоятелството, че в дружествения договор в задължителното му съдържание се изисква уреждането на членството и неговото съдържание. Фактическият състав за пораждането на задължението предполага наличието на следните предпоставки:

- ✓ наличие на загуби и временна необходимост от парични средства;

- ✓ решение на общото събрание за откриването им;

- ✓ срок, в рамките на който задължението съществува.

Като дискуссионен може да се окаже въпросът: необходимо ли е едновременно да са налице загуби и необходимост от парични средства, т.е. дали двете условия са кумулативно дадени, или могат да се прилагат алтернативно? Граматическото тълкуване на закона, кой-

то използва съюза „и“⁶⁸ навежда на заключението, че двете условия следва да съществуват едновременно. Отделни автори (Герджиков 1994: 445-446) са на мнение, че посочените предпоставки поотделно дават възможност за прилагане на компетентността на ОС за решение за допълнителни парични вноски. При наличието на необходимост от парични средства целта е да се избегне неплатежоспособност на дружеството и откриване на производство по несъстоятелност. При наличие на загуби на практика дружеството може да се окаже в хипотеза на свърхзадълженост. С оглед на необходимостта за запазване на дружеството споделяме по-широкото тълкуване на закона, което води до алтернативен характер на посочените условия за постановяване на решение. Следователно, от необходимостта да съществува временна необходимост от парични средства като първи елемент от фактическия състав на пораждане на задължението за допълнителна парична вноска следва, че е налице обективна и реална нужда за дружеството да се стабилизира финансово чрез този способ. Мотивирането на решението на дружеството в тази връзка се явява и материална предпоставка за неговата законосъобразност, а не въпрос за целесъобразност. Поради тези съображения подлежи и на съдебен контрол при неговото обжалване.

Решението на ОС се взема с квалифицирано мнозинство $\frac{3}{4}$ от капитала или единодушие, ако изрично е предвидено в дружествения договор. Следователно то се явява източник на задължението (Решение №70 на ВКС 2014 г). Решението ще има принудителен характер, когато се постановява с мнозинство от $\frac{3}{4}$ от капитала за съдружник, който не е съгласен, и въпреки това е постигнато съответното мнозинство за неговата валидност. Когато в договора е предвидено единодушие за постановяването му и не е налице съгласие, дружеството разполага с възможността да сключи договори за заем със съдружниците и по този начин да се кредитира неговата дейност. Отделни автори (Голева 2004: 194-195) считат, че поради наличието на срок за връщане по правната си същност допълнителните парични вноски представляват заем. На посоченото твърдение могат да се противопоставят следните основни различия между тях: 1) източник на за-

⁶⁸ Съгласно чл. 134, ал. 1 от Търговския закон (ТЗ) по решение на общото събрание за покриване на загуби и при временна необходимост от парични средства съдружниците могат да бъдат задължени да направят допълнителни парични вноски за определен срок.

дължението за заемни вноски е договорът, докато задължението за допълнителни парични вноски предполага решение на общото събрание на дружеството; 2) договорът за заем е реален договор, което изисква още при сключването му съдружникът да внесе в полза на дружеството заетата сума; 3) неизпълнението на задължението от съдружника по договора за заем не рефлектира върху членственото правоотношение, то е в чист вид облигационно задължение. Докато при неизпълнение на задължението за допълнителна парична вношка като неблагоприятна последица е предвидено възможност за дружеството да изключи съдружника; 4) договорът за заем представлява субективна търговска сделка за разлика от решението за допълнителна парична вношка, което се отнася към решенията-сделки, но то няма търговски характер. И при заема, и при задължението за допълнителните парични вноски съдружникът се конституира като кредитор спрямо дружеството, но поради липса на търговски характер на решението, то съдружникът не може да се възползва от производството по несъстоятелност спрямо дружеството, когато то не е в състояние да ги върне в посочения срок. Практически не е изключена хипотеза за дружеството да се освободи от задължението си за връщане на заемните средства, като то се новира срещу задължение за допълнителни парични вноски, което възниква, ако е осъществен фактическият състав на чл. 134 от ТЗ.

Задължението за допълнителни вноски винаги има временен характер. Това произтича от законовото изискване в решението да бъде посочен срок за връщане. Налице е задължителен реквизит, поради което срокът се явява условие за валидност на решението на ОС на дружеството. Той може да бъде уговорен в полза на дружеството или на двете страни. Срокът трябва да е разумен, т.е. адекватен на времето за покриване на загубите. Следва да се приеме, че предвиждането на дълги срокове от порядъка на 10 и повече години за връщането им не отговаря на целта на закона, поради което е в състояние да обуслови незаконосъобразност на решението. Защитата на съдружника в посочената хипотеза може да се осъществи по реда на чл. 74 от ТЗ чрез обжалване на решението пред окръжния съд.

За характеристика на допълнителните парични вноски като техни специфики може да използваме сравнителния метод за съпоставянето им с дяловите вноски. Основните различия се отнасят до следните белези, характерни за допълнителните парични вноски:

1) те не се отразяват в капитала на дружеството в юридически смисъл; 2) за тях допустимо е да се уговорят лихви (за дяловата вноски е налице изрична забрана в този смисъл; 3) допълнителните парични вноски могат да се опрощават, за разлика от дяловите вноски, за които съществува относителна забрана-опрощаване се допуска само при намаляване на капитала; 4) срокът за допълнителните парични вноски се регламентира в решението за приемането им, докато ТЗ предвижда, че вноските в капитала следва да се внесат със срок от 2 години; 5) задължението за дялови вноски се поражда при промяна на капитала, за което решението на общото събрание се постановява с единодушие. По закон решението за допълнителна парична вноски се постановява с $\frac{3}{4}$ от капитала освен ако в дружествения договор не е прието по-високо мнозинство; 6) последиците при неизпълнение на допълнителната парична вноски могат да бъдат: напускане на съдружника, който не е гласувал за решението за допълнителни парични вноски, или изключване, когато не е упражнено правото за напускане. При неизпълнение на задължението за дялова вноски с изключването отпада правото на съдружника да иска ликвидационния си дял от дружеството (Колев 2016). Изключване на съдружника, поради неизпълнение на задължението за допълнителна парична вноски, е алтернативно и се допуска само ако самият съдружник не е изразил воля за напускане с предизвестие. Правото е срочно и е в рамките на 1 месец от събранието или от уведомлението за съдружниците, които не са присъствали. В този случай съответно дружеството не е в състояние да отнеме паричната равностойност на участието му; 7) налице са различия при процедурите за изключване при неизпълнението на тези двете имуществени задължения към дружеството. При изключване на основание неизпълнение на задължението за дялови вноски управителят е длъжен да изпрати писмено уведомление с допълнителен срок за изпълнение и предупреждение за изключването. При неизпълнение на задължението за дялова вноски изключване е допустимо само когато съдружникът не е осъществил правото си за напускане в срок от един месец от събранието за постановяване на решението за допълнителни парични вноски. В този случай не е необходимо да се предоставя допълнителен срок за изпълнение. Функциите на управителя по повод изключването на съдружниците са различни като орган на дружеството, чието предназначение е да изявява и изпълнява неговата воля (Цветковска 2019: 279-289).

Поради посочените различия в изложението между дяловите вноски и допълнителните парични вноски съдебната ни практика заема позицията за недопустимост относно новирането им като дялови вноски в капитала. Допълнителните парични вноски не представляват вземане по смисъла на чл. 72 от ТЗ, за да могат да се включат в основния капитал на дружеството (Решение ОС Пазарджик 55/2018). В допълнение към този аргумент е и правилото в чл. 73а от ТЗ за забрана за прихващане или опрощаване на задължението на съдружниците за вноски в капитала.

Заклучение

В заключение, правният режим на задължението за допълнителни парични вноски показва специфики, свързани с предпоставките за неговото възникване и необходимостта от прецизна преценка за наличието им от органите на дружеството. При постановяването на решението от дружеството е необходимо стриктно спазване на фактическия състав за пораждаване на задължението с оглед на неговата материална законосъобразност. При неизпълнение на задължението от съдружника това рефлектира съществено върху неговото членство, поради възможността да бъде изключен от дружеството. Поради принудителния му характер може да се използва от мажоритарния собственик на капитала и като механизъм за мотивиране на съдружника сам да напусне дружеството в хипотеза, в която размерът на допълнителната парична вноска не е съразмерна на участието му в капитала и по този начин се явява обременително за съдружника.

Използвана литература:

1. Герджиков, О. (1994). Коментар на Търговския закон. Книга втора. Чл. 113-117. София: Алиена-Дочев.

(Gerdgikov, O. (1994) Komentar na Targovskiya zakon. Kniga vtora. Chl. 113-117. Sofia: Aliena-Dochev)

2. Голева, П. (2004). Търговско право. Книга първа. София: Феня.

(Goleva, P. (2004). Targovsko parvo. Kniga parva. Sofia: Feneya)

3. Кацаров, К. (1990). Систематичен курс по българско търговско право. София.

(Katsarov, K. (1990). Sistematischen kurs po balgarsko targovsko pravo. Sofia)

4. Колев, Н. (2016). Изключване на съдружник в ООД. София. (Kolev. N. (2016). Izkluchvane na sadrugnik v OOD. Sofia)

5. Цветковска, М. (2019). Сравнителна характеристика на правомощията на прокуриста и управителя на дружеството с ограничена отговорност. // Правото и бизнесът в съвременното общество: Актуални правни предизвикателства в икономиката. Сборник с доклади. Варна: Наука и икономика, с. 279-289.

(Tsvetovska, M. (2019). Sravnitelna harakteristika na pravomochtiytya na prokurista I upravatelya na drugestvoto s ogranichena otgovornost. // Pravoto I biznesat v savremennoto obchttestvo: Aktualni pravni predizvikatelstva v ikononikata. Sbornik dokladi. Varna: Nauka i ikononika, s. 279-289)

6. Решение №70 на ВКС /2014 г (<http://domino.vks.bg/bcap/scc/webdata.nsf/f7bb5453c25ba502c2257a7b002d7312/12be88e6f65aee3ec2257d3f0028d5f9?OpenDocument>).

(Peshenie №70 na VKS 2014 g (<http://domino.vks.bg/bcap/scc/webdata.nsf/f7bb5453c25ba502c2257a7b002d7312/12be88e6f65aee3ec2257d3f0028d5f9?OpenDocument>))

7. Решение №55, 2018, Окръжен съд Пазарджик (http://court-pz.info/2018_1/0074d818_10141218.htm).

(Peshenie № 55, 2018 na Okragen sad Pazardgik (http://court-pz.info/2018_1/0074d818_10141218.htm))

За контакти:

Проф. д-р М. Бъчварова

Икономически университет – Варна

E-mail: bachvarova@ue-varna.bg

**ПО НЯКОИ ВЪПРОСИ ЗА ИНФОРМИРАНОСТТА
НА РАБОТНИЦИТЕ И СЛУЖИТЕЛИТЕ
ПРИ ВЪЗНИКВАНЕТО И ПО ВРЕМЕ НА ДЕЙСТВИЕТО
НА ТРУДОВОТО ПРАВООТНОШЕНИЕ**

*Доц. д-р Андрияна Андреева
Икономически университет – Варна,
Катедра „Правни науки“*

**ON CERTAIN ISSUES CONCERNING THE INFORMATION
OF WORKERS AND EMPLOYEES AT THE START
AND DURING THE DURATION OF THE EMPLOYMENT
RELATIONSHIP**

*Assoc. Prof. Andriyana Andreeva, PhD
University of Economics – Varna,
Department of Legal Studies*

Резюме: *В настоящата работа се поставят някои актуални въпроси, свързани с информираността на работниците и служителите при възникването и по време на действието на трудовите правоотношения. Тематиката за информираността се свързва както с въпроса за защита правата на работниците и служителите, така и с последните изменения в Кодекса на труда. В резултат на анализа са направени изводи и обобщения с теоретична и практическа значимост.*

Ключови думи: *трудови правоотношения, информираност, права на работниците и служителите*

Abstract: *This paper raises some topical issues related to employee information at the beginning and during the term of employment relationships. The issue of information is related to the protection of employees' rights as well as to recent amendments to the Labour Code. As a result of the analysis, conclusions and summaries of theoretical and practical significance are drawn.*

Keywords: *labour relations, information, employees' rights*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.11>

Увод

В динамиката на съвременното общество пазарите на труда реагират с бърза промяна, съответстваща на новите обществени реалности. Гъвкави форми на заетост изместват традиционната, дигитализацията обуславя различен начин на престирание на труда от традиционно познатите (Ченгелова, Е., Ангелова, М. (2021)), респективно възникват нови ангажименти на страните по трудовоправната връзка. Необходимостта от гъвкавост и на двете страни в трудовото правоотношение се оказва необходима в резултат на допълващото действие на глобализацията, технологичното развитие и пандемията (Иванова 2020). Трудовото законодателство е призвано да реализира закрилна роля спрямо икономически по-слабата страна – работника или служителя, и това предполага непрекъсната актуализация на разпоредбите с цел адекватността им спрямо съвременните обществени отношения (Димитрова 2020). Правните норми трябва да са такива, че да осигуряват качество на работните места и сигурност, свързана с реалната възможност работниците да са информирани за условията на труд. В принцип №7 от Европейския стълб на социалните права се предвижда, че работниците имат право да бъдат информирани писмено при наемането на работа за своите права и задължения, произтичащи от трудовите правоотношения, включително за изпитателния срок; че преди уволнение работниците имат право да бъдат информирани за причините и да получат предизвестие в разумен срок; и че те имат право на достъп до ефективно и безпристрастно разрешаване на спорове и, в случай на неоснователно уволнение, правото на правна защита, включително подходящо обезщетение. Европейските ценности в тази посока са заложили и в член 31 от Хартата на основните права на Европейския съюз, съгласно който всеки работник има право на условия на труд, които опазват неговото здраве и сигурност и зачитат достойнството му.

Дълбоките обществени промени се отразяват и видоизменят пазарите на труда. Фактори, като цифровизация, пандемия, демографски (Банов 2018а) и др. доведоха до трансформация в традиционните форми на труд, стимулираха гъвкавост в отношенията между страните в трудовоправните отношения, подпомогнаха навлизането на иновациите в пазарите на труда, но същевременно създадоха и несигурност у някои работници и служители, липса на гаранции за ре-

ализация на техните права, „затъмнение“ спрямо промени, налагани в условията на труд от работодателите. Всичко това изисква и налага трудовоправните норми както на европейско, така и на национално ниво да се изменят с темп и по начин, който да гарантира своевременност и пълнота на информацията, свързана с условията, при които се престира трудът.

Страните по трудовоправната връзка разполагат с набор от права и задължения, които са сърцевината на техните отношения, те изпълват трудовото правоотношение, но както то е подвластно на промените на времето, така правата също търпят своята еволюция (Димитрова 2021). Трудовите права и защитата се разширяват и актуализират, за да се адаптират към новия свят на труда (Банов и др. 2020а). В динамиката на законодателството и предвид действието на множество външни фактори с огромен потенциал да променят обществените отношения в различни посоки (като дигитализацията и глобализацията) интерес представлява въпросът за правната сигурност. Съвременното обществено развитие изисква разнообразяване и актуализиране на субективните права. **Можем да заключим**, че процесът на субективизиране на обективното право се изразява в регламентирането на нови по вид и съдържание права, които съответстват на динамиката в развитието на обществото. Според други изследователи, проблемите в трудовоправната връзка се проявяват и се открояват чрез прилагания вътрешен контрол от страна на работодателите, слабият контрол или липсата на такъв е доказателство, че има проблеми при прилагането на трудовоправните норми (Nedyalkova, Dimitrova, Bogdanov 2022).

В националното българско законодателство още в началото на XXI век нормативно е заложено коя информация следва да се предостави на работника или служителя. Тя се свързва, от една страна, с етапа на възникване на трудовоправната връзка между страните, като към този момент е решаваща за формиране на решението на лицето за предоставяне на работната му сила за осъществяване на конкретната трудова функция при точно определения работодател, както и за коректно и качествено изпълнение на трудовите му функции още в началния момент на функциониране на трудовоправната връзка. На следващо място информация се дължи и при съществуването на трудовото правоотношение. За първи път текстът е въведен през 2001 г. със съответни изменения през 2004 г. и 2006 г. в чл. 66 и чл. 127,

ал. 1 от КТ. Въвеждайки задължението на работодателя да информира работниците и служителите с това се разширяват и субективните права на работниците, както и им се гарантира реалното приложение и закрила спрямо други субективни трудови права, които те могат да реализират, имайки нужната и своевременна информация. Българският законодател традиционно следва международните тенденции и изискванията на международните актове. В първоначалните си редакции текстовете на КТ транспонират Директива 91/533/ЕИО на Съвета от 14 октомври 1991 г. относно задължението на работодателя да информира работниците или служителите за условията на трудовия договор или на трудовото правоотношение (Директива 91/533/ЕИО) и Европейската социална харта.

Спазването на индивидуалните трудови права на работниците и служителите е базисен момент в организацията на всяка коректна институция (Андреева и др. 2020). Но промените на пазара на труда водят до промени и в тези субективни права. Новите форми на труд в условията на дигитална среда са свързани с по-голяма гъвкавост, но носят и редица рискове. Това предопределя потребността от информираност на работниците в по-голяма степен. Прозрачни и предвидими условия на труд обуславят промяна в законодателството на европейско ниво и приемане на Директива 2019/1152/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 20 юни 2019 година за прозрачни и предвидими условия на труд в Европейския съюз (Директива 2019/1152/ЕС), с която е отменена и Директива 91/533/ЕИО. Респективно за страните членки възниква ангажимент да осигурят съответствие на националните си законодателства с нормите на директивата.

Актуалността на избраната тема се свързва, от една страна, с потребността от информация за елементите на трудовото правоотношение, която да осигурява сигурност на работниците и служителите при новите гъвкави форми на труд. От друга страна, българският законодател е отговорил на това с изм. и доп. в КТ, с което осигурява транспониране на европейските норми.

Научната цел на настоящата работа е да се поставят на полето на доктриналните дебати въпроси, свързани с информираността на работниците и служителите при възникването, съответно при действието на трудовото правоотношение. В резултат на анализа са направени изводи и обобщения и конкретни предложения.

Изследването е съобразено с актуалното законодателство към 10 октомври 2022г.

Материалът не претендира за изчерпателност по тематиката, а само за поставяне на полето на доктриналните дебати на някои аспекти от актуалния въпрос, свързан с информираността на работниците и служителите в контекста на европейските актове и последните законодателни промени в българското трудово право.

Изложение

С Директива 2019/1152/ЕС са допълнени елементите на трудовото правоотношение, за които работниците и служителите трябва да получат информация в писмена форма от работодателя. С Директивата за прозрачни и предвидими условия на труд работниците в ЕС имат право на информация, която в максимална степен им гарантира сигурност и качество на работното място. Може да се заключи, че нормите на Директивата им осигуряват право на информация в следните основни аспекти. На първо място, по-широкообхватна информация, касаеща елементите на трудовоправната връзка, която следва да бъде получена на етап възникване на връзката, респективно съществуване на правоотношението. С оглед на стабилност и сигурност за реализиране на това право изискуемата форма е писмена. На второ място, информиране предварително в разумен срок кога трябва да бъде свършена работата. На трето място, да бъдат информирани за безплатно задължително обучение, свързано с работата, когато работодателят е длъжен да осигури такова обучение (Банов 2020b; Банов 2016; Банов 2018b; Банов 2017a).

В този смисъл Директивата е от полза и за двете страни по трудовоправната връзка. За работниците и служителите, т.к. в динамиката на пазара на труда им осигурява необходимото ниво на информираност и по-висока възприемана привлекателност на съответното работно място (Ченгелова, Е., Петранов, Ст., Ангелова, М. (2017)). Съответно обаче тя е от полза и за работодателите, като намалява административните пречки пред тях, например давайки възможност за предоставяне на информация по електронен път, и създава еднакви условия на конкуренция между работодателите в ЕС.

С цел насърчаване на сигурността и предвидимостта на трудовото правоотношение, като се запази неговата гъвкавост и се гаран-

тират трудовите и осигурителните права, българският законодател извърши изм. и доп. в КТ. Конкретните предложения са:

Изменена беше разпоредбата на чл. 66, ал. 5 (изм. ДВ, бр. 62 от 2022 г., в сила от 01.08.2022 г.). При всяко изменение на трудовото правоотношение работодателят е длъжен най-късно до влизането в сила на изменението да предостави на работника или служителя необходимата писмена информация, съдържаща данни за извършените промени.

С изменението в тази норма се регламентира задължение за работодателя да предостави на работника или служителя необходимата писмена информация, съдържаща данни за извършените промени. В предходната редакция на текста задължението на работодателя беше това да бъде направено при първа възможност или най-късно до един месец след влизането в сила на изменението. Безспорно в новата редакция се засилва сигурността за работника и служителя, но пък за сметка на това работодателите се ангажират за информиране на работниците в по-кратки срокове. Идеята на законодателя е по този начин работникът да бъде своевременно информиран с оглед на това да може да защити правата си, ако промяната не е благоприятна за него. Не на последно място трябва да се има предвид равнопоставеността на страните в трудовоправната връзка, която предполага работникът или служителят, въпреки спецификата и подчинеността, в която се намира при действащо трудово правоотношение, да има правото да е запознат с условията на труд. Колкото по-рано бъде информиран толкова по-прозрачни са отношенията между страните, респективно намалява потенциалният риск от бъдещи трудови спорове.

Кореспондиращо с това е и изменението в чл. 127, ал. 1 КТ, съответно в текстовете на:

➤ т. 5 указания за реда и начина на изпълнение на трудовите задължения и упражняване на трудовите права, включително запознаване с правилата за вътрешния трудов ред, с вътрешните правила за работната заплата и с правилата за здравословни и безопасни условия на труд;

➤ т. 6 информация за условията и реда за прекратяване на трудовия договор съгласно разпоредбите на този кодекс (Банов 2021).

Следва да е възможно информацията относно процедурата, която трябва да се спазва от работодателя и от работника в случай на прекратяване на тяхното трудово правоотношение, да включва край-

ния срок за предявяване на иск за оспорване на уволнението.

➤ т. 7. информация за осигурявани от работодателя обучения, свързани с поддържане и повишаване на професионалната квалификация и подобряване на професионалните умения (Банов 2017b).

Директива 2019/1152/ЕС предвижда, че следва да е възможно информацията за правото на обучение, която се предоставя от работодателя, да бъде във вид на информация, включваща броя на евантуалните дни за обучение, на които работникът има право годишно, и информация за цялостната политика на работодателя в областта на обучението (Банов 2018с). Българският законодател в т. 7 създава правната рамка на ниво държавен източник, като всеки работодател с вътрешните си актове ще има възможност да уреди начина и обема на информацията, която трябва да се предоставя на работниците и служителите. Това ще даде гъвкавост за работодателите и ще съобрази спецификата на тяхната дейност.

Заклучение

В заключение след извършения обзор може да се обобщи, че с последните изменения в КТ в текстовете, касаещи предоставяне на информация, в българското законодателство се цели да се осигури съответствие с нормите на европейско ниво, и по-конкретно – Директива 2019/1152/ЕС. Въвеждането по безспорен начин на задължение на работодателя да предоставя информация относно основните елементи на трудовото правоотношение е доразвитие на съществуващо вече в нашето право задължение, но в сегашната редакция разширява обхвата на дължимата информация, като указва по-кратки срокове за достигането ѝ до работниците и служителите. Това от своя страна е предпоставка за по-голяма сигурност по отношение на трудовите права на работниците и служителите. Като цяло законодателните промени в текстовете, касаещи информираността, се очаква да доведат до по-високо ниво на удовлетвореност у работниците и служителите, съответно да повиши закрилата на техните субективни трудови права.

Очаква се подобрената информираност на работниците и служителите и по-голямата удовлетвореност при изпълнение на трудовите им задължения да повиши качеството и производителността на труда и общото ниво на закрила на наетите лица.

Използвана литература:

1. Андреева, А. и др. (2020). Защита за индивидуалните трудови права (на работника или служителя). Варна: Наука и икономика.

(Andreeva, A. i dr. (2020). Zashrita za individualnite trudovi prava (na rabotnika ili sluzhitelya). Varna: Nauka i ikonomika)

2. Банов, Х. (2016). „Европа 2020“ и трудовият договор за обучение по време на работа. // Правна мисъл, №4, с. 47-64.

(Banov, H. (2016). „Evropa 2020“ i trudoviyat dogovor za obuchenie po vreme na rabota. // Pravna misal, №4, s. 47-64)

3. Банов, Х. (2017а). Трудовият договор за обучение по време на работа – нова перспектива за професионална преквалификация. // Научни четения в памет на Венелин Ганев и Никола Долапчиев. Сборник доклади от научна конференция. София: Св. Климент Охридски, с. 497-509.

(Banov, H. (2017a) Trudoviyat dogovor za obuchenie po vreme na rabota – nova perspektiva za profesionalna prekvalifikatsiya. // Nauchni cheteniya v pamet na Venelin Ganev i Nikola Dolapchiev. Sbornik dokladi ot nauchna konferentsiya. Sofia: Sv. Kliment Ohridski, s. 497-509)

4. Банов, Х. (2017b). Усъвършенстване на правната уредба на професионалната квалификация, образованието и обучението в съответствие с политиките за обучение на възрастни в Европейския съюз. // Научни трудове на Института за държавата и правото. Т. XVI. Актуални правни проблеми. София: Институт за държавата и правото – БАН, с. 262-278.

(Banov, H. (2017b). Usavarshenstvane na pravната uredba na profesionalnata kvalifikatsiya, obrazovaniето i obuchenieto v saotvetstvie s politikite za obuchenie na vazrastni v Evropeyskiya sayuz. // Nauchni trudove na Instituta za darzhavata i pravoto. T. XVI. Aktualni pravni problemi. Sofia: Institut za darzhavata i pravoto – BAN, s. 262–278)

5. Банов, Х. (2018а) – В: Борисова-Маринова, К., Атанасова, М., Белева, И., Желязкова, М., Таир, Е., Цеков, Н., Христова, А., Николова, С., Банов, Х. Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България. Т. IV. Демографско развитие, трудови ресурси и работна сила в България. София: БАН, с. 117-127.

(Banov, H. (2018a)– V: Borisova-Marinova, K., Atanasova, M., Beleva, I., Zhelyazkova, M., Tair, E., Tsekov, N., Hristova, A., Nikolova, S., Banov, H. Merki za preodolyavane na demografskata kriza v Republika

Balgariya. T. IV. Demografsko razvitie, trudovi resursi i rabotna sila v Balgariya. Sofiya: BAN, s. 117-127)

6. Банов, Х. (2018b). Особености на сключването на трудов договор за обучение по време на работа. // Правото – традиции и перспективи. Сборник от юбилейна научна конференция по повод на 25 години от създаването на Юридическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. София: Сиела, с. 238-250.

(Banov, H. (2018b). Osobenosti na sklyuchvaneto na trudov dogovor za obuchenie po vreme na rabota. // Pravoto – traditsii i perspektivi. Sbornik ot yubiley na nauchna konferentsiya po povod na 25 godini ot sazdavaneto na Yuridicheskiya fakultet na Plovdivskiya universitet „Paisiy Hilendarski“. Sofia: Siela, s. 238-250)

7. Банов, Х. (2018c). Трудовият договор за обучение по време на работа като форма за осъществяване на международно признати права на човека. // XXVII Международна научна конференция за млади учени 2018. Сборник научни трудове. София: Авангард прима, с. 277-285.

(Banov, H. (2018c). Trudoviyat dogovor za obuchenie po vreme na rabota kato forma za osashtestyavane na mezhdunarodno priznati prava na choveka. // XXVII Mezhdunarodna nauchna konferentsiya za mladi ucheni 2018. Sbornik nauchni trudove. Sofia: Avangard prima, s. 277-285)

8. Банов, Х. (2020a). Историческо развитие на индивидуалните субективни трудови права в българското право. // Андреева, А. и др. Защита за индивидуалните субективни трудови права (на работника или служителя). Варна: Наука и икономика, с. 59-83.

(Banov, H. (2020a). Istoricheskoto razvitie na individualnite subektivni trudovi prava v balgarskoto pravo. // Andreeva, A. I dr. Zashtita za individualnite subektivni trudovi prava (na rabotnika ili sluzhitelya). Varna: Nauka i ikonomika, s. 59-83.

9. Банов, Х. (2020b). Утвърждаване на правото на професионално образование и професионално обучение в актовете на Международната организация на труда и в българското трудово законодателство. // Международната организация на труда и България – 100 години и занаят. София: Сиби, с. 220-233.

(Banov, H. (2020b). Utvarzhdavane na pravoto na profesionalno obrazovanie i profesionalno obuchenie v aktovete na Mezhdunarodnata organizatsiya na truda i v balgarskoto трудово законодателство. // Mezhdunarodnata organizatsiya na truda i Balgariya – 100 godini i zanapred. Sofia: Sibi, s. 220-233)

10. Банов, Х. (2020с). Трудов договор за обучение по време на работа. София: Нова звезда.

(Banov, H. (2020с). Trudov dogovor za obuchenie po vreme na rabota. Sofia: Nova zvezda)

11. Банов, Х. (2021). Уволнение поради закриване на предприятието, на част от него или при съкращаване в щата. // Общество и право, №2, с. 65-82.

(Banov, H. (2021). Uvolnenie poradi zakrivane na predpriyatieto, na chast ot nego ili pri sakrashtavane v shtata. //Obshtestvo i pravo, №2, s. 65-82)

12. Димитрова, Д. (2020). По някои въпроси на административноправната защита на правото на труд. // Правото и бизнесът в съвременното общество. Сборник с доклади. Варна: Наука и икономика, с. 254-262.

(Dimitrova, D. (2020). Po nyakoi vaprosi na administrativnopravnata zashtita na pravoto na trud. // Pravoto i biznesat v savremennoto obshtestvo. Sbornik s dokladi. Varna: Nauka i ikonomika, s. 254-262)

13. Димитрова, Д. (2021). Исторически традиции на контрола за спазване на трудовото законодателство. // De jure, Велико Търново: ВТУ Св. Св. Кирил и Методий, 23, 2 (21), с. 192-202.

(Dimitrova, D. (2021). Istoricheski traditsii na kontrola za spazvane na trudovoto zakonodatelstvo. // De jure, Veliko Tarnovo: VTU Sv. Sv. Kiril i Metodiy, 23, 2 (21), s. 192-202)

14. Иванова, П. Новите тенденции в трудовите отношения. // Известия, Варна: Наука и икономика, 64, 4, с. 401-418.

(Ivanova, P. (2020). Novite tendentsii v trudovite otnosheniya. // Izvestiya, Varna: Nauka i ikonomika, 64, 4, s. 401-418)

15. Ченгелова, Е, Ангелова, М. (2021), Национална карта на недекларираната заетост, том втори. АИКБ, с.8-43, с. 173-251

(Chengelova, E, Angelova, M. (2021), Natsionalna karta na nedeklarirana zаетost, tom втори. АИКБ, s.8-43, s. 173-251)

16. Ченгелова, Е., Петранов, Ст., Ангелова, М. (2017) Нова теория за привлекателността на професиите // Съюз на учените в България. Сп. Наука, кн.4, том XXVII, с. 13-29.

(Chengelova, E., Petranov, St., Angelova, M. (2017) Nova teoriya za privlekatelnostta na profesiite // Sayuz na uchenite v Balgariya. Sp. Nauka, kn.4, tom XXVII, s. 13-29.)

17. Nedyalkova, P., Dimitrova, D., Bogdanov, H. (2022). New Features in the Bulgarian Legal Framework and Financial Control Practice for Compliance with Labour Legislation in the Age of Globalization: Chapter 3. Redefining Global Economic Thinking for the Welfare of Society: (Monography), Hershey, Pennsylvania, USA : IGI Global Publ., pp. 33-56.

За контакти:

Доц. д-р Андрияна Андреева
Икономически университет – Варна
Катедра „Правни науки“
E-mail: a.andreeva@ue-varna.bg

**ЗА НЯКОИ АКТУАЛНИ АСПЕКТИ В ЗДРАВНОТО
ОСИГУРЯВАНЕ И ЗДРАВНООСИГУРИТЕЛНИЯ СТАТУТ
НА БЕЖАНЦИТЕ, ЛИЦАТА С ВРЕМЕННА ЗАКРИЛА
И ХУМАНИТАРЕН СТАТУТ**

*Доц. д-р Галина Йолова
Икономически университет – Варна*

**ON SOME TOPICAL ASPECTS OF HEALTH INSURANCE
AND THE HEALTH INSURANCE STATUS OF REFUGEES,
PERSONS WITH TEMPORARY PROTECTION
AND HUMANITARIAN STATUS**

*Assoc. Prof. Galina Yolova, PhD
Department of Legal Sciences, University of Economics – Varna*

Резюме: Цел на разработката е да изясни новите законодателни промени в Закона за здравното осигуряване и доразвитието им в Постановление №69 от 5 май 2022 г. за здравно осигуряване на лицата с временна закрила по чл. 1а, ал. 3 от Закона за убежището и бежанците и на лицата по чл. 39, ал. 6, т. 2 и чл. 40а, ал. 3а от Закона за здравното осигуряване, касаещи статута на бежанците, лицата с временна закрила и хуманитарен статут. Чрез систематика на актуалните текстове се очертават рамките на следващия качества на лицата здравноосигурителен статут, обема на дължимите им медицински престации и спецификата на тяхното заплащане, като се извеждат изводи и обобщения относно създадения регулаторен механизъм.

Ключови думи: здравно осигуряване, бежанец, лице с хуманитарен статут, лице с временна закрила

Abstract: The aim of the development is to clarify the new legislative changes in the Health Insurance Act and their further development in Decree No. 69 of 5 May 2022 on health insurance for persons with temporary protection under Art. 3 of the Asylum and Refugee Act and persons under Art. 39 para. 6 item 2 and Art. 40a para. 3a of the Health Insurance Act concerning the status of refugees, persons with temporary protection and persons with humanitarian status. Through a systematization of the current texts, the framework of the following qualities of the persons' health insurance status, the volume of medical benefits due to them and the specifics of their payment are outlined, and conclusions and generalizations about the established regulatory mechanism are drawn.

Keywords: *health insurance, refugee, person with humanitarian status, person with temporary protection*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.12>

Въведение

Определяно като възможност за равнодостъпна медицинска помощ, предоставяна в рамките на установения здравноосигурителен механизъм, правото на здравно осигуряване е установено в рамките на принципите на контрибутивност и солидарност и следващите им се корелативно права на равнопоставеност при ползването пакета от здравни дейности, гарантиран от бюджета на Националната здравноосигурителна каса (НЗОК). В този смисъл конституционно гарантираните, и в този аспект – базисни за личността право на достъпна медицинска помощ и безплатно медицинско обслужване, предполагат разгръщането им в систематика от принципи, гарантиращи тяхното ползване по справедлив, недискриминационен порядък, основан освен на контрибутивност, още и на солидарност при споделяне на здравноосигурителния риск.

Спецификата в статута на бежанците, лицата с временна закрила и хуманитарен статут дефинира едни по необходимост по-различни граници на здравноосигурителния статут и свързаните с него пациентска права, обусловени от качествата на лицето, от една страна, и възможността за преодоляване на контрибутивността като основна предпоставка за консумиране на медицинските престации, гарантирани от очертаня обем на медицинската помощ, от друга (Йолова 2018). При тази категория субекти може би най-ясно се очертава и типичната за здравното осигуряване закрила функция, очертаваща обхвата и условията за предоставяне на здравни дейности и услуги на нуждаещите се лица (Средкова 2012: 518).

В тези насоки **цел** на настоящото изложение е изясняване на някои актуални аспекти в статута на бежанците, лицата с временна закрила и хуманитарен статут предвид извършените промени в Закона за здравното осигуряване и доразвитието им в Постановление №69 от 5 май 2022 г. за здравно осигуряване на лицата с временна закрила по чл. 1а, ал. 3 от Закона за убежището и бежанците и на лицата по чл. 39, ал. 6, т. 2 и чл. 40а, ал. 3а от Закона за здравното осигуряване.

Свързани с целта са и заложените задачи, а именно:

1. терминологично уточняване на свързаните по субсидиарност понятия;
2. очертаване рамките на следващия качества на специалната категория субекти здравноосигурителен статут;
3. извеждане на изводи и обобщения досежно адекватността и хармонизацията на предвидените текстове.

Изложение

Етимологията на понятията „бежанец“, „лице с хуманитарен статут“ и „лице с временна закрила“ следва да се прилага по субсидиарност от легалното им дефиниране в специалния Закон за убежището и бежанците (ЗУБ) (в сила от 01.12.2002 г., обн. ДВ, бр. 54 от 31 май 2002 г.... изм. ДВ, бр. 32 от 26 април 2022 г.)

Така съгласно т. 18 от ДЗР на Закона „статут на бежанец“ означава признаването от Република България на гражданин на трета държава или лице без гражданство за бежанец. Съгласно чл. 8-10 ЗУБ статут на бежанец в Република България се предоставя на чужденец, който поради основателни опасения от преследване, основани на раса, религия, националност, политическо мнение или принадлежност към определена социална група, се намира извън държавата си по произход и поради тези причини не може или не желае да се ползва от закрилата на тази държава или да се завърне в нея. За бежанци се смятат и членовете на семейството на чужденец с предоставен статут на бежанец, при условие че семейните връзки предшестват влизането на чужденеца на територията на страната и доколкото това е съвместимо с личния им статус и не са налице обстоятелствата по чл. 12, ал. 1 ЗУБ.

Статут на бежанец се предоставя и на чужденец, намиращ се на територията на Република България, признат като бежанец по мандата на Върховния комисар на Организацията на обединените нации за бежанците.

Точка 19 ДЗР на ЗУБ (нова – ДВ, бр. 89 от 2020 г.) определя като „хуманитарен статут“ признаването от Република България на гражданин на трета държава или на лице без гражданство за лице, което отговаря на условията за предоставяне на хуманитарен статут.

Хуманитарен статут се предоставя на чужденец, който не отговаря на изискванията за предоставяне на статут на бежанец и който не може или не желае да получи закрила от държавата си по произход, тъй като може да бъде изложен на реална опасност от тежки посегателства, като смъртно наказание или екзекуция, или изтезание, нечовешко или унижително отнасяне, или наказание, или тежки заплахи срещу живота или личността на цивилно лице поради безогледно насилие в случай на въоръжен международен или вътрешен конфликт (чл. 9 ЗУБ).

Хуманитарен статут се предоставя и на членовете на семейството на чужденец с предоставен хуманитарен статут, при условие че семейните връзки предшестват влизането на чужденеца на територията на страната, и доколкото това е съвместимо с личния им статус и не са налице обстоятелствата по чл. 12, ал. 2 ЗУБ.

Същевременно хуманитарен статут може да бъде предоставен и по други причини от хуманитарен характер, както и поради причините, посочени в заключенията на Изпълнителния комитет на Върховния комисар на Организацията на обединените нации за бежанците.

Що касае понятието „временна закрила“, определянето му преpraща към директно приложимата Директива 2001/55/ЕО на Съвета за минималните стандарти за предоставяне на временна закрила в случай на масово навлизане на разселени лица и за мерките за поддържане на баланса между държавите членки в полагането на усилия за прием на такива лица и понасяне на последиците от този прием. Принципите на приложението ѝ предполагат уточняване на понятието като хипотеза на предоставяне на закрила в случай на масово навлизане на чужденци, които са принудени да напуснат държавата си по произход поради въоръжен конфликт, гражданска война, чужда агресия, нарушаване на човешките права или насилие в големи размери на територията на съответната държава или в отделен район от нея и които не могат по тези причини да се завърнат там (чл. 1а, ал. 3 ЗУБ).

Компетентен да предоставя временна закрила, въведена и определена като срок с решение на Съвета на Европейския съюз, е Министерският съвет.

Със Закона за изменение и допълнение на Закона за здравното осигуряване (обн. ДВ, бр. 70 от 1998 г.; ...Решение № 3 на Конституционния съд от 2016 г. – бр. 20 от 2016 г.; изм. бр. 98 от 2016 г., бр. 85, 10 и 103 от 2017 г., бр. 7, 17, 30, 40, 77, 92, 102 и 105 от 2018 г., бр. 24,

99 и 101 от 2019 г., бр. 54, 67 и 103 от 2020 г., бр. 21 от 2021 г. и бр. 18 от 2022 г.) и допълващото го Постановление №69 от 5 май 2022 г. за здравно осигуряване на лицата с временна закрила по чл. 1а, ал. 3 от Закона за убежището и бежанците и на лицата по чл. 39, ал. 6, т. 2 и чл. 40а, ал. 3а от Закона за здравното осигуряване се въвеждат някои нови, актуализирани рамки в статута на тези категории лица. Същите могат да бъдат обобщени в няколко основни насоки. На първо място се касае за **придаване качество на задължително осигурени лица**, освен на лицата с предоставен статут на бежанец и/или с предоставено право на убежище (Андреева, А., Йолова, Г. 2020: 288-289), още и на лицата с хуманитарен статут и с предоставена временна закрила – факт, отсъстващ до момента в нормативната уредба и основателно посочван като нуждаещ се от законово урегулиране (Милева 2020: 160). При това задължението за осигуряването им и следващите му се здравноосигурителни права е предвидено да възникват, съответно – от датата на откриването на производство за предоставяне статут на бежанец, хуманитарен статут или право на убежище, а за лицата с временна закрила – от датата на предоставянето на временна закрила (чл. 34 ЗЗО).

Като **освободени от задължение за здравноосигурителни вноски** и в този смисъл – с качество на осигурени за сметка на бюджета в чл. 40, ал. 3, т.7 ЗЗО се въвеждат вече освен бежанците и лицата с предоставено право на убежище, още и лицата в производство за предоставяне на статут на бежанец, хуманитарен статут и лицата с временна закрила. При запазване на принципа за всички тях, че вноските са за сметка на държавния бюджет и се внасят до 10-то число на месеца, следващ този, за който се отнасят, е предвидено размерът им за лицата с временна закрила, да се определят по реда на чл. 40, ал. 4а от Закона за здравното осигуряване. В този смисъл за лицата с временна закрила е установено разрешението с постановление на Министерския съвет да се определят доходът, върху който се дължат здравноосигурителни вноски, срокът и редът за тяхното внасяне, както и източникът на финансиране. При това съгласно Постановление №69 от 5 май 2022 г. за тази категория лица здравноосигурителната вноска е диференцирана по възраст и пол, и то както следва – за лицата с временна закрила до 18-годишна възраст и на възраст на и над 63 години и за жените и на и над 65 години за мъжете – за сметка на държавния бюджет за срока на временната закрила, освен ако не

подлежат на здравно осигуряване на друго основание по чл. 40, ал. 1 от Закона за здравното осигуряване; за лицата с временна закрила на възраст на и над 18 години и на възраст под 63 години за жените и под 65 години за мъжете – за сметка на държавния бюджет за срок 90 дни от датата на предоставянето на временна закрила, освен ако не подлежат на здравно осигуряване на друго основание по чл. 40, ал. 1 от Закона за здравното осигуряване и по реда на чл. 40 от Закона за здравното осигуряване – след изтичане на този срок.

В задължение на Държавната агенция за бежанците е да подава данни в Националната агенция за приходите за здравното осигуряване на лицата с временна закрила, които се осигуряват за сметка на държавния бюджет, по начина, реда и в сроковете, предвидени за лицата по чл. 40, ал. 3, т. 7 от Закона за здравното осигуряване в Наредба №Н-13 от 2019 г. за съдържанието, сроковете, начина и реда за подаване и съхранение на данни от работодателите, осигурителите за осигурените при тях лица, както и от самоосигуряващите се лица.

Въведените промени в общия и специалните закони установяват и **различни обеми на потребяваната медицинска помощ и престации по здравното осигуряване**, базирани на разликите в статута и качеството на лицата.

Така предвид измененията на чл. 83, ал. 1 от Закона за здравето (ЗЗ) се предвижда чужденците с предоставен статут на бежанец, хуманитарен статут и право на убежище, да се ползват с медицинска помощ по чл. 81 и 82 ЗЗ при условията и по реда за българските граждани. В частност се касае, от една страна, за пълна равнопоставеност при ползването на определената като обем и качество достъпна медицинска помощ при условията на типичните ѝ характеризиращи принципи – в частност своевременност, достатъчност и качество на медицинската помощ, равнопоставеност при оказване на медицинската помощ с приоритет за деца, бременни и майки на деца до 1 година, сътрудничество, последователност и координираност на дейностите между лечебните заведения и зачитане правата на пациента.

От друга страна, е налице вече едно напълно припокриване с обема на престациите, дължими на здравноосигурените с българско гражданство във и извън обхвата на задължителното здравно осигуряване. Очертан от текстовете на ЗЗ, този обем е изчерпателно регламентиран и касае следните лимитативно установени здравни дейнос-

ти и услуги, а именно – медицинска помощ при спешни състояния, профилактични прегледи и изследвания и акушерска помощ за всички здравно неосигурени жени, стационарна психиатрична помощ, осигуряване на кръв и кръвни продукти, трансплантация на органи, тъкани и клетки, задължително лечение и/или задължителна изолация, експертизи за вид и степен на увреждане и трайна неработоспособност, заплащане на лечение за заболявания при условия и по ред, определени от министъра на здравеопазването, асистирана репродукция, ваксини за задължителни имунизации и реимунизации, ваксини по специални показания и при извънредни обстоятелства, специфични серуми, имуноглобулини и други биопродукти, свързани с профилактиката на заразните болести, включително и техническите средства за прилагането им, пълен обем от протиепидемични дейности, както и достъп до здравни дейности, включени в национални, регионални и общински здравни програми.

Що касае лицата с временна закрила, то предвидено е на тях да се предоставя право на медицинска помощ и медицински услуги по ЗЗО и по ЗЗ отново при условията и по реда за българските граждани, но с изключение на медицинска помощ, оказана в съответствие с правилата за координация на системите за социална сигурност. Последното е в доразвитие на принципите на ЗУБ (чл. 29, чл. 39), съгласно които по време на производството чужденецът има право на здравно осигуряване, достъпна медицинска помощ и безплатно ползване на медицинско обслужване при условията и по реда за българските граждани, а при предоставена временна закрила – на здравно осигуряване, достъпна медицинска помощ и на медицински услуги при условията и по реда за българските граждани, с изключение на медицинска помощ, оказана в съответствие с правилата за координация на системите за социална сигурност по смисъла на §1, т. 22 от допълнителните разпоредби на Закона за здравното осигуряване. Видно е, че по отношение на тази категория лица се установява ограничителният принцип, въведен и в ЗЗО, и в ЗЗ (чл. 83, ал. 1а) (Нова – ДВ, бр. 32 от 2022 г., в сила от 26.04.2022 г.), изключващ от общия обем медицинска помощ и услуги по чл. 81 и 82 ЗЗ, медицинската помощ, оказана в съответствие с правилата за координация на системите за социална сигурност, в частност – въведени с Регламент (ЕИО) № 1408/71 на Съвета за прилагане на системи за социална сигурност към лицата, които се движат в рамките на Общността – наети, самостоятелно за-

ети лица и членовете на техните семейства, които не са задължително здравноосигурени на друго основание, Регламент (ЕИО) №574/72 на Съвета, определящ процедурата за прилагане на Регламент (ЕИО) №1408/71 на Съвета, и с всички други регламенти, които ги изменят, допълват или заменят.

За разлика от бежанците и лицата с хуманитарен статут, за медицинската помощ, оказана на лица с предоставена временна закрила, е предвидено тя, ако е оказана до влизането в сила на Закона за изменение и допълнение на Закона за здравното осигуряване, да се заплаща при условията и по реда, приложими за българските граждани, освен ако не е заплатена или не подлежи на заплащане по друг ред, определен със закон или с друг акт на Министерския съвет.

Що касае средствата за медицинската помощ, която се заплаща на лечебните заведения при условия и по ред, определени в постановлението на Министерския съвет по чл. 40, ал. 10 ЗЗО, то те се заплащат чрез трансфер от държавния бюджет чрез бюджета на Министерството на здравеопазването по ред, определен между министъра на здравеопазването и управителя на НЗОК. Изключение, разбира се, касаят случаите, когато тази помощ не е заплатена или не подлежи на заплащане по друг ред, определен със закон или с друг акт на Министерския съвет.

Заклучение

Извършените законови промени и допълнения се очертават като един адекватен механизъм за въвеждане на специфични нива на регулиране на специалните предвид характера на субектите си здравноосигурителни отношения. Обобщаването им предполага извеждането на следните по-характерни изводи:

➤ Създаване на един цялостен и адекватен законов подход за уеднаквяване

режима на осигуреност на тази специална категория субекти, но при съответните специфики в механизмите за поемане на здравноосигурителните вноски и заплащане на медицинските дейности и услуги, следващи особеностите в качествата на лицата.

➤ Урегулиране на отсъстващото до момента здравноосигурително състояние на лицата с хуманитарен статут и лицата с временна закрила и в този смисъл – създаване на навременен регулаторен

механизъм за прилагане на равнодостъпна и качествена медицинска помощ.

➤ Надлежно лимитативно регулиране обема на ползваните престации по здравното осигуряване, дефинирано като обем и обхват в съответствие както със специалния закон, така и с установените норми на Директива 2001/55/ЕО на Съвета и следващите го Регламенти на ЕС.

➤ Създаване на цялостен синхронизиран механизъм за заплащане на медицинските дейности и услуги по задължителното здравно осигуряване, следващ разликите в статута на субектите и осигуряващ, от една страна, справедливо заплащане на средства по отношение изпълнителите на медицинската помощ, а от друга – недискриминационна и достъпна медицинска закрила спрямо нуждаещите се лица.

В този смисъл, тези нормативни актуализации се очертават като един навременен и адекватен отговор както на една трайно установена вече обществена необходимост, така и на съществуващите до момента празноти в регулирането и съответно – практиката по прилагане на здравноосигурителното законодателство.

Използвана литература:

1. Андреева, А., Йолова, Г. (2020). Трудово и осигурително право. Варна: Наука и икономика.

2. Йолова, Г. (2018). Обемът и достъпът до медицинска помощ – тенденции и особености на недискриминационно прилагане. // Защита срещу дискриминацията: Правна уредба, проблеми и тенденции. Сборник с доклади. Варна: Стено, с. 262-280.

3. Милева, А. (2020). Осигурителни правоотношения по задължителното здравно осигуряване. София: Сиела Норма АД.

4. Средкова, К. (2012). Осигурително право. София: Сиби.

За контакти:

Доц. д-р Галина Йолова

Икономически университет – Варна

E-mail: ina_yolova@ue-varna.bg

ДИГИТАЛНИТЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПОДКРЕПА НА СОЦИАЛНОТО ВКЛЮЧВАНЕ

*Доц. д-р Христина Благойчева
Икономически университет – Варна, катедра „Финанси“*

DIGITAL TECHNOLOGIES IN SUPPORT OF SOCIAL INCLUSION

*Assoc. Prof. Hristina Blagoycheva, PhD
University of Economics – Varna, Finance Department*

Резюме: *Цифровите технологии притежават значителен потенциал за справяне с редица социални предизвикателства, но същевременно могат и да увеличат социалното изключване на някои групи в обществото. Затова в доклада се извеждат предизвикателствата, които те поставят пред европейското общество, и се търсят възможностите за реализиране на пълния им потенциал по отношение на уязвимите лица.*

Ключови думи: *цифрови технологии, интернет, социално включване, уязвими лица, COVID-19*

Abstract: *Digital technologies have significant potential to address a number of social challenges, but at the same time they can also increase the social exclusion of some groups in society. Therefore, the report highlights the challenges they pose to European society and looks for opportunities to realize their full potential in relation to vulnerable persons.*

Key words: *digital technologies, internet, social inclusion, vulnerable people, COVID-19*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.13>

Въведение

Все по-бързото разпространение на цифровите технологии разкрива широки възможности за ускоряване на икономическия растеж, но същевременно изправя правителствата пред нови въпроси и отговорности към лицата в уязвима ситуация. Тяхното социално въздействие върху самото общество все още не е достатъчно проучено и разбрано. Това стана особено ясно при необходимостта от изолация по време на пандемията от COVID-19. Счита се, че използвани

по подходящ начин, информационните и комуникационните технологии притежават значителен потенциал за справяне с редица социални предизвикателства, някои от които произтичат дори от взаимодействието на технологиите с икономическите и обществените сили. Същевременно скоростта на развитие на цифровизацията води и до поява на социални рискове, за справянето с които са необходими координираните усилия на всички заинтересовани страни.

Би могло да се предположи, че достъпът до цифрови услуги намалява тежестта на социалното изключване, тъй като дава възможност на лицата в неравностойно положение за достъп до комуникация, здравна информация и обучителни курсове. По такъв начин цифровите технологии редуцират социалното разделение и опосредстват социалната мобилност. Но това невинаги важи с пълна сила. Те могат и да ускорят социалното изключване на определени групи в обществото, които не са цифрово свързани. Социално изключените лица може и да не разполагат с достатъчно материални ресурси и образователен ценз за широк достъп до интернет и пълноценно използване на технологиите. Например голяма част от хората в напреднала възраст считат, че за тях вече е късно да започнат да се учат на работа с интернет и компютър. Други, чувствайки се изоставени, спират да се занимават с дигиталния свят.

Очевидно широкото навлизане на цифровите технологии във всички сфери на икономическия и социалния живот налага засилване на вниманието към ефектите, които те могат да окажат. Затова целта на настоящия доклад е да потърси потенциала на цифровите технологии за улесняване на социалното включване на маргинализираните членове на обществото. В тази връзка се очертават проблемите, които могат да възникнат при неправилното управление на цифровото включване, и възможните пътища за разрешаване на тези предизвикателства.

Изложение

Степента на социалното включване в дадено общество е индикатор за неговата отвореност, справедливост и приобщаване. Едно приобщаващо общество е такова, когато то позволява на всеки (независимо от личните му предразположения) да участва пълноценно във всичките му области на функциониране). В тази връзка концепцията

за социално включване се разглежда на три нива (Silver 2015). На първо място е общественият възглед, според който приобщаващото общество е обвързано с установени схеми на функциониране и нормативни рамки. На второ място са културните и историческите фактори, които дават предимство на конкретни икономически, социални и политически измерения на социалното изключване. И на трето място са материалните и икономически възможности, определящи достъпа до ресурси и технологии за социално включване и мотивацията на индивидите за участие.

Но, като цяло, целта за приобщаващо общество все още е неясна концепция (Eckhardt, Kaletka, Pelka 2017). Съществуват множество определения, обвързани с бедността и достъпа до заетост, но Обединените нации разширяват фокуса, разглеждайки социалното изключване като „принудително изключване на лица и групи от политическите, икономическите и обществените процеси на обществото, което пречи на пълноценното им участие в обществото, в което живеят“ (United Nations 2010: 1). Следователно постигането на приобщаващо общество се крие в създаването на „общество за всички“ (пак там). В тази връзка цифровите технологии са важен инструмент за улесняване на възможностите за участие във всички обществени подсистеми, тъй като те са в състояние да установят нов режим на достъп до обществени предложения и дискурси (Bühler, Pelka 2014). Използването на цифровите технологии за социално включване е необходимо в три насоки: осигуряване на евтин цифров достъп до услуги и устройства; изграждане на умения за ефективно използване на интернет; развиване на способността на индивидите да използват технологиите за подобряване на качеството им на живот и така да се избавят от бедността. Но чистото присъствие на технологиите не е достатъчно, за да се превърнат в инструмент за социално приобщаване. Те се нуждаят от среда, в която да се разгърнат, за да бъдат приложими за обществена употреба.

За ограничаване на COVID пандемията правителствата наложиха значителни мерки, които, в много отношения, блокираха нормалния дотогава начин на живот. Това от своя страна формира предпоставките за още по-силно ускоряване на съществуващата от преди това цифрова трансформация и за разширяване на възможностите за цифрово включване. Бизнесът, правителството, местните служби и отделните индивиди бяха принудени да се обърнат към цифровите технологии

за поддържане на непрекъснатостта на операционните процеси, публичните услуги и комуникациите. Интернет трафикът нарасна с 40 до 60%, тъй като хората засилиха онлайн присъствието си, за да работят, общуват, консумират и търсят развлечения (OECD 2020).

Мерките за ограничаване на контактите, в отговор на кризата, ускорици цифровизацията на голяма част от услугите. Бързото разширяване на електронната търговия създаде нови работни места и възможности за реализация на доходи, което за някои е възможност за излизане от бедността. Развиха се и обществените услуги: цифровизиране на голяма част от процедурите в социалното осигуряване (Благойчева 2021), дистанционното обучение, електронното здравеопазване, електронните здравни досиета, видеоконсултации и др. Технологиите изиграха решаваща роля за социалната защита на най-уязвимите не само като отговор на правителствата срещу ефектите на COVID-19, но и като част от националните планове за възстановяване. Във връзка с директивата за уебдостъпността на ЕС, от 23 юни 2021 г. държавите членки са задължени да направят уебсайтовете и мобилните приложения в обществения сектор достъпни за хора с увреждания и възрастни хора (European Commission 2022).

Въпреки всичко, подтикнатата от пандемията на COVID-19, ускорена дигитална трансформация може да доведе до противоречиви резултати. Ползите от свързаността и подкрепата за социално включване вече са доказани, но същевременно с това се проявиха разширяване и задълбочаване на цифровото разделение и изостряне на неравенствата. Появи се рискът от увеличаване на социалното изключване на лицата и групи, които не са цифрово грамотни или свързани. Един такъв пример е затварянето на училищата и дистанционното обучение поради кризата с COVID-19, при което бяха засегнати учениците с лоши цифрови умения и със слаб достъп до хардуерни устройства и свързаност. Оценки на ЮНЕСКО показват, че в световен мащаб 826 милиона ученици са без домашен компютър, 706 милиона нямат достъп до интернет у дома, а други 56 милиона нямат покритие от мобилни мрежи (Montoya 2020). Затова е наложително да се идентифицират лицата, останали извън цифровата трансформация, и да се потърсят варианти за преодоляване на цифровото разделение, възпрепятстващо социалното включване.

През 2021 г. 63 процента от световното население ползва интернет, а 37% е офлайн. Същевременно дялът на интернет потребители

лите в градските райони е два пъти по-висок, отколкото в селските райони. Съществува и разлика между поколенията – 71 процента от населението на света на възраст 15-24 години използва интернет, в сравнение с 57 процента от всички останали възрастови групи. Съществуват различия и по отношение на пола на потребителите: в световен мащаб 62 процента от мъжете използват интернет в сравнение с 57 процента от жените (ITU 2021: iii).

Въпреки че броят на лицата онлайн се е увеличил бързо през последните години, все още съществуват важни разлики между регионите и държавите. През 2019 г. средно в ЕС интернет са ползвали 83,12% от населението, а през 2020 г. техният дял нараства на 85,26%. За България за същите години стойностите са били 63,63% и 66,84%⁶⁹. Таблица 1 представя разпространението на ползвателите на интернет в ЕС през 2022 г.

Таблица 1

Използване на интернет в Европейския съюз през 2022 г. (ЕС27)

Европейски съюз	Население (прогноза 2022)	Интернет потребители, 31-дек-2021	Проникване (в % от населението)
Австрия	9,006,398	7,920,226	87.9 %
Белгия	11,589,623	10,857,126	93.7 %
България	6,948,445	4,663,065	67.1 %
Хърватия	4,105,267	3,787,838	92.3 %
Кипър	1,207,359	1,011,831	83.8 %
Чешка република	10,708,981	9,323,428	87.1 %
Дания	5,792,202	5,666,399	97.8 %
Естония	1,326,535	1,276,521	96.2 %
Финландия	5,540,720	5,225,678	94.3 %
Франция	65,273,511	60,421,689	92.6 %
Германия	83,783,942	79,127,551	94.4 %
Гърция	10,423,054	8,115,397	77.9 %
Унгария	9,660,351	8,588,776	88.9 %
Ирландия	4,937,786	4,453,436	90.2 %

⁶⁹ <https://www.statista.com/statistics/1246141/eu-internet-penetration-rate/>.

Италия	60,461,826	54,798,299	90.6 %
Латвия	1,886,198	1,663,739	88.2 %
Литва	2,722,289	2,603,900	95.7 %
Люксембург	625,978	602,848	96.3 %
Малта	441,543	389,500	88.2 %
Нидерландия	17,134,872	16,383,879	95.6 %
Полша	37,846,611	29,757,099	78.6 %
Португалия	10,196,709	8,015,519	78.6 %
Румъния	19,237,691	14,387,477	74.8 %
Словакия	5,459,642	4,629,641	84.8 %
Словения	2,078,938	1,663,795	80.0 %
Испания	46,754,778	42,961,230	91.9 %
Швеция	10,099,265	9,692,227	96.0 %
ЕС общо	445,250,514	397,988,114	89.4 %

Източник: <https://www.internetworldstats.com/stats9.htm>.

Данните в таблицата показват същественото изоставане на България спрямо останалите европейски страни. Освен че е с най-ниско проникване на интернет сред населението, но и темповете на разширяване на това проникване спрямо 2020 г. изостават от средните за ЕС. Затова България трябва да изгради функционираща среда за разгръщане на пълния потенциал на цифровите технологии. Това е заложено в Приоритет 8 на Националната програма за развитие на България 2030 (Министерски съвет 2020а) и в Националния стратегически документ за цифрова трансформация на България за периода 2020-2030 г. (Министерски съвет 2020b).

Осигуряването на широк и безопасен достъп до интернет за лицата в уязвима ситуация е гаранция за използването на пълния потенциал на цифровите технологии както в социален аспект, така и за изпълнението на Програмата на ООН до 2030 г. за устойчиво развитие (UN 2015). В тази връзка е и възприетият подход на Съвета на ЕС за ускоряване на изпълнението на Програмата на ООН до 2030 г. за устойчиво развитие – Да „изграждаме отново, но по-добре“ след кризата с COVID-19, приет през юни 2021 г. (Council of the European Union 2021). Имайки предвид доказаната връзка

между цифровото и социалното изключване, очевидна е необходимостта от насърчаване на цифровото приобщаване.

Могат да се очертаят следните проблеми, на които правителствата и работещите с тях заинтересовани страни, трябва да обърнат внимание и да насочат усилия към разбиране на техните причини. На първо място, сериозен проблем е липсата на ефективна и достъпна цифрова инфраструктура, особено в селските райони и някои от по-малките градове. На второ място, цената на интернет връзката и ИКТ устройствата не е достъпна за всички потребители. На трето място стоят такива социални фактори, като липса на дигитални умения и умения за придобиване на дигитална грамотност. И на четвърто място, необходимостта от по-широка информираност сред лицата в неравностойно положение, за ползите и уместността от тяхното включване онлайн. Проучване показва, че социално изключените лица с по-ниско образование, ниски доходи или възрастни, обичайно са с по-ниски нива на цифрови умения и са склонни към по-негативно отношение към въздействието, което технологиите могат да имат върху живота им (Gorard, Selwyn, Williams 2000). Затова са необходими кампании за повишаване на осведомеността на обществото, които да подобрят познаването и културното приемане на предлаганите онлайн услуги.

Процесът на цифровизация е повсеместен и той следва да се прилага, следвайки нормалния ход на технологичен напредък за подобряване реализацията правата на гражданите, в контекста на тази революция обаче следва да се запазват традициите и достиженията в различните области на правото и не на последно място съхраняване правата, достойнствата и свободите на индивида в условията на информационната революция (Андреева, Йолова 2018а: 261). Затова по цял свят се предприемат мерки и насоки за финансиране на цифровизация в услуга на обществото и гражданските права, особено тези, подкрепящи социалното включване. Международният съюз по далекосъобщения (International Telecommunication Union) изчислява, че постигането на универсален достъп до широколентов достъп ще изисква над три милиарда души да бъдат онлайн през следващите десет години при приблизителна цена от 428 милиарда щатски долара. От тях около 40 милиарда долара трябва да бъдат насочени към развиване на умения и съдържание в областта на информационните и комуникационните технологии (ITU 2020). Програмата за цифрова Европа, с планиран общ бюджет от 7,5 милиарда евро за периода

2021-2027 г., ще осигури стратегическо финансиране в подкрепа на проекти в пет области: суперкомпютри, AI, киберсигурност, усъвършенствани цифрови умения и осигуряване на широко използване на цифрови технологии в икономиката и обществото, включително чрез центрове за цифрови иновации. А в контекста на икономическото възстановяване от пандемията COVID-19 държавите членки трябва да разпределят най-малко 20% от средствата си за проекти, цифровизиращи техните икономики и общества (European Parliament 2021). През 2021 г. ЕС предложи цифров компас, според който сред цифровите цели, заложи до 2030 г., са и такива, като: най-малко 80% от всички възрастни трябва да притежават основни цифрови умения и в ЕС трябва да има 20 милиона специалисти по ИКТ, като същевременно повече жени трябва да заемат такива работни места; всички домакинства в ЕС трябва да имат гигабитова свързаност и всички населени райони трябва да бъдат покрити с 5G; всички ключови обществени услуги трябва да бъдат достъпни онлайн; всички граждани ще имат достъп до своите електронни медицински досиета, а 80% от гражданите трябва да използват решение за електронна идентификация (European Commission 2021).

Но говорейки за социално включване, само по себе си финансирането на достъпа до цифрови инструменти, не е достатъчно. Необходимо са и сериозни инвестиции в образование, ограмотяване и изграждане на дигитални умения. Все по-често ще се налага схващането за трансформиране разбирането на технократското общество в разбиране на нуждата от нова социална и правна философия, ориентирана тясно към потребностите на индивида. В този смисъл насоките следва да са в посока трайно установяване принципи за обучение през целия живот, създаване и трайно изграждане на цифрови, социални и междудисциплинарни умения чрез гаранции за предоставянето и усвояването им (Андреева, Йолова 2018b). Нивото на образование е най-силната предпоставка за усвояване на цифрови умения. Затова вниманието трябва да се фокусира върху училищата и насърчаването на децата от уязвимите групи към по-масово записване в тях. Все повече страни разработват национални стратегии за интегриране на дигиталните умения в учебните програми. Но цифровото разделение може да бъде редуцирано и чрез насърчаване на ученето през целия живот. Това ще съдейства за поддържане на пригодността за заетост в новия дигитален свят.

Заклучение

Във времето, в което светът излиза от кризата с COVID-19, с цели, насочени към устойчиви и социално приобщаващи икономики, базисният момент е преодоляването на цифровото разделение. Разбира се, цифровото включване само по себе си не може да предотврати бедността и неравенството, но управлявано правилно то може да бъде основен компонент за насърчаване на социалното включване. Не случайно цифровото включване е заложено като приоритет в множество документи на Европейската комисия, така че да се осигури един социално по-справедлив преход към икономически устойчиво и приобщаващо бъдеще за всички.

Първата стъпка, за да се преодолее социалното и цифровото изключване, е да се гарантира достъпност на всички до 2030 г. Но разчитането на бърза технологична промяна без отчитане на социалните ефекти на цифровизацията води до риска от затвърждаване на съществуващите неравенства, а дори и до появата на нови такива. Това налага правителствата да работят заедно с местните власти, публичните институции, частния сектор, академичната и научната общност, организациите на гражданското общество и представителите на групи от маргинализирани общности, за да могат да се отчетат различните гледни точки, специфични уязвимости и нужди, опит и способности. Насърчаването на универсален достъп до ИКТ инфраструктурата трябва да е съчетано с усилия за подобряване на цифровата грамотност и умения, както и с мероприятия за повишаване на осведомеността на лицата от уязвимите групи за ползите и предимствата на включването им онлайн. Безпрецедентното разпространение на цифровите инструменти и технологии в съвременния свят осигурява свързаност и просперитет, но изисква и изграждане на споделена социална визия. Само по този начин потенциалът на технологиите може да преодолее недоверието сред определени групи лица и да допринесе за устойчивост и социална сигурност.

Използвана литература:

1. Андреева, А., Йолова, Г. (2018а). Тенденции при антидискриминационните политики в сферата на здравното осигуряване в условията на дигиталното общество. // Защита срещу дискриминацията: правна уредба, проблеми и тенденции. Варна: СТЕНО, с. 255-261.

(Andreeva, A., Yolova, G. (2018a). Tendentsii pri antidiskriminatsionite politiki v sferata na zdravnoto osiguryavane v usloviyata na digitalnoto obshtestvo. // Zashchita sreshtu diskriminatsiyata: pravna uredba, problem i tendentsii. Varna: STENO, s. 255-261)

2. Андреева, А., Йолова, Г. (2018b). Предизвикателства и тенденции пред социалната защита в условията на дигиталното общество. // Известия, Варна: Наука и икономика, №62 (3), с. 293-307.

(Andreeva, A., Yolova, G. (2018 b). Predizvikelstva i tendentsii pred sotsialnata zashchita v usloviyata na digitalnoto obshtestvo. // Izvestia, Varna: Nauka i ikonomika, №62 (3), s. 293-307)

3. Благойчева, Х. (2021). Социалното осигуряване в цифровата икономика – предизвикателства и възможности. // Investments in the Future – 2021 (Economy Development in the Terms of COVID-19). Варна: НТС – Варна с. 179-184.

(Blagoycheva, H. (2021). Sotsialnoto osiguryavane v tsifrovata ikonomika – predizvikelstva i vazmozhnosti. Investments in the Future – 2021 (Economy Development in the Terms of COVID-19). Varna: NTS – Varna, s. 179-184)

4. Министерски съвет. (2020a). Национална програма за развитие на БЪЛГАРИЯ 2030 (<https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1330>, 30.09.2022).

(Ministerski savet. (2020a). Natsionalna programa za razvitie BALGARIYA 2030)

5. Министерски съвет. (2020b). Национален стратегически документ „Цифрова трансформация на България за периода 2020-2030 г.“, (<https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1318>, 30.09.2022).

(Ministerski savet. (2020b). Natsionalen strategitsheski document “Tsifrova transformatsiya na Balgariya za perioda 2020-2030 g.”)

6. Bühler, C., Pelka, B. (2014). Empowerment by digital media of people with disabilities. // Miesenberger, K., Fels, D., Archambault, D., Peñáz, P., Zagler, W. (eds.) ICCHP 2014. LNCS, vol. 8547, pp. 17-24. Springer. doi:10.1007/978-3-319-08596-8_4.

7. Council of the European Union. (2021). A comprehensive approach to accelerate the implementation of the UN 2030 Agenda for sustainable development – Building back better from the COVID-19 crisis, Luxembourg, 22 June 2021.

8. Eckhardt, J., Kaletka, C., Pelka, B. (2017). Inclusion Through Digital Social Innovations: Modelling an Ecosystem of Drivers and Barriers. In: Antona, M., Stephanidis, C. (eds) Universal Access in Human–Computer Interaction. Design and Development Approaches and Methods. UAHCI 2017. Lecture Notes in Computer Science, vol 10277. Springer, Cham (https://doi.org/10.1007/978-3-319-58706-6_6).

9. European Commission. (2021). COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. COM(2021) 118 final, Brussels.

10. European Commission. (2022). Web accessibility and inclusion has improved but some people with disabilities still experience difficulties. Press release. Publication 19 May 2022 (<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/web-accessibility-and-inclusion-has-improved-some-people-disabilities-still-experience-difficulties>, 14.09.2022).

11. European Parliament. (2021). DIGITAL AGENDA FOR EUROPE, (<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/64/digital-agenda-for-europe>, 07.09.2022).

12. Gorard, S., Selwyn, N., Williams, S. (2000). Must Try Harder! Problems Facing Technological Solutions to Non-participation in Adult Learning. // British Educational Research Journal, Vol. 26, №4, pp. 507-521.

13. ITU. (2020). Connecting humanity: Assessing Investment Needs of Connecting Humanity to the Internet by 2030. Geneva: ITU.

14. ITU. (2021). Measuring digital development: Facts and figures 2021. Geneva: ITU (<https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/facts/default.aspx>, 07.10.2022).

15. Montoya, S. (2020). The Importance of Monitoring and Improving ICT Use in Education Post-Confinement. UNESCO Institute for Statistics, 15 May 2020 <https://uis.unesco.org/en/blog/importance-monitoring-and-improving-ict-use-education-post-confinement>, 22.09.2022).

16. OECD. (2020). Keeping the Internet up and running in times of crisis. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19). 4 May 2020 (<https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/keeping-the-internet-up-and-running-in-times-of-crisis-4017c4c9/>, 08.10.2022).

17. Silver, H. (2015). The Contexts of inclusion. DESA Working Paper No. 144, (http://www.un.org/esa/desa/papers/2015/wp144_2015.pdf, 31.08.2022).

18. United Nations. (2010). Analysing and Measuring Social Inclusion in a Global Context. Department of Economic and Social Affairs, New York.

19. UN. (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (<https://sdgs.un.org/2030agenda>, 21.09.2022)

За контакти:

Доц. д-р Христина Благойчева

Икономически университет – Варна

E-mail: hrblagoycheva@ue-varna.bg

ПРИНЦИПЪТ НА РАЗУМНИЯ ИНВЕСТИТОР В ЗАСТРАХОВАТЕЛНОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО

*Доц. д-р Стоян Киров
Икономически университет – Варна*

THE PRUDENT PERSON PRINCIPLE IN INSURANCE LAW

*Assoc. Prof. Stoyan Kirov, PhD
University of Economics – Varna*

Резюме: Принципът на разумния инвеститор е въведен като задължителен за европейските застрахователни компании по силата на Директива 2009/138/ЕО (Платежоспособност II). Той изисква инвестициите на застрахователите да се управляват съобразно поетия риск, като поставя акцент върху представянето на съвкупния портфейл, а не върху индивидуалния риск на неговите компоненти. Независимо че съвременната портфейлна теория приема принципа за по-надежден в сравнение с количествените регулации, все още няма неоспорими доказателства в това отношение. Тъй като разумното инвестиране силно зависи от професионалните качества и морала на застрахователите, в съдържателен аспект принципът извежда на преден план високата квалификация и големия опит на инвестиционните мениджъри. В допълнение на това той засилва ролята на надзорните органи и съдебната система в процеса по формиране на инвестиционно мислене в полза на клиентите. Чрез санкционните механизми, които има държавата, се направлява предпазливото поведение на застрахователите, като същевременно не трябва да се ограничават иновативните практики. В този контекст разработката има за цел да дефинира принципа на разумния инвеститор от нормативна гледна точка, след което да го постави в условията на пазарните реалности. Емпиричните изследвания показват, че той води до увеличаване на рисковите активи в портфейлите на институционалните инвеститори, но това не е свързано с увеличаване на съвкупния риск. Очевидно принципът не възпрепятства добрата диверсификация на инвестициите и не застрашава интересите на потребителите.

Ключови думи: застрахователен бизнес, фидуциарна отговорност, принцип на разумния инвеститор, инвестиционен мениджмънт

Abstract: The prudent-person principle has been introduced as mandatory for European insurance companies under Directive 2009/138/EC (Solvency II). It requires insurers' investments to be managed in accordance with the underwriting risk, emphasizing the performance of the aggregate portfolio rather

than the individual risk of its components. Although modern portfolio theory accepts the principle as more reliable than quantitative regulations, there is still no indisputable evidence in this regard. Since prudent investing strongly depends on the professional qualities and morals of insurers, in an essential aspect the principle brings to the fore the high qualification and extensive experience of investment managers. In addition, it strengthens the role of supervisory authorities and the judiciary in the process of creating investment thinking for the benefit of clients. Through the sanctioning mechanisms that the government has the prudent behavior of insurers is guided, while at the same time innovative practices should not be restricted. In this context that research aims to define the prudent-person principle from a normative point of view then to place it in the conditions of market realities. Empirical studies show that it leads to an increase in risky assets in the portfolios of institutional investors, but it does not lead to an increase in aggregate risk. Obviously, the principle does not prevent good diversification of investments and does not endanger the interests of consumers.

Key words: Insurance business, Fiduciary responsibility, Prudent-Person Rule, Investment management

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.14>

1. Правната доктрина за разумния инвеститор

Приемането на новия Кодекс за застраховането през 2015 г. (в сила от 1.01.2016 г.) е продиктувано от необходимостта да се транспонира разпоредбите на Директива 2009/138/ЕО (Платежоспособност II) с всички нейни изменения и допълнения.⁷⁰ Новата нормативна уредба напълно се съобрази с чл. 132 от Директивата и установи т.нар. „принцип на благоразумния инвеститор“. Принципът е задължителен за всички страни – членки на ЕС, и има за цел да гарантира финансовата стабилност на застрахователните дружества и изпълнението на техните задължения. Той изисква от застрахователите да управляват своите инвестиции с *грижата, уменията, предпазливостта и усърдието на благоразумен човек*, които той би имал по отношение на своите собствени средства. Очевидно принципът се основава не на количествени критерии за изпълнение, а на правила, които гарантират интересите на застрахованите лица по най-добрия начин. Не случайно нормите в действащата уредба съдържат изис-

⁷⁰ Директива 2009/138/ЕО относно започването и извършването на дейността по застраховане и презастраховане (Платежоспособност II) е изменяна и допълвана с Директиви 2011/89/ЕС, 2012/23/ЕС, 2013/58/ЕС и 2014/51/ЕС.

кването застрахователите да защитават с приоритет интересите на своите клиенти (Наредба 71, 2021: чл. 31, т. 4). Чрез отговорно поведение и загриженост те могат да генерират и поддържат тяхното доверие. Защото загубата на доверие би компрометирала приложението на принципа на благоразумния инвеститор и би създавала конфликт от типа „принципал-агент“.

Независимо че принципът има своите корени в англосаксонското (прецедентно) право, където нормите имат казуистичен (индивидуален) характер, той намира своето приложение и в страни от континенталното правно семейство. В законодателството на такива страни се въвеждат императивни и диспозитивни правни норми, които да са достатъчно гъвкави и същевременно обективизирани за нуждите на надзорните органи. В тази връзка Директива 2009/138/ЕО предвижда транспониране на изисквания относно измеримостта, ликвидността, концентрацията на риска, диверсификационния ефект на активите и др. (Директива 138/ЕО, 2009: чл. 132, т. 4), като и въвежда правила за подбор и квалификация на персонала, ангажиран с инвестиционната дейност.

Принципът на разумния инвеститор вмениява на застрахователите задължението да управляват отговорно средствата на застрахованите лица и то изцяло в техен интерес. Подобно разбиране предполага *предпазливо и добре обмислено* вземане на решения (Freshfields Bruckhaus Deringer 2005). Застрахователите имат свободата да инвестират във всякакъв вид активи стига техният избор да е рационален и икономически обоснован. Правилото не приоритизира една или друга инвестиция, защото всяка една има своето значение в контекста на общия портфейл и се адаптира към него в контекста на пазара. Очевидно инвестиционните решения се вземат съобразно цялостното представяне на портфейла и нямат за цел предварително да изключат или ограничат определен актив, защото е рисков или ненадежден.

Принципът на разумния инвеститор е ориентиран към *предпазливото поведение* на застрахователите, а не към портфейлните им резултати. В този смисъл той се фокусира върху начина, по който се вземат инвестиционните решения. Въсщност инвестициите на застрахователите *не се оценяват ретроспективно*, а превантивно чрез осигуряване на качествен процес по разработване, приемане и прилагане на инвестиционната политика в светлината на нормативно зададените цели за сигурност, диверсификация, ликвидност, доход-

ност, наличност, съответствие с поетите задължения (КЗ, 2015: чл. 124, ал. 3, 4, 7, т. 3). Предпазливостта се демонстрира чрез взетите решения, а не чрез отказа да се инвестира в конкретни рискови активи. Според съвременните разбирания няма ненадеждни активи, а има неподходящи инвестиции в контекста на съвкупния портфейл. Дори най-агресивната и нетрадиционна инвестиция може да съответства на принципа на разумния инвеститор, ако тя е направена в подходящия момент и е комбинирана с правилните активи (Nicholas 1988).

Предпазливото поведение предполага поемането на задължения за диверсификация на портфейла и лоялност към клиентите. *Диверсификацията* на портфейла изисква активите да се подбират по такъв начин, че да имат компенсационен ефект помежду си. Така портфейлът става имунизиран срещу шоковете на капиталовите пазари. Освен това диверсификацията помага да се избегне неоправданата концентрация на определен вид активи и свързаното с това натрупване на риск в портфейла. Нормативното изискване за диверсификация (Наредба 71, 2021: чл. 31, т. 5) често се посочва като пример за конкретно ограничение без числена форма. В това има логика, защото количествените ограничения не са нещо по-различно от „лимитирана диверсификация“.

Изискването за лоялност също създава определени ограничения, защото предполага всички инвестиционни решения да се вземат в интерес на застрахованите лица. Тяхната аргументация трябва да отчита потребностите, рисковия толеранс и очакванията на потребителите. Ако те са изразили определени инвестиционни предпочитания и имат формирани нагласи, тези фактори задължително трябва да бъдат взети под внимание. Разработването на инвестиционната политика на застрахователните компании трябва да става с активното участие на техните клиенти, респ. представителните им органи. Наличието на разписана политика е добра отправна точка за провеждане на последващ мониторинг от страна на надзорните органи и за защита на правата на застрахованите лица по съдебен ред. Лоялността сама по себе си изключва наличието на предпоставки за *конфликти на интереси*, защото те водят застрахователите към преследване на лични цели в разрез с очакванията на клиентите. Ето защо принципът на разумния инвеститор ги третира като недопустими. Същите трябва да бъдат идентифицирани и своевременно управлявани, за да се гарантира синхрон в намеренията на клиентите, застрахователите и инвестиционните по-

средници. Забраните относно конфликтите на интереси обикновено са изрично посочени в нормативната уредба. В България такива текстове откриваме в Наредбата за изискванията към системата на управление на застрахователите (Наредба 71, 2021: чл. 36).

Силната конкуренция, необходимостта от специализирани инвестиционни умения, както и растящите изисквания за платежоспособност, карат застрахователите все по-често да *привличат външни специалисти* за управление на техните инвестиции. Инвестиционното възлагане значително се е увеличило през последното десетилетие, като то вече не е приоритет само на малките застрахователни компании (Clearwater Analytics 2021). Някои застрахователи дори използват едновременно услугите на няколко инвестиционни посредници, за да разнообразят инвестиционните си стратегии и да навлязат на нови пазари с диверсификационен капацитет. Това поставя на преден план въпроса за подбора на подходящите и високо квалифицирани посредници. Те трябва да гарантират, че могат да управляват активите на застрахователните компании съобразно принципа на разумния инвеститор, без да допускат конфликт на интереси. Основните качества, които посредниците трябва да притежават, са опитност, висок професионализъм и безупречна репутация на пазара, които определят предпазливостта на инвестиционните решения.

За да бъдат решенията предпазливи, инвестиционните посредници *се нуждаят от пълна, точна и навременна информация* за поетия риск от застрахователите. Това налага клаузите в договорите за посредничество да бъдат разписвани детайлно по етапи на инвестиционния процес, в т.ч. за информационната обезпеченост и мониторинга на изпълнението. Посредническият договор задължително трябва да включва клаузи, уреждащи механизма за мониторинг на осъществяваните дейности с цел същите да бъдат коригирани при отклонение от инвестиционната политика на застрахователя. В България условията за работа с външни специалисти и/или доставчици на услуги са уредени в чл. 31, т. 2 от Наредба 71 от 2021 г. Там ясно е регламентирано задължението на застрахователните компании да работят с висококвалифицирани специалисти, които да бъдат гарантирано информирани за специфичните изисквания към съдържанието на портфейла. Всички тези разпоредби важат и за случаите, при които застрахователите формират собствени отдели от служители по инвестиционно управление.

2. От нормативен към реален прочит на разумното инвестиране

Съвременната портфейлна теория приема принципа на разумния инвеститор като по-съвършения начин за инвестиционно регулиране на застрахователните компании, най-малкото защото създава предпоставки за по-успешна оптимизация и диверсификация на портфейла. Световната практиката обаче изобилства от противоречиви примери, които не ни позволяват да приемем принципа като безспорен еталон за поведение. Всички изследвания по този въпрос сочат, че правилата за разумно инвестиране *водят до преструктуриране на активите* в портфейлите на институционалните инвеститори. Обикновено се увеличават дела на акциите за сметка на по-ниско рисковите активи, в т.ч. държавните ценни книжа (Schanzenbach, Sitkoff 2007). Очевидно принципът създава либерална рамка за инвестиционно управление и позволява *да се придобиват по-рискови активи*. Така застрахователите могат да отговорят на потребителските очаквания за по-ниски застрахователни премии и по-висока доходност на спестявания им. Акцентът, който поставя принципът на разумния инвеститор върху съвкупния риск на портфейла, а не върху индивидуалния риск на неговите компоненти, освобождава инвестиционния избор и го адаптира към пазара. Твърде е възможно той да е повлиял за придвижване на застрахователите към ефективната граница на техните портфейли.

Дискусионен е обаче въпросът доколко тези промени в портфейлната конструкция отговарят на капиталовите изисквания за платежоспособност и гарантират сигурност, качество, ликвидност и доходност на съвкупния портфейл (КЗ, 2015, чл. 124, ал. 3). От една страна, поголемият дел на акциите се възприема положително от ползвателите на застрахователни услуги, но от друга страна, може бързо да доведе до срив в доверието, защото е свързано с риск от неизпълнение на поетите задължения. Притесненията идват от факта, че екскрискът от закупуването на повече акции трудно може да се компенсира от другите активи в портфейла в контекста на съществуващата пазарна конюнктура. Диверсификационният потенциал на настоящите пазарни алтернативи е малък, което възпрепятства постигането на „търпими“ инвестиционни резултати. В крайна сметка от това пък зависи ефективността и ефикасността на принципа на разумния инвеститор.

Повечето специалисти считат, че принципът на разумния инвеститор *е ненадежден* и поставя неговите ползватели под риск от неплатежоспособност (Dagan, Hannes 2014). Макар че подобни твърдения не са направени целево за застрахователните компании, те подкопават доверието във взетите решения за промяна на регулаторната уредба в ЕС. Обикновено аргументите срещу принципа на разумния инвеститор се базират на влошеното портфейлно представяне на застрахователите в периода след Глобалната финансова криза. Животозастрахователните компании наистина пострадаха от кризата, но е дискуссионно доколко за това е виновен принципът. Няма безспорни доказателства, че ако в сила бяха количествените ограничения на инвестициите, щеше да се избегне сривът в доходността и разочарованието на потребителите. Нещо повече, последните емпирични тестове твърдят, че институциите, прилагащи принципа на разумния инвеститор, подхождат предпазливо и диверсифицират портфейлите си в степен не по-лоша от тази на дялово ограничените мениджъри. Доходността на съвкупния им портфейл не е променила своята корелация с пазарните индекси на акции, независимо от увеличаване дяла на рискови активи преди ГФК (Schanzenbach, Sitkoff 2017: 164). Освен това техните инвестиции са значително по-гъвкави и се ребалансират няколко пъти през годината. Ако въобще съществуват притеснения относно надеждността на принципа на разумния инвеститор, вниманието трябва да бъде насочено към *големите животозастрахователни компании*. Обикновено те имат голям рисков апетит към акции, което може да създаде проблеми с управлението на съвкупния портфейл и да ги отдалечи от капиталовите изисквания.

Въпреки множеството критики на принципа на благоразумността *неговото бъдеще е оптимистично*. Независимо че той генерира стимули за включване на повече рискови активи в инвестиционните портфейли на застрахователите, техният съвкупен риск не е променил драстично своите стойности. Тази теза има своите емпирични доказателства и е сериозен аргумент в полза на провежданите реформи. Засега застрахователите успяват да диверсифицират своите портфейли, вкл. чрез периодични изменения в структурата на портфейла. На този етап практиката *отхвърля като неоснователни* призивите за отмяна на принципа на разумния инвеститор и замяната му с остарелия и несъвършен подход на количествените ограничения.

3. Детерминанти на успеха на инвестиционния принцип

Успешното инкорпориране и бъдещо развитие на принципа на разумния инвеститор в практиката на застрахователните компании зависи от много фактори. Един от най-важните сред тях е *човешкият капитал*, изразяващ се в квалифицираното поведение и морално отношение на специалистите по инвестиционно управление. Не случайно в европейското законодателство е уреден въпросът с професионалните знания и умения, които трябва да притежават наетите служители на застрахователите. Квалификацията и надеждността им следва да бъдат гарантирани, без да се допускат изключения, което е в духа и на самата Директива „Платежоспособност II” (Директива 138/ЕО, 2009, т. 34). Нормите предвиждат периодична атестация на доставчиците на услуги, свързани с инвестиционната дейност на застрахователите (одитори, консултанти, инвестиционни посредници и др.), за да се повиши качеството на управление. Директива 2009/138/ЕО не въвежда конкретни критерии за покриване на професионалния ценз, като прехвърля това на надзорните органи по държави, и в частност на самите застрахователи, които имат задачата да формират своите екипи от специалисти. Акцентът е върху правилния подбор и последващо обучение на служителите, защото единствено от тях ще зависи предвидливото и предпазливо инвестиране. Това е опит да се поставят изискванията за пригодност и компетентност в центъра на инвестиционния процес.

Тълкувателните решения на надзорните органи също имат решаващо значение за успешното прилагане на принципа. Де факто те могат да улеснят инвестициите или да ги ограничат чрез нормативна конкретизация.⁷¹ Принципът на разумния инвеститор поставя предизвикателства пред надзорните органи, защото изисква съвсем различен подход на обследване. Инвестиционните решения на застрахователите в условията на свободен избор са гъвкави, динамични и креативни,

⁷¹ Такъв е примерът с използването на деривати от застрахователите за риск мениджмънт. Директива 2009/138/ЕО допуска употребата на деривати, ако те допринасят за намаляване на рисковете или увеличават ефективността в управлението на портфейла (Директивата 138/ЕО, 2009, чл. 132, т. 4). На национално ниво Наредба 71 разширено тълкува нормите на Директивата и урежда редица допълнителни изисквания към процедурите, отчетността и условията за придобиване на деривати (Наредба 71, 2021: чл. 39).

което затруднява установяването на нарушения и налагането на санкции. Това е причината за съществуващия уклон на надзорните органи да детайлизират нормативната уредба с цел да се подобри дейността им. По този начин обаче те могат да редуцират или дори напълно да преустановят някои добри инвестиционни практики. Ролята на надзорните органи се оказва с ключово, значение за забавяне или насърчаване на някои нови инвестиционни продукти и техники за управление на риска (Galer 2002: 22-23). В условията на изключителна предпазливост те са тези, които притежават лостовете да оформят поведението на застрахователите съгласно принципа на разумния инвеститор.

Способността на надзорните органи да наблюдават качеството на риск мениджмънта е друг аспект от успеха на благоразумното инвестиране. За да бъде надзорната дейност ефективна, е необходима тясна връзка с ангажираните в инвестиционния процес лица. Това изисква непрекъснат режим на докладване и оповестяване. За целта надзорните органи използват вътрешни и външни източници на информация за застрахователя. Одиторите, инвестиционните посредници, рейтинговите агенции и други доставчици на съпътстващи услуги могат да се използват като информатори. Тяхната гледна точка може да разкрие допълнителни (прикрити) факти за инвестиционната дейност на застрахователите, в т.ч. констатиране на свързаност на участниците по веригата и оттам наличието на конфликти на интереси.

Важна предпоставка за успеха на принципа на разумния инвеститор е възможността на надзорните органи да *инициират съдебни производства*.⁷² В този контекст съдебната власт играе много важна роля за налагането на благоразумното поведение. При липсата на ясни количествени ограничения, които могат директно да се отчетат, съдът разчита на заключенията на експерти относно целесъобразността на инвестициите. Разбира се, съдебното решение ще вземе под внимание и обосновката на застрахователя, респ. неговия инвестиционен посредник, относно взетите решения. С времето съдебната система може да създаде „количествена“ рамка за благоразумно инвестиране. Това крие заплахата от появата на стадно поведение и приемането на съдебните решения като бенчмарк за инвестиционна активност. Въпреки това, опасността от санкции, налагани от надзорните органи, и

⁷² Упражняването на правото на съдебен иск трябва да бъде много добре обмислено, като се има предвид, че производството е скъпо, отнема време и е разсейващо за застрахователните компании.

обезщетения, разпореждани от съда, могат да имат огромен профилактичен ефект върху необичайните и прекалено рискови инвестиции.

Използвана литература:

1. Директива 138/ЕО на Европейския парламент и на Съвета относно започването и упражняването на застрахователна и презастрахователна дейност (Платежоспособност II). (2009). Официален вестник на Европейския съюз, L335, 17 декември 2009.

2. Кодекс за застраховането. (2015). // ДВ, №102, 2015.

3. Наредба № 71 за изискванията към системата на управление на застрахователите и презастрахователите. (2021). // ДВ, №64, 2021.

4. Clearwater Analytics. (2021). Insurance Companies Increasing Use of Third-Party Investment Managers. The Insurance Investment Outsourcing Report – 2021 (<https://clearwateranalytics.com/press-releases/>, 17 January 2022).

5. Dagan, H., Sharon, H. (2014). Managing Our Money: The Law of Financial Fiduciaries as a Private Law Institution. // A. S. Gold & P. B. Miller (eds.) Philosophical Foundations of Fiduciary Law, Oxford: Oxford Univ. Press, pp. 91-121.

6. Freshfields Bruckhaus Deringer (2005). A Legal Framework for the Integration of Environmental, Social and Governance Issues into Institutional Investment. Produced for the Asset Management Working Group of the UNEP Finance Initiative. Geneva (https://www.unepfi.org/fileadmin/documents/freshfields_legal_resp_20051123.pdf).

7. Galer, R. (2002). “Prudent Person Rule” standard for the investment of pension fund assets. Financial market trends. Paris: OECD, pp. 41-78.

8. Nicholas, L. (1988). Review of Modern Investment Management and the Prudent Man Rule, by B. Longstreth. // The Business Lawyer, Vol. 43, №2, pp. 779-786 (<http://www.jstor.org/stable/40686926>).

9. Schanzenbach, M., Sitkoff, R. (2017). The Prudent Investor Rule and Market Risk: An Empirical Analysis. // Journal of Empirical Legal Studies, Vol. 14, №1, pp. 129-168.

За контакти:

Доц. д-р Стоян Киров

Икономически университет – Варна,

E-mail: kirov@ue-varna.bg

ПРАВНИ АСПЕКТИ НА ПРОЦЕДУРИ ЗА ИЗТЕГЛЯНЕ НА ХРАНИ В ЛОГИСТИКАТА

*Мариета Стефанова, Димитър Канев, Камелия Нарлева
Висше военноморско училище „Никола Йонков Вапцаров“*

LEGAL ASPECTS OF FOOD RECALL PROCEDURES IN LOGISTICS

*Marieta Stefanova, Dimitar Kanev, Kamelia Narleva,
Nikola Vaptsarov Naval Academy*

Резюме: *Целта на настоящия доклад е да направи анализ на някои аспекти от прилагането на законодателните изисквания във връзка с изготвянето и реализирането на планове за изтегляне на храни по логистичната верига.*

Ключови думи: *изтегляне, храни, безопасност*

Abstract: *The objective of this paper is to analyse some aspects of the implementation of the legislative requirements in relation to the design and implementation of food recall plans in the logistics chain.*

Key words: *recall, food, safety*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.15>

Въведение

През последните години сме свидетели на зачестяване на случаите на изтегляне на хранителни стоки по логистичната верига на доставки (Mohapatra, Patbandha 2022; Nguyen, Li 2022). Предприетите действия на логистичните фирми, свързани с изтегляне от пазара или изземване от потребителите на хранителни продукти, са свързани предимно с възникнали проблеми и различни опасения за безопасността и здравето на потребителите на фалшифициран, неправилно маркиран или неотговарящ на законодателството продукт (Soon, Brazier, Wallace 2020; Yu et al. 2022). Логистиката за изтеглянето на тези продукти от пазара по същество е обратна логистика. Установено е, че при предприемането на подходящите действия трябва да се търсят най-ефективните методи на комуникация за спешното или поне навременно уведомяване на пря-

ко засегнатите потребители, дистрибуторите, производствените партньори и широката общественост за засегнатите продукти, като се акцентира на непосредствените рискове за безопасността и здравето на потребителите (Pashova 2021; Pauliková et al. 2021; Stoyanova 2021). Обратната логистика, която следва да бъде организирана, особено в случаите, в които тя обхваща няколко държави, има както обслужващ, така и екологичен аспект (Liao, Zhou, Zhao 2018; Soon et al. 2020) и е необходимо организациите да бъдат гъвкави към настъпилите промени във външните обстоятелства на заобикалящата среда (Калинова 2022). При предприемането на конкретните дейности по изтеглянето на продуктите трябва да се има предвид, че опаковка на такива продукти може да е с нарушена цялост или продуктът може да притежава характеристики, които могат да представляват заплаха за логистичния персонал, ангажиран с обратната логистика и изпълнението на законодателно регламентираните действия в такива случаи (Hussain, Dawson 2013; Kramer, Coto, Weidner 2005). Приложимото към момента законодателство не дефинира като „изтегляне“ действията по обратната логистика, когато хранителният продукт не е бил разпространен в търговската мрежа на дребно, както и в случаите, в които предприетите действия са в резултат на несъответствия, свързани с качеството на стоките, или се обновяват продуктовете запаси, които са преди изтичането на срока на минимална трайност. Независимо от това, че не е законодателно регламентирано като „изтегляне“ от пазара, при неправилни прогнози за бъдещи продажби бързооборотните стоки с кратък срок на годност генерират много отпадъци, разходи за обратна логистика или унищожаване и повлияват отрицателно маржа на печалбата.

Целта на настоящия доклад е да се направи анализ на някои аспекти от прилагането на законодателните изисквания във връзка с изготвянето и реализирането на планове за изтегляне на храни по логистичната верига.

Изложение

Действащото законодателство, регламентиращо процесите на изтегляне от пазара, е свързано с различни европейски законодателни актове, като основните от тях са: Регламент (ЕО)178/2002,

Регламент (ЕО) №1935/2004, насоки, издадени от Европейския орган за безопасност на храните, регламентите, свързани с определянето на статута на Системата за бързо предупреждение на храни и фуражи (RASFF) и съответно нейните насоки. Системата RASFF си сътрудничи тясно с Европейската полицейска служба (Европол) и Агенцията на Европейския съюз за сътрудничество в областта на наказателното правосъдие (Евроюст). Европейските разпоредби налагат всяка държава членка да адаптира своето законодателство, за да се сведат до минимум проблемите, свързани с обратната логистика на несъответстващите на пазара хранителни стоки.

Адаптираното в Република България законодателство е включено в разпоредбите на чл. 43 от Закона за управление на агрохранителната верига (ДВ, бр. 51, 05.06.2020 г.), според които е забранено връщането на храни от обекти за търговия на едро и дребно в обекти за производство, освен в случаите по чл. 19 от Регламент (ЕО) №178/2002. Съгласно разпоредбите на Раздел II., чл. 4, ал. 1 от Закона за храните (изм. ДВ, бр. 52, 09.06.2020 г.), храната трябва да е „годна за консумация от хора по отношение на нейните физични, химични, радиологични и микробиологични качества и състав, както и да не представлява опасност за човешкото здраве“. Според регламентираните изисквания, след като негодните за консумация продукти бъдат изтеглени от пазара, следва да бъдат унищожени чрез разрушаване. Всички тези разпоредби налагат операторите в хранителната промишленост да имат изготвен и действащ план, преди да се случи неблагоприятното събитие, за да може да се гарантира, че последващите действия, предприети за изтегляне на храна, ще бъдат проведени с необходимата бързина и ефективно. Последователността на действията по обратната логистика на изтеглянето на продуктите е представена на фигура 1.

Фигура 1. Действия при изтегляне на продукт

Източник: Собствени проучвания.

Един от изискуемите атрибути на плана е в него да бъдат разписани ясни и недвусмислени отговорности и ресорни лица за тяхното изпълнение. Изготвянето на плана следва да включва професионални решения за ефективни действия на управление на процеса на обратна логистика на изтегляне на продукта, позволяващ ограничаване на загубите и влошаване на репутацията. Добре изготвеният план за отзоваване на продукти може да намали неблагоприятното въздействие върху здравето на засегнатите от консумацията потребители, както и загубата на финансовите средства за изземване на компрометирания продукт. Добра производствена практика е планът да включва най-малко следните компоненти (фигура 1):

- предварително определени точни роли и отговорности;
- процедура, която ясно и недвусмислено да позволи при възникването на проблем да се разграничи негодният от годния за консумация продукт и въз основа на която да се определи необходимостта от изтегляне;
- списъци с контакти на регулаторните органи и клиентите, кои-

то трябва да бъдат информирани незабавно при възникване на условия за изтегляне на продукта;

- процедура за контрол на ефективността, която да бъде използвана за отчитане на предприетите мерки по отзоваване, и формуляри, в които да бъде попълвана тази информация;

- шаблони за уведомяване, които да бъдат попълнени в случай на изтегляне.

Решенията за задействането на планираните дейности, заложенни в програмата за изтеглянето на продукти от пазара, трябва да бъдат бързи и своевременни, за да не може както информацията, така и дезинформацията (в случай, че я има) да се разпространи бързо. Определянето на причината за изтеглянето следва да бъде основен приоритет на всяка логистична фирма, за да се минимизират загубите и да се премине по-бързо към възобновяване на дейността в нормалния ритъм. Повтарящите се проблеми с продукти на една и съща търговска марка могат да бъдат причина за прекратяване на дейността и съдебни иски (Kirechev 2021; Oliveira et al. 2022; Pauliková et al. 2021; Stoykova, Zlateva, Pashova, 2020). Този ефект се наблюдава особено в случаите, в които изтегленият продукт участва в състава на други продукти като суровина за производството или при случаите, в които засегнатият продукт е опаковъчен материал. Това налага при задействането на плана не само да се идентифицират засегнатите продукти, за които е възникнало несъответствието, но и всички потенциално проблемни продукти.

Бързината на реакция може да повлияе положително върху размера на щетите от възникналите неблагоприятни събития. Бързината във вземането на решения не трябва да пречи на правилното документиране, събирането на информация и записи, които да послужат като доказателство за съответствие спрямо регулаторните изисквания, но също така да защитят логистичните дружества в случай на съдебни иски и защита на търговската марка. Процесите на премахването и изолирането на засегнатите продукти не трябва да компрометират незасегнатите продукти на същата марка, оставащи в търговската мрежа. Погрешно е възприето като добра търговска практика пренебрегването, забавянето или подценяването на проблема и очаквания проблемите да намерят решение от само себе си и да отшумят. В повечето случаи пренебрегването на проблемите, свързани с неотговарящите на законодателството или спецификациите продукти се

задълбочават и имат потенциала непоправимо да навредят на репутацията на логистичните дружества, които не са предприели адекватни мерки за контрол върху ситуацията.

Заклучение

Действащото законодателство, регламентирано в различни европейски законодателни актове очертава основните действия, които следва да се предприемат при изтегляне на хранителни продукти по логистичната верига и позволява да се сведат до минимум проблемите, свързани с тяхната обратна логистика. Независимо от това, че причините за изтегляне могат да бъдат различни по своя характер, допринасящите фактори за минимизирането на негативните последиствия са свързани с бързината и адекватността на реакция за задействането на ефективен и приложим в конкретната пазарна ситуация план за управление на изтегляне на храни от търговската мрежа.

Използвана литература:

1. Калинова, Ж. (2022). Балансът между управляемост и гъвкавост на организациите. // Механика Транспорт Комуникации, №20 (1) (<https://mtc-aj.com/library/2190.pdf>).
2. Hussain, M. A., Dawson, C. O. (2013). Economic Impact of Food Safety Outbreaks on Food Businesses. // Foods, Vol. 2, №4, pp. 585-589. doi: 10.3390/foods2040585.
3. Kirechev, D. (2021). Agri-environmental practices for land use as a prerequisite for building a sustainable agri-food system. // Trakia Journal of Sciences, Vol. 19, №1, pp. 207-215.
4. Kramer, M. N., Coto, D., Weidner, J. D. (2005). The science of recalls. // Meat Science, Vol. 71, №1, pp. 158-163. doi: 10.1016/j.meatsci.2005.04.001
5. Liao, C., Zhou, X., Zhao, D. (2018). An Augmented Risk Information Seeking Model: Perceived Food Safety Risk Related to Food Recalls. // International Journal of Environmental Research and Public Health, Vol. 15, №9, p. 1800. doi: 10.3390/ijerph15091800
6. Mohapatra, S. K., Patbandha, T. K. (2022). Recall of Food Products: Practices and Lessons. // Biological and Chemical Hazards in Food and Food Products. Apple Academic Press.

7. Nguyen, T. T. B., Li, D. (2022). Towards Safer Global Food Supply Chains: A Comparative Analysis of Regulatory Requirements. Springer Nature.

8. Oliveira, L. L. de et al. (2022). The stakeholder's roles in risk management related to food supply chain recalls: A systematic literature review. // *The International Journal of Logistics Management*, ahead-of-print (ahead-of-print). doi: 10.1108/IJLM-05-2021-0261

9. Pashova, S. (2021). Contemporary Aspects of Goods' Safety. // *Известия на Съюза на учените - Варна. Серия Икономически науки*, №10(1), с. 80-89.

10. Pauliková, A. et al. (2021). Innovative Approaches to Model Visualization for Integrated Management Systems. // *Sustainability*, Vol. 13, №16, p. 8812. doi: 10.3390/su13168812

11. Soon, J. M., Brazier, A. K. M., Wallace, C. A. (2020). Determining common contributory factors in food safety incidents – A review of global outbreaks and recalls 2008–2018. // *Trends in Food Science & Technology*, Vol. 97, pp. 76-87. doi: 10.1016/j.tifs.2019.12.030

12. Stoyanova, A. (2021). The agriculture land—A potential source of hazards for foods. // *Sustainable land management - current practices and solutions 2019 conference proceedings*, pp. 153-162. Varna: Science and Economics. doi: 10.36997/SLM2019.153

13. Stoykova, T., Zlateva, D., Pashova, S. (2020). Commodity Science In Modern Market Conditions. // *Economic Science, Education and the Real Economy: Development and Interactions in the Digital Age*, №1, pp. 427-439.

14. Yu, Z. et al. (2022). Smart traceability for food safety. // *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, Vol. 62, №4, pp. 905-916. doi: 10.1080/10408398.2020.1830262

За контакти:

Гл. ас. д-р Мариета Стефанова
Висше военноморско училище
„Н. Й. Вапцаров“

E-mail: m.stefanova@nvna.eu

ЗА РЕГРЕСНИЯ ИСК НА РАБОТОДАТЕЛЯ СРЕЩУ ПРЕКИЯ ПРИЧИНИТЕЛ НА ВРЕДАТА, ТРЕТО ЗА ТРУДОВОТО ПРАВООТНОШЕНИЕ ЛИЦЕ

*Гл. ас. д-р Мария Радева
Русенски университет „Ангел Кънчев“*

FOR THE EMPLOYER'S RECOURSE AGAINST THE DIRECT CAUSE OF THE DAMAGE, A THIRD PARTY TO THE EMPLOYMENT RELATIONSHIP

*Chief Assist. Maria Radeva, PhD
„Angel Kanchev“ University of Ruse*

Резюме: *Отговорността на работодателя по чл. 200 от КТ е гаранционно-обезпечителна и безвиновна. Когато трудовата злополука е причинена виновно от работник или служител при същия работодател и последният е заплатил обезщетение по чл. 200 от КТ на пострадалия, респ. на наследниците му, работодателят разполага с регресното материално субективно право и специалния иск по чл. 202 от КТ срещу виновния работник или служител, причинил трудовата злополука, респ. увреждането.*

Темата на изследването е правото на регрес на работодателя, когато прекият причинител на вредата е работник или служител, но при друг работодател. В този случай работодателят, който е заплатил обезщетение по чл. 200 от КТ, ще разполага срещу деликвента, трето за трудовото правоотношение лице – не със специалния иск по чл. 202 от КТ, а с регресното материално субективно право и иска по чл. 54 от ЗЗД.

Ключови думи: *имуществена отговорност на работодателя, регресен иск*

Abstract: *The employer's liability under Art. 200 of the Labour Code is a warranty and is without fault. Where the accident at work was caused by the fault of an employee of the same employer and the latter has paid compensation under Art. 200 of the Labour Code of the victim, resp. to his heirs, the employer has the substantive right of recourse and the special claim under Art. 202 of the Labour Code against the guilty employee who caused the work accident, i.e. the damage.*

The subject of the study is the right of recourse of the employer when the direct cause of the damage is an employee but with another employer. In this case, the employer who has paid compensation under Art. 200 of the Labour Code, will have against the tortfeasor, a third party to the employment relationship - not with the regressive substantive right and the special claim under Art. 202 of the

Labour Code, but with the regressive substantive right and the claim under Art. 54 of the Obligations and Contracts Act.

Key words: *financial liability of the employer; recourse action*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.16>

Въведение

Една от целите на трудовото законодателство е защита живота и опазване здравето на работниците и служителите. Стремешт на обществото, законодателя, работодателите е създаване на сигурна и безопасна работна среда. Въпреки и въведените нормативни правила, в трудовия процес настъпват неблагоприятни събития, водещи до засягане на здравето или настъпване на смърт на работници и служители. Осигурявайки защита на засегнатите лица, трудовото и осигурителното законодателство уреждат института на трудовата злополука.

По данни на НОИ⁷³ през 2021 г. общо за страната са регистрирани 2020 трудови злополуки (чл. 55, ал. 1 от КСО) и 372 приравнени трудови злополуки (чл. 55, ал. 2 от КСО). При 56 от всички регистрирани трудови злополуки по чл. 55, ал. 1 от КСО е настъпила смърт, а 11 от тях са довели до инвалидност.

Имуществената отговорност на работодателя

С оглед защита правата на пострадалия работник, респ. неговите наследници, трудовото законодателство урежда имуществената отговорност на работодателя. Съгласно чл. 200, ал. 1 от КТ за вреди от трудова злополука или професионална болест, които са причинили временна неработоспособност, трайно намалена работоспособност 50 и над 50 на сто или смърт на работника или служителя *работодателят отговаря имуществено*, независимо от това дали негов орган или друг негов работник или служител има вина за настъпването им. Именно тази отговорност на работодателя „най-пряко кореспондира със същността на социалната държава, а именно нейните аспекти насочени към гарантирането и защитата на труда от закона и в грижите на държавата за осъществяване правото

⁷³ Информация за трудовите злополуки (<https://nssi.bg/publikacii/statistika/trudovizlopoluki/informatsiya-za-trudovite-zlopoluki/>).

на труд и на здравословни и безопасни условия на труд“ (Андрева, Йолова 2020).

Доктрината, както и съдебната практика, са единни при определяне характера на тази отговорност. Имуществената отговорност на работодателя е отговорност без негова вина (Мръчков 2013: 150-154). Тази отговорност има обективен характер. Работодателят носи риска от травматично увреждане на работника или служителя дори и при липса на причинна връзка между условията на труда и злополуката. Съгласно чл. 200, ал. 2 от КТ работодателят отговаря имуществено и когато злополуката е причинена от непреодолима сила, както и когато е настъпила по време на почивка на работника. Затова работодателят не може да бъде изцяло освободен от задължението за обезвреда, освен когато пострадалият е причинил увреждането умишлено (чл. 201, ал.1 от КТ). В случаите, когато пострадалият е допринесъл за увреждането, допускайки груба небрежност (чл. 201, ал. 2 КТ), размерът на обезщетението може да бъде само намален дори и при положена от работодателя дължима грижа за осигуряване на безопасна работа⁷⁴.

Регламентираната в раздел I на глава X от КТ имуществена отговорност на работодателя е безвиновна и разкрива някои специфики в сравнение с регламентацията на общата гражданска отговорност⁷⁵. Отговорността на работодателя за вреди от трудова злополука или професионална болест се различава от гражданската, уредена в ЗЗД, по тежест, обхват, предпоставки за възникване, размер на обезщетяване и т. н. Основанието на тази, самостоятелна в своето приложно поле, имуществена отговорност се обяснява с това, че законодателят поставя върху работодателя професионалния риск от увреждането на работника или служителя. Тази отговорност е и обективна, защото няма субективен елемент в правопораждащите я юридически факти. Работодателят отговаря независимо от това дали негов орган или друг негов работник или служител има вина за настъпването на вредите (чл. 200, ал. 1 от КТ), но също така и когато трудовата злополука е причинена от непреодолима сила, чиито вредоносни последици са в пряка или косвена причина с трудовата дейност на работника, или от каквато и да е работа, извършена и без нареждане, но в интерес на работо-

⁷⁴ В този смисъл Решение №290 от 18.11.2015 г. по гр. д. №15 / 2015 г. на ВКС.

⁷⁵ В този смисъл Решение №139 от 09.10.2020 г. по гр. д. №873 / 2020 г. на ВКС.

дателя, както и по време на почивка, прекарана в предприятието (чл. 200, ал. 2 от КТ)⁷⁶.

Отговорността на работодателя по чл. 200 от КТ е гаранционно-обезпечителна и безвиновна. Работодателят отговаря спрямо пострадалия работник или служител, респ. спрямо неговите наследници в случай на причинена смърт при трудова злополука, само поради факта на съществуващото трудово правоотношение между него и увредения работник или служител, независимо дали трудова злополука е настъпила в резултат на случайно събитие или непреодолима сила, или е била причинена от виновно поведение на самия работодател (когато той е физическо лице), *на други (различни от пострадалия) негови работници или служители или на трето за трудовото правоотношение физическо лице*.

В зависимост от механизма на настъпване на трудова злополука, прекия причинител на вредата е различен. Деликвентът⁷⁷ може да е лице в структурата на работодателя или трето, външно за трудовото правоотношение, лице. В подобни случаи пострадалият работник или служител има възможност за избор срещу кого да насочи претенцията си за обезвреда. Увреденият работник или служител може да насочи своята претенция срещу прекия причинител с иск по чл. 45 от ЗЗД, срещу възложителя на работата на прекия причинител, когато увреждането е настъпило при и по повод извършването на възложената работа (с иск по чл. 49 от ЗЗД), или срещу работодателя си с иск по чл. 200 от КТ. Правото на избор принадлежи на пострадалия, като ограничението е, че за едни и същи вреди той не може да бъде обезщетен два пъти. Работодателят може да бъде осъден да заплати обезщетение само за вреди, за които не е присъдено обезщетение на пострадалия⁷⁸.

Правото на регрес на работодателя съгласно Кодекса на труда

Без да се засяга правната същност на имуществената отговорност на работодателя, следва да се постави въпросът за възможната

⁷⁶ В този смисъл Решение №60165 от 19.08.2021 г. по гр. д. №3529 / 2020 г. на ВКС.

⁷⁷ Деликвент от лат. delinquentus; с оглед произхода на думата, се среща и изписването делинквент, мн.ч. делинквенти, вкл. и в актовете на ВКС. Делинквент се препоръчва като правилна форма, виж. Речник на чуждите думи в българския език, състав. М. Филипова-Байрова и др., БАН, 1982, с. 226 (цитат по П. Върбанова).

⁷⁸ В този смисъл Решение №9 от 02.02.2018 г. по гр. д. №1144 / 2017 г. на ВКС.

претенция на работодателя срещу извършителя на деликта⁷⁹, прекия извършител на увреждането.

С оглед темата на изследването следва да се разграничат две хипотези при реализиране правото на регрес.

Първата хипотеза обхваща случаите, когато причинителят на увреждането е работник или служител на работодателя, който е изплатил обезщетението по чл. 200 от КТ.

Втората хипотеза обхваща случаите, когато между причинителя на увреждането и работодателя, който е изплатил обезщетение по чл. 200 от КТ, не съществува трудово правоотношение, т.е. деликвентът е трето, външно за структурата на работодателя лице.

И в двете хипотези работодателят има право на регрес срещу прекия причинител на увреждането, но правните основания за неговата претенция са различни и пораждат различни правни последици. *Първата* хипотеза на регресния иск е изрично уредена в трудовото законодателство, а при *втората* се прилага общото гражданско законодателство.

При първата посочена хипотеза задължението на работодателя за обезвреда произтича от виновното поведение на негови работници и служители. Тези лица са отговорни пред работодателя по силата на съществуващото трудово правоотношение. Работодателят, платил обезщетение на уредения работник или служител поради виновното поведение на друг работник или служител, има право на регрес спрямо последния (Василев 1997: 180)⁸⁰.

Както беше посочено, отговорността по чл. 200, ал.1 от КТ не е санкционна последица от виновно, противоправно неизпълнение на правни задължения, а представлява прехвърляне върху работодателя на професионалния риск от увреждането и злополуката с работника. Поради това регресът при първата хипотеза е изрично

⁷⁹ Повече за терминологичните уточнения за понятията „непозволено уреждане“, „деликт“, „деликтна отговорност“ виж Голева, П. (2007). Деликтно право. Феня, с. 13 - 14

⁸⁰ Василев, А. (1997). Обезщетения по трудовото правоотношение. Сиби, с. 180; Кодексът на труда урежда регресната отговорност в две хипотези – на чл. 202 и чл. 227. Повече за регресната отговорност по чл. 227 от КТ виж Василев, А. Цит. съч., с. 179-185; повече за регресната отговорност виж Константинов, К., Желев, Ж. (1961). Материална отговорност на работниците и служителите и способности за осъществяването ѝ. София: Наука и изкуство, с. 176-188; регресната отговорност по чл. 227 от КТ не е предмет на настоящото изложение.

регламентиран в закон – чл. 202 и сл. от КТ и правилата на глава X, раздел II от КТ⁸¹.

Съгласно чл. 202 от КТ за изплатеното на пострадалия или на неговите наследници обезщетение работодателят има право на иск срещу виновните работници или служители. Регресната отговорност на работниците и служителите „довежда до виновния причинител на вредата имуществената отговорност тогава, когато лично той не е обезщетил пострадалото лице. Тази отговорност утвърждава общия и основен принцип“, че без вина няма имуществена отговорност (Пекков 1977: 11). Регресната отговорност на работниците и служителите има за цел да възмезди работодателя, който е обезщетил пострадалото лице или неговите наследници и по този начин е направил разходи по вина на регресно задължения работник или служител.

Безспорно както доктрината, така и съдебната практика приемат, че когато трудовата злополука е причинена виновно от работник или служител при същия работодател и последният заплати обезщетение по чл. 200 от КТ на пострадалия, респ. на наследниците му, той (работодателят) разполага с регресното материално субективно право и специалния иск по чл. 202 от КТ срещу виновния работник или служител, причинил трудовата злополука, респ. увреждането. Тъй като последният от своя страна отговаря спрямо пострадалия, респ. спрямо неговите наследници на основание чл. 45 от ЗЗД – за обезщетяване на вредите от своето виновно и противоправно поведение, регресната му отговорност към работодателя по чл. 202 от КТ не произтича от трудовия договор, а е по силата на самия закон (*ex lege*) и е израз на основния правен принцип, че отговорността за вредите, като краен резултат, следва да бъде понесена от този, който ги е причинил виновно и противоправно.

Предпоставка за възникване правото на регресен иск по чл. 202 от КТ е вече изплатеното от работодателя обезщетение⁸². С оглед правото на работодателя се поставя въпроса за обема на регресната отговорност. Отговорът на този въпрос следва от текста на чл. 202 от КТ. Съгласно преpraщането в чл. 202 от КТ към разпоредбите на раздел II от глава X (чл. 203 - чл. 212 от КТ) следва, че отговорността на виновния работник или служител ще бъде реализирана съгласно

⁸¹ В този смисъл Решение №364 от 11.02.2013 г. по гр. д. №155/2012 г. на ВКС.

⁸² Основанието за предявяване на регресния иск възниква от факта на плащането в този смисъл Определение №764 от 19.06.2013 г. по гр. д. №1895/2013 г. на ВКС.

правилата на цитирания раздел II – Имуществена отговорност на работника или служителя.

Основното деление на имуществената отговорност на работника или служителя е с оглед размера на отговорността, съпоставена с размера на причинената вреда. В зависимост от този критерий имуществената отговорност на работника или служителя се дели на пълна и ограничена (Мръчков 2015: 554). Правата на регресирация работодателя, предявил иска по чл. 202 от КТ, са поставени в зависимост от това коя от хипотезите – пълна или ограничена имуществената отговорност на работника или служителя, се реализира.

Когато виновният работник или служител е причинил трудовата злополука, респ. – увреждането при нея, по небрежност при или по повод изпълнението на трудовите си задължения, то регресната му отговорност към работодателя по чл. 202 от КТ, съгласно чл. 206, ал. 3, във вр. с ал. 1 и ал. 2 и с чл. 203, ал. 1 от КТ, е в ограничен размер – не повече от месечното му трудово възнаграждение, респ. – не повече от трикратния му размер, ако той е на ръководна длъжност и е причинил злополуката при или по повод упражняването на ръководните си функции. В тези случаи, когато вредите, респ. – платеното от работодателя е в по-голям размер, законодателят е преценил, че отговорността следва да се разпредели между работодателя и виновния работник или служител – деликвент, предвид по-леката форма на вина – небрежност, и предвид това, че трудовата злополука е причинена от последния във връзка с работата му, извършвана в интерес на работодателя.

Когато обаче виновният работник или служител е причинил трудовата злополука, респ. – увреждането при нея, умишлено или в резултат на извършено от него престъпление, или не при или по повод изпълнението на трудовите си задължения, то тогава регресната му отговорност към работодателя по чл. 202 от КТ, съгласно препращането в чл. 203, ал. 2 от КТ, е по общото гражданско законодателство и е в пълен обем. В тези случаи работодателят разполага с регресното материално субективно право и иска по общата правна норма на чл. 54 от ЗЗД. Виновният работник или служител, причинил трудовата злополука, му дължи всичко, което той (работодателят) е платил на увредения при трудовата злополука, респ. – на неговите наследници: обезщетението по чл. 200 от КТ, лихвите върху него, съдебните разноски и разноските по изпълнението, което следва и от разпоредбите на чл. 51, ал. 1 и чл. 84, ал. 3 от ЗЗД.

Същото следва и от посочения по-горе основен правен принцип, че отговорността за вредите, като краен резултат, следва да бъде понесена от този, който ги е причинил виновно и противоправно. Този правен принцип намира пълно приложение в тези случаи, когато трудовата злополука е причинена при по-тежката форма на вина – умисъл, или в резултат на противоправно поведение с висока степен на обществена опасност – извършено престъпление, което от своя страна може да е при форма на вина умисъл или непредпазливост, или злополуката е причинена не във връзка с работата, ползата от която се извлича от работодателя. Законодателят е преценил, че в тези случаи няма основание работодателят да споделя отговорността за вредите от трудовата злополука наред с виновния работник или служител, който я е причинил умишлено или чрез престъпление, или не във връзка с трудовите си функции, като тези три хипотези са алтернативни помежду си – предвид използвания съюз „или“ в разпоредбата на чл. 203, ал. 2 от КТ⁸³.

Разпоредбата на чл. 202 от КТ намира баланс между интересите на безвиновно отговорния работодател, заплатил обезщетение по чл. 200 от КТ, и отговорността на прекия причинител на уреждането. Възможността за регрес на работодателя ще дисциплинира работниците и служителите, ще ги мотивира да действат правомерно, спазвайки не само правните норми, но и вътрешния трудов ред в предприятието. Реализирането на регресната отговорност, в хипотезата на ограничена имуществена отговорност, е с оглед защита на икономически по-уязвимата страна в трудовото правоотношение.

Правото на регрес на работодателя съгласно ЗЗД

Не само теоретичен, но и практически интерес представлява формулираната по-горе *втора хипотеза* за правото на регрес, когато прекият причинител на вредата е трето за работодателя лице. Тук отново следва да се разграничат две отделни подхипотези:

В *първата подхипотеза* прекият причинител на вредата действа в личното си, спрямо работодателя, изплатил обезщетението по чл. 200 от КТ, качество. В този случай правото на регрес за работодателя съществува на общо основание за отговорност за вреди, причинени от друго. Съгласно чл. 54 от ЗЗД лицето, което отговаря за вреди, причинени виновно от друго, има иск против него за това, което е платил.

⁸³ В този смисъл Решение №75 от 12.05.2014 г. по гр. д. №733/2012 г. на ВКС.

За пълнота на изложението, без да се претендира за изчерпателност, следва да се посочи и следният процесуален аспект. В трайната си практика ВКС⁸⁴ приема, че работодателят, който дължи обезщетение за трудова злополука по чл. 200 от КТ, чийто размер е определен с влязъл в сила съдебен акт, има право на регрес по чл. 54 от ЗЗД срещу прекия причинител на увреждането – именно в този размер, ако последният е бил привлечен в процеса като трето лице-помагач. В случай че такова привличане не е извършено, прекият причинител може да прави всички възражения, които би могъл да направи и в производството, по което е имало интерес от привличането му.

При *втората подхипотеза* прекият причинител на вредата действа в качеството си на работник или служител, но на друг работодател. Деликвентът отново е трето лице спрямо работодателя, изплатил обезщетението по чл. 200 от КТ, но причинява уреждането в качеството си на работник или служител.

Независимо от правното качество на деликвента, правното положение на работодателя спрямо собствения му увреден работник или служител не се променя. Работодателят ще понесе отговорността по чл. 200 от КТ, така както вече беше разгледано по-горе. Проблемът в разглежданата подхипотеза е как ще бъде реализирано правото на регрес на работодателя.

Първият мислим отговор е дали е възможно работодателят, изплатил обезщетението по чл. 200 от КТ, да насочи своя регрес към работодателя на деликвента. ВКС е допуснал касационно обжалване по въпроса *дали заплатилият обезщетение по чл. 200 от КТ работодател може да търси сумата от възложителя на работата на деликвента*.

По конкретния казус от фактическа страна е било установено, че работодател е заплатил обезщетение за претърпени неимуществени вреди от трудова злополука. Фактически злополуката е причинена от лице, което към този момент е в трудово правоотношение с друг работодател за длъжността шофьор на товарен автомобил, при управлението на който е причинил произшествието, при което е пострадал работника на работодателя, изплатил обезщетението.

ВКС приема⁸⁵, че заплатилият обезщетение по чл. 200 от КТ работодател не може да търси сумата от възложителя на работата на

⁸⁴ В този смисъл Решение №321/26.04.2010 г. по гр. дело №4161/2008 г. на ВКС.

⁸⁵ В този смисъл Решение №189 от 31.05.2011 г. по гр. д. №1177/2010 г. на ВКС.

деликвента, тъй като няма правно основание за това. Възложителят на работата на деликвента, дори и в качеството си на негов работодател, няма регресна отговорност спрямо работодателя на пострадалия, който е заплатил обезщетение по чл. 200 от КТ. Възложителят на работата е солидарно отговорен с извършителя на работата (деликвента) по отношение на увредения. Възложителят обаче отговаря по чл. 49 във връзка с чл. 45 от ЗЗД по отношение на увредения, не като причинител на вредата, за лични свои виновни действия или бездействия, а за такива на извършителя на работата, при или по повод на която са причинени вредите. Неговата отговорност е гаранционно-обезпечителна, по силата на закона, и работодателят, който е заплатил обезщетение по чл. 200 от КТ, няма регресно право срещу него.

Заплатилият обезщетение, по чл. 200 от КТ, работодател не може да търси сумата от възложителя на работата на деликвента (дори и възложителят да е работодател на последния) тъй като няма правно основание за това. Правото му на регрес по чл. 54 от ЗЗД е ограничено и се изчерпва с правото да търси това, което е платил само от прекия причинител на вредата, т.е. от деликвента⁸⁶.

В разглежданата хипотеза гаранционно-обезпечителната отговорност на работодателя има функцията да репарира вредите от трудовата злополука, причинена от чуждо виновно поведение. Когато тя е причинена виновно от работник или служители при същия работодател и последният заплати обезщетение по чл. 200 от КТ на пострадалия, респ. на наследниците му, той (работодателят) разполага с регресното материално субективно право и специалния иск по чл. 202 от КТ срещу виновния работник или служител, причинил трудовата злополука, респ. увреждането. Последният от своя страна отговаря спрямо пострадалия, респ. спрямо неговите наследници, на основание чл. 45 от ЗЗД – за обезщетяване на вредите от своето виновно и противоправно поведение. На същото основание – чл. 45 от ЗЗД, отговаря спрямо пострадалия, респ. спрямо наследниците му, и третото за трудовото правоотношение лице, което виновно и противоправно е причинило увреждането, представляващо същевременно и трудова злополука. В този случай работодателят, който е заплатил обезщетение по чл. 200 от КТ за същите вреди от същата трудова злополука, ще разполага срещу деликвента не с регресното материално

⁸⁶ В този смисъл Определение №1425 от 14.12.2012 г. по гр. д. №960 / 2012 г. на ВКС, както и константната практика на ВКС.

субективно право и специалния иск по чл. 202 от КТ, а с регресното материално субективно право и иска по чл. 54 от ЗЗД, тъй като и в този случай е заплатил обезщетение за вреди, виновно причинени от друго, но който не е негов работник или служител⁸⁷. Възраженията срещу така възприетото правно разрешение се обуславят от едновременно притежаваното от деликвента качество и на работник или служител.

Критика и предложение de lege ferenda

От установената трайна съдебна практика се налага изводът, че работодателят, изплатил обезщетението по чл. 200 от КТ, реализира правото си на регрес срещу прекия причинител на вредата, трето, за трудовото правоотношение, лице по идентичен начин, независимо от правното качество на деликвента. Дали деликвентът, при причиняване на уреждането, действа на собствено основание или в качеството си на работник или служител (на друг работодател) е ирелевантно за регресната му отговорност, която се ангажира на основание чл. 54 от ЗЗД.

Тук могат да бъдат изведени аргументи в две насоки.

От една страна е правото на регресирация работодател. Той ще се ползва от „привилегията“ на общото гражданско законодателство да претендира изцяло възстановяване на заплатеното от него (обезщетение, лихви, разноски). Този извод се налага от обстоятелството, че между заплатилия обезщетението по чл. 200 от КТ работодател и деликвента няма трудово правоотношение, което да е предпоставка за евентуалното разпределяне на отговорността между работодателя и прекия причинител на уреждането (виновния работник или служител) в хипотезата на чл. 202 във вр. с чл. 203, ал. 1 и чл. 206, ал. 1 и 2 от КТ. Застъпвайки (единствено) тази гледна точка, възприетата съдебна практика може да бъде споделена.

Но от друга страна е правото на деликвента, който в същото време има качеството работник или служител. Ако той е увредил друг работник или служител на същия работодател, при определени предпоставки, регресната му отговорност ще се реализира в хипотезата на ограничена имуществена отговорност. При идентични фактически отношения, с единствената разлика, че увреденото лице е работ-

⁸⁷ В този смисъл Решение №395 от 10.10. 2012 г. по гр. д. №1538/2011 г. на ВКС.

ник или служител на друг работодател, регресната му отговорност ще се реализира по правилата на ЗЗД. От тази гледна точка може да се твърди, че съществуващото правно разрешение е несправедливо. Специфичните правила на имуществената отговорност на работниците и служителите, въведени в КТ, са с оглед притежаваното от тях правно качество и обективната им позиция на икономически по-слабата страна в правоотношението. Вярно е, че в обсъжданата хипотеза деликвентът и регресиращият работодател не са в трудово-правна връзка, но това не променя принципната икономическа уязвимост на първия, който е работник или служител при друг работодател.

Двата регресни иска по чл. 202 от КТ и по чл. 54 от ЗЗД имат една и съща цел – отговорността за вредите да бъде понесена от този, който ги е причинил, което е основен правен принцип. Но искът по чл. 202 от КТ, въведен в интерес на работодателя, дава в известна степен защита и на виновния работник или служител. При иска по чл. 54 от ЗЗД притежаваното качество работник или служител е ирелевантно. С оглед бъдещото развитие на законодателството следва да бъде намерено такова правно разрешение, което да изравни правното положение на деликвента, който е едновременно с това и работник или служител, без значение дали е в трудово правоотношение или не с работодателя, изплатил обезщетението по чл. 200 от КТ. Подобно правно разрешение ще съответства в пълна степен на закрилната функция на трудовото законодателство.

Използвана литература:

1. Андреева, А., Йолова, Г. (2020). Отговорността при инциденти на работното място, свързани с употребата на изкуствен интелект – съвременни предизвикателства през законодателя. // Юридически сборник. Бургаски свободен университет, том XXVII, с. 230-239.

(Andreeva, A., Yolova, G. (2020). Otgovornostta pri intsidenti na rabotnoto myasto, svarzani s upotrebata na izkustven intelekt – savremenni predizvikelstva prez zakonodatelya. Yuridicheski sbornik. Burgaski svobodен университет, том XXVII, s. 230-239)

2. Василев, А. (1997). Обезщетения по трудовото правоотношение. София: Сиби.

(Vasilev, A. (1997). Obezshetenia po trudovoto pravootnoshenie. Sofia: Sibi)

3. Константинов, К., Желев, Ж. (1961). Материална отговорност на работниците и служителите и способности за осъществяването ѝ. София: Наука и изкуство.

(Konstantinov, K., Zhelev, Zh. (1961). Materialna otgovornost na rabotnitsite i sluzhitele i sposobi za osashtestvyavaneto y. Sofia: Nauka i izkustvo)

4. Мръчков, В. (2013). Имуществена отговорност на работодателя. София: Сиби.

(Mrachkov, V. (2013). Imushtestvena otgovornost na rabotodatelya. Sofia: Sibi)

5. Мръчков, В. (2015). Трудово право. София: Сиби.

(Mrachkov, V. (2015). Trudovo pravo. Sofia: Sibi)

6. Пеков, Й. (1977). Регресна отговорност на работниците и служителите. София: Наука и изкуство.

(Pekov, Y. (1977). Regresna otgovornost na rabotnitsite i sluzhitele. Sofia: Nauka i izkustvo)

За контакти:

Гл. ас. д-р Мария Радева

Русенски университет „Ангел Кънчев“

E-mail: mradeva@uni-ruse.bg

ПРЕДСТАВИ И НАГЛАСИ ЗА РОЛЯТА НА ЮРИСТА В ПРЕДПРИЯТИЕТО

*Ас. д-р Недялка Александрова
Икономически университет – Варна*

PERCEPTIONS AND ATTITUDES ON THE LAWYER'S ROLE IN THE COMPANY

*Assist. Prof. Nedyalka Alexandrova, PhD
University of Economics – Varna*

Резюме: В доклада е представено проучване на възприятията на обществото относно ролята, която юристите играят в предприятията, и представите за техните основни функции. Основните резултати показват осъзнаване на ролята им в организациите, но липса на достатъчно ясна представа за истинското естество на тяхната дейност, като част от хората им приписват неприсъщи административни и контролни функции.

Ключови думи: юристконсулт, професия

Abstract: The report presents a survey of public perceptions of the role that in-house legal counsel play in businesses and perceptions of their core functions. The main results show an awareness of their role in organizations, but a lack of a sufficiently clear idea of the true nature of their activity, as part of the people attribute to them extraneous administrative and control functions.

Key words: in-house legal consultant, profession

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.17>

Въведение

Юридическата професия е сред най-старите и утвърдените не само в България, но и в световен план. Независимо от новите професии, които навлизат с промяната в икономическата и технологичната среда (Иванова 2020), професията на юриста не само не губи своето значение, а дори го разширява. Въпреки това обаче поради факта, че тя борави със специфична материя, истинската роля на юристите, особено на тези, които работят като юристконсулти в организациите, невинаги е ясна за широката общественост.

Актуалността на представената проблематика се предопределя от все по-усложняващата се среда, в която функционират предприятията и в по-широк смисъл – организациите. Това налага непосредствената работа на юридически специалисти в тях в качеството на юрисконсулти.

Целта на настоящия доклад е чрез литературен анализ и проведено анкетно проучване да се очертаят общите рамки на нагласите на обществото за ролята и функциите на юристите в организациите (юрисконсултите).

Предмет на изследване са представите относно присъщата дейност на юристите в предприятията.

За постигането на целта авторът си поставя **следните задачи**: 1) очертаване на съвременните тенденции в разбирането за конфликта и възможностите за оценка на икономическите ефекти от него; 2) очертаване на възможното приложно поле на медиацията за разрешаване на конфликтите в организациите; 3) извеждане на потенциални места за включване на медиацията при разрешаване на конфликти в организациите в България.

Методологията на изследването включва комплексното прилагане на методи, традиционни такива изследвания – литературен обзор, индукция и дедукция, а така също и способите на дескриптивната статистика.

Анализирането на проблематиката, свързана с включване на медиацията в преодоляването на конфликти на работното място, е не само с теоретично, но и с голямо практическо приложение. Последното се корени именно в икономическите ефекти от разрешаването на конфликтите в организациите. Те могат да бъдат както преки, изразяващи се в редуциране на някои разходи, така и косвени, например подобряване на комуникацията и репутацията на организацията.

Изложение

В най-широк смисъл икономическата дейност се състои в разпределение на ограничените ресурси в обществото за задоволяване на неограничените потребности на човека. В по-тесен смисъл икономическата дейност на организациите се свежда до действия, свързани с генерирането на печалба за нейните инвеститори, както и до осигуряване на благосъстояние на заинтересованите страни.

Това на практика се осъществява чрез управлението на т.нар. икономически ресурси, т.е. такива ресурси, от които предприятието може да извлича икономическа изгода. Управлението на ресурсите е невъзможно без уреждане и защита на правата върху тях и на отношенията по повод тези ресурси, а това именно е предметната област на правото и определя ролята и значението на юристите за дейността на организациите. Това е особено валидно за капиталистическата система, в каквато функционира съвременното общество, тъй като тя е основана на частната собственост върху ресурсите и следователно нейната защита е в основата на икономическия просперитет.

Ролята на юристите като цяло е високоспециализирана и това я прави неясна за неспециалистите или за тези, чиято работа не е свързана с тясно взаимодействие с тях. Това поражда редица проблеми както във взаимодействието с правните специалисти, така и в реалното оценяване на техния труд и на приноса им в предприятието.

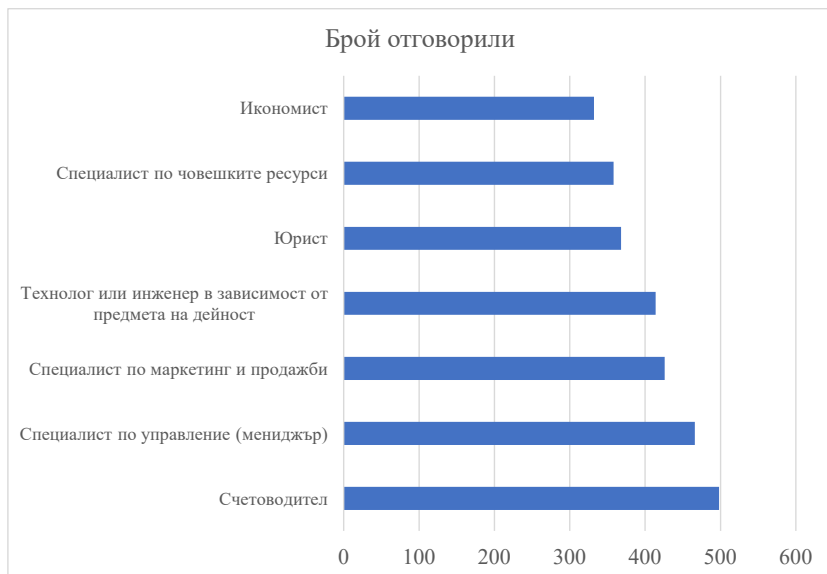
Същевременно юристите в предприятието понякога не само участват в изработването на вътрешните му актове и участват в защитата на неговите интереси пред външния свят, включително в съда, но играят роля и при консултирането на управленски решения или директно в неговото управление (Rosen 2010).

Ролята на юристите в компаниите се променя във времето с развитието на стопанската практика и мениджмънта на организациите. Например в развито бизнес общество, като това в САЩ, отначало юристите в организациите са имали по-скоро консултантска роля, подобна на тази на външен адвокат, докато през 90-те години на XX век това постепенно се е променило и те са били все повече въввлечени в бизнес процесите (Kelly 2009). Освен това ролята на юристите в компаниите не е еднаква и в различните общества. В редица изследвания, посветени на различията между САЩ и Япония в тази връзка, се установява значително по-голямата роля, която юристите играят в компаниите в САЩ. Тълкуванията на това варират от обяснението, че японското общество е по-добре уредено и бива управлявано по-гладко, поради което по-рядко възниква необходимостта от намеса на юристи, до възприемане на това като доказателство за изостаналост в развитието на Япония (Kato 1987).

Като цяло в литературата съществува виждането, според което ролята на юрисконсултите в организациите е различна от тази на юристите, които са външни консултанти. Причините за това се търсят в различната позиция, включително от етична гледна точка, която юрисконсултът играе за организацията. Отговорите на въпросите „Не са ли юрисконсултите полезни идиоти или неморални адютанти на организациите си?“ (Richard Moorhead, Steven Vaughan 2018) се търсят във факта, че докато юристите в качеството им на външни консултанти са призвани да защитават обществения интерес, то юрисконсултите са задължени да защитават корпоративния. От друга страна, като основна роля на юристите в организациите някои теоретици виждат тази на пазач от незаконно поведение на самата организация (Jackall 1988). Това прозвучава както от факта, че те по силата на своята професионална компетентност знаят кое поведение е противоправно и кое – законнообразно, както и от предполагаемото им желание да избяват организацията, в която работят, от бъдещи проблеми, свързани с нарушаване на законовия ред. По-широко изследване сред юрисконсултите обаче показва, че в голямата си част те не са склонни да казват „не“ на работодателите си, когато последните са склонни да нарушават закона (Richard Moorhead, Steven Vaughan 2018).

На фона на горните разсъждения относно ролята на юристите в организациите представата на хората в България за тях и за дейностите, които са им присъщи или е нормално да им бъдат възложени, понякога твърде много се различава от това, което са те в действителност. С цел първоначално установяване на тези представи и нагласи бе използвана интернет анкета по метода на отзовалите се. Анкетата е проведена през месец април 2022 г. В резултат бяха събрани 655 отговора, като респондентите трябваше да отговорят на редица въпроси, свързани с представите им за ролята и дейността на юристите в предприятията. Предвид характера на данните са използвани номинална и ликертова скала, а отговорите са представени с помощта на дескриптивната статистика.

Първият въпрос бе какви специалисти са необходими за цялостната организация на предприятието. Отговорите са представени нагледно във фиг. 1.

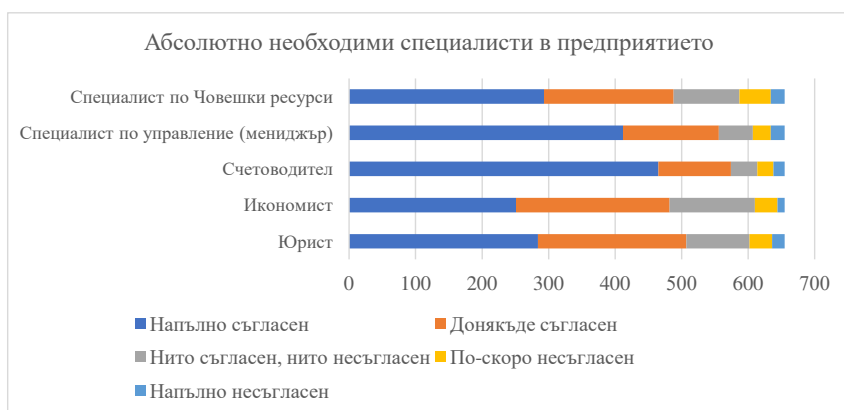
Фигура 1. Отговори на въпрос „Какви специалисти са необходими за организиране на цялостната дейност на едно предприятие“

Видно от данните във фигурата най-голям брой от участниците в изследването считат, че за организирането на цялостната дейност в предприятията е необходим счетоводител (498 от отговорилите, или 76,0%). Счетоводителят е посочен като по-необходим дори от мениджъра (или специалиста по управление), който се възприема като необходим от 466 респондента, или 71,1% от отговорилите. Юристите са сметени за необходими за организирането на дейността от 368 от участниците, или 56,2% от отговорилите. Това ги нарежда непосредствено до специалистите по човешки ресурси, които са считани за необходими от 358 респондента, или 54,7% от отговорилите.

Доколкото всички от посочените специалисти са необходими за организирането на цялостната дейност на предприятието, разликите в отговорите е вероятно да се дължат на непосредствените лични впечатления на респондентите, както и в по-голямата степен, в която са наясно в какво се състои ролята на счетоводителите в сравнение с тази на юристите например. За съжаление, част от причините са свързани с наложената у нас практика на счетоводителите

да се възлагат и от тях да се очаква изпълнението на функции, които не са присъщи на тяхната професия и имат по-скоро отношение към правото (Alexandrova 2019). Това води до формиране на нагласи, съгласно които по редица юридически въпроси работата би могла да се свърши от счетоводител, докато обратното не е вярно. Тези нагласи, макар и в голяма степен погрешни, безспорно съществуват в нашето общество.

На този фон е интересна съпоставката на горния въпрос със следващия, в който участниците са помолени да отговорят доколко са съгласни с твърдението, че цялостната дейност на едно предприятие не може да се осъществи без определени специалисти (т.е. тези специалисти са абсолютно необходими). Резултатите от проучването са представени на фиг. 2.

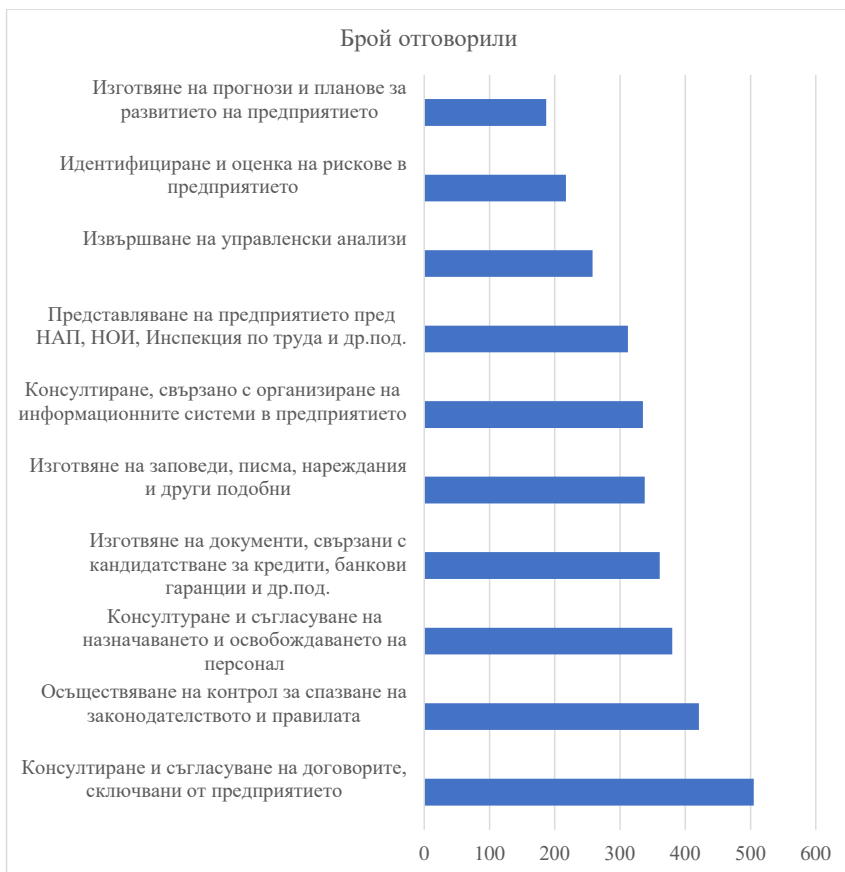
Фигура 2. Отговори на въпроса „Кои са специалистите, без които предприятието не може да функционира“

Тук до голяма степен отговорите кореспондират с тези от предишния въпрос. Юристите са възприемани като специалисти, без които не може да се осъществява нормално дейността на предприятието, от 284 от участниците в изследването, или 43,4%, а общият брой на отговорилите положително – напълно съгласни и донякъде съгласни, е 507 отговора, или 77,4% от респондентите. Резултатът логично се различава от този на предишния въпрос заради различния начин, по който той е формулиран. Това предопределя и разликата в скалите на отговорите – съответно номинална и рангова.

Част от респондентите приемат, че юристите са необходими за дейността на организациите, но не и че без тях те не биха могли да функционират. Съответно разлика във възприеманата необходимост от посочените специалисти се забелязва и по отношение на останалите професии – 465 от респондентите, или 71,0%, са напълно съгласни, че дейността на предприятието не може без счетоводител, но общо отговорилите положително са 574 човека, или 87,6%. Аналогично 412 от респондентите или 62,9% са напълно съгласни, че предприятието не може да функционира нормално без мениджър, а общият брой на положителните отговори (напълно съгласен и донякъде съгласен) е 556 човека и 84,9% от отговорилите.

Тук отново впечатление прави, че като цяло респондентите възприемат ролята на юристите в организациите по сходен начин с този, по който възприемат специалистите по човешки ресурси. Това е видно от фиг. 2, а изразено в числа има следните стойности – 293 от респондентите, или 44,7%, са напълно съгласни, че предприятието не може без специалист по човешки ресурси. Общият брой на далите положителен отговор (напълно съгласен и донякъде съгласен) е 488 човека и 74,5% от отговорилите, което ги доближава до тези, които считат, че дейността не може без юристи.

На фона на така откритите възприятия за ролята на юристите в организациите интерес представляват представите на респондентите относно същността на тяхната дейност в предприятията. За целта им е предложено да посочат кои от списък с изброени дейности според тях са присъщи на юристите в предприятията. Резултатите са в номинална скала и са представени на фиг. 3.

Фигура 3. Отговори на въпроса „Кои са дейностите, които е нормално да се изпълняват от юрисконсулт“

Наред с дейности, които по принцип са присъщи на юрисконсултите, като консултиране и съгласуване на сключваните от предприятието договори, част от респондентите виждат дейността на тези специалисти значително по-широко и им приписват редица функции, които трудно могат да бъдат причислени като нормална тяхна дейност. Така например 258, или 39,4%, от участвалите в изследването считат, че е присъщо на юрисконсултите да извършват управленски анализи; 217, или 33,1%, от отговорилите считат за нормално юрисконсултите да идентифицират и оценяват рисковете в предприятието; 187, или 28,5%, от участниците смятат, че тези специалисти изготвят

прогнози и планове за бъдещето на предприятието; цели 51,5% от респондентите, или 335 души, считат, че юриконсултите се занимават с консултиране, свързано с организиране на информационните системи в предприятието. Всичко това сочи, че като цяло обществеността няма достатъчно ясна представа с какво се занимават тези специалисти. Това следва да се оценява на фона на вероятно по-ясната представа, която неспециалистите имат за ролята и функциите на другите юридически специалисти – адвокати, съдии, прокурори, нотариуси и т.н. В сравнение с тях дейността на юриконсултите е по-малко публична и това е възможна причина за размитата представа, която част от обществеността има за нея. Част от респондентите вменяват на юриконсултите функции, които са контролни и административни по своя характер, макар да имат отношение към изпълняваните от тях функции.

Все пак едни от основните роли на юриконсултите в предприятията са разпознати като такива от респондентите: 77,1%, или 505 човека, са посочили консултирането и съгласуването на договорите, сключвани от предприятието, като нормална дейност, присъща на юриконсултите; 47,6%, или 312, от участвалите в изследването са посочили, че юриконсултите представляват организациите пред външни органи като НАП, НОИ, Инспекция по труда и др.

Заклучение

Ролята на юристите в организациите безспорно е значима и ключова в определени аспекти от дейността им. Същевременно общественият интерес спрямо дейността на юристите е насочен основно към адвокати, съдии, прокурори и т.н. От проведеното проучване е видно, че като цяло обществеността няма ясно изкристализирала представа за дейността на юриконсултите в предприятията и в редица случаи им приписва погрешно роля и задачи, които не са им присъщи. Това поставя под въпрос както реалистичността на очакванията спрямо юриконсултите, така и възможността за адекватна оценка на тяхната дейност – както от гледна точка на заплащане, така и от гледна точка на обществено признание и престиж.

Използвана литература:

1. Александрова, Н. (2019). Проучване на нагласите сред счетоводителите за ползване на юридически консултации. // Правото и бизнесът в съвременното общество: актуални правни предизвикателства в икономиката. Сборник с доклади, с. 175-184.

2. Иванова, М. (2020). Нови професии на пазара на труда. // Управление на човешките ресурси в ерата на дигиталните предизвикателства, с. 67-73.

3. Jackall, R. (1988). Moral Mazes: The World of Corporate Managers. // International Journal of Politics, Culture, and Society , Summer, Vol. 1, №4, pp. 598-614.

4. Kato, M. (1987). The Role of Law and Lawyers in Japan and the United States. // 1987 BYU L. Rev.

5. Kelly, M. J. (2009). Lives of Lawyers Revisited: Transformation and Resilience in the Organizations of Practice. University of Michigan Press.

6. Richard Moorhead, Steven Vaughan, C. G. (2018). In-House Lawyers' Ethics: Institutional Logics, Legal Risk and the Tournament of Influence. Bloomsbury Publishing.

7. Rosen, R. E. (2010). Lawyers in Corporate Decision-Making. Quid Pro Books.

За контакти:

Ас. д-р Недялка Александрова
Икономически университет – Варна
E-mail: alexandrova.n@ue-varna.bg

ОСОБЕНОСТИ В УПРАВЛЕНИЕТО НА ДЪРЖАВНИТЕ И ОБЩИНСКИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

*Гл. ас. д-р Милена Цветковска
Икономически университет – Варна*

FEATURES IN THE MANAGEMENT OF STATE AND MUNICIPAL ENTERPRISES

*Chief Assist. Prof. Milena Tsvetkovska, PhD
University of Economics – Varna*

Резюме: Предмет на настоящия доклад е изследване на особеностите в управлението на държавните и общинските предприятия. Изяснява се понятието за държавни и общински предприятия и се посочват спецификите на тяхното управление в сравнение с това на капиталовите търговски дружества. Правят се изводи за по-завишените изисквания към органите на посочените предприятия с оглед на техния публичен характер.

Ключови думи: управление, органи, предприятие, държава, община, търговец

Abstract: The subject of this report is a study of the peculiarities in the management of state and municipal enterprises. The concept of state and municipal enterprises is clarified and the specifics of their management compared to that of capital commercial companies are indicated. Conclusions are made about the higher requirements for the bodies of the mentioned enterprises in view of their public nature.

Key words: management, organs, enterprise, country, municipality

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.18>

Въведение

Държавата и общините нямат стопански функции и не могат да извършват търговска дейност, т.е. не могат да придобиват търговско качество. Поради тази причина се налага държавните и общинските предприятия, които осъществяват някаква икономическа дейност, да бъдат организирани под правно-организационната форма на юридически лица – търговци. За целта най-подходяща се явява формата на капиталово търговско дружество. Публичните предприятия се създа-

ват и управляват в интерес на гражданите и обществото с цел постигане на максимална стойност за обществото чрез ефективно разпределение на ресурсите. Като причините за създаването им са да се елиминират съществуващи пазарни дефекти; да се предоставят стоки или услуги от стратегическо значение или такива, свързани с националната сигурност или развитие; или да се управлява стратегическо за държавата имущество (Матеева 2020: 103).

Един от най-важните въпроси в правната уредба на търговеца е свързан с неговото управление.

Съгласно чл. 131 от Закона за лицата и семейството (ЗЛС) всяко юридическо лице придобива права и поема задължения чрез своите органи, действащи в съответствие със закона и учредителните документи. В тях са посочени съставът на органите на дружеството и техните компетенции, редът за свикване и приемане на решения от общото събрание и т. н.

Предмет на настоящия доклад е нормативната уредба относно органите на управление на държавните и общинските предприятия. Научният интерес към посочения въпрос е свързан с това, че като самостоятелни търговци тези предприятия се управляват по начин, сходен с този на капиталовите търговски дружества, като в същото време Законът за публичните предприятия (ЗПП) предвижда и някои специфики с оглед публичния им характер, което налага да се направи отграничение от общите принципи за управление на търговските дружества. Актуалността на изследването се обуславя от факта, че чрез своите органи за управление търговецът осигурява своята реализация в конкурентната пазарна среда, а оттам – и удовлетворяването на потребностите на инвеститорите в неговата дейност лица. Затова и въпросите относно начина на представляване на търговеца, решаването на конфликтите, които възникват във връзка с него, изпълнението на задълженията относно управлението и реализирането на отговорността при неизпълнението им са от първостепенно значение за успешното му участие в търговския оборот.

С приетия през 2019 г. Закон за публичните предприятия (обн. ДВ, бр. 79 от 08.10.2019 г.) законодателят се насочи към създаването на хармонизирана правна рамка, в която публичните предприятия да осъществяват своята дейност и при която правилата за корпоративно управление и оповестяване да са еднакви за всички. Със Закона се уреждат въвеждането на стандарти за доброто корпоративно упра-

вление на държавните и общинските предприятия, както и задълженията за оповестяване и прозрачност на дейността на органите им на управление.⁸⁸

На тази основа, използвайки нормативния и сравнителния методи, се правят изводи за спецификите в управлението на държавните и общинските предприятия с цел усъвършенстване на материята и постигането на по-ефективни резултати.

Изложение

1. Понятие за държавно и общинско предприятие

В законодателството липсва легално определение на понятието „публично предприятие“. То се извежда от текстовете на Търговския закон (ТЗ) и ЗПП.

Чл. 61 ТЗ предвижда, че държавното и общинското предприятие може да бъде еднолично дружество с ограничена отговорност (ЕООД) или еднолично акционерно дружество (ЕАД). Освен това държавните и общинските предприятия могат да образуват и други търговски дружества или обединения на търговски дружества.

ЗПП доразвива понятието за търговец – публично предприятие, като предвижда, че публични предприятия са търговските дружества с над 50 на сто държавно/общинско участие в капитала или в които държавата/общината имат доминиращо участие. За такива се считат и дъщерните дружества на тези предприятия, ако чрез тях държавата/общината контролира повече от 50 на сто от дяловете/акциите с право на глас. Като допълнение ЗПП предвижда, че съгласно чл. 62, ал. 3 ТЗ могат със закон да се образуват и други държавни предприятия, които не са търговски дружества, но са търговци.

Следва да се има предвид, че в отклонение от чл. 15 ТЗ, според който предприятието се схваща като обект на правото, съвкупност от права, задължения и фактически отношения, тук то се разглежда като субект на правото (Герджиков 2021: 433). Търговецът-публично предприятие е нов правен субект, юридическо лице, различно от субекта, който го създава.

⁸⁸ Георгиева, П. Какво е случва с управлението на публичните предприятия? (<https://ime.bg/bg/articles/kakvo-se-sluva-s-upravlението-na-publinitе-predpriyatия/#ixzz7kCVN7h6O>).

2. Управление на държавните и общинските предприятия

Правната уредба на управлението на държавните и общинските предприятия се съдържа в ТЗ, ЗПП, както и в Правилника за прилагане на закона за публичните предприятия (ППЗПП // ДВ, бр. 40, 05.05.2020г.).

Доколкото органвата структура на публичните предприятия съвпада с тази на ООД и АД, по отношение на общите правила се прилагат разпоредбите на ТЗ. Във връзка с особеностите на правния субект – учредител на тези дружества, специфичните правила относно органите за управление и техните правомощия се посочват в ЗПП и в ППЗПП.

Съгласно чл. 13 ЗПП Министерският съвет упражнява правата на държавата в публичните предприятия. Той може да делегира тези права на министрите съобразно отрасловата им компетентност и/или на Агенцията за публичните предприятия и контрол. Именно този орган, упражняващ правата на държавата, взема решенията от компетентността на общото събрание на съдружниците/акционерите в едноличните публични предприятия. В дружествата, в които държавата не е едноличен собственик на капитала, той упражнява правата на съдружник/акционер в публичните предприятия. В случай че публичното предприятие участва в друго дружество, правата му като съдружник/акционер или едноличен собственик се упражняват от лицето, което има право да го представлява, или от изрично упълномощено от него лице (чл. 15, ал. 1 и 2 ТЗ), като същите участват в събранията на съдружниците/акционерите, представляват в тях държавните дялове/акции и гласуват на базата на броя на притежаните от държавата дялове/акции. Органът, упражняващ правата на държавата, няма право да се намесва в управлението или в текущата оперативна дейност на публичното предприятие. Той е длъжен да спазва правата му по отношение на упражняването на всички права на собственост в съответните дъщерни дружества.

Органи на управление на публичните предприятия са едноличният собственик на капитала в ЕООД и ЕАД, съответно общото събрание на съдружниците/акционерите в публичните предприятия с държавно участие и управителят (управителите) и контролорът в дружествата с ограничена отговорност с държавно участие, и съветът

на директорите (при едностепенна система) или надзорният и управителният съвет (при двустепенна система) при акционерни дружества с държавно участие.

Едноличният собственик на капитала не може да има функциите на оперативен орган, т.е. при ЕООД той не може да бъде управител, а при АД – член на съвет на директорите, на надзорен или на управителен съвет.

Компетентността на едноличния собственик на капитала в голяма степен съвпада с тази на общото събрание в ООД и АД, като с оглед защитата на държавните интереси в някои отношения тя е разширена:

- взема решения за придобиване или разпореждане с дялове или акции – собственост на дружеството, в други дружества, както и за придобиване или разпореждане с дълготрайни финансови активи на дружеството в чужбина;

- дава разрешение за кредитиране на трети лица и за даване на обезпечения в полза на трети лица; за сключване на съдебна или извънсъдебна спогодба, с която се признават задължения или се опрощава дълг;

- дава разрешение за разпоредителни сделки с дълготрайни активи, за наем на недвижими имоти с балансова стойност, която надхвърля 5 на сто от общата балансова стойност на дълготрайните активи.

Разширена е компетентността и на общото събрание на съдружниците в публичните предприятия – ООД. ЗПП в чл. 25 посочва въпросите, по които то може да взема решения, освен тези, предоставени в ТЗ, като например решения за:

- одобряване на бизнес програмата;

- придобиване или разпореждане с дялове или акции – собственост на дружеството, в други дружества;

- сключване на съдебна или извънсъдебна спогодба, с която се признават задължения или се опрощава дълг;

- разпоредителни сделки с дълготрайни активи и сделки за отдаване под наем на недвижими имоти с балансова стойност, която надхвърля 5 на сто от общата балансова стойност на дълготрайните активи;

- учредяване на ипотека и залог на дълготрайни активи на дружеството;

- други въпроси, предоставени в негова компетентност от законодателството и от дружествения договор или учредителния акт.

За общото събрание в публичните предприятия – АД, ЗПП (чл. 26) посочва, че то взема решения за:

- одобряване на бизнес програмата;
- придобиване или разпореждане с дялове или акции – собственост на дружеството, в други дружества;
- други въпроси, предоставени в негова компетентност от законодателството и от устава или учредителния акт.

Относно оперативните органи на управление са предвидени редица правила относно лицата, които могат да участват в тях. Управител и контролор при ООД, както и член на съвет при АД могат да бъдат само физически лица. За АД се допуска ако уставът го предвижда член на орган на дружеството да е и юридическо лице.

Управител или член на колективен орган за управление и контрол на публично предприятие може да бъде български гражданин или гражданин на Европейския съюз, на държава – страна по Споразумението за Европейското икономическо пространство, или на Конфедерация Швейцария. Към управителите и членовете на колективните управителни органи се поставят редица изисквания, като например да имат завършено висше образование и най-малко 5 години професионален опит; да не са поставени под запрещение; да не са осъждани за умишлено престъпление от общ характер; да не са обявени в несъстоятелност като едноличен търговец или неограничено отговорен съдружник в търговско дружество, обявено в несъстоятелност, ако са останали неудовлетворени кредитори и др. Предвидени са и ограничения, свързани с това, че членовете на управителните органи не могат от свое или от чуждо име да извършват търговски сделки; да са съдружници в събирателни, командитни дружества и в дружества с ограничена отговорност; да заемат длъжност в ръководни органи на други дружества и др.

По отношение на състава на съветите на директорите и на надзорните съвети ЗПП (чл. 22) предвижда, че той се състои от най-малко петима членове, като в него трябва да са включени независими членове, които да са не по-малко от една трета, но не повече от една втора от състава. Представителите на държавата в органите за управление не се считат за независими членове. Независимите членове не могат да бъдат:

- служители или съдружници/акционери в публичното предприятие;
- лица, които лично или чрез свързани лица имат търговски отношения с публичното предприятие;
- еднолични търговци, съдружници/акционери в търговско дружество, което има същия или сходен предмет на дейност като публичното дружество;
- свързани лица с друг член на управителен или контролен орган на публичното предприятие.

По отношение на състава на членовете на управителните съвети в АД с двустепенна структура е предвидено, че те се състоят от членове, които са независими от държавата/общината.

Членовете на органите за управление и контрол се избират и назначават след провеждане на конкурс въз основа на определени от органа, упражняващ правата на държавата, критерии за подбор.

След провеждане на конкурса с членовете на управителните органи се сключва договор за управление и контрол в съответствие с разпоредбите на ТЗ или специалния закон, с който е създадено предприятието. Договорите за управление и за контрол в публичните предприятия се сключват за срок от 3 до 5 години. В тях се определят правата и задълженията на страните, размерът на възнаграждението им, отговорността им при прекратяване на договора, основанията за прекратяването на договора, както и други условия, свързани с гаранцията за управление, която дават членовете на управителните органи, както и взаимоотношенията между страните в периода от прекратяване на договора до заличаване на името на освободения член на орган за управление или контрол в Търговския регистър.

Правомощията на оперативните органи на управление не са изрично посочени в закона, като е предвидено, че те решават всички въпроси, свързани с управлението на публичното предприятие, които не са предоставени в компетентност на общото събрание съгласно правомощията им, уредени в учредителния акт, дружествения договор или устава на публичното предприятие (чл.2 7 ЗПП).

Специални правила има за правомощията на съвета на директорите в публичните предприятия – акционерни дружества, според които някои от решенията му влизат в сила след одобрението от общото събрание на акционерите, като например за: разпоредителни сделки с дълготрайни активи, за учредяване на вещни права и отдаване под

наем на недвижими имоти, стойността на които надхвърля по-ниската стойност от 500 хил. лв., или 5 на сто от балансовата стойност на дълготрайните активи; получаване на заеми или кредити, предоставяне на заеми, предоставяне на гаранции и др. (Бъчварова, Владова-Иванова, Цветковска 2022: 65-72).

Заклучение

Политиката за участието на държавата в публичните предприятия има за цел да приведе националното ни законодателство в съответствие със стандартите, заложи в Насоките на ОИСР за корпоративно управление на държавните предприятия. Извършената с приетия през 2019 г. ЗПП реформа има за цел да отговори на предизвикателствата, свързани с функционирането и управлението на публичните предприятия, които работят в конкурентна и все по-променяща се среда, което поставя изискването за ясна и открита политика на собственост. Основното предизвикателство при изготвяне на политиката за участие на държавата в публичните предприятия е осигуряването на тяхното добро корпоративно управление с оглед повишаване ефективността на дейността им, а от тук и постигане на възможно най-добър икономически и обществен резултат. Държавата като едноличен собственик на капитала в тях възлага на Министерския съвет стопанисването на държавното имущество, а той от своя страна може да делегира своите правомощия на отделни министри. В резултат на това се постига децентрализация в ръководенето на държавните публични предприятия. Правата на държавата в публичните предприятия (съгласно чл. 11 от ППЗПП (се упражняват професионално и предвидимо при съобразяване с общоприетите принципи за корпоративно управление и при стриктно разделяне на функциите на собственик от другите функции, изпълнявани от държавата при формирането на политики и създаването на регулации. Законът за публичните предприятия и Правилникът за неговото прилагане създават правната рамка за подобряването на корпоративното управление, като в максимална степен се цели ролята на собственик на държавата да е ясно отделена от другите ѝ функции⁸⁹.

⁸⁹ Политика за участието на държавата в публичните предприятия (<https://www.appk.government.bg/upload/5421/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0+2022.pdf>).

Използвана литература:

1. Бъчварова, М., Владова-Иванова. В., Цветковска. М. (2022). Търговско право. Варна: Наука и икономика.

(Bachvarova, M., Vladova-Ivanova. V., Tsvetkovska. M. (2022). Targovsko pravo. Varna: Nauka i ikonomika)

2. Георгиева, П. Какво се случва с управлението на публичните предприятия? (<https://ime.bg/bg/articles/kakvo-se-sluva-s-upravlението-na-publinite-predpriyatiya/#ixzz7kCVN7h6O>, 10.10.2022).

(Georgieva, P. Kakvo se sluchva s upravlenieto na publichните predpriyatiya? (<https://ime.bg/bg/articles/kakvo-se-sluva-s-upravlението-na-publinite-predpriyatiya/#ixzz7kCVN7h6O2>, 10.10.2022)

3. Герджиков. О. (2021). Учебник по търговско право. Част първа. Търговци. София: Труд и право.

(Gerdzhikov. O. (2021). Sofiya: Trud i pravo)

4. Матеева. Ж. (2020). The New Legal Framework for Public Enterprises. // Известия на съюза на учените – Варна, серия Икономически науки, т. 9, №2, с.103.

(Mateeva. Zh. (2020). The New Legal Framework for Public Enterprises. // Izvestiya na sayuza na uchenite – Varna, seriya Ikonomicheski nauki, t. 9, №2, s.103)

5. Политика за участието на държавата в публичните предприятия (<https://www.appk.government.bg/upload/5421/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0+2022.pdf>, 25.09.2022).

(Politika za uchastieto na darzhavata v publichните predpriyatiya <https://www.appk.government.bg/upload/5421/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0+2022.pdf>, 25.09.2022).

За контакти:

Гл.ас. д-р Милена Цветковска
Икономически университет – Варна
E-mail: tsvetkovska@ue-varna.bg

ПРАВЕН СТАТУТ НА ЕВРОПЕЙСКОТО ОБЕДИНЕНИЕ ПО ИКОНОМИЧЕСКИ ИНТЕРЕСИ

*Гл. ас. д-р Милена Цветковска
Икономически университет – Варна*

LEGAL STATUS OF THE EUROPEAN UNION OF ECONOMIC INTERESTS

*Chief Assist. Prof. Milena Tsvetkovska, PhD
University of Economics – Varna*

Резюме: Предмет на настоящия доклад е изследване на правната уредба на Европейското обединение по икономически интереси, предвидена в Регламент (ЕИО) №2137/85 на Съвета от 25.07.1985 г. (ОJ, L 199, 31.07.1985, р. 1) с оглед изясняване на неговия правен статут. Правят се изводи за наличието на предпоставки и за обективната необходимост от признаването му като самостоятелно юридическо лице в отделните държави членки, каквато идея е заложена и в самия Регламент.

Ключови думи: юридическо лице, правосубектност, обединение, дружествено право

Abstract: The subject of this report is a study of the legal framework of the European Union on economic interests, provided for in Regulation (EEC) No. 2137/85 of the Council of 25.07.1985 (OJ, L 199, 31.07.1985, p. 1), with in order to clarify its legal status. Conclusions are made about the existence of prerequisites and the objective necessity of its recognition as an independent legal entity in the individual member states, which is the idea behind the Regulation itself.

Key words: legal entity, legal personality, unification, company law

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.19>

Въведение

Развитието на търговските отношения и техния трансграничен характер обуславят необходимостта от учредяване на наднационални предприятия, в които дейността да се извършва от самостоятелни правни субекти от отделните държави членки. Създаването на наднационални предприятия е единият от аспектите на процеса на

европеизация (Бъчварова 2015: 400). Чрез учредяването на тези европейски предприятия се улеснява дейността на търговски дружества, регистрирани в различни държави. Така се стига до създаването на нови дружествени форми на общностното право, чрез които се цели да се избегне стремежът към регистрация в държавата с най-либерален режим и да се осигури еднакво ниво на правна защита, както и да се хармонизират различията в търговскоправната уредба в отделните държави. Посредством създаването на европейските предприятия отпада необходимостта да се преобразуват вече съществуващите национални дружества, да се премества седалището им или да се регистрират дъщерни дружества на територията на друга държава членка.

Към момента са познати три форми на стопанско сдружаване на територията на Европейския съюз:

- Европейско обединение по икономически интереси (ЕОИИ);
- Европейско дружество (Societas Europea – SE);
- Европейско кооперативно дружество (SCE).

Правната уредба на тези дружествени форми се обозначава като европейско дружествено право. Предпоставка за функционирането на общия европейски пазар е хармонизацията на уредбата на търговските дружества в европейски мащаб. Един от елементите на установяване на този общ пазар е свободата на установяване на мястото за търговска дейност. Задачата на европейското дружествено право е да бъде изградена обща правна рамка чрез вторичното право посредством директивите и регламентите на Европейския съюз (Герджиков 2021: 498).

Предмет на настоящия доклад е правната уредба на Европейското обединение по икономически интереси съгласно Регламент (ЕИО) №2137/85 на Съвета от 25.07.1985 г. (ОJ, L 199, 31.07. 1985, р. 1) с цел изясняване на неговата правосубектност в отделните държави членки. Актуалността на темата се определя от факта, че ЕОИИ е специфична правна форма с наднационален характер, която тепърва ще навлиза и ще се развива у нас. Доколкото Регламентът оставя свобода на държавите членки по отношение на персонификацията на обединението се правят изводи за необходимостта от унификация на този въпрос с цел уеднаквяване на правната уредба в различните държави.

Изложение

Правната уредба на ЕОИИ се съдържа в Регламент (ЕИО) №2137/85 на Съвета от 25.07.1985 г. (ОJ, L 199, 31.07. 1985, р. 1) – това е акт на вторичното европейско право с пряко приложение в съответствие с чл. 249, ал. 2 ДЕО. Регламентът е в сила от 3.08.1985 г. и се прилага от 1.07.1989 г. с изключение на чл. 39, 41 и 42, които се прилагат от 3.08.1985 г. (чл. 43 Регламента). За ЕОИИ със седалище в България националните разпоредби, които допълват Регламента, се съдържат в: Търговския закон (чл. 280а-280б и др.), както и в Закона за търговския регистър (чл. 31а-31е и др.).

Европейското обединение по икономически интереси (ЕОИИ) е особена правна форма. Нейната цел е да улесни стопанската дейност на своите членове. Извличането на печалба не е пряк приоритет. Дейността на ЕОИИ е свързана със стопанската дейност на неговите членове и може само да я подпомага.

Относно правосубектността на ЕОИИ Регламентът предоставя на държавите да определят дали обединенията, вписани в техните регистри, имат качеството юридическо лице. Маркар и изрично да не е посочено в Регламента, обединението притежава редица белези, които го доближават до юридическите лица. От момента на регистрацията си то придобива способността да да бъде носител на всякакви права и задължения и да сключва договори. Чл. 280а, ал. 1 ТЗ изрично обявява, че ЕОИИ е юридическо лице, което възниква от момента на вписване в търговския регистър. ЕОИИ се доближава като организационна форма до персоналните търговски дружества. Отговорността на неговите членове е неограничена и солидарна (чл. 24, ал. 1 Регламента), а решението за приемането на нов член в обединението, както и за прехвърляне на дялово участие се взема единодушно от членовете му (чл. 22, ал. 1 и чл. 26, ал. 1 Регламента). За действията, извършени преди регистрацията на обединението от негово име учредители (физически лица или дружества) отговарят за задълженията солидарно и неограничено⁹⁰.

Към момента няма общ търговски регистър на целия Европейски съюз, поради което ЕОИИ се вписва в публичния регистър на съответната държава членка.

⁹⁰ Регламент (ЕИО) №2137/85 на Съвета от 25.07.1985 г. (OJ, L 199, 31.07. 1985, р. 1 (eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/ALL/?uri=CELEX:31985R2137)).

Учредител/и на ЕОИИ, регистрирано в България, могат да бъдат физически или юридически лица, извършващи стопанска дейност, чието седалище или място на основна дейност се намират в две различни държави членки (чл. 4 Регламента).

ЕОИИ се състои от поне две лица (физически или юридически), регистрирани или извършващи основната си стопанска дейност и в две различни държави членки (чл. 4 Регламента).

Членственото правоотношение в ЕОИИ възниква по два начина – при учредяване на ЕОИИ (чл. 4 Регламента) или чрез придобиване на участие при прехвърляне на дял или наследяване на починал член (чл. 22, ал. 1 и чл. 28, ал. 2 Регламента). Встъпилият нов член отговаря за всички права и задължения на обединението към момента на встъпването, включително произтичащи от дейността преди приемането му. Той може да бъде освободен от отговорност за задължения преди приемането му само ако това е предвидено в учредителния договор на обединението или в акта за приемането му за член. Това освобождаване може да се противопостави на третите лица само ако е обнародвано в съответствие с изискването на чл. 8 Регламента.

Правата на членовете на ЕОИИ са имуществени, неимуществени и контролни. Имуствените права са право на част от печалбата, право на ликвидационна квота. Неимуществените права са свързани с участието в общото събрание. Контролните права се изразяват в правото на информация.

Задълженията на членовете на ЕОИИ също са имуществени (за вноски и лихви) и неимуществени задължения (за участие в управлението).

Учредяването на обединението се състои от два елемента: 1. учредителен договор и 2. вписване на учреденото обединение.

Учредителният договор се съставя в писмена форма. Минимално необходимото съдържание на договора включва основните индивидуализиращи белези на обединението:

- наименование – в него задължително трябва да присъстват думите „Европейско обединение по икономически интереси”, или съкратено ЕОИИ;

- седалище, което се намира на територията на Общността. То може да е или там: 1. където се намира главното управление на обединението, или 2. където се намира главното управление на един от членовете на обединението (чл. 12 Регламента);

- предмет на дейност;
- данни, индивидуализиращи неговите участници;
- срок, ако се учредява за определен срок.

Седалището на ЕОИИ може да се намира само в Общността и то може да бъде премествано само в границите на Общността (чл. 12 и 13 Регламента).

ЕОИИ със седалище в България, както и поделенията в България на ЕОИИ със седалище в друга европейска държава се вписват в общия търговски регистър (чл. 31а, ал. 1, т. 1 ЗТР). За вписването се прилагат общите правила за търговска регистрация. Към заявлението за регистрация се представя и учредителен договор. За ЕОИИ със седалище в България вписването има конститутивно действие. Регламентът допуска седалището на ЕОИИ да бъде променено, като това може да се извърши без или със промяна на приложимото право, в зависимост при преместване на седалището на ЕОИИ, регистрирано в България, чл. 280а, ал. 4 ТЗ въвежда забрана преместването на седалището, ако обединението притежава земя в Република България⁹¹.

Относно недействителността на учреденото ЕОИИ със седалище в България се прилага чл. 280а ТЗ, което препраща към общите правила за недействителност на учреденото дружество по чл. 70 ТЗ. След обявяването на недействителността по съдебен ред се провежда ликвидация на обединението.

Като самостоятелен правен субект ЕОИИ има свое управление, осъществявано от членовете, които действат колективно, и управител/и, като в учредителния договор на обединението могат да бъдат предвидени други органи и определени техните правомощия (чл. 16 от Регламента)

Членовете на обединението могат да вземат всички решения за осъществяване на предмета му на дейност. Всеки член има един глас – учредителният договор може да предостави на някой от членовете повече от един глас, но никой от членовете не може да притежава мнозинство от гласовете.

⁹¹ Кузманова, Я. (2008). Особенности на Европейското обединение по икономически интереси, регистрирано в България. // Български законник, №6 (<http://ezines.zakonnik.net/2009/viewzine/index.php?va=1&id=1764&hlkw=%22%ED%E0%F1%EB%E5%E4%FF%E2%E0%ED%E5%22+%22%ED%E0%F1%EB%E5%E4%FF%E2%E0%ED%E5%22>).

Най-важните решения се вземат с единодушие, а останалите могат да бъдат приемани с кворум и съответно мнозинство, ако учредителният договор предвижда това.

Управител/и на обединението е едно или повече физически лица, назначени с учредителния договор или по решение на членовете. Държавата членка по седалището на ЕОИИ може да предвиди, че управители могат да бъдат и юридически лица. Условието за назначаване и освобождаване на управителите се уреждат в учредителния договор или по единодушно решение на членовете. Управителят/ите представляват обединението пред третите лица.

Прекратяване на членственото правоотношение се извършва на следните основания:

- прехвърляне на дялово участие;
- напускане;
- изключване – при грубо неизпълнение на задълженията си или ако създава заплаха от сериозни сътресения в дейността на обединението, както и по други причини съгласно учредителния договор. Изключването се извършва по съдебен ред въз основа на молба от мнозинството от членовете на обединението освен ако учредителният договор предвижда друго. Компетентен е съдът на държавата членка по седалището на обединението;

- смърт на член – физическо лице – в тези случаи в обединението може да встъпи наследник или друго лице при условията на учредителния договор или при липса на подобни разпоредби в договора – само с единодушно съгласие на останалите членове;

- членът вече не отговаря на условията по чл. 4, ал. 1 Регламента;
- при ликвидация, неплатежоспособност или обявяване в несъстоятелност на отделен член – ако това предвижда приложимото право на държавата членка. За ЕОИИ със седалище в България – ако член на обединението е в ликвидация или бъде обявен в несъстоятелност, неговото участие в обединението се прекратява от ликвидатора, съответно от синдика (чл. 280б, ал. 3 ТЗ).

Прекратяване на ЕОИИ се осъществява на основанията, предвидени в Регламента:

По решение на членовете – доброволно или задължително:

- доброволно – решението се взема с единодушие (ал. 1);
- задължително – при изтичане на срока или постигане целите на обединението (ал. 2);

- при изгубване на наднационалния характер на обединението (ал. 3).

По решение на съда поради нарушаване на императивни разпоредби на общностното право (ал. 1).

В тези случаи съдът постановява своето решение по молба на всяко заинтересувано лице или компетентен орган освен ако недостатъците могат да бъдат и са отстранени, преди съдът да е постановил решение по същество.

По искане на някой член поради важни причини или ако обединението действа в противоречие с обществения интерес на държавата членка.

За ЕОИИ със седалище в България компетентен да постанови решение за прекратяването е окръжният съд по седалището на обединението, а в случаите по чл. 32, ал. 3 Регламента обединението може да бъде прекратено и по иск на прокурора, ако то нарушава обществения ред на Република България (чл. 280б, ал. 1 ТЗ).

При прекратяване на обединението се извършва ликвидация според изискванията на националното право на държавата членка. За ЕОИИ със седалище в България ще се прилагат общите разпоредби на част II, дял III, гл. XVII ТЗ.

Изяснявайки всички тези елементи от правната уредба на ЕОИИ, съдържащо се в Регламента, може да се направи извод, че тенденцията е то да бъде признато като самостоятелен правен субект.

Заклучение

Хармоничното развитие на стопанската дейност и непрекъснатият и балансиран ръст в Европейския съюз зависят от създаването и правилното функциониране на общ пазар с условия, аналогични на тези в един национален пазар. За да бъде изграден този единен пазар и да се укрепи неговото единство за отделните правни единици, трябва да бъде създадена правна уредба, която улеснява приспособяването на дейността им към икономическите условия на Общността. За тази цел е нужно те да могат да осъществяват ефективно трансгранично сътрудничество. Подходящ правен инструмент за това се явява Европейското обединение по икономически интереси. Възможността на обединението да се приспособява към икономическите условия трябва да бъде гарантирана чрез голяма свобода на неговите членове

в договорните им отношения и във вътрешната му организация. От една страна, Регламентът признава, че въпросите, свързани със статуса или дееспособността на физическите лица и правосубектността на юридическите лица, се регулират от националното право. От друга страна обаче в него се подчертава, че за да може обединението да постигне целта си, то трябва да има качеството юридическо лице, като има предвид, че в отношенията с трети лица то ще бъде представявано от орган, който е юридически отделен от членовете му. С оглед на това може да се направи извод, че нашият ТЗ, признавайки ЕОИИ за самостоятелно юридическо лице, изцяло кореспондира с идеите, заложен в Регламента. Би могло да се направи предложение, с цел еднаквото третиране на обединението във всички държави членки, всяка една от тях да възприеме този поход.

Използвана литература:

1. Бъчварова, М. (2015). Съвременни тенденции в развитието на правната уредба на търговските отношения. Варна: Наука и икономика, с. 400.

(Bachvarova, M. (2015). Savremenni tendentsii v razvitiето na pravната uredba na targovskite otnosheniya. Varna: Nauka i ikonomika, s. 400)

2. Бъчварова, М., Владова-Иванова. В., Цветковска. М. (2022). Търговско право. Варна: Наука и икономика.

(Bachvarova, M., Vladova-Ivanova. V., Tsvetkovska. M. (2022). Targovsko pravo. Varna: Nauka i ikonomika)

3. Герджиков. О. (2021). София: Труд и право. Учебник по търговско право. Част първа. Търговци.

(Gerdzhikov. O. (2021). Sofiya: Trud i pravo)

4. Кузманова, Я. (2008). Особенности на Европейското обединение по икономически интереси, регистрирано в България. // Български законник, №6 (<http://ezines.zakonnik.net/2009/viewzine/index.php?va=1&id=1764&hlkw=%22%ED%E0%F1%EB%E5%E4%FF%E2%E0%ED%E5%22+%22%ED%E0%F1%EB%E5%E4%FF%E2%E0%ED%E5%22>).

(Kuzmanova, Ya. (2008). Osobenosti na Evropeyskoto obединenie po iкономически интереси, registrirano v Balgariya. // Balgarski zakonnik, №6 (<http://ezines.zakonnik.net/2009/viewzine/index.php?va=1&id=1764>

&hlkw=%22%ED%E0%F1%EB%E5%E4%FF%E2%E0%ED%E5%22
+%22%ED%E0%F1%EB%E5%E4%FF%E2%E0%ED%E5%22).

5. Регламент (ЕИО) №2137/85 на Съвета от 25.07.1985 г.
(OJ, L 199, 31.07. 1985, p. 1 (eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/ALL/?uri=CELEX:31985R2137, 29.09.2022)).

(Reglament (EIO(№ 2137/85 na Saveta ot 25.07.1985 g.
(OJ, L 199, 31.07. 1985, p. 1 (eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/ALL/?uri=CELEX:31985R2137, 29.09.2022)

За контакти:

Гл.ас. д-р Милена Цветковска
Икономически университет – Варна
E-mail: tsvetkovska@ue-varna.bg

**ЗА ПОНЯТИЕТО „ПРЕДПРИЕМАЧ“ – ПРАВНИ АСПЕКТИ
В КОНТЕКСТА НА ДИРЕКТИВА (ЕС) 2019/1023
И НА ПРЕДЛАГАНИТЕ ПРОМЕНИ
В ТЪРГОВСКИЯ ЗАКОН**

*Гл. ас. д-р Виолета Владова-Иванова
Икономически университет – Варна*

**ON THE CONCEPT OF ENTREPRENEUR –
LEGAL ASPECTS
IN THE CONTEXT OF DIRECTIVE (EU) 2019/1023
AND THE PROPOSED
CHANGES IN THE COMMERCE ACT**

*Chief Assist. Prof. Violeta Vladova-Ivanova, PhD
University of Economics – Varna*

Резюме: През 2022 г. в Народното събрание на Република България е внесен Законопроект за изменение и допълнение на Търговския закон, в който се предвиждат сериозни промени в материята на несъстоятелността и стабилизацията. Настоящият доклад си поставя за цел да разгледа част от предложените промени – тези, които се отнасят до въвеждане на понятието „предприемач“ в ТЗ и неговото легално дефиниране. На основа на извършения анализ се правят обосновани изводи и предложения.

Ключови думи: предприемач, легално определение, несъстоятелност на предприемача

Abstract: In 2022, a draft law was submitted in the National Assembly of Republic of Bulgaria for amendment and addition of the Commerce Act, which plans serious changes in the matter of bankruptcy and stabilization. The purpose of this article is to examine some of the proposed changes - those that refer to the introduction of the term entrepreneur in the Commerce Act and its legal definition. Reasonable conclusions and proposals are made on the basis of the performed analysis.

Key words: entrepreneur, legal definition, bankruptcy of the entrepreneur

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.20>

Въведение

България е изправена пред необходимостта да завърши реформата в нормативната уредба на несъстоятелността, в която все още „липсват важни законодателни елементи“⁹². Следва да се предприемат мерки в изпълнение на дадените на Република България препоръки и за преодоляване на слабостите в правната регламентация, като промените в националната рамка следва да бъдат съобразени и със съответните актове на Европейския съюз. Именно с такава идея и насока е внесеният в Народното събрание Законопроект за изменение и допълнение на Търговския закон (Законопроект за изм. и доп. на ТЗ)⁹³, който предвижда важни промени в материята на несъстоятелността с оглед цялостно подобряване на ефективността на рамката за несъстоятелност и стабилизация в България.

Едно от съществените въведения, което се цели, е промяната на парадигмата по отношение на възможността да се открива производство по несъстоятелност за физически лица, които са в неплатежоспособност, но не са търговци. Действащото българско законодателство към този момент не предвижда такава възможност, което предизвиква редица социални и икономически проблеми. Това е причината да се предлага правна уредба, която да запълни празнотата и която не само е в съответствие с Директива (ЕС) 2019/1023⁹⁴, но и като цяло е в съответствие с утвърдената в Европейския съюз „тенденция за създаване на минимални стандарти за сигурност на правата на гражданите от страните членки и гарантиране на инвестициите“ (Цветковска, М. 2021: 155). Промяната се търси чрез:

⁹² Проблемът е очертан в Доклад за България за 2019 г. на Европейската комисия, включващ задълбочен преглед относно предотвратяването и коригирането на макроикономическите дисбаланси, с. 20, 24, 27 (https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/2019-european-semester-country-report-bulgaria_bg.pdf, 10.10.2022).

⁹³ Законопроект за изменение и допълнение на Търговския закон (<https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/164302> и <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/164373>).

⁹⁴ Директива (ЕС) 2019/1023 на Европейския парламент и на Съвета от 20 юни 2019 година за рамките за превантивно реструктуриране, за опрощаването на задължения и забраната за осъществяване на дейности, за мерките за повишаване на ефективността на производствата по реструктуриране, несъстоятелност и опрощаване на задължения и за изменение на Директива (ЕС) 2017/1132 (Директива за реструктурирането и несъстоятелността) (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:32019L1023>).

- предложение за допълнение на ТЗ⁹⁵ с нова правна уредба относно несъстоятелност на предприемача, производство по опрощаване на задълженията му, както и производство по стабилизация на предприемача;
- предложение за приемане на нов Закон за несъстоятелност на физическите лица⁹⁶, с който да се уредят условията и реда за погасяване на задължения след откриване на производство по несъстоятелност на физически лица – неплатежоспособни добросъвестни длъжници, които не са търговци или предприемачи (т.е. не упражняват търговска дейност, стопанска дейност, занаят или свободна професия).

Целта на настоящия доклад е да разгледа част от предлаганите промени – тези, които се отнасят до въвеждане на понятието „предприемач“ в ТЗ и неговото легално дефиниране. За постигането на тази цел авторът си поставя **следните задачи**: а) да разгледа понятието „предприемач“ в контекста на Законопроекта за изм. и доп. на ТЗ и на относими актове на Европейския съюз – основно Директива (ЕС) 2019/1023; б) на основа на извършения анализ да се направят обосновани изводи и предложения.

Актуалността на темата се обуславя от необходимостта да се създаде съвременна, синхронизирана с европейските стандарти и главно ефективна и работеща регламентация на превантивно реструктуриране на жизнеспособните предприятия с финансови затруднения. Това включва и създаване на възможност за предприемачи – физически лица, които нямат качеството търговец, да искат образуване на производство по реструктуриране на дейността си, производство по несъстоятелност и производство за опрощаване на техните задължения.

Изложение

1. Накратко за необходимостта от законодателна промяна

Българският законодател подхожда консервативно към уредбата на несъстоятелността от гледна точка на субектите, спрямо кои-

⁹⁵ Законопроект за изменение и допълнение на Търговския закон с вносител МС (<https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/164302> и <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/164373>).

⁹⁶ Предложен за обществено обсъждане Проект на Закон за несъстоятелността на физическите лица (<https://strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=7152>).

то тази уредба се прилага. Действащият ТЗ предвижда възможност производството по несъстоятелност да се прилага само за търговци, като от това положение има само три изключения, регламентирани в разпоредбите на чл. 609, чл. 610 и чл. 611 от ТЗ, отнасящи се до откриване на производство по несъстоятелност при скрито съучастие, при починал или заличен едноличен търговец, при неограничено отговорен съдружник (Тянкова, Я. 2010: 16)⁹⁷.

Новите реалности правят този по-консервативен подход остарял, от една страна, предвид постановките на редица европейски актове, а от друга страна, предвид назрялата обществена необходимост от промяна.

Първо, в Европа е налице цялостен процес за хармонизация на страните членки, насочен към осигуряване на правни регламенти за защита на добросъвестните предприемачи (Бъчварова, М. 2019: 256). Още през 2014 г. Европейската комисия излиза с препоръка за нов подход към фалита и несъстоятелността на предприятията. Тя представя набор от общи принципи по отношение на националните производства по несъстоятелност, като целта е жизнеспособните предприятия да бъдат насърчавани да се реструктурират на ранен етап, за да се избегне тяхната несъстоятелност. Така в областта се приемат редица актове, като например Регламент (ЕС) 2015/848 на Европейския парламент и на Съвета, насочен към трансграничните производства по несъстоятелност, Директива (ЕС) 2017/1132 за реструктурирането и несъстоятелността, Директива (ЕС) 2019/1023 за рамките за превантивно реструктуриране, за опрощаването на задължения и забраната за осъществяване на дейност, за мерките за повишаване на ефективността на производствата по реструктуриране, несъстоятелност и опрощаване на задължения и за изменение на Директива (ЕС) 2017/1132.

Видно от първото съображение на Директива (ЕС) 2019/1023, тя цели да се подпомогне доброто функциониране на вътрешния пазар и да се премахнат пречките пред свободното движение на капитали и свободата на установяване, произтичащи от разлики между националните законодателства и производствата по превантивно реструк-

⁹⁷ В монографията: Несъстоятелност на лица – нетърговци, авторът Я. Тянкова подробно разглежда и анализира хипотезите, които са изключение от принципа за откриване на производство по несъстоятелност само спрямо лице, което е търговец (вж. с. 101-238).

туриране, несъстоятелност, опрощаване на задължения и забрана за осъществяване на дейност. За премахването на пречките следва да се гарантира, че:

- жизнеспособните предприятия и предприемачи с финансови затруднения разполагат с достъп до ефективни национални рамки за превантивно реструктуриране, които им позволяват да продължат да осъществяват дейност;

- почетените несъстоятелни или свръхзадължнели предприемачи могат да се възползват от пълно опрощаване на задълженията след разумен срок, като по този начин им се даде втори шанс, и

- ефективността на производствата по реструктуриране, несъстоятелност и опрощаване на задължения се подобрява, по-специално чрез скъсяване на тяхната продължителност.

Следва да се отбележи, че нашата страна изостава от общите тенденции в областта на несъстоятелността, тъй като сме „запазили напълно непроменен принципа за търговската несъстоятелност (в тесния смисъл на думата), свеждайки го до ограничен кръг лица, притежаващи търговско качество“ (Тянкова, Я. 2010: 244).

На второ място, следва да се има предвид обществената необходимост от нов подход. Липсата на правна рамка за несъстоятелност на предприемачите – нетърговци, у нас, чрез която да се осигури спасяването на жизнеспособните длъжници води до негативни социални и икономически последици. Могат да се обобщят следните основни проблеми:

- Когато предприемачите – нетърговци, имат финансови затруднения във връзка с дейността си, обикновено се налага да я спрат или прекратят поради невъзможност да погасят съществуващите си задължения.

- Те не разполагат с възможността да искат образуване на производство по реструктуриране на дейността си, производство по несъстоятелност и производство за опрощаване на техните задължения.

- Водените срещу тях от различни кредитори множество съдебни и индивидуални изпълнителни производства затрудняват и възможността за постигане на общо споразумение с кредиторите за едновременно и справедливо удовлетворяване на вземанията.

Следователно, предвид изложеното, можем да направим извод, че промяната в нашето законодателство – в посока към разширяване на кръга от лица, спрямо които може да се открие производство по

несъстоятелност, както и да се приложат производства по стабилизация и по опрощаване на задълженията – е наложителна, с оглед на правна и икономическа сигурност на лицата.

2. Понятието „предприемач“

Понятието „предприемач“ има френски произход и в основата му е френският глагол *entreprendre*, който означава „да предприема“. Концепцията за предприемача като субект, който организира начинание, възползвайки се от дадена възможност да реализира добра идея на пазара и поема риска от тази дейност, съществува много отдавна, но се счита, че „дефинирането на понятието „предприемач“ и неговото въвеждане в терминологичната система на икономическата теория“ (Терзиев, В., Николова, Н. 2016) е направено за първи път през VIII и се дължи на Ричард Кантильон. Той определя предприемача като лице, действащо в условията на риск. От този период до днес са обособени множество теории и концепции от икономическа гледна точка във връзка с предприемачеството, но няма общо определение, което да е еднакво приложимо към всички сектори на икономиката, също така съществуват и множество определения на понятието „предприемач“, които разкриват различни аспекти от неговата същност (Асенова, М. 2016: 39).

По отношение на **юридическата гледна точка към понятието „предприемач“**, на първо място следва да разгледаме **присъствието му в българското право**.

Можем да го намерим още в Търговския закон от 1897 (отм.) и ЗЗД от 1892 г. (отм.), като и в двата акта понятието се споменава, без да се дефинира. В ЗЗД (отм.) понятието се съдържа в глава трета „Наем на работа“, в контекста главно строителни дейности при регламентацията на „договора за наем на предприемач“⁹⁸, който е с еквивалент договора за изработка в сега действащия ЗЗД. В отменения ТЗ понятието се съдържа в чл. 279, т. 2. Разпоредбата се отнася до определянето на спекулативната продажба като търговска сделка, а лицето, което я извършва, е назовано предприемач. Изводът, който можем да направим, основавайки се на тези разпоредби, е, че в миналото понятието се е схващало като по-широко от понятието търговец и под предприемач явно се разбира субект, който може да е както

⁹⁸ Виж чл. 386 и чл. 396-402 ЗЗД от 1892 г. (отм.).

физическо, така и юридическо лице, като той може да притежава търговско качество, но може и да няма такова.

В действащите ЗЗД и ТЗ понятията „предприемач“, „предприемачество“ и „предприемаческа дейност“ изобщо не се използват. В Закона за предприятията на социалната и солидарната икономика (ЗПССИ) обаче намираме определение на термина „социално предприемачество“. В §1, т. 6 от ЗПССИ то се дефинира като форма на предприемачество, която съвместява стопанска дейност с преследването на социални цели, в резултат на което се произвежда социална добавена стойност. Даденото легално определение определя социалното предприемачество като вид предприемачество. Следователно то съдържа в себе си, освен специфичните белези на вида, също и родовите белези на предприемачеството изобщо. В специализираната литература такава диференциация е правена (Павлевчев, Н. 2019), като в резултат авторът подробно анализира и обосновава извежда определящи предприемачеството характеристики. Накратко те са следните:

- предприемаческата дейност винаги е една целева, креативна дейност, насочена към създаването на резултат с практическа полезност;
- тя е стопанска дейност;
- предприемаческият характер на дейността обаче по необходимост изисква резултатите от нея да са предназначени за пазара, а не за задоволяване на лични потребности на предприемача;
- предприемачът упражнява дейността си под формата на предприятие.

В обобщение, „предприемаческата дейност е понятие, в рамките на което попада търговската дейност. Същата е вид предприемаческа дейност, защото отговаря на всички белези на предприемаческата дейност“ (Павлевчев, Н. 2019). Предприемаческата дейност е по-широко понятие от понятието търговска дейност и субектите, които извършват предприемаческа дейност, могат да са както търговци, така и други субекти, които нямат търговско качество – например занаятчии, които също извършват стопанска дейност.

Важно е да отдадем значение и на **европейското разбиране за предприемачество**, тъй като предложението за въвеждане на понятието „предприемач“ чрез Законопроекта за изм. и доп. на ТЗ е именно по причина хармонизиране на българското законодателство

с европейските изисквания в областта на несъстоятелността и реструктурирането.

Според традиционната гледна точка, предприемачеството е дейността на частни лица, които създават и развиват предприятие, водени от икономически цели и печалба. Но според съвременното европейско разбиране, предприемачеството трябва да се разглежда в по-широка перспектива⁹⁹.

Европейската комисия дава следното определение на предприемачеството: „Предприемачеството е способността на личността да претворява идеите в дела. То включва изобретателност, новаторство и поемане на риск, както и способността да се планират и управляват проекти за постигането на цели...“¹⁰⁰.

Според Становище на Европейския икономически и социален комитет относно „Творчество и предприемачество: механизми за излизане от кризата“ (2011/С 48/09)¹⁰¹, в Европа под предприемачество обикновено се разбира новосъздадени предприятия, малки и средни предприятия, секторите на предприятията с търговска цел и на социалните предприятия. Предприемачеството е „способността на личността да претворява идеите в дела“. То включва: творчество, иновации и поемане на рискове; способност за планиране и управление на проекти, за да бъдат постигнати определени цели; способност за възползване от предлагашите се възможности; основа за по-специфични знания и умения, необходими за извършването на социална или търговска дейност.

Като извод от цитираните европейски документи можем да посочим, че предприемаческата дейност представлява осъществяване на някаква стопанска дейност чрез създаване на предприятие, отличава се с творчество, иновации и поемане на рискове, чиито резултати се дължат както на начина на организация, така и на личностните качества на субекта, предприел дейността. Освен това е важно да се

⁹⁹ Становище на Европейския икономически и социален комитет относно „Предприемаческият дух и Лисабонската програма“ (2008/С 44/20), 16.2.2008 г. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:52007IE1460&from=SV>). Виж т. 3 Общи забележки, подточка 3. 3

¹⁰⁰ Пак там, т. 2. Въведение, подточка 2. 2.

¹⁰¹ Становище на Европейския икономически и социален комитет относно „Творчество и предприемачество: механизми за излизане от кризата“ (2011/С 48/09) (<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:048:0045:0050:BG:PDF>).

отбележи, че тези резултати „представляват полезна, добавена стойност“ (Павлевчев, Н. 2019).

Предприемачът е субект, осъществяващ предприемаческата дейност. В чл. 21, ал. 1, т. 9 Директива (ЕС) 2019/1023 дефинира за своите цели това понятие по следния начин: „предприемач“ означава физическо лице, което упражнява търговска дейност, стопанска дейност, занаят или професия.

Както вече споменахме, идеята на Директива (ЕС) 2019/1023 е да се премахнат пречките за упражняването на основни свободи, като свободното движение на капитали и свободата на установяване, като се гарантира, че жизнеспособните предприятия и предприемачи с финансови затруднения разполагат с достъп до ефективни национални рамки за превантивно реструктуриране, които им позволяват да продължат да осъществяват дейност и че почтените несъстоятелни или свръхзадължени предприемачи могат да се възползват от пълно опрощаване на задълженията след разумен срок, като по този начин им се даде втори шанс. В същото време у нас се констатира изобщо липса на правна рамка за несъстоятелност на физическите лица – не-търговци, чрез която да се осигури спасяването на жизнеспособните длъжници, поради което предприемачите – физически лица, които не са търговци, не разполагат с възможност да искат образуване на производство по реструктуриране на дейността си, производство по несъстоятелност и производство за опрощаване на техните задължения.

Предвид запълването на тази празнота и необходимостта от хармонизиране на нашата национална правна уредба с европейските стандарти се предлага **Законопроект за изм. и доп. на ТЗ**, който е **подготвен в изпълнение на целите и изискванията на Директива (ЕС) 2019/1023**. В Законопроектът се предвижда в ТЗ да се създадат: глава петдесет и втора „а“ „Несъстоятелност на предприемача“; глава петдесет и втора „б“ „Производство по опрощаване на задължения“; глава петдесет и девета „Производство по стабилизация на предприемача“.

Предвид предлаганите допълнения към ТЗ, е очевидна необходимостта от дефиниране на понятието „предприемач“, тъй като той се явява субект, спрямо който ще се прилагат урежданите в тези глави производства. Това е направено в Законопроекта в Глава петдесет и втора „а“ „Несъстоятелност на предприемача“, Раздел I „Общи положения“, чл. 760а, като разпоредбата е озаглавена „Предприемач“.

Според нея предприемач по смисъла на този закон е всяко физическо лице, упражняващо стопанска дейност, занаят или професия, доколкото неговото предприятие по предмет и обем не изисква воденето на делата по търговски начин“. В чл. 760б се дефинира и понятието „предприятие на предприемача“, като „съвкупност от права, задължения и фактически отношения във връзка с упражняваната от него стопанска дейност, занаят или професия“.

От дадените определения могат да се извлекат основни характеристики на предприемача:

- той се определя задължително като физическо лице;
- това физическо лице осъществява дейност, която е стопанска, занаят или професия;
- това лице организира дейността си в предприятие;
- предприятието на предприемача е съвкупност от права, задължения и фактически отношения във връзка с упражняваната от него стопанска дейност, занятие или професия, но не изисква воденето на делата по търговски начин.

На основа изложеното могат да се споделят някои съображения относно предлаганите дефиниции. Следва да се има предвид, както вече отбелязахме в настоящото изследване, че предприемаческата дейност е понятие по-широко от търговска дейност и тя може да включва в себе си и търговска дейност. Следователно предприемачът може да бъде и търговец, тъй като той самият избира правноорганизационната форма, в която да „институционализира“ дейността си. Например субекти на социалната и солидарна икономика, като форма на предприемачеството, са кооперациите, юридическите лица с нестопанска цел за осъществяване на общественополезна дейност, като и социалните предприятия, като последните могат да са в различна правноорганизационна форма (аргум. от чл. 5 и §1, т. 5 ДР от ЗПССИ). Глава петдесет и втора „а“ обаче, от една страна, е озаглавена „несъстоятелност на предприемач“, а от друга страна – в нейните разпоредби като предприемачи са определени единствено физически лица, които не са търговци. Изводът е, че понятието за предприемач по Законопроекта за изм. и доп. на ТЗ е с по-тесен обхват, при това включително в сравнение с Директива (ЕС) 2019/1023. При положение че разпоредбата е дефинитивна, излиза, че само субектите, включени в нейния обхват, са предприемачи.

Този подход евентуално може да бъде обяснен с факта, че по отношение на търговците вече съществува детайлна уредба относно несъстоятелността и поради това предложената нова глава обхваща само физическите лица – нетърговци, образували предприятие за осъществяване на стопанска дейност, занаят или професия. Въпреки това, по мнение на автора, този аргумент не е достатъчен, за да оправдае изключването на търговците от понятието „предприемач“. Законопроектът се нуждае от корективна намеса и допуснатата неточност следва да бъде избегната, като се уточни по подходящ начин, че легалното определение дефинира само определени видове предприемачи и то за нуждите на регламентиранията производства по реструктуриране, несъстоятелност и опрощаване на задължения.

Заклучение

Въз основа на разгледаната в изложението постановка по въпроса за фигурата на „предприемача“ и предвид предложението за легално въвеждане и дефиниране на това понятие чрез внесен Законопроект за изменение и допълнение на Търговския закон, могат да се направят следните изводи и предложения:

➤ Предлаганите със Законопроекта допълнения към ТЗ, касаещи фигурата на предприемача, се предприемат със стремеж за усъвършенстване на националната уредба в областта на превантивното реструктуриране и несъстоятелността при осигуряване на съответствие с изискванията на Директива (ЕС) 2019/1023. При липсата изобщо на правна рамка за несъстоятелност на физическите лица – нетърговци у нас, включително и за предприемачите – физически лица, които нямат търговско качество, промените ще запълнят една съществуваща законова празнота. Като цяло те могат да се преценят като положителни, тъй като са в посока към разширяване на кръга от лица, спрямо които може да се открие производство по несъстоятелност и да се приложат производства по стабилизация и по опрощаване на задълженията, а промяната в тази посока е наложителна.

➤ Промяната ще се отрази положително в следните направления:

- по-добро функциониране на вътрешния пазар;
- премахване на пречки за упражняването на основни свободи, като свободното движение на капитали и свободата на установяване, чрез подобряване на правната рамка и приближаването ѝ до постановките на

ЕС във връзка с несъстоятелността на физическите лица – нетърговци;

- преодоляване на правна несигурност у лицата чрез регламентиране на възможности за опрощаване на задълженията и за стабилизация, което им дава и възможност за втори шанс при желание отново да се включат в стопанския живот;

- подобряване на правораздаването – чрез оптимизиране в едно производство на множеството отделни производства срещу неплатежоспособния предприемач.

➤ Въпреки положителните моменти са допуснати и слабости по отношение дефинирането на понятието „предприемач“. Според предложението в Законопроекта определение, понятието има по-тесен обхват, включително в сравнение с Директива (ЕС) 2019/1023, защото включва единствено физически лица, които нямат качеството търговец и тъй като разпоредбата е дефинитивна, заключението е, че по смисъла на ТЗ само субектите, посочени в нея, следва да се считат за предприемачи. Предвид изложеното, считаме за необходима корективна намеса – в съответните разпоредби да се уточни по подходящ начин, че легалното определение дефинира само определени видове предприемачи и то за нуждите на производствата по несъстоятелност, стабилизация и опрощаване на задължения.

Използвана литература:

1. Асенова, М. (2016). Предприемаческата дейност в алтернативния туризъм. // Управление и устойчиво развитие, №5, с. 37-42 (http://oldweb.ltu.bg/jmsd/files/articles/60/60-06_M_Asenova.pdf, 12.10.2022).

2. Бъчварова, М. (2019). Законодателен модел за преодоляване неплатежоспособността в България – състояние и перспективи. // Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания: Т. 4. Кризи и стопанско развитие през вековете, Варна: Център за стопанско-исторически изследвания, №4, с. 250-262.

3. Павлевчев, Н. (2019). „Търговска“ и „предприемаческа“ дейност и съотношението им с участието в търговско дружество. // Правна мисъл, №2, с. 85-107 (https://www.challengingthelaw.com/targovsko-pravo/predpriemacheska-targ-deinost/#_ftn36, 12.10.2022).

4. Терзиев, В., Николова, Н. (2016). Теоретико-методологически проблеми на предприемачеството (Theoretical and Methodological

Problems of the Entrepreneurship (July 2016) (<https://ssrn.com/abstract=3157523> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3157523>, 12.10.2022).

5. Тянкова, Я. (2010). Несъстоятелност на лица-нетърговци. София: Сиела, ISBN 978-954-28-0721-6.

6. Цветковска, М. (2021). Производство по стабилизация на търговеца – предпоставки и практически проблеми при приложението му. .. Правото и бизнесът в съвременното общество. Сборник с доклади. Варна: Наука и икономика, с.154-163.

7. Директива (ЕС) 2019/1023 на Европейския парламент и на Съвета от 20 юни 2019 година за рамките за превантивно реструктуриране, за опрощаването на задължения и забраната за осъществяване на дейност, за мерките за повишаване на ефективността на производствата по реструктуриране, несъстоятелност и опрощаване на задължения и за изменение на Директива (ЕС) 2017/1132 (Директива за реструктурирането и несъстоятелността) (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:32019L1023>).

8. Доклад за България за 2019 г. на Европейската комисия, включващ задълбочен преглед относно предотвратяването и коригирането на макроикономическите дисбаланси (https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/2019-european-semester-country-report-bulgaria_bg.pdf).

9. Законопроект за изменение и допълнение на Търговския закон (<https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/164302>, както и <https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/164373>).

10. Становище на Европейския икономически и социален комитет относно „Предприемаческият дух и Лисабонската програма“ (2008/С 44/20), 16.2.2008 г. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:52007IE1460&from=SV>).

11. Становище на Европейския икономически и социален комитет относно „Творчество и предприемачество: механизми за излизане от кризата“ (2011/С 48/09) (<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:048:0045:0050:BG:PDF>).

За контакти:

Гл. ас. д-р Виолета Владова-Иванова
Икономически университет – Варна
Катедра „Правни науки“
E-mail: violetavladova@ue-varna.bg

ДЕТЕТО ВЪВ ФОКУСА НА СЪВРЕМЕННОТО БЪЛГАРСКО СЕМЕЙСТВО

*Гл. ас. д-р Мария П. Петрова
Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“,
България
Юридически факултет, катедра „Правни науки“*

THE CHILD IN FOCUS ON THE MODERN BULGARIAN FAMILY

*Chief Assisst. Professor Mariya P. Petrova, PhD
Varna Free University „Chernorizets Hrabar“, Bulgaria
Faculty of Law, Department of Legal Sciences*

Резюме: *Детето заема централно място в българското семейство. Всички въпроси, които го касаят, се решават в негов интерес. Този интерес има превес над интересите на родителите и на останалите членове на разширеното семейство.*

Авторът акцентира вниманието върху най-новите тенденции в развитието на правната уредба по въпросите, засягащи правото на детето по възможност да познава и да живее с родителите си по произход, в съпоставителен план с правата на биологичните родители, родителите по установен произход, с осиновителите и с другите лица, комуто законът предоставя грижата и възпитанието на децата.

Ключови думи: *дете, висш интерес на детето, семейство, родители, произход*

Abstract: *The child occupies a central place in the Bulgarian family. All issues concerning him are decided in his interest. This interest takes precedence over the interests of the parents and other members of the extended family.*

The author draws attention to the latest trends in the development of the legal system in matters affecting the right of the child to know and live with his parents of origin, in a comparative plan with the rights of biological parents, parents of established parentage, with adoptive parents and with the other persons to whom the law grants the care and education of the children.

Key words: *child, best interest of the child, family, parents, parentage*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.21>

Въведение

Детето заема централно място в семейството. Поради своята физическа и психическа незрялост то не може само да защити своите интереси и да реализира самостоятелно своите права. Затова то се нуждае от постоянни грижи и защита – необходимо е законодателно и институционално да бъдат уредени принципите и правилата за регулиране на семейните отношения с акцент върху правата и интересите на детето.

В правната теория и практика съществуват понятията „висш интерес“ и „най-добър интерес“ на детето, които са превърнати в принцип, имащ приоритетно значение при решаване на въпроси от семейноправно естество.

Изложение

Първото понятие „висш интерес на детето“, въздигнато в принцип, е легално въведено в Конвенцията на ООН за правата на детето (1989 г.)¹⁰²: *„Висшите интереси на детето са първостепенно съображение във всички действия, отнасящи се до децата“*. Но този принцип може да се извлече последователно още от Женевската декларация за правата на детето (1924 г.)¹⁰³, според която *„Човечеството трябва да даде на детето всичко най-добро, което има, във всякакви съображения за раса, народност и вяра“* и от Декларацията за правата на детето (1959 г.)¹⁰⁴, прогласяваща, че *„Човечеството е длъжно да даде на детето най-доброто, което има“*.

Второто понятие „най-добър интерес на детето“ е аналогичен по своето значение на „висшия интерес“ на детето. Двете понятия се използват като синоними. Но ако „най-добрият“ е понятие, което само характеризира кое е най-доброто за детето, „висшият“ определя мястото на интереса на детето сред интересите на останалите правни субекти, като го поставя над тях.

В някои нормативни актове се използва понятието „най-добър интерес“ на детето, а в други – „висшият интерес“.

¹⁰² Приета от ОС на ООН на 20 ноември 1989 г. Ратифицирана с решение на ВНС от 11 април 1991 г. – ДВ, бр. 32 от 23 април 1991 г., обн. ДВ, бр. 55 от 12 юли 1991 г., в сила от 3 юли 1991 г.

¹⁰³ Приета на 26 септември 1924 г. (<http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>).

¹⁰⁴ Приета на 20 ноември 1959 г.

Така например с приемането на Закона за закрила на детето през 2000 г. (ЗЗДет)¹⁰⁵, сред останалите принципи на закрила на детето, се въведе и принципът за осигуряване на най-добрия интерес на детето (чл. 3, т. 3 от ЗЗДет), като първоначално не беше дадено легално определение на този принцип. Едва през 2009 г. бе регламентирана легалната дефиниция на понятието „най-добър интерес на детето“. Беше прието, че този интерес е обусловен от преценката на желанията и чувствата на детето; физическите, психическите и емоционалните потребности на детето; възрастта, пола, миналото и други характеристики на детето; опасността или вредата, която е причинена на детето или има вероятност да му бъде причинена; способността на родителите да се грижат за детето; последиците, които ще настъпят за детето при промяна на обстоятелствата и други обстоятелства, имащи отношение към детето (§1, т. 5 от ДР на ЗЗДет). Всъщност всички норми, касаещи закрилата на детето по смисъла на едноименния закон, се подчиняват на най-добрия интерес на детето, защитен и гарантиран от държавата: *относно „правата, принципите и мерките за закрила на детето, органите на държавата и общините и тяхното взаимодействие при осъществяване на дейностите по закрила на детето, както и участието на юридически лица и физически лица в такива дейности“* (чл. 1, ал. 1 от ЗЗДет); *„основните права на детето във всички сфери на обществения живот за всички групи деца съобразно възрастта, социалния статус, физическото, здравословно и психическо състояние, като осигурява на всички подходяща икономическа, социална и културна среда, образование, свобода на възгледите и сигурност“* (чл. 1, ал. 2 от ЗЗДет). В изпълнение на въздигнатия принцип се приема и Националната стратегия за детето за определен период.¹⁰⁶ А в изпълнение на тази стратегия *„Министерският съвет приема Национална програма за закрила на детето, предложена от министъра на труда и социалната политика и председателя на Държавната агенция за закрила на детето“*. (чл. 1, ал. 3 от ЗЗДет). Ангажираността на държавата предвижда, че *„държавните органи в рамките на своята компетентност провеждат държавната политика за закрила на детето и създават подходящи условия за неговото развитие“* (чл. 1, ал. 4 от ЗЗДет).

¹⁰⁵ Обн. ДВ, бр. 48 от 13 юни 2000 г., с посл. изм. и доп. ДВ, бр. 62 от 5 август 2022 г.

¹⁰⁶ Национална стратегия за детето за 2019 – 2030 г. е приета с решение на 39-то редовно заседание на Националния съвет за закрила на детето от 9 май 2018 г.

В Правилника за приложение на Закона за закрила на детето от 2003 г.¹⁰⁷ (ППЗЗДет) се прогласява и принципът за висшия интерес на детето. Прогласено е: *„При осъществяване на своите функции и правомощия органите за закрила на детето се ръководят от висшите интереси на детето във всички свои действия, отнасящи се до децата и техните семейства.“* (чл. 4, ал. 1 от ППЗЗДет). В същия подзаконов нормативен акт се съдържат и други текстове, чиито норми се подчиняват на този интерес: *„При определяне на необходимостта от ползване на социални услуги първостепенно значение имат висшите интереси на детето“* (чл. 19, ал. 3 от ППЗЗДет).

По-късно, в Семейния кодекс от 2009 г. (СК) в редица текстове се визира само текста „интерес на детето“, без да се конкретизира той като „най-добър“ или „висш“. При всички случаи се изследва въпросът за интереса на детето: при предявяване на иск от единия съпруг за получаване на част от личното имущество на другия съпруг, ако поведението на съпруга, който е придобил имуществото, поставя в опасност интересите на децата (чл. 30, ал. 2, изр. 2); при прекратяване на брачния договор (чл. 42, ал. 1, т. 2); при утвърждаване на споразумение между съпрузите в бракоразводен процес (чл. 49, ал. 5, изр. 1, във вр. с ал. 4; чл. 51, ал. 2, изр. 1 и ал. 3, изр. 1); при решаване на въпроса за ползването на семейното жилище след развода (чл. 56, ал. 5); при решаване на въпросите относно отглеждането и възпитанието на ненавършилите пълнолетие деца от брака (чл. 59, ал. 1, изр. 1); при определяне на родителските права след развода (чл. 59, ал. 4); при определяне на местожiveенето на детето при дядо и баба или в семейство на други роднини или близки, или при настаняването му в приемно семейство, или социална или интегрирана здравно-социална услуга за резидентна грижа (чл. 59, ал. 7); при оспорване на презумпцията за бащинство (чл. 62, ал. 1, изр. 4 и ал. 5, изр. 3); при оспорване на припознаването (чл. 66, ал. 1, изр. 2 и ал. 5, изр. 3); при осиновяване на дете от бабата и дядото и по майчина, и по бащина линия (чл. 80, ал. 3); при поотделно осиновяване на близнаци (чл. 77, ал. 2, изр. 2, във вр. с чл. 83); при процедурите по вписване на дете в регистъра на деца за пълно осиновяване (чл. 84, ал. 2, изр. 3, ал. 3, изр. 2 и ал. 5); при определяне на подходящи за детето осиновяващи (чл. 95, ал. 1); при прекратяване на осиновяването (чл. 106, ал. 7, изр.

¹⁰⁷ Приет с ПМС №153 от 14.07.2003 г., обн., ДВ, бр. 66 от 25.07.2003 г., в сила от 25.07.2003 г., с посл. изм. и доп. бр. 2 от 8.01.2021 г., в сила от 8.01.2021 г.

1); при отказ на министъра на правосъдието да даде съгласие, когато става въпрос за осиновяване на дете с обичайно местопребиваване в Република България от осиновяващия, предложен от Съвета по международно осиновяване (чл. 117, ал. 2, т. 1); при определяне на упражняването на родителските права и задължения (чл. 123, ал. 1, изр. 1); при определяне на привременни мерки в спор за родителски права (чл. 127, ал. 3, изр. 1) и в производство по ограничаване на родителските права (чл. 133, ал. 3, изр. 1); при определяне на лични отношения между детето с неговите баба и дядо (чл. 128, ал. 1); при управление на имуществото на детето (чл. 130, ал. 1) и при разпореждане с имуществото на детето (чл. 130, ал. 3); при ограничаване на родителските права (чл. 131, ал. 1, изр. 1); при лишаване от родителски права (чл. 132, ал. 2); при промени в състава на настоящия съвет (чл. 160, ал. 1, изр. 1); при упражняване на правата и задълженията на съветниците в настоящия съвет (чл. 166, ал. 1, изр. 1); при заместване на настоящия и попечителя съответно – от заместник-настоящия или заместник-попечителя (по арг. от чл. 169, ал. 1, изр. 1 и ал. 3); при освобождаване на настоящия или попечителя (чл. 173, ал. 4, изр. 1, във вр. с ал. 2).

След неизчерпателния, но достатъчно показателен анализ на действащата правната уредба в действащото семейно законодателство следва да се отбележи, че и в предходните два семейни кодекса – от 1968 г. и от 1985 г., по аналогичен начин се съдържат норми, които позволяват прилагането им при защита на интересите на децата, въпреки че и в тях не се използват понятията „най-добър“ или „висш интерес“.

Независимо от множеството разпоредби, които изрично формулират интереса на детето като задължителна предпоставка при решаване на редица семейноправни въпроси, духът на семейното законодателство е изцяло подчинен на този интерес и от всяка норма може да се извлече принципът за защитата му при правоприлагането. Този принцип, макар и да не се съдържа в изброените в чл. 2 от СК принципи, е пряко свързан и произтича от принципа за особената закрила на децата, обособен като самостоятелно основно начало в точка четвърта от същия член.

Съдебната практика, на следващо място, при решаването на спорове по семейни въпроси също така изхожда от висшия интерес на детето, който предполага правата и законните интереси на детето да бъдат защитени по най-добрия начин.

При всички случаи обаче следва да се търси баланса между интересите на родителите и децата, защото иначе би се нарушил друг основен принцип – на равнопоставеност на семейноправните субекти. Разбира се при отчитане на спецификата на положението на децата, като най-уязвимата група сред тези субекти, безспорно имаща превес поради ниската възраст и невъзможността на децата сами да реализират и да се защитят.

Една от най-ярките прояви на разглеждания принцип е заложена в чл. 15 от ЗЗДет, според която норма *„Във всяко административно или съдебно производство, по което се засягат права или интереси на дете, то задължително се изслушва, ако е навършило 10-годишна възраст, освен ако това би навредило на неговите интереси.“*, а *„Когато детето не е навършило 10-годишна възраст, то може да бъде изслушано в зависимост от степента на неговото развитие. Решението за изслушване се мотивира.“*. По съществото си тези норми двойко защитават интереса на детето: от една страна – с предоставяне на правото му да участва във всяко посочено производство, а от друга – само ако това не би навредило на интересите му, в зависимост от степента на развитието му. Законодателят е предоставил преценката във всеки отделен случай на съответния административен или съдебен орган да определи кога и доколко няма да се навреди на детето при реализиране на първото правомощие – да участва в съответното производство.

В редица случаи обаче е много трудно да се отграничи първото посочено правомощие от закрилата от увреждане. Практиката сочи, че в повечето случаи децата преживяват много по-драматични процеси от раздялата на своите родители, от настаняването им в приемни семейства, при осиновяване, при ограничаване и лишаване от родителски права. Ролята на съответния решаващ орган (най-често съдия) е изключително отговорна и само добре подготвеният професионалист може да подходи индивидуално във всеки отделен случай. За съжаление, в много случаи се клишира самата процедура. Назначават се (невинаги мотивирано) съдебни, при това комплексни, психологическо-психиатрични експертизи. Те, от своя страна, освен че допълнително задълбочават в някои случаи конфликта, който не само че е назрял, но вече е и с дългогодишни негативни натрупвания на множество факти, довели до изключително сложни взаимоотношения. И невинаги провеждането на такъв род експертизи, които натоварват

страните с допълнителни разноси по делата, изясняват действителната фактическа обстановка. По много правни спорове експертизите и социалните доклади са формални: вещите лица, съответно – социалните работници, дават уклончиви и възможно най-неутрални заключения. В допълнение към това се случва дори да се дават заключения, изхождайки от едностранно представената от едната страна фактическа обстановка; без да се интервюират обстойно страните по делата, съответно – децата; без да се посетят домовете на родителите, без да се прецени конкретното фактическо положение. Могат да се посочат примери и за заключения, които почиват на предишни впечатления, от минали дела, които, поради отдалечеността във времето, не могат да бъдат обективни. Субективно например социалният работник коментира и дава заключение в социален доклад за състоянието на жилището на едната от страните по делото, което е посетил „преди две години“. Или прави анализ „по думите на единия родител“, без да изслуша другия родител. Или вещото лице работи основно по документи, без да проведе задълбочено интервю с всеки респондент, преди да изготви експертизата. Или без да се съобрази с особеностите на конкретния случай, като извежда общи и принципни постулати въз основа на теоретичните си знания, които нямат практическа насоченост и т.н. В някои случаи съдът по свой почин назначава експертизи тогава, когато това не се налага – нито страните са навели твърдения, които да обосновават назначаването на съответната експертиза, нито са били изрично поискани от която и да е от страните. Друг е въпросът и какви задачи се поставят на вещите лица. В съдебната практика, макар и в изолирани такива случаи, например по спор за родителски права по почин на съда се назначава комплексна съдебна психологично-психиатрична експертиза, като на вещото лице се поставя въпросът „Психично здраво ли е детето?“, „Психично здрава ли е ищцата (майката)?“, „Психично здрав ли е ответникът (бащата)?“. Озадачава особено първият поставен въпрос, но не по-малко и останалите два. При положение че не се изследва случай на психично болно дете, за което е необходимо да се прецени от гледна точка на специалните му нужди кой от родителите има по-добрият капацитет да се грижи за него; че нито един от родителите не е навел твърдения, че детето има такъв проблем, нито има данни по делото за такъв; че никоя от страните не е поискала назначаването на такава експертиза; че преди комплексната експертиза най-малкото не е назначена психологическа

експертиза, още повече при липса на наведени твърдения за родителско отчуждение; че няма твърдения или доказателства родителите да са психично болни и т.н. С риск да засегна нечие самолюбие ще си позволя да цитирам даже реплики от съдебната зала на абсолютно несъвместими с морала и доброто име на магистрати реплики от рода на „*Вие трябва да се разберете помежду си. Това са Вашите деца. Не са мои. Мен не ме интересува. Така или иначе каквото искам, това ще постановя.*“ или „*Какво искате от съда, госпожо? Вие сте си направили избора преди петнадесет години!*“...

Да не говорим как се изслушват децата в някои случаи. В повечето случаи след това децата плачат, изпитват чувство на вина, изпитват конфликт на лоялност с единия или и с двамата си родители...

Нерядко се „форматират“ съдебни и административни актове на принципа на копирането и поставянето на текста. По същия начин формално се изготвят социални доклади и становища, понякога и експертизи. Но когато се решават човешки съдби, още повече интереси на деца, това е категорично недопустимо.

При всички случаи фокусът на производствата, в които се решават въпроси, които засягат децата, изискват специална подготовка и индивидуален подход. Но това предполага и житейски, и професионален опит.

Не може да се отрече, че паралелно с държавата, която и според Конституцията на Република България¹⁰⁸, е въздигнала като основен принцип специалната закрила на децата, родителите и останалият кръг от най-близки роднини имат основна грижа за изграждането и запазването на идентичността на децата, на тяхното личностно, физическо и психическо развитие и на техните висши интереси.

Заклучение

Детето винаги е било и ще бъде във фокуса на обществото и в частност – във фокуса на семейството. Неговите права и законни интереси заемат централно и приоритетно „висше“ място сред интересите на останалите субекти на българското семейно право. А всички ние – възрастните, включително родителите, магистратите, административните и другите органи на власт, а като цяло и държа-

¹⁰⁸ В сила от 13.07.1991 г. Обн. ДВ, бр. 56 от 13 юли 1991 г., с посл. изм. и доп. ДВ, бр. 100 от 18 декември 2015 г.

вата, сме длъжници към децата. От всички нас зависи как ще протече тяхното детство и доколко техният висш интерес ще бъде гарантиран и защитен при търсене на баланса с интересите на останалите семейноправни субекти.

Използвана литература:

1. Матеева, Е. (2020). Понятието „най-добри интереси на детето“ според източниците на международното право и правото на европейския съюз. // *Liber Amicorum* в чест на доц. д-р Юлия Захаријева. София: Св. Климент Охридски, с. 593-640.

2. Дорина, В. В. Понятие „наилучший интерес ребенка“ в международном праве. // *Экономические и юридические науки. Юридические науки*, № 5, с. 113-119.

3. Кравчук, Н. В. (2020). „Интересы ребенка“ в международном и российском праве: сравнительный анализ доктрины и практика применения. // *Государство и право*, №2, с. 107-116., *STATE AND LAW*, 2020, № 2, pp. 107-116.

4. Фиошин, А. В. (2022). К вопросу об „интересе ребенка“. // *Вестник Тверского государственного университета. Серия „Право“*, №3 (71), с. 26-31.

За контакти:

Гл. ас. д-р Мария П. Петрова
ВСУ „Черноризец Храбър“
Юридически факултет
Катедра „Правни науки“
E-mail: mariya.p.petrova@abv.bg
mariya.p.petrova@vfu.bg

КЛАУЗАТА ЗА МЕДИАЦИЯ В ТЪРГОВСКИТЕ ДОГОВОРИ – ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ВКЛЮЧВАНЕ, ПОСЛЕДИЦИ

Албена Пенова
СНЦ „Българска асоциация за медиация“

THE MEDIATION CLAUSE IN COMMERCIAL CONTRACTS – OPTIONS FOR INCLUSION, CONSEQUENCES

Albena Penova
NGO „Bulgarian Association for Mediation“

Резюме: *Клаузата за медиация няма задължителен характер, за разлика от арбитражната клауза и се привежда в действие само при съгласие на страните. В доклада се прави анализ на клаузата за медиация, като се разглеждат предпоставките за нейното прилагане и възможните последици от включване и в търговски договори, включително с оглед направените вече предложения за законодателни промени. На тази основа се правят предложения за нови законодателни промени, които могат да увеличат приложното поле на медиацията в търговските отношения.*

Ключови думи: *медиация, клауза за медиация, търговски договор, правни последици, нормативни изисквания*

Abstract: *The mediation clause is non-binding, unlike the arbitration clause, and is only enforceable upon agreement of the parties. An analysis of the mediation clause is made, considering the prerequisites for its application and the possible consequences of its inclusion in commercial contracts, including in view of the already made proposals for legislative changes. On this basis, some proposals are made for new legislative changes that may increase the field of application of mediation in commercial relations.*

Key words: *Mediation, Mediation clause, Commercial contract, Legal consequences, Regulatory requirements*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.22>

Въведение

От няколко десетилетия медиацията се използва като алтернативен способ за разрешаване на широк кръг от спорове: търговски, граждански, семейни, трансгранични и др. Четирите основни принципа, определящи спецификата на процедурата по медиация, известни като „Правилата на Харвард за водене на преговори“, са въведени за първи път от създателите на Харвардския проект за преговори Роджър Фишър и Уилям Юри в книгата им „Да достигнеш до ДА“ (Fisher, R., Ury, W., Patton, B. (1981). *Getting to YES: Negotiating Agreement Without Giving In*. New York: Penguin Books, pp.17-94) като принципи за успешно водене на преговори. Тези принципи са: отделяне на хората от проблемите; фокусиране върху интересите, вместо върху позициите; генериране на различни възможности за споразумение; основаване на споразумението на обективни критерии. Отделянето на хората от проблемите е възможност за анализиране на конфликтите с отчитане на емоционалното състояние на участниците, за разбиране на различията във възприемането на фактите и обстоятелствата и за преодоляване на пречките в комуникацията. В случаите, когато воденето на преговори между страните не води до преодоляване на различията им и до търсене на решения, медиацията може да им даде такава перспектива с помощта на медиатор.

Една от отличителните черти на процедурата по медиация е възможността на страните да разговарят, следвайки посочените принципи за водене на преговори с помощта на трето лице – медиатор, и така да достигнат сами до разрешаване на спора си. Медиаторът е неутрален, безпристрастен и обучен да улеснява проблемна комуникация с цел да се намали напрежението и да се потърсят възможни решения на спорните въпроси. Насочване на страните към техните интереси е възможно поради начина на провеждане на процедурата по медиация без противопоставяне и отстояване на права и чрез последователно преминаване през отделни етапи на разговорите, при което се променя фокусът на спорещите – от събитията в миналото, довели до спора им, към фактите от настоящето и бъдещите възможности. Няма задължение за страните да достигнат до споразумение, но дори при липса на такова, медиацията може да им помогне да решат какви бъдещи стъпки могат да предприемат, за да преодолеят недоразуменията си и да ограничат негативните последици от своите действия.

Задаването на ясна рамка за начина на водене на разговорите и възможностите за търсене на решения се случва още при откриване на процедурата, като страните имат възможност за избор да продължат или да преустановят участието си.

Включването на клауза за медиация още при сключване на търговските договори може да спести неефективно водене на преговори в бъдеще, както и да съхрани важни за страните партньорски взаимоотношения. Готовността им или нежеланието да сторят това се определят от степента, до която искат да се удовлетворят интересите им, както и от желанието им да участват сами в решаване на споровете си. Контролът на страните върху изхода от спора отличава медиацията от друг извънсъдебен способ за решаване на спорове, какъвто е арбитражът, при който решението се взема от арбитрите. При медиация страните сами достигат до решения, преговаряйки с помощта на медиатор. Изборът на медиация като възможност страните сами да решат споровете си и като възможност да се концентрират върху интересите, не върху позициите си, без задължително да достигнат до споразумение до голяма степен зависи от тяхното разбиране на същността и предимствата на процедурата по медиация.

Настоящият доклад си поставя **за цел** да разгледа възможностите за включване на клауза за медиация в търговските договори като израз на договорната свобода и като проява на разбиране на същността на процедурата по медиация; да съпостави разликите между клаузата за медиация и арбитражна клауза, включително и относно действието на клаузата за медиация в хипотезите на недействителност на сключените договори, от които тя е част; да обсъди необходимостта от включване на конкретни договорености в съдържанието на медиационната клауза. Предмет на изследването за постигане на целите на доклада са само националните търговски договори. Международните търговски договори и възможностите за изпълнение на споразуменията, постигнати в процедура по медиация във връзка с неизпълнение на тези договори, следва да бъдат предмет на отделно изследване поради спецификите в дейността на различни международно утвърдени центрове за медиация и арбитраж и относимото международно законодателство.

За изпълнение на така поставените цели се поставят следните **задачи**:

- анализиране на включване на клаузата за медиация в търговските договори като израз на договорна свобода, разбиране на

процедурата и готовност за намиране на възможни решения чрез медиация;

- анализ на правните последици от включване в търговските договори на клауза за медиация – съпоставяне с арбитражната клауза и възможни последици за провеждане на задължителна медиация съгласно предвижданите законодателни изменения по отношение на медиацията в Проект на закон за изменение и допълнение на Закон за медиацията (<https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?@lang=bg-BG&Id=7136>);

- систематизиране на елементите от клаузата за медиация, които може да се договорят, за да се улесни прилагането и при желание на страните.

Изложение

1. Включване на клауза за медиация в търговските договори като израз на договорна свобода

Медиацията се прилага като утвърден извънсъдебен способ за решаване на различни спорове, включително търговски. Концепцията страните да могат да поемат контрол върху процеса на решаване на споровете си и да запазят в максимална степен способността си да решат какви да бъдат специфичните параметри на споразумението им е в основата на принципа на доброволния характер на медиацията в продължение на повече от 40 години. Прилагането на медиацията в Европа се насърчава с ДИРЕКТИВА 2008/52/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 21 май 2008 година относно някои аспекти на медиацията по гражданскоправни и търговскоправни въпроси, наричана *Директива за медиацията* (<https://eur-lex.europa.eu/BG/legal-content/summary/mediation-in-civil-and-commercial-matters.html>). В Доклад на Европейската комисия до Европейския парламент, Съвета и Европейския икономически и социален комитет за прилагането на Директивата за медиацията от 28.08.2016 г. (<https://parliament.bg/bg/eudocs/ID/26083>) се отчита възможността споровете по гражданскоправни и търговски въпроси да се разрешат бързо и икономично чрез пригодени за нуждите на страните медиационни процедури. Дали страните да включат в договорите си и възможност за решаване на споровете им чрез медиация, зависи само от тяхното желание. Въ-

просът, който се поставя при всеки анализ на степента на разпознаване на медиацията от обществото, е доколко гражданите и бизнесът познават същността на процедурата и доколко имат желание да използват възможностите, които тя им дава, за достигане до решения. Всички законодателни промени не биха довели до по-широко прилагане на медиацията и до формиране на обществена нагласа за това без познаване на процедурата – не само като законова дефиниция, а като работеща възможност.

1.1. Включване на клаузата за медиация като израз на разбиране на процедурата и проява на готовност на страните за намиране на възможни решения чрез медиация

Този аспект на анализа е необходим, защото клаузата няма задължителна сила и прилагането ѝ е въпрос само на желанието на страните да изберат медиацията за решаване на споровете си. За да се случи това, са необходими следните предпоставки – да има разбиране какви са характеристиките на медиацията, да има желание у страните да поемат контрол над процеса на търсене и взимане на решения, да има необходимост от нов поглед към развитието на бизнеса, включително и в посока запазване на търговски взаимоотношения, вместо ескалиране на спорните въпроси. Разбирането на медиацията е въпрос, относим не само до страните по търговските договори. Техните правни консултанти и адвокати по силата на професионалните си задължения следва да познават всички способности за решаване на спорове и да разясняват предимствата на извънсъдебните способности на своите клиенти (European Handbook For Mediation Lawmaking, p. 32, <https://rm.coe.int/cepej-2019-9-en-handbook/1680951928>).

Търговските спорове са включени в предмета на медиацията съгласно чл. 3 от Закон за медиацията (ЗМ). Поради приложното поле на медиацията, обхващащо правни и неправни спорове (чл. 1 от ЗМ), в рамките на процедура по медиация могат да се изяснят причините за всички възникнали спорове, произтичащи от търговски договор, както и да се обсъждат и намерят разрешения на всички спорни въпроси. В случай на постигнато споразумение, то може да обхваща и договореност по въпроси, които не са били включени в първоначалния спор. Това е една от възможностите процедурата по медиация да отговаря в

най-голяма степен на интересите на страните. В публикувания Медиационен одит за 2021 г. на една от големите международни организации по медиация – Център за ефективно решаване на спорове, със седалище в Лондон (<https://www.cedr.com/ninth-mediation-audit-2021/>), като най-голямо предимство на медиацията при търговски спорове се посочва именно възможността в споразумението да се включват всички въпроси, които са важни за страните.

Добрите практики в решаването на търговски спорове по света показват, че изборът на клауза за медиация в голяма степен зависи от това до каква степен страните искат да имат контрол върху разрешаване на споровете си и доколко за тях е важно да запазят работещи взаимоотношения помежду си.

Съгласието на страните възможен бъдещ спор между тях да бъде решен чрез медиация може да бъде уговорено и като клауза от договор съгласно правилата за откриване на процедурата по медиация (чл. 11 ал. 4 ЗМ), без това да поражда задължение за страните за провеждане на медиация. Съгласно Закона за медиацията (ЗМ, чл. 11, ал.1) започването на процедура по медиация може да стане само при постигнато **изрично съгласие** за това от спорещите страни. Съгласието за решаване на спор чрез медиация, изразено чрез договорна клауза, не замества изразяването на изрично желание от всяка една от страните такава процедура да започне. Договорната клауза за медиация може да спести време и усилия в практическото осъществяване на процедурата, ако се стигне до това.

Включването на клаузата в търговските договори може да улесни страните при решението им какъв подход да изберат за решаване на споровете си – съдебен или несъдебен, като подходът се избира според готовността им за обсъждане на спорните въпроси и намиране на удовлетворяващо всички страни решение.

Съгласно българския ЗМ предложение за започване на медиация може да се направи от някоя от страните, от съда или от всички страни по един търговски договор. Страните могат да изберат медиатор или сдружение на медиатори, към които да се обърнат (чл. 4 ЗМ). Нормативно регламентирани изисквания как да се извършва избор на медиатор не съществуват все още в българското законодателство. Изборът може да се осъществи при спазване на принципите доброволност и равнопоставеност, които са неизменна част на цялата процедура по медиация и основание за нейното законосъобразно

протичане (ЗМ, Глава втора, чл. 5-7). Процедурата започва само след като предложението се приеме от всички спорещи страни. Клаузата за медиация в търговските договори може да бъде израз не само на желанието на страните да използват предимствата на медиацията при разрешаване на евентуалните си бъдещи спорове, спестявайки пари, време и гарантирайки си поверителност, а и на готовността им да положат съвместни усилия за провеждане на медиацията при медиатор, по време и на място, които ги удовлетворяват. Не са изключени случаите, когато сред причините за споровете са и междуличностните отношения и дори характеристиките на участниците. Приемане на предложение за провеждане на медиация може да се възприема в такива случаи като отстъпление, липса на себеуважение или като посегателство върху нечий авторитет. В случай че медиационната клауза е предвидена още при сключване на договора, тези неудобства могат да се избегнат и участието в медиация да не се възпрепятства от личностни съображения за достойнство, авторитет, професионална квалификация и т.н. От друга страна, медиационната клауза не лишава никоя от страните от възможността да се обърнат към съд или арбитраж, в случаите когато имат и договорена арбитражна клауза или когато по някаква причина не разпознаят медиацията като полезен способ в конкретния случай.

2. Правни последици от включване в търговските договори на клауза за медиация – съпоставяне с арбитражната клауза и възможни последици за провеждане на задължителна медиация съгласно предвижданите законодателни изменения по отношение на медиацията

Възможно е клаузата за медиация да съществува самостоятелно или да е договорена наред с арбитражна клауза, както и да е договорена поредност на разрешаване на споровете с условие страните да прибегнат до медиация преди арбитраж. Арбитражната клауза се изпълнява, без да е обвързана с медиационна клауза. Нейното действие се определя от разпоредбите на Закона за международния търговски арбитраж (ЗМТА) и Правилниците за дейността на арбитражните съдилища. Каквито и условия да са предвидени в търговските договори

за приложението на клауза за медиация, тя няма задължителна сила за страните и не може да доведе до прилагане на арбитражната клауза в зависимост от провеждане на медиация поради правната уредба на арбитражната клауза в ЗМТА (чл. 7 и чл. 19, ал. 2 ЗМТА) и поради липса на такава правна уредба относно медиационната клауза в ЗМ.

Въпреки че няма задължителен характер, клаузата за медиация може да се изпълни по взаимно желание на страните в последствие. Включването ѝ е израз на договорна свобода при сключване на търговските договори и може да се окаже предпоставка за постигане на общо съгласие на страните да приведат клаузата в изпълнение в случай на възникнал спор. Дори само едната страна да направи изискваното предложение за пристъпване към медиация, другата страна може да го приеме, в случай че то не се различава от договорените предварително условия. Уточняването на някои елементи от клаузата, като: към кой медиатор или център по медиация да се обърнат страните и при какви условия, включително и относно заплащане на услугата, още при сключване на договора ще създаде едно предварително съгласие за провеждане на процедура по медиация. Обсъждането на детайли за разрешаване на възможни спорове води и до създаване на работещи взаимоотношения между страните, което е добра основа за постигане на съгласие за провеждане на медиация в един бъдещ период. Особено в случаите, когато алтернативата е предявяване на иск в съда с всички възможни последици. Например различни разбирания за това гражданско или търговско дело ще се образува във връзка с конкретен спор и съществуването на различни възможности за касационно обжалване на решения по граждански и по търговски дела, които може да доведат до загуба на време и средства, до компрометиране или преустановяване на взаимоотношенията между страните, до невъзможност да се удовлетворят интересите на нито една от тях в случай на съдебно решаване на споровете.

С оглед направени към датата на изготвяне на доклада предложения за законодателни промени за въвеждане на задължителна медиация при някои съдебни спорове клаузата за медиация може да се разглежда и от друг аспект. От една страна, може да бъде възприемана като действащ стимул за извънсъдебно решаване на споровете с всички произтичащи от това предимства и да се прилага с желание от страните, веднъж договорена. От друга страна, може да се избягва, за да не послужи като мотив на съда да задължи страните да участват в

съдебна медиация в случаите на съдебен спор. Според предложените изменения на ЗМ се предвижда съдът да може по своя преценка да задължи страните да участват в процедура по медиация, когато е предявен иск за парично или непарично вземане, произтичащо от договор, неоснователно обогатяване, съществуване, прекратяване, унищожаване или разваляне на договор, нов чл. 140а, ал. 2 ГПК (<https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?@lang=bg-BG&Id=7136>).

За да се насърчи включването на медиационна клауза в търговските договори, може да се направят други промени в ЗМ.

Предложение за законодателна промяна: при бъдещо развитие на законодателната уредба би могъл да се промени подходът при определяне на кръга от дела, при които да се прилага задължителна медиация по силата на закона или по преценка на съда. Ако се предвижда провеждане на задължителна медиация за случаите, на спорове между търговци или между търговци и физически лица, включването на клауза за медиация да дава възможност на страните да провеждат медиация по свой избор, не по преценка на съда. Изборът на медиатор или център по медиация също да бъде предоставен на страните, без задължение медиацията да се провежда само в съдебни медиационни центрове. Като нормативна промяна на ниво наредба може да се предвиди издаване на документи от медиаторите и централните за медиация със стандартизирано съдържание за участие в процедура по медиация, които да се представят пред съда.

За пълнота на анализа следва да се направи и анализ на действието на медиационната клауза в случаите на недействителност на договора, от който тя е част, както и в случаите на прекратяване, разваляне на договора или при промяна на страните поради правоприемство.

За разлика от арбитражната клауза, клаузата за медиация не притежава автономност като самостоятелен процесуален договор. Поради дефинирането на арбитражното споразумение в чл. 7, т. 1 от (ЗМТА) се приема, че арбитражната клауза притежава автономност като самостоятелен процесуален договор за предоставяне решаването на частноправни имуществени спорове между страните на арбитраж (Пунев, Б. (2019). Арбитражната клауза – самостоятелност и зависимост от материалноправния договор (<https://defakto.bg/2019/03/23>). Арбитражната клауза може да породи своите последици дори в случаи на нищожност на материалноправния договор, от който е част и който обслужва, в хипотезата на нищожност поради противоречие с

императивни норми на закона или неговото заобикаляне и противоречие с добрите нрави. При нищожност на материалноправния договор поради липса на съгласие е нищожна и арбитражната клауза и арбитражният съд няма да има компетентност.

Медиаторът или центърът по медиация не може да откаже да приеме разглеждането на заявление за медиация, съответно да не организира и проведе процедурата при заявено съгласие от спорещите страни, в случай на нищожен търговски договор. Страните по договора може да имат спорни въпроси във връзка с това дали договорът е нищожен, дължи ли се изпълнение, дължи ли се връщане на даденото поради нищожност. За да породи действие клаузата, се прилагат изискванията на ЗМ за започване и провеждане на процедура по медиация – чл. 11 ЗМ. Поради това, за разлика от възможностите споровете да се разгледат от арбитраж или от съд в зависимост от недействителност на сключените договори, възможността да се прибегне до медиация в такива случаи е изцяло зависима от волята на страните.

Клаузата за медиация може да породи своите правни последици и да се проведе медиация между спорещите страни само ако се постигне взаимно съгласие на страните да започнат процедура по медиация – разпоредбите на ЗМ. Това не се променя и при промяна поради правоприемство на страните по сключен договор с клауза за медиация.

Действието на клаузата за медиация зависи изцяло от съвпадане волята на страните. В случай че тази свобода не се ограничи от предстоящи законодателни промени, свързани с въвеждане на задължителна съдебна медиация и в случай на разпространяване на разбирането за това какво представлява и как се провежда медиацията, включването на клауза за медиация в търговските договори може да стане широко прилагана практика.

3. Систематизиране на елементите от клаузата за медиация, които може да се договорят, за да се улесни прилагането и при желание на страните

ЗМ не въвежда изисквания за съдържание на клаузата за медиация в търговски договори. В случай че не се посочва конкретен медиатор или център по медиация, не може да се приеме, че има непълнота

на медиационната клауза. Уточняване на възможностите за конкретен избор на медиатори може да спести време и да улесни страните.

Медиацията съгласно чл. 4 ЗМ се осъществява от физически лица, които могат да се сдружават с цел осъществяване на дейността си. От влизане в сила на настоящия ЗМ публичното оповестяване на всички медиатори, които са правоспособни да провеждат процедури по медиация, се извършва от министерството на правосъдието чрез вписването им в Единен регистър на медиаторите (ЕРМ), достъпен на адрес: <https://mediation.mjs.bg>. Няма нормативно предвидени изисквания за създаване на единен информационен портал за сдруженията или центровете за медиация. Медиатор може да бъде избран от ЕРМ към министерството на правосъдието. В изпълнение на проект „Насърчаване използването на медиацията като алтернативен способ за решаване на спорове“, финансиран от Оперативна програма „Добро управление“ чрез Европейския социален фонд, е създаден Централизиран електронен портал за медиация, достъп до който има също от сайта на министерството на правосъдието от 2020 г. (<https://mediation.mjs.bg/>). Порталът дава възможност за избор на медиатор и за провеждане на медиация онлайн.

Български арбитражни съдилища имат създадени центрове за медиация и предлагат препоръчителна клауза за медиация, например арбитражния съд при БТПП (<https://www.bcci.bg/mediacia.html>). Център за медиация е създаден и към Арбитражния съд при Българската стопанска камара (<https://arbitration.bia-bg.com/>). При посочване на център или медиатор с медиационната клауза за улеснение може да се съобразяват и обявени препоръчителни клаузи.

При бъдещо развитие на законодателните промени може да се предвиди създаване на единен информационен портал за действащи центрове по медиация, към които освен към индивидуално практикуващите медиатори, може да се обърнат страните за провеждане на процедура по медиация. В случай че те предлагат примерни клаузи за медиация, те могат да се включват в договорите или да послужат като модел за такава клауза, давайки на страните повече яснота как да уредят отношенията си във връзка с избора и прилагането на медиация.

Възможно е клаузата за медиация да съдържа и посочване на срок за отговор на предложението за медиация, в случай че то се направи само от една от страните или от съда. Това конкретизиране на срока също няма задължителен характер, но ще спести време.

Срок за провеждане на започнала медиация не е необходимо да се договаря, поради нормативно определена със ЗМ максимална продължителност от 6 месеца на процедурата по медиация (чл. 15, ал. 1, т. 6 ЗМ).

Заклучение

В резултат на извършения анализ могат да се направят следните изводи за предимствата на включване на клауза за медиация в търговските договори:

Възможностите за ефективно решаване на спорове, които безспорно дава медиацията, могат да се възприемат и реализират и чрез включване на клауза за медиация в търговски договори. Клаузата за медиация няма задължителен характер, но включването ѝ в договорите може да създаде добра основа за избор на подходящ способ за решаване на спорове. Може да спести на страните неефективно водене на преговори, да съхрани важни за тях партньорски взаимоотношения и да им даде контрол върху процеса на търсене и взимане на решения, ако се основа на разбиране на медиацията като извънсъдебен способ за решаване на спорове. Законодателните промени в това отношение трябва да са в посока насърчаване желанието за избор на медиационна клауза. Въвеждането на задължителна медиация при някои търговски спорове с налагане на ограничение за провеждането ѝ само в съдебни центрове за медиация, без да се отчита желанието на страните за провеждане на медиация при свободен избор на място и на медиатор, може да ограничи желанието им за включване на клауза за медиация в търговските договори. Затова е необходимо законодателните промени да се съобразяват не само с натовареността на съдилищата, а и с необходимостта да не се поставят ограничения пред свободната воля на страните как да развият търговските си взаимоотношения и как да решават бързо и ефективно възникналите си спорове.

Използвана литература:

1. Пунев, Б. (2019). Арбитражната клауза – самостоятелност и зависимост от материалноправния договор (<https://defakto.bg/2019/03/23>).

(Punev, B. Arbitrajnata klauza-samostojatelnost I zavisimost ot materialnopravnija dogovor)

2. Фишър, Р., Юри, У., Патън, Б. (1981). Да достигнеш до „ДА“. Ню Йорк:Пенгуин Букс, с.17-94.

(Fisher, R., Ury, W., Patton, B. (1981). Getting to YES: Negotiating Agreement Without Giving In. New York: Penguin Books, pp.17-94)

3. Проект на закон за изменение и допълнение на Закона за медиацията (<https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?@lang=bg-BG&Id=7136>).

4. Директива 2008/52/ЕО на ЕП и на СЪВЕТА от 21 май 2008 г. (<https://eur-lex.europa.eu/BG/legal-content/summary/mediation-in-civil-and-commercial-matters.html>).

5. Доклад на Комисията до Европейския парламент, Съвета и Европейския икономически и социален комитет относно прилагането на Директива 2008/52/ЕО на Европейския парламент и на Съвета относно някои аспекти на медиацията по гражданскоправни и търговскоправни въпроси (<https://parliament.bg/bg/eudocs/ID/26083>).

6. Европейски наръчник за законодателство в медиацията, от 32-ро заседание на ЕК за ефективност на правосъдието (СЕРЕЈ), Страсбург 13-14.06.2019, с. 32 (European Handbook For Mediation Lawmaking, p.32, <https://rm.coe.int/cepej-2019-9-en-handbook/1680951928>).

7. <https://www.cedr.com/ninth-meditation-audit-2021/>.

8. <https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?@lang=bg-BG&Id=7136>.

9. <https://mediation.mjs.bg/>.

10. <https://www.bcci.bg/mediacia.html>.

11. <https://arbitration.bia-bg.com/>.

За контакти:

Албена Пенова

Медиатор, обучител на медиатори

<https://bambg.bg/>

E-mail: apenova@gmail.com

ТОКЕНИЗАЦИЯ НА РЕАЛНИ АКТИВИ

*Гергана Върбанова,
доктор по гражданско и семейно право, арбитър
Арбитражен съд при Българска стопанска камара*

TOKENIZATION OF REAL ASSETS

*Gergana Varbanova, PhD, arbitrator
Arbitration court of the BIA*

Резюме: *Настоящото изследване има за цел да анализира правните отношения, които възникват в процеса на токенизация на реални активи и създаването им като запис, удостоверяващ собственост, в блокчейн мрежа. Разгледани са особеностите при използване на незаменими токени в процеса на токенизация и правните проблеми, които повдига самият процес на токенизация. Посочени са предимствата и недостатъците на технологията на етапа, в който се намира към момента на изследването, и са дадени предложения за преодоляването им.*

Ключови думи: *блокчейн, токенизация, реални активи, правно регулиране, токен*

Abstract: *The present research aims to analyze the legal relations that arise in the process of tokenization of real assets and their creation as a record certifying ownership in a blockchain network. The peculiarities of using non-fungible tokens in the tokenization process and the legal issues raised by the tokenization process itself are discussed. The advantages and disadvantages of the technology at the current stage of the research are indicated and suggestions are given to overcome them.*

Key words: *blockchain, tokenization, real assets, legal regulation, token*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.23>

Въведение

Идеята за токенизация на реални активи посредством имплементирането на различни технологични решения не е нова. С навлизане на блокчейн технологията все по-често се заговори за приложението ѝ отвъд обичайното създаване на токени и койни, носители на стойност. Концепцията на токенизацията на реални активи е все-

ки реален актив (движима или недвижима вещ или друго право) да бъде преобразувано в токени, които представят актива. Основното предизвикателство пред токенизирането на реалните активи е недостатъчната правна рамка, която ограничава приложението им с оглед изискването за спазване на форма при определени видове договорни отношения. Правото е призвано да отговаря на обществените отношения и следователно да ги регулира съвременно с оглед защитата на обществения интерес и осигуряване на сигурност в гражданския и търговския оборот. Същевременно технологиите трябва да отговарят на предизвикателствата, които поставя пред тях нормативната уредба, и да се развиват в такава посока, че да могат да посрещнат нуждите на участниците в дигиталния граждански и търговски оборот. Няма съмнение, че технологията на разпределения регистър или блокчейн технологията ще се прилага във все повече обществени отношения, както и че тепърва ще бъдат повдигани въпроси, на които правната уредба трябва да бъде готова да даде отговор. Настоящото изследване има за цел да посочи предимствата и недостатъците при токенизиране на реални активи, както и да даде отговор на въпроса кои реални активи могат да бъдат токенизирани при липсата на специална нормативна уредба.

Изложение

Изследването на токенизацията на реални активи налага да бъдат направени няколко терминологични уточнения и разяснения във връзка с приложението на блокчейн технологията в процеса на токенизация. На първо място, под *реален актив* не следва да се разбира актив по смисъла на счетоводната и икономическата теория, а следва да се разбира *всяка движима и недвижима вещ, която се намира в гражданския оборот, както и обектите на авторско право и сродните му права*. Това терминологично уточнение се прави с оглед възприетите и използвани термини в международната литература и правилното им съотнасяне към българската юриспруденция и използваните в нея термини и понятия за различни правни явления.

Следва да се отбележи, че е мислимо да се говори и за токенизация на реални активи, които са извън гражданския оборот, доколкото те също биха могли да съществуват като запис в блокчейн регистър, но да не могат да бъдат предмет на разпоредителна сделка.

Технологията позволява да се извършва запис, който да токенизира и учредени вещни права върху недвижим имот, които са конкретизирани като параметри в интелигентен договор (smart contract)¹⁰⁹. Обект на настоящото изследване са само реалните активи, които са в гражданския и търговския оборот, както и авторските и сродните права. Няма да бъде изследвана възможността за учредяване на ипотека или вещни права върху недвижим имот посредством токенизирането им, доколкото е невъзможно детайлно да се обсъдят всички хипотези в настоящото изследване.

За да се разбере какво представлява процесът на токенизация на реални активи, е необходимо да се обясни начинът на функциониране на блокчейн технологията и защо тя се свързва с възможностите за ефективно спестяване на разходи при прехвърлянето на токенизирана собственост. Несъмнено предимство на сделките с токенизирани реални активи е тяхното прехвърляне от един собственик на друг без допълнителни разходи за посредници (банкови такси, нотариални такси, други такси за вписване и т.н.). Това прехвърляне се реализира посредством интелигентен договор, който при настъпване на предварително заложените в него условия се самоизпълнява. Така, ако лицето X желае да продаде на лицето Y притежавания от него недвижим имот, който е токенизиран и записан в блокчейн регистър, при постъпване в криптопортфейла на лицето X на предварително определената от него цена интелигентният договор ще се самоизпълни и собствеността ще бъде прехвърлена автоматично на лицето Y без намесата на трети лица. Самоизпълнявайки се интелигентния договор ще прехвърли собствеността от X на Y напълно автоматизирано чрез запис в децентрализирания регистър. При едно такова автоматизирано прехвърляне на токенизирана собственост се избягват всички посредници, които обичайно са свързани с покупко-продажбата на недвижим имот.

Трябва да се има предвид, че най-голямото предимство, но и същевременно най-голям недостатък на блокчейн технологията е, че тя не позволява модифициране на данните, тъй като гарантира прозрачност и проследимост на трансакциите от последния до първия блок (генезис блок) от веригата. Самият блок и блоковата верига представляват криптографски метод за съхранение на данни в децентрали-

¹⁰⁹ Върбанова, Г. (2020). Смарт контракт и предизвикателства пред правото. // Право и бизнесът в съвременното общество. Варна: Наука и икономика.

зирана мрежа, в която всеки блок е хронологически свързан с предходния. Всеки блок от блокчейн веригата се ползва с интегритет, т.е. всяка една трансакция, извършена в конкретния блок, е потвърдена и удостоверена по време, поради което и в следствие записът не може да бъде променен или изтрит. Това, от една страна, е предимство – веднъж прехвърлен токенизираният актив веднага преминава в патримониума на своя приобретател, но от друга страна е възможно, поради недоброто познаване на технологията и начина ѝ на работа, записът да бъде извършен така, че да не отговаря на действителната воля на страните. При токенизирането на реалните активи трябва да се държи сметка на специфичните термини, които нормативната уредба влага и правилното им пренасяне и имплементиране в програмния код на интелигентния договор. Това е така, защото последващо изменение или изтриване на записа в децентрализирания регистър е невъзможно и точното пренасяне на волята на страните на плоскостта на програмния код е от изключително значение, доколкото програмният код трябва да имплементира техните волеизявления. При неправилно пренасяне на волята на страните в програмния код интелигентният договор може да се самоизпълни, но неговото изпълнение да не е било целеният от страните резултат. Решението в една такава ситуация е действителната воля на страните да бъде обективизирана в нов запис, под формата на нов интелигентен договор, защото първоначалният запис не може да бъде редактиран или изтрит.

Вече беше изяснено, че при блокчейн технологията записите се извършват в децентрализиран регистър под формата на токени, придружени с интелигентен договор. Токените от своя страна са заменими или незаменими. *Заменими* са онези токени (вкл. койни), при които „една част или количество може да бъде заменено с друга равна част или количество при плащане на дълг или уреждане на задължение“¹¹⁰. От гледна точка на аналоговия свят заменимите токени притежават същите характерни особености на *родово определените вещи*. И при тях родът не погива, взаимнозаменяеми са и не притежават качеството уникалност. Заменимите токени могат да се делят, така както могат да се делят и различните видове койни. На практика заменимите токени притежават същите характеристични особености, които притежават фиатните

¹¹⁰ За термина „fungible“ виж Merriam-Webster Dictionary (<https://www.merriam-webster.com/dictionary/fungible>).

пари, с тази разлика че последните са приети за законно платежно средство. Не на последно място трябва да се уточни и каква е разликата между койн и токен, а именно емитираният койн съществува върху собствена блокчейн мрежа, а токентът се записва върху чужда такава. Характеристичните им особености обаче са идентични.

Незаменимият токен (non-fungible token или (NFT) представлява уникален запис в определена блокчейн мрежа¹¹¹. Този запис се извършва посредством интелигентен договор, който съдържа уникален идентификатор на токенизирания актив и задава възможните параметри за прехвърляне на конкретния незаменим токен от един на друг субект. Обикновено незаменимите токени се използват за представяне и продажба на цифрово съдържание – снимки, видеоклипове, аудио и други видове цифрови файлове, но най-често – за продажба на *уникален дигитален арт* или за *продажба на реални активи, които са токенизирани под формата на незаменим токен*. От правна гледна точка е от особена важност, че оригиналният файл на дигиталния арт не се съдържа в самия запис в блокчейн веригата, записът в нея съдържа само изображение и линк, който пренасочва притежателя на съответния незаменим токен към външен за блокчейн мрежата ресурс, където е достъпен самият дигитален арт. На практика е възможно повече от един потребители в интернет пространството да имат достъп до дигиталния арт, който се съхранява на външен за блокчейн мрежата ресурс, но цифровият запис в блокчейн под формата на незаменим токен е доказателство, че съответният субект е собственик на конкретния дигитален арт. Тази собственост трябва да бъде съобразена с авторските права на автора. Както беше изяснено записът на незаменим токен е придружен със смарт контракт (интелигентен договор), в който може да се уредят авторските права на автора, начинът за прехвърляне на собствеността, дори отчисленията за автора при всяка една продажба и прехвърлянето на собствеността от един субект на друг и т.н. Незаменимите токени могат да представляват уникален запис, който представя дигитален арт, „собственост“ върху уникален предмет или земя в Метавърс или дори

¹¹¹ Knezovic, An. The Difference Between Fungible and Non-Fungible Tokens (NFTs) (<https://medium.com/udonis/the-difference-between-fungible-and-non-fungible-tokens-nfts-123df237b892>).

запис на реален актив (недвижим имот, кораб и др.). Характерната им особеност е, че те са неделими и незаменими като стандартизирания протокол, който се използва е ERC-721 Non-Fungible Token Standard. Същественото при този протокол е, че позволява един незаменим токен да има само един притежател (собственик). Записът на собствеността се осъществява посредством интелигентен договор. При токенизиране на реални активи в незаменимия токен се посочва адресът, на който се намира физически токенизираният актив (напр. картина), като записът удостоверява правото на собственост на притежателя на незаменимия токен върху картината. И тук обаче трябва да бъде съобразено авторското право на автора. Това, че едно лице притежава картина, не означава, че това лице може да я използва с комерсиални цели без разрешението на автора. В този смисъл интелигентният договор може да бъде изключително полезен, доколкото може предварително да зададе какво възнаграждение да получи авторът при използване на токенизирания актив за комерсиални цели и реализиране на печалба.

Токенизацията на реални активи е процес, при който реалният актив се конвертира в токен, който се съхранява в децентрализиран регистър – блокчейн. Процесът на конвертиране не е нищо повече от първоначално вписване на съответния актив в блокчейн регистър, като самият актив не е задължително да бъде обвързан със стойност, а е достатъчно да бъде представен като токен в мрежата. Няколко са проблемите при токенизирането на реални активи.

Първият проблем, който възниква, е че при токенизиране на реални активи, страните трябва да са наясно как правото регулира обществените отношения по повод определена категория сделки. Дали има изискване за форма на договора и дали това изискване е за неговата действителност или за неговото доказване. Така, ако е токенизиран недвижим имот, то разпореждането с него ще бъде подчинено на общите правила на Закона за задълженията и договорите и сделката, извършена под формата на интелигентен договор, ще бъде нищожна, доколкото не е спазено изискването за форма – нотариален акт. Възможно е при една такава хипотеза да се мисли за конверсия на интелигентния договор и същият да се разгледа като предварителен договор, но това зависи от обстоятелството дали интелигентният договор съдържа в себе си словесно изявление, съответно на основание чл. 3, ал. 2 от Закона за електронния

документ и електронните удостоверителни услуги да се приеме, че писмената форма е спазена, макар и договорът да е под формата на смарт контракт¹¹². От гледна точка на действащата правна уредба няма пречка онези реални активи, за управлението и разпореждането с които няма изискване за квалифицирана форма, да бъдат токенизирани. Така недвижим имот може да бъде токенизиран, но не с цел извършване на продажба, а само за отдаването му под наем. Съответно в интелигентния договор ще залегнат параметрите на наемното правоотношение. Съчетавайки IoT (интернет на нещата) и блокчейн технологията, плащането по договора може да се извършва автоматизирано, като при липса на постъпване на наемната цена по електронния портфейл на собственика достъпът до жилището може автоматично да бъде ограничен чрез заключването му посредством технологични решения на интернет на нещата. Всичко зависи от волята на страните и как тази воля ще бъде имплементирана в интелигентния договор на токенизирания реален актив.

Вторият проблем е как един реален актив, който е токенизиран под формата на незаменим токен, може да бъде притежаван от две или повече лица. Този въпрос е съществен от гледна точка на възникването на съсобственост – дали по силата на договор в резултат на законова презумпция или по силата на наследяването. Проблемът възниква поради факта, че повечето блокчейн мрежи, които позволяват запис на незаменими токени, *не позволяват записът в смарт контракта да съдържа повече от един собственик*. Идеята за съсобственост върху незаменим токен възниква не за да реши въпроса със *съсобствеността от гледна точка на правната теория*, а от свръхцените, които достигат някои произведения на изкуството, представени като незаменими токени. Много по-трудно за колекционерите е да притежават незаменим токен, чиято цена надхвърля пр. 100 000 щ. д., отколкото да притежават само идеална част от незаменим токен, съответно с по-малка инвестиция да притежават идеални части от повече от един незаменими токени. Възможността за фрагментиране на незаменимите токени на по-малки фракции прави възможно повече от едно лице да притежава един незаменим токен. Процесът на фрагментиране се осъществява посредством запис в интелигентен договор и стандартизиран протокол ERC-20,

¹¹² Върбанова, Г. (2020). Правен режим на електронните документи. Варна: Данграфик, стр. 41.

които позволяват един незаменим токен да бъде записан като притежание на няколко собственика в съответното съотношение идеални части, които притежава всеки от тях. Идеята на фрагментирането на незаменимите токени или т.нар. *fractionalization* е да направи достъпни за колекционерите потребители различните произведения на дигиталното изкуство. Фрагментирането на незаменимите токени може да се приложи при токенизиране на реални активи и така придобиването им в съсобственост от две или повече лица да бъде възможно.

Заклучение

Токенизацията на реални активи е процес, при който реалният актив се конвертира в токен, който се съхранява в децентрализиран регистър – блокчейн, който запис е съпроводен от интелигентен договор. Токенът има за цел да представи актива в цифрово съдържание, докато интелигентният договор съдържа конкретното условие, при сключването на което договорът се самоизпълнява и настъпват желаните от собственика на токенизирания реален актив последици. Няма съмнение, че токенизирането на реални активи е възможно и при настоящата правна уредба, като следва да се съобрази правната рамка, която ограничава извършването на волеизявления под формата на интелигентен договор тогава, когато законодателят е поставил изискване за форма при сключването на определена категория договори. Сериозно предизвикателство е и как да бъде имплементирана волята на страните в интелигентния договор при правилно разбиране на юридическите понятия и включването им в програмния код на интелигентния договор.

Използвана литература:

1. Върбанова, Г. (2020). Смарт контракт и предизвикателства пред правото. // Правото и бизнесът в съвременното общество. Варна: Наука и икономика.
2. Върбанова, Г. (2020). Правен режим на електронните документи. Варна: Данграфик.
3. Knezovic, A. The Difference Between Fungible and Non-Fungible

Tokens (NFT) (<https://medium.com/udonis/the-difference-between-fungible-and-non-fungible-tokens-nfts-123df237b892>).

4. Spaceseven NFT platform. Can NFTs Really Have Multiple Owners? Explained! (<https://medium.com/space-seven/can-nfts-really-have-multiple-owners-explained-41a0a68a2bdf>).

5. Gromova, E. (2018). Smart contracts in Russia: an attempt to define the legal nature of smart contracts. // Law and digital economy, №02, pp. 31-33.

За контакти:

Гергана Върбанова

Доктор по гражданско и семейно право, арбитър

Арбитражен съд при Българска стопанска камара

E-mail: gergana@varbanova.bg

ИНТЕЛЕКТУАЛНА СОБСТВЕНОСТ: ПРЕХОД ОТ ПРАВНИТЕ КЪМ СОЦИАЛНИТЕ И ИКОНОМИЧЕСКИТЕ АСПЕКТИ

*Д-р Пънар Кязим
ВУЗФ*

INTELLECTUAL PROPERTY: TRANSITION FROM LEGAL TO SOCIAL AND ECONOMIC ASPECTS

*Panar Kuzim, PhD
VUZF University*

Резюме: Доктрината за интелектуална собственост от възникването си до скоро съществува и функционира с акцент върху правния аспект на тази материя. Под налягането на процеси от различно естество правният аспект постепенно бива изместен от социалните и икономическите аспекти. Това променя ролята на правния аспект от базис за съществуването на интелектуалната собственост към способ за постигане на икономически и социални цели.

Ключови думи: интелектуална собственост, икономически аспекти на интелектуалната собственост, социални аспекти на интелектуалната собственост, социално-икономически аспекти

Abstract: *The doctrine of intellectual property from its origin until recently has existed and functioned with an emphasis on the legal aspect of this matter. Under the pressure of processes of a different nature, the legal aspect is gradually displaced by the social and economic aspects. This changes the role of the legal aspect from a basis for the existence of intellectual property to a means of achieving economic and social goals.*

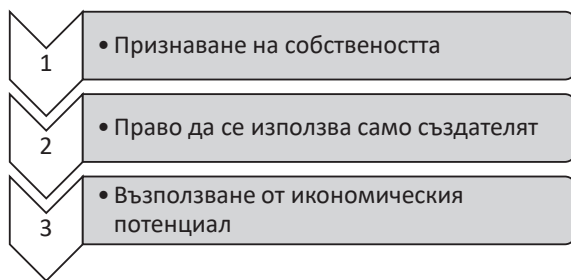
Keywords: *intellectual property, economic aspects of intellectual property, social aspects of intellectual property, socio-economic aspects*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.24>

Въведение

Възникването на доктрината за интелектуална собственост е продиктувано от необходимостта да се осигури правна закрила на създателите на знания и иновации, както и на творците, като се съз-

даде нормативна рамка за това. Поради тази причина интелектуалната собственост възниква като правна дисциплина и през първите векове на своето съществуване се развива като такава. Правната уредба, която инспирира съществуването на обектите на интелектуална собственост и тяхната правна същност, притежава различни аспекти, които формират една своеобразна многоспектърност на материята. На първо място, правната уредба предоставя привилегията един творец или създател да си припише заслугите за конкретен обект на интелектуална собственост. На второ място, правната закрила предоставя монополни права на създателите на интелектуална собственост, които допускат единствено притежателят на правата да бъде ползвател, да решава дали и кой има право да използва конкретния обект на интелектуална собственост. На трето място, правната закрила, чрез вече изброените горе, дава възможност единствено носителят на права за конкретен обект да се възползва от икономическите ползи и финансовия потенциал на обекта. Трите аспекта се пораждат в тази конкретна последователност, развиват се в исторически и теоретичен смисъл следвайки я и водят до формиране на нов модел и нова форма на теорията на интелектуалната собственост.

Фигура 1. Последователност на възникване на преимуществата, които правният аспект на интелектуалната собственост осигурява на притежателя на права

Източник: Авторова фигура.

Тази нова форма възниква под налягането на различни социокulturни и икономически процеси в световен мащаб, които водят до промени в обществото, икономически и технологически прогрес и трансформиране на традиционната икономика в икономика на зна-

нието¹¹³. Едновременно с това тя започва да излиза извън рамките на правната наука, за да се разпростре в по-различни граници, а именно тези на социокултурната теория и практика. Постепенно интелектуалната собственост започва да осигурява икономически и социални ползи, като едновременно се влива в тези две науки и става част от тях, съответно от правен инструмент се трансформира в икономически и социален.

Икономически аспект на интелектуалната собственост

В икономически аспект интелектуалната собственост е ценен и скъп актив, който има икономически потенциал и може да генерира положителни финансови резултати. Стойността, която интелектуалната собственост като актив притежава, е трудно съпоставима с тази на други активи, защото аналогията граничи с невъзможното да бъде направена. Тази невъзможност е обусловена от няколко фактора. За разлика от други активи, при обектите на интелектуална собственост няма физически ограничения за съществуването. Обектите на интелектуална собственост не се изчерпват количествено. Между инвестицията и възвръщаемостта при интелектуалната собственост не съществува корелация, тъй като с незначителна инвестиция могат да се постигнат високи финансови резултати. Интелектуалната собственост се третира също така като лост за икономически растеж, който може да „трансформира създадените знания (стоящи в основата на интелектуалната собственост като цяло) в икономически блага“ (Минкова 2021) и е „икономически индикатор“ (Георгиева, Минкова 2020).

Едновременно с това интелектуалната собственост е елемент на конкурентоспособността на микро- и макроикономически нива. Както отбелязва друг изследовател на темата, „докато конкуренцията се изостря, печелившата компания е тази, която най-ефективно използва всички налични ресурси, особено ...) интелектуална собственост.“ (Novodarskaya 2015). Според Николова-Минкова (2020) „иновациите са ключов източник на конкурентно предимство за бизнеса (...) те играят основна роля в развитието на бизнеса и глобалните икономи-

¹¹³ Икономика на знанието е налагаща се форма на икономика, при която в основата на създаването на продукти и услуги стоят нематериални активи, които съществуват благодарение на знания, умения, опит, иновации, технологии.

ки”, което се отнася до иновациите като елемент на интелектуалната собственост. В това отношение практиката показва, че успешен бизнес, устойчива икономика и развита държава са тези, които използват интелектуалната собственост като средство за постигане на поставените цели. Което е още един елемент от приоритетното извеждане на икономическия аспект на интелектуалната собственост пред правния аспект.

Социален аспект на интелектуалната собственост

Интелектуалната собственост е феномен, в чието съществуване могат да се открият две направления. Едното направление касае правата и интересите на притежателя на права върху обект на интелектуалната собственост, който е поел икономическия риск от реализирането на обекта. Което от своя страна предполага реципрочно възнаграждаване на усилията. Другото направление касае правата и интересите на обществото. В това отношение обектите на интелектуална собственост се приемат като изпълнителни на социални функции. В рамките на социалната функция, интелектуалната собственост се създава и функционира по посока постигане на високо обществено благосъстояние, развитие и напредък на обществото, просперитет на макрониво. В частност социалният аспект на интелектуалната собственост е обвързан с функцията на обектите да служат за развитие на науката, изкуството, иновациите. Интелектуалната собственост е балансатор между частните и публичните интереси, тъй като без усилията на индивида обществото не може да се развива, а без подкрепата на обществото усилията на индивида не биха били плодотворни. Някои анализатори стигат по-далеч в извеждането на социални аспекти на интелектуалната собственост, като обвързват материята с „човешкия поминък“ и неговото поддържане, което се изразява в технологично развитие, осигуряващо човешките благосъстояние и физическо оцеляване (Singh 2017). Успоредно с този елемент от социалния аспект се откроява и капацитетът на интелектуалната собственост в частта с технологичното развитие, което нейните обекти поражда, да допринесе за намаляване на „човешките усилия за постигане на желаните цели“ (Singh 2017) в различни области като образование, здравеопазване, заетост и др. редица други.

Заклучение

Алихан е на мнение, че „социално-икономическите ползи (от интелектуалната собственост) произтичат от подобряването на конкурентоспособността (...), което е от решаващо значение като инструмент в националното развитие“ (Alikhan 2000). Към това може да се отнесе не само икономическата конкурентоспособност, но и социалната, на знанието, на умовете, на идеите на отделните индивиди в обществото. В синхрон с това, други анализатори са на мнение, че интелектуалната собственост сама по себе си и с всеки свой обект е част от сложните процеси на икономическо и социално развитие (Maksus 2016). Тази тясна връзка между интелектуалната собственост, нейният правен аспект, от една страна, и социоекономическите аспекти, от друга, не е съвременен феномен, а нещо, което се оформя паралелно с доктрината на тази теория. С тази разлика, че към днешна дата социалните и икономическите аспекти се превръщат в по-значими на фона на правните аспекти, като от своя страна тази увеличаваща се важност рефлектира по посока превръщането на правната закрила на различните обекти не в самоцел, а в лост за постигане на социални и икономически цели.

Използвана литература:

1. Георгиева, Р., Николова-Минкова, В. (2020). Патентите за изобретения в България по технологични направления и икономически сектори и раздели за периода 2001-2018. // Научно-приложно списание на съюза на изобретателите в България „Изобретения, Трансфер, Иновации”. София, №1, (26), с. 8-24.

(Georgieva, R., Nikolova-Minkova, V. (2020). Patentite za izobreteniya v Balgaria po tehnologichni napravleniya i ikonomicheski sektori i razdeli za perioda 2001-2018. // Nauchno-prilojno spisanie na sayuza na izobretatelite v Balgaria “Izobreteniya, Transfer, Inovacii”. Sofia, №1, (26), s. 8-24)

2. Николова-Минкова, В. (2021). Изследване зависимостта между равнището на конкурентоспособност и марковата заявителска активност на държавите от ЕС-27. // Икономическа мисъл, том 66, №5, с. 59-78.

(Nikolova-Minkova, V. (2021). Izsledvane zavisimostta mezhduravnishteto na konkurentosposobnost i markovata zayavitelska aktivnost na darzhavite ot ES-27. // Ikonomicheska missal, tom 66, №5, s. 59-78)

3. Alikhan, S. Socio-Economic Benefits of Intellectual Property Protection in Developing Countries. WIPO 2000.

4. Cimoli, M. et al. (2014) Intellectual Property Rights – Legal and Economic Challenges for Development. // The initiative for positive dialogue series. Oxford University Press.

5. Coombe, R. J, Turcotte, J. F. Cultural, Political, and Social Implications of Intellectual Property Laws in an Informational Economy. // UNESCO-EOLSS Joint Committee, eds., Culture, Civilization, and Human Society: A Volume in the Encyclopedia of Life Support Systems, developed under the auspices of UNESCO (Oxford: EOLSS Publishers, 2012), pp. 1-33.

6. Geiger, C. The Social Function of Intellectual Property Rights, or How Ethics can Influence the Shape and Use of IP Law. // Max Planck Institute for Intellectual Property and Competition Law Research Paper, №13-06.

7. Idris, K. Intellectual Property a Power Tool for Economic Growth. WIPO Publication, №888.

8. Maskus, K. E. (2016). Economic Development and Intellectual Property Rights: Key Analytical Results from Economics. // The Economics of Intellectual Property Law, Vol. 2

9. Maskus, K. E., (2016). Intellectual Property Rights and Social Development: Issues and Evidence, International Conference on IPR and Development. WIPO, Geneva, April 2016

10. McDonald, M. K. (2015). The Social Impact of Intellectual Property Rights: Public Health, Education, and Income Inequality (<https://drum.lib.umd.edu/handle/1903/17253>, 25.09.2022).

11. Nikolova-Minkova, V. (2020) Competitive Advantages and Economic Benefits from Licensing of Industrial Property Sites. // International scientific conference UNITECH`20, item 2, Gabrovo, UI Vasil Aprilov, 143-148, ISSN 1313-230X.

12. Nikolova-Minkova, V. (2021) Trademark Activity – Innovation Indicator. // Round table with international participation „Trade - scientific knowledge and business reality“, Tsenov Academic Publishing House, pp. 279-286, ISBN 978-954-23-2005-0.

13. Novorodovskaya, T. S. (2015). Using intellectual property as a competitive advantage of modern enterprise. // Metallurgical and Mining Industry, №11, pp 208-211.

14. Posner, R. A. The law & economics of intellectual property. // Journal of the American Academy of Arts & Sciences, Spring 2002, pp 5-12.

15. Singh A. K., Acharya S. R., Chavda P. (2017). Implications of intellectual property rights and socio-economic factors on growth of manufacturing sector in selected cross economies: An empirical assessment'. // Sasi Misra, Sunil Shukla and Ganapathi Batthini (Eds.). Proceedings of the Twelfth Biennial Conference on Entrepreneurship Organized by EDII Ahmedabad (Feb 22-24, 2017), New Delhi: Bookwell Publishing House, pp. 262-279.

16. Waldron, J. (1993). From Authors to Copiers: Individual Rights and Social Values in Intellectual Property. // Symposium on Intellectual Property Law Theory, Vol. 68, №2.

17. World Bank (2002). Intellectual Property: Balancing Incentives with Competitive Access (https://documents1.worldbank.org/curated/en/285571468337817024/310436360_20050012013328/additional/Global-economic-prospects-and-the-developing-countries-2002-making-trade-work-for-the-worlds-poor.pdf, 25.08.2022).

За контакти:

Д-р Пънар Кязим

ВУЗФ

E-mail: p.kiazim@gmail.com

www.linkedin.com/in/pkyazim/

КОЛИЗИЯТА МЕЖДУ ПРАВНИЯ И ИКОНОМИЧЕСКИЯ АСПЕКТ НА ИНТЕЛЕКТУАЛНАТА СОБСТВЕНОСТ

*Д-р Пънар Кязим
ВУЗФ*

THE COLLISION BETWEEN LEGAL AND ECONOMIC ASPECTS OF INTELLECTUAL PROPERTY

*Panar Kyazim, PhD
VUZF University*

Резюме: *Интелектуалната собственост възниква като правна доктрина и се развива като такава до края на 19 в. С навлизането в икономиката на знанието правната доктрина отстъпва място на икономическата доктрина, с което между правния и икономическия аспект на интелектуалната собственост настъпва колизия.*

Ключови думи: *интелектуална собственост, право на интелектуалната собственост, икономика на интелектуалната собственост, правен аспект на интелектуалната собственост, икономически аспект на интелектуалната собственост*

Abstract: *Intellectual property emerges as a legal doctrine and develops as such until the end of the 19th century. With the entry into the knowledge economy, the legal doctrine gives way to the economic doctrine, with which a collision occurs between the legal and economic aspects of intellectual property.*

Keywords: *intellectual property, intellectual property law, the economics of intellectual property, the legal aspect of intellectual property, the economic aspect of intellectual property*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.25>

Въведение

Интелектуалната собственост възниква като правна дисциплина. Зад нейното формиране като материя и теория стои идеята да се покаже заслуженото на създателя на иновация, на твореца. Именно това е заложено в първите формулировки на доктрината на тази материя. Като вторичен резултат от това признание, в зората на теорията на интелектуалната собственост, възниква материалното облагодетел-

стване. Днес, в рамките на икономиката на знанието, нараства икономическата сила на интелектуалната собственост, което дава преимущество на икономическия пред правния ѝ аспект. От своя страна този факт води до размяна на ролите на първичния и вторичния резултат от закрилата на интелектуалната собственост. Съвременната действителност налага материалното облагодетелстване да стои в основата на закрилата, да бъде в позиция на изначална цел, а правната закрила да е своеобразен способ за постигане на тази цел и вторичен резултат от преследването ѝ.

Тази смяна на ролите неминуемо води до промени след себе си, една от които е противопоставяне на двата аспекта на интелектуалната собственост – правния и икономическия. Тази своеобразна колизия се случва, въпреки допълването на двата аспекта, въпреки тяхната роля на двете срещуположни страни на една и съща материя, въпреки взаимообусловеността им и въпреки факта, че на практика не могат да съществуват един без друг. За да се вникне в същността на тази трансформация, е нужно да се дефинират на първо място правният и икономическият аспекти на интелектуалната собственост, да се посочат на второ място спецификите и особеностите, предопределящи ги, и на трето място да се представят точките на обединение и разединение на двата аспекта.

Правен аспект на интелектуалната собственост

Правният аспект на интелектуалната собственост поставя нормативната основа, върху която се формира теорията на тази материя. Без законовата уредба не е възможно да съществуват различните обекти на интелектуална собственост. В рамките на правния аспект се определят правните норми, дефинициите, правата, задълженията, сроковете на закрила, особеностите и характеристиките на всеки един обект. Паралелно с това, се сформират специфични права, които създателите или притежателите на обекти на интелектуалната собственост притежават, начините за разпореждане с тях и способите за получаване на закрила в случай на нарушаване на правата от трети лица. Правният аспект произхожда от нормативната регламентация, като е едновременно израз на моралните и икономическите права на създателите на интелектуална собственост, от една страна. От друга страна, той поставя юридическата рамка, в която могат да се случат

насърчаването на развитието, иновациите и творчеството, прилагането и разпространението от резултатите от тях. Съответно в центъра на правния аспект стои самият обект и признаването му като създаден от конкретно лице.

Правният аспект на интелектуалната собственост може да се анализира и в друга перспектива – като реализиращ се в две посоки. Едната посока на реализация е получаване на признание за притежателя на права, а другата посока е получаване на възможност за реализиране на финансова печалба от експлоатацията на правата върху обекта и на самия обект. Именно второто е проекция на икономическия аспект.

С цел ефективно функциониране на правния аспект, в рамките на историята на развитие на интелектуалната собственост, се сформират различни правни инструменти за нейната закрила. Всеки инструмент има предмет, поле на действие, приложение и други, като това е основната задача на института, наречен интелектуална собственост. Всички тези инструменти целят да се постигне баланс между създателите на интелектуална собственост и потребителите, защото на този етап интелектуалната собственост е свързана с преноса на знания и иновации.

Икономически аспект на интелектуалната собственост

Икономическият аспект на интелектуалната собственост разглежда обектите в ролята им на нематериални активи и финансово използвани обекти. Тъй като правният аспект не се ангажира с финансовото, икономическото, счетоводното, паричното и/или стойностното изражение на обектите на интелектуална собственост, икономическата материя се превръща в опора за използването на обектите като средство за генериране на финансови потоци. Икономическият аспект е събирателно за няколко други аспекта, които се реализират заедно и поотделно, като в рамките му влизат едновременно финансов и счетоводен аспект. Счетоводният аспект разкрива мястото и ролята на обектите на интелектуална собственост в икономическия живот на компанията, дефинирайки ги като нематериални активи. Финансовият аспект определя финансовото изражение на стойността на всеки един обект, зададено от финансовата оценка. Двата аспекта заедно позволяват включване на обектите в потока на

икономическите дейности и трансформиране на обектите от правни в икономически. Благодарение на икономическия аспект интелектуалната собственост започва да съществува икономически, а не само юридически.

Друго проявление на икономическия аспект е способността на интелектуалната собственост да влиза в ролята на фактор, насърчаващ иновациите, способ за формиране на функциите на пазарната система, метод за постигане на икономически растеж.

Съпоставка на правния и икономическия аспект на интелектуалната собственост

Взаимообвързаността между правния и икономическия аспект на интелектуалната собственост не позволява извеждане на единия аспект самостоятелно от другия. Това обуславя необходимостта да се направи съпоставка между двата аспекта, за да може да се определят ясно пресечните им точки и точките им на разединение.

Първият елемент, въз основа на който следва да се направи съпоставка, е видът права, който доминира. Докато при правния аспект по-скоро доминират моралните права, а именно – правото на създателя или притежателя на обект на интелектуална собственост да се назовава такъв, при икономическия аспект превес взимат материалните права. В този случай интелектуалната собственост се трансформира в актив, а правото на създателя служи, за да верифицира собствеността върху актива.

Вторият елемент, по който е нужно да се направи съпоставка, е формата на интелектуалната собственост. Правният аспект приема интелектуалната собственост като абстрактно понятие, знание, идея, а икономическият аспект приема всичко това материализирано и преобразувано във финансови средства.

Третият елемент за съпоставка е разбирането за интелектуална собственост в зависимост от гледната точка. Правният аспект представя холистично разбиране за интелектуалната собственост в противовес на икономическия аспект, който представя приложно разбиране на интелектуалната собственост.

Четвъртият елемент, на база на който може да се направи съпоставка, е по оста „материално – нематериално“. Правният аспект засяга нематериалния характер на знанието, стоящо зад интелектуалната

собственост, а икономическият аспект засяга материалния резултат, постигнат от експлоатация на знанието.

Петият елемент за съпоставка е концепцията, на която се базира всеки аспект. В основата на правния аспект стои концепцията за моралното признаване и възнаграждаване на новатори или творци за техните идеи. В основата на икономическия аспект стои концепцията за материална компенсация и финансово облагодетелстване на новаторите и творците от техните идеи.

Заклучение

До края на 19 в. интелектуалната собственост се разглежда изцяло от правна гледна точка и се възприема като естествено право, което се предоставя на отделни творци и създатели като награда за техните усилия. От началото на 20 в., интелектуалната собственост започва паралелно да се разглежда и от икономическа гледна точка, като започва да се възприема като инструмент за максимизиране на социалните и икономическите ползи във вече силно индустриализираното общество. В 21 в. втората гледна точка се превръща в доминантна не без давлението на факта, че технологичните идеи и интелектуалните продукти в лицето на обектите на интелектуалната собственост започват да съпътстват съвременния живот (Николова-Минкова 2020).

От този момент интелектуалната собственост вече има значителна роля в системата на икономическите отношения, превръщайки се в ресурс, способстващ икономическото развитие. Този факт променя приоритизирането на интелектуална собственост, но и променя приоритетите в самата система на интелектуалната собственост. Акцентът се измества от ефективната закрила на интелектуалната собственост върху ефективната ѝ експлоатация, въпреки че на практика без първото няма да е възможно второто. Правният аспект, който формира нормативната рамка, легитимира икономическия аспект, който формулира финансовите резултати от създаването и експлоатирането на интелектуалната собственост. На етап акцентирание върху икономическия аспект интелектуалната собственост вече се свързва с преноса на активи, капитали и финансови потоци. По този начин интелектуалната собственост със своите обекти се преобразува от правно обусловена теория в икономически обект с практическо приложение.

Исползвана литература:

1.Николова-Минкова, В. (2020). Конкурентни предимства и икономически изгоди от лицензирането на обекти на индустриална собственост. // Международна научна конференция УНИТЕХ'20. Габрово: Васил Априлов, том 2, с. 143-148.

(Nikolova-Minkova, V. (2020). Konkurentni predimstva i ikonomicheski izgodi ot litzenziraneto na obekti na industrialna sobstvenost. Mezhdunarodna nauchna konferencia UNITEH'20. Gabrovo: Vasil Aprilov, tom 2, s. 143-148).

2. Aricioglu, E., Ucan. O. (2015). Intellectual Property Rights and Economic Growth in Europe. // Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Vol. 24, №2, pp. 123-136.

3.Braga, C., Fink, C., Sepulveda C.(2000) Intellectual Property Rights and Economic Development. // World Bank Discussion Paper, 2020 DOI: 10.1596/0-8213-4708-X.

4.Braga, C., Fink, C. (1996). The Economic Justification for the Grant of Intellectual Property Rights: Patterns of Convergence and Conflict - The Implications of the New Regime for Global Competition Policy. // Chicago-Kent Law Review, Vol. 72, №2.

5.Coombe, R., Turcotte, J. (2012). Cultural, Political, and Social Implications of Intellectual Property Laws in an Informational Economy. // Culture, Civilization and Human Society. Oxford, UK: EOLSS Publishers, pp. 1-33.

6.Daley, W. (2014). In search of Optimality: Innovation, Economic Development, and Intellectual Property Rights. // GSDR Prototype Briefs.

7.International Chamber of Commerce. Intellectual Property: Powerhouse for Innovation and Economic Growth (<https://iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2011/02/Intellectual-Property-Powerhouse-for-Innovation-and-Economic-Growth.pdf>, 25.0.2022).

8. Karpova, N. Economic Aspects of Intellectual Property in Countries with Economies in Transition, WIPO Department for Transition and Developed Countries (https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_transition_8.pdf, 20.09.2022).

9. Maskus, K. (2016). Economic Development and Intellectual Property Rights: Key Analytical Results from Economics. // The Economics of Intellectual Property Law: Vol. 2 Analytical Methods.

10. Posner, R. (2005). Intellectual Property: The Law and Economics

Approach. // Journal of Economic Perspectives, Vol. 19, №2, pp. 57-73.

11. Soares, M., Kauffman, M., Martins, RF (2019). Economy Law and Economic Analysis of Law and the Impact on Intellectual Property in the Common Law System. Revista Direitos Sociais e Políticas Públicas (UNIFAFIBE), Vol.7, №2, pp. 412-442 (<https://dx.doi.org/10.25245/rdspp.v7i2.570>).

12. Stiglitz, J. (2008). Economic Foundations of Intellectual Property Rights, Duke Law Journal, Vol.57, pp. 1693-1724.

13. Withers, K. (2006) Intellectual Property and the Knowledge Economy. // Intellectual Property and the Public Sphere: Balancing Competing Priorities' project.

14. Yueh, L. (2007). Global Intellectual Property Rights and Economic Growth. // Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property, Vol. 5, №3.

За контакти:

Д-р Пънар Кязим

ВУЗФ

E-mail: p.kiazim@gmail.com

www.linkedin.com/in/pkyazim/

**ЗАДЪЛЖИТЕЛНАТА МЕДИАЦИЯ
ПРИ СЕМЕЙНИ СПОРОВЕ –
ПРАВНИ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ**

Лиляна Савова

*Магистър „Право“, магистър „Здравен мениджмънт“,
Докторант към Институт по информационни и
комуникационни технологии към БАН, сертифициран
медиатор и учител по медиация
Председател на УС на Институт „Итера“,
Председател на УС на Камара на медиаторите в България*

Венета Иванова

*Сертифициран психотерапевт, Магистър „Психологично
консултиране“,
Следдипломна специализация „Организационно консултиране
и диагностика“, Докторант към МУ Варна „Проф. д-р
Параскев Стоянов“, сертифициран медиатор и учител по
медиация
Член на УС на Камара на медиаторите в България*

**MANDATORY MEDIATION IN FAMILY DISPUTES –
LEGAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS**

Lilyana Savova

*Master of Law, Master of Health Management, PhD student at
Institute of Information and Communication Technologies at
Bulgarian Academy of Sciences, certified mediator, certified
mediator trainer
Itera Institute, Chamber of mediators in Bulgaria*

Veneta Ivanova

*Certified Psychotherapist, Master of Psychological Counseling,
Postgraduate
specialization “Organizational counseling and diagnostics”; PhD
student at the Medical University of Varna “Prof. Dr. Paraskev
Stoyanov”, certified mediator, certified mediator trainer
Board member of the Chamber of Mediators in Bulgaria*

Резюме: *Настоящата разработка акцентира върху правните и психологическите аспекти, свързани с измененията и допълненията на Гражданския процесуален кодекс в България и Закона за медиацията, изпратени от Висшия съдебен съвет до Министерството на правосъдието, свързани с прилагането на задължителната медиационна среща в рамките на съдебните производства. И въпреки че в заглавието на настоящата разработка е посочено задължителната медиация при съдебни спорове с цел популярното разбиране на обществеността, свързана с особеностите на внесените изменения, правилното определение е задължителна медиационна среща. Същевременно тази среща не задължава страните да стигнат до споразумение на всяка цена и не пречатства достигането до съд при необходимост.*

Ключови думи: *медиация, медиатор, семейна медиация, задължителна медиация, родителски конфликт*

Abstract: *The present report focuses on the legal and psychological aspects related to the amendments and additions to the Civil Procedure Code in the Republic of Bulgaria and the Law on Mediation, sent by the Supreme Judicial Council to the Ministry of Justice, related to the implementation of the mandatory mediation meeting within the framework of court proceedings. And although the title of the current development indicates mandatory mediation in court disputes for the purpose of popular understanding of the public related to the specifics of the introduced amendments, the correct definition is a mandatory mediation meeting. At the same time, this meeting does not oblige the parties to reach an agreement at any cost and does not prevent reaching a court, if necessary.*

Key words: *mediation, mediator, family mediation, mandatory mediation, parental conflict*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.26>

Въведение

В обсъжданите промени в Гражданския процесуален кодекс и Закона за медиацията се предвижда по 12 вида дела да се прилага задължителна медиационна среща. По 7 вида дела съдът също може, но не е длъжен, да задължи страните да участват в медиация.

Към предложението са посочени следните мотиви на вносителя:

„Целта е институционализиране на усилията за доброволно уреждане на спора, с оглед постигане на бързина чрез избягване на значително по-продължителната и сложна съдебна процедура, както и на баланс на интересите на страните, доколкото, подпомагани от

медиатора, те участват при окончателно регулиране на отношенията, предмет на делото“.

Очакваният брой дела, които ще подлежат на задължителна медиационна среща, е 50 000 годишно. Очаква се това да доведе до значим финансов ефект по отношение участниците в съдебните производства, от една страна, и съществено намаляване на натовареността на съдебната система.

Друг важен резултат, които ще се постигне е свързан с регулиране и запазване на отношенията между спорещите страни – едно от значимите предимства на процедурата по медиация. При семейните спорове това пряко засяга и най-висшите интереси на детето с цел превенция на множеството нежелани травматични последици при задълбочаване на родителския конфликт при раздялата на родителите.

1. Правни аспекти

Дванадесетте вида дела, за които да се прилага задължителна медиационна среща, са:

1. Развод (чл. 49 СК);
2. Разрешаване на спорове относно упражняването на родителските права, местоживеенето на детето, личните отношения с детето и издръжката му (чл. 127, ал. 2 СК);
3. Изменение на мерките, свързани с упражняването на родителските права, местоживеенето на детето, личните отношения с детето и издръжката му (чл. 59, ал. 9 СК, чл. 51, ал. 4 СК);
4. Разрешаване на разногласия по повод упражняване на родителските права и задължения (чл. 123, ал. 2 СК);
5. Определяне на мерки за лични отношения с бабата и дядото (чл. 128 СК);
6. Разрешаване на спорове между родителите, свързани с пътуване на детето в чужбина и издаването на личните документи, необходими за това (чл. 127а СК);
7. Разпределяне на ползването на съсобствена вещ (чл. 32, ал. 2 ЗС);
8. Парични вземания, произтичащи от съсобственост (чл. 30, ал. 3 ЗС, чл. 31, ал. 2 ЗС);
9. Делба (чл. 34 ЗС);
10. Изпълнение на задължения на собствениците, ползвателите или обитателите на самостоятелни обекти в сграда в режим на ет-

ажна собственост (чл. 6 ЗУЕС) за възстановяване на направени от отделен собственик разходи за ремонт на общи части на сградата (чл. 48, ал. 7 ЗУЕС), както и за отмяна на незаконосъобразно решение на общото събрание или на незаконосъобразен акт на управителния съвет (управителя) на етажната собственост (чл. 40, ал. 1 ЗУЕС и чл. 43, ал. 1 ЗУЕС);

11. Изплащане на стойността на дружествен дял при прекратяване на участие в дружество с ограничена отговорност (чл. 125, ал. 3 ТЗ);

12. Отговорност на управител или на контролор на дружество с ограничена отговорност за причинени на дружеството вреди (чл. 142, ал. 3 ТЗ и чл. 145 ТЗ).

В проекта се предвижда, че по 7 вида дела съдът може, но не е длъжен, да задължи страните да участват в медиация:

1. Парично или непарично вземане, произтичащо от договор, едностранна сделка, непозволено увреждане, неоснователно обогатяване или водене на чужда работа без пълномощие;

2. Съществуване, прекратяване, унищожаване или разваляне на договор или на едностранна сделка, или за сключване на окончателен договор;

3. Собственост и други вещни права върху имот или за нарушено владение;

4. Издръжка;

5. Възнаграждения или обезщетения, произтичащи от трудови правоотношения, както и за признаване на уволнението за незаконно и неговата отмяна и за възстановяване на предишната работа;

6. Защита на членствени права в търговско дружество (чл. 71 ТЗ) или за отмяна на решение на общото събрание на дружеството (чл. 74 ТЗ), както и искове по чл. 58, ал. 1 от Закона за кооперациите и по чл. 25, ал. 4 от Закона за юридическите лица с нестопанска цел;

7. Защита на права на интелектуална собственост по Закона за авторското право и сродните му права, Закона за патентите и регистрацията на полезните модели, Закона за марките и географските означения, Закона за промишления дизайн, Закона за топологията на интегралните схеми и Закона за закрила на новите сортове растения и породи животни.

Проследявайки описаните по-горе области, които ще бъдат обхванати чрез предложението, прави впечатление обстоятелството, че

половината от предвидените дела са свързани с уреждане на отношения при семейни спорове. И това не е случайно. По тази причина ще обърнем малко по-задълбочено внимание на този вид спорове.

Съгласно чл. 2 на Закона за медиацията „Медиацията е доброволна и поверителна процедура за извънсъдебно разрешаване на спорове, при която трето лице – медиатор, подпомага спорещите страни да постигнат споразумение“.

„Предмет на медиация могат да бъдат граждански, търговски, трудови, семейни и административни спорове, свързани с права на потребители, и други спорове между физически и/или юридически лица, включително и когато са презгранични.“ Оттук следва, че медиацията има приложение във всички обществени сфери и това я прави универсален подход за разрешаване на спорове.

Тя е доброволна и поверителна процедура, която стъпва на 5 основни принципа – доброволност, равнопоставеност, безпристрастност, неутралност и поверителност. Медиаторът, който подпомага страните, не дава решения по спора. Той ги подпомага, осигурявайки гаранции, че всеки участник в процедурата ще бъде изслушан и ще има възможността да участва във вземането на решение. Медиаторът е опитен в насочването на разговора така, че да се намерят допирни точки във вижданията и на двете страни. Улеснявайки комуникацията и подпомагайки преговорите, осигурява възможност всяка страна да постигне това, което е важно за нея, запазвайки отношенията помежду си.

В предложения от висшия съдебен съвет законопроект се предвижда, че съдът ще задължава страните по тези дела да участват в процедура по медиация, или по-точно медиационна среща, с продължителност от 1 до 3 часа. Задължението ще обхваща участие в първа обща среща с посочената продължителност. Не включва задължително преминаване през цялата процедура и постигане на споразумение. По този начин не се посяга на принципа на доброволността – страните могат във всеки един момент да излязат от процедурата, без това да влече каквито и да било правни последици за тях.

Съдът има право да задължи страните да участват в процедурата по медиация само веднъж в рамките на цялото производство.

За разлика от процедурата по медиация, която се инициира по искане на страните, в посочените случаи на задължителна медиационна среща, срокът за приключване на процедурата е 3 месеца. В

другите случаи този срок е в рамките на 6 месеца. Това е свързано с процесуалните особености и срокове, за които съдът следва да следи.

Медиацията в съдебните центрове може да се осъществява само от сертифицирани медиатори, които отговарят на общите изисквания на закона и са вписани в Единния регистър на медиаторите към министъра на правосъдието, вписани са в специализираните регистри към окръжните съдилища и са преминали допълнителен подбор и специализирано обучение, свързано с работата на съдебните центрове.

Ако страна в процеса не изпълни разпореждането на съда да участва в задължителната медиационна среща, санкцията е, че ще ѝ бъдат възложени разноските по делото, независимо от изхода му. Ако и двете страни саботират медиацията, си разделят разноските, независимо коя е спечелила делото.

В случай че в рамките на процедурата по медиация по време на висящо съдебно производство се постигне споразумение, на ищеца ще му бъде върната половината от заплатената държавна такса.

2. Психологически аспекти на задължителната медиация

Вземането на решение за развод или раздяла безспорно е началото на дълбока житейска криза и обикновено само първото от множество животопрменящи решения, които човек трябва да вземе. Много теории поставят развода като макротравма на второ място по интензитет след смъртта на близък човек. В действителност механизма на преминаване през този труден период е именно същият като при загуба, или т. нар. траурна реакция. Това, разбира се, поражда множество непреработени чувства и емоции у всяка от страните и понякога прави процеса невъзможен за рационално осмисляне. Това води до емоционален блокаж и водени от гнева, обидата и усещането за безпомощност хората често имат потребност да наранят другия, сякаш това ще ги накара да се чувстват малко по-добре. В случаите, когато бившите партньори са и родители, отражението на тази сложна конфликтна динамика засяга вече не само преките участници, но и живота на децата им. Безспорни са изследванията, свързани с неблагоприятното отражение на родителските конфликти, което нерядко продължава да има въздействие през целия им живот.

Потребността от търсене на алтернативен подход за разрешаване на семейните спорове е свързана главно с намиране на начин за въздействие и превенция на тежките последици от развода над децата, наред, разбира се, с по-горе споменатите ползи за системата.

Участието в задължителна медиационна среща има няколко важни аспекта:

От една страна, дава възможност за масово популяризиране на процедурата по медиация като алтернативен подход за разрешаване на конфликт, който е ясно правно регламентиран, но който все още мнозина не познават. Достигането до всяко едно семейство в ситуация на развод или раздяла драстично би увеличило и крайният значим социален ефект.

Участието на трета неутрална страна в лицето на медиатора често се оказва ключът в подпомагането на страните да съумеят да получат различно разбиране за ситуацията и да канализират емоциите си. Тази неутрална роля е съществено важна в условия на конфликт, когато независимо от разума участниците са врагове и по подразбиране не приемат нищо казано или предложено от другата страна. В тази активна фаза на конфликта често страните не са в състояние сами да премислят ситуацията и да опитат да достигнат до споразумение, убедени че такова не е възможно. Задължаването да опитат обаче дава възможност на обучените медиатори да създадат такива условия за комуникация, че самите участници да пожелаят да останат в процедурата.

Процедурата по медиация дава възможност на спорещите страни да идентифицират и разрешат разглежданите проблеми, както и потенциално да открият проблеми, за които първоначално не се е смятало, че допринасят за проблема. Целият процес на медиация е поверителен. Това означава, че ако процесът на медиация се провали, нищо от сесиите не може да се използва в съда.

Заключение

Опирайки се на доказано ефективен модел за управление на конфликти, какъвто е медиацията, можем да очакваме, че масовото ѝ приложение в ситуации на развод и раздяла би довело до значително подобряване на бъдещите отношения и би намалило травматичните последици за децата. Наред със значимия социален ефект, не бива

да пренебрегваме и облекчаването на съдебната система в случай на приключване на делата за развод със споразумение. В заключение, бихме казали, че преимуществата на задължителната медиационна среща в правни и психологически аспекти очакваме да са по-скоро доминиращи и в полза на спорешите страни.

Използвана литература:

1. Проект на Закон за изменение и допълнение на Закона за медиацията.
2. Мотиви към проект за Закон за изменение и допълнение на Закона за медиацията.

За контакти:

Лиляна Савова

Магистър „Право“, Магистър „Здравен мениджмънт“, Докторант към Институт по информационни и комуникационни технологии към БАН

Сертифициран медиатор и обучител по медиация
Институт „Итера“, Камара на медиаторите в България,

E-mail: lsavova@itera.bg

Венета Иванова

Сертифициран психотерапевт, Магистър Психологично консултиране,

Следдипломна специализация „Организационно консултиране и диагностика“,

докторант към МУ Варна „Проф. д-р Параскев Стоянов“

Член на УС на Камара на медиаторите в България,

E-mail: veneta.iordanova@gmail.com

ПРАВНИ ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА УЧАСТИЕ НА БИЗНЕСА В ЗАКОНОДАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС

*Докторант Елена Хайдушка
Югозападен университет „Неофит Рилски“*

LEGAL OPPORTUNITIES FOR BUSINESS PARTICIPATION IN THE LEGISLATIVE PROCESS

*PhD student Elena Haydushka
South-West University “Neofit Rilski”*

Резюме: В доклада са изследвани правните възможности на бизнеса да участва в законодателния процес, и по-конкретно – в предпарламентарния законодателен процес. За целта е представен анализ на действащото национално законодателство относно регламентираните в него възможни форми на участие на бизнес средите в процеса по вземане на решения за приемане на законодателни промени или на нови закони в различните социални сфери.

Ключови думи: законодателен процес, оценка на въздействието, обществени консултации, бизнес

Abstract: *The report explores the legal opportunities for business to participate in the legislative process and more specifically in the pre-parliamentary legislative process. For this purpose, an analysis of the current national legislation is presented regarding the possible forms of business participation regulated therein in the decision-making process for the adoption of legislative changes or new laws in the various social spheres.*

Key words: *legislative process, impact assessment, public consultations, business*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.27>

Въведение

Юридическите лица, развивайки своята стопанска дейност, прилагат редица нормативни актове. Постоянното използване на правната уредба, която регулира дадена сфера, и прилагането ѝ на практика е предпоставка юридическите лица най-осезаемо да уловят несъвършенствата на законодателството, както и да разполагат с потенциала да правят предложения за законодателни промени, базирани на експертни

познания и професионален опит, за преодоляване на дефицитите в законодателството и неговото усъвършенстване. Именно тези обстоятелства са основа за ефективното осъществяване на диалог между бизнеса и компетентните държавни органи в процеса на създаване на законите. Също така участието на професионалните бизнес среди в законодателния процес, по-конкретно при определяне на държавните политики в различните социални сфери, допринася за изграждането на доверие, публичност и ефективност при тяхното реализиране.

Представеният в доклада правен анализ на националното ни законодателство поставя акцент върху възможните форми на диалог. Създадените нормативни възможности предвиждат бизнесът да участва основно в предпарламентарния законодателен процес¹¹⁴, което предопределя и фокуса на изложението. Участието на бизнеса в най-ранния етап от съставянето на законопроекта има редица предимства – предвидимост, публичност и прозрачност в осъществяваната от правителството политика, изграждане на доверие между бизнеса и правителството, осъществяване на диалог, в рамките на който да бъдат аргументирани позициите на страните по конкретните политики, без да е необходима сложна и съгласувателна процедура, в случай че се налагат промени в първоначалния текст на законопроекта. Взаимодействието между изпълнителната власт в лицето на правителството и бизнеса е важно, тъй като, както се твърди в конституционноправната теория, именно Министерският съвет е основен вносител на законопроекти (Близнашки 2015; Стойчев 2002; Колев 2007). Също така то е от съществено значение и с оглед приемането впоследствие на подзаконовни нормативни актове от правителството въз основа и в изпълнение на бъдещия закон.

Правни възможности за участие на бизнеса в законодателния процес

Съгласно текста на чл. 18, ал. 1 от Закона за нормативните актове¹¹⁵ (ЗНА) държавните органи, юридическите лица и гражданите

¹¹⁴ Повече за предпарламентарния законодателен процес виж Близнашки, Г. (2015). Парламентарно право. София: Св. Климент Охридски; Колев, Т. (2007). Теория на правотворческата дейност. Ролята на нетипичния законодател. София: Св. Климент Охридски.

¹¹⁵ Обн. ДВ, бр. 27 от 03.04.1973 г., посл. изм. и доп. ДВ, бр. 34 от 03.05.2016 г.

могат да правят **предложения за усъвършенстване на законодателството**. Адресат на предложението е конкретен субект на правото на законодателна инициатива (чл. 18, ал. 2 ЗНА), който съгласно чл. 87 от Конституцията може да бъде всеки народен представител и Министерският съвет. Цитираният по-горе закон не предвижда изрична форма, в която да бъде направено това предложение. Целесъобразно е и *de lege ferenda* предлагаме то да бъде изготвено в писмена форма и да е подкрепено с мотиви и доказателства, които да аргументират необходимостта от нов закон или от промяна на законодателството. Процесът по убеждаването и намирането на съмишленици, който най-общо се определя като лобиране (Йонкова 2015: 51), има за цел субектът на законодателната инициатива да възприеме конкретното предложение и да го внесе под формата на законопроект в парламента.

В процеса на **формиране на концепцията за бъдещия закон** субектите на правото на законодателна инициатива, по-конкретно – изпълнителната власт, могат да привлекат представители на бизнес средите. Това взаимодействие ще допринесе, от една страна, за експертен подход при реализиране на политиката на правителството, а от друга страна – бизнесът от съответния сектор ще има възможност да изрази своето становище с оглед защита на своите интереси. Практиката показва, че най-често формите на диалог на този етап са сформирани на **работни групи** за изготвяне на нормативни актове, в които се включват компетентни служители от администрацията и представители на заинтересованите страни от бизнеса, и имат за цел да бъдат обсъдени конкретни предложения за промяна на текущото законодателство или приемането на нови закони. Решението обаче в каква степен подготвяната законодателна уредба ще бъде съобразена с вижданията на бизнеса принадлежи на изпълнителната власт, доколкото правителството е натоварено при ръководене и осъществяване на политиката на страната да съблюдава за наличието на баланс между различните групи в обществото.

ЗНА в чл. 18а регламентира императивно в процеса на изработването на проект на нормативен акт¹¹⁶ да бъде извършена **предварителна оценка на въздействието** съгласно глава втора, озаглавена „Оценка на въздействието на нормативни актове“ от ЗНА, както и да

¹¹⁶ Не се прилага по отношение на законопроектите, изчерпателно посочени в §1а от ДР на ЗНА.

се проведат обществени консултации с гражданите и юридическите лица съгласно глава трета „Изработване на проекти на нормативни актове“ от същия закон.

Оценката на въздействието¹¹⁷ има за цел да изследва съотношението между формулираните цели от предлаганата нормативна промяна и очакваните, съответно постигнатите резултати в регулирането на обществените отношения (чл. 19, ал. 2, изр. второ ЗНА). Оценката би следвало да удовлетворява нуждата от разум в правото¹¹⁸ и обхваща целия цикъл на нормотворческа дейност – планирането на нормативния акт, изготвянето, приемането и изпълнението му, оценката и преразглеждането му (Николова). Правната последица от неизвършването на предварителна оценка на въздействието е проектът на нормативен акт да не бъде обсъден от компетентния орган (чл. 28, ал. 4 ЗНА).

Условията и редът за прилагане на този механизъм са регламентирани в Методологията за извършване на предварителна оценка на въздействието на законопроектите¹¹⁹ и Наредбата за обхвата и методологията за извършване на оценка на въздействието¹²⁰ съобразно субекта, който упражнява законодателната инициатива – народен представител или Министерския съвет. Наредбата урежда значително по-подробно и детайлно целия този процес. Така например съгласно Наредбата консултациите със заинтересованите страни са интегрирани като елемент от процеса по извършване на оценка на въздействия. При изготвянето на цялостната предварителна оценка консултациите са обособени в отелен и задължителен етап. Тези консултации предшестват обществените консултации, предвидени в чл. 26 ЗНА, без да ги заместват. Като специфичен аспект на икономическите въздействия при извършването на цялостна оценка на въздействието е поставен фокус по отношение на въздействията върху малките

¹¹⁷ Съгласно чл. 19, ал. 2, изр. първо от ЗНА оценката на въздействието е предварителна и последваща. Предварителната оценка на въздействието предхожда създаването на определен законопроект и бива частична и цялостна (чл. 20, ал. 1 ЗНА).

¹¹⁸ Решение №1 от 04.02.2020 г. на Конституционния съд по к. д. №17 от 2018 г. (Обн., ДВ, бр. 13 от 14.02.2020 г.) (<https://www.constcourt.bg/bg/Acts/GetHtmlContent/ebac081c-20bc-431b-9cfa-960f79ac6e7a>).

¹¹⁹ Регламентирана като приложение към чл. 70, ал. 3 от Правилника за организацията и дейността на Народното събрание (Обн. ДВ, бр. 109 от 21 декември 2021 г.).

¹²⁰ Приета с ПМС № 301 от 14.11.2016 г.

и средните предприятия, които са най-уязвими при резки промени в регулаторните отношения (Ръководство за извършване на предварителна оценка на въздействието). В случаите, в които се регулират икономически дейности и проектът на нормативен акт има ефект върху предприятията, конкурентоспособността, иновациите и потребителите, се извършва и оценка на въздействието върху малките и средните предприятия, като се провеждат целенасочени консултации със заинтересованите малки и средни предприятия. Актуалните данни показват, че през 2021 г. са извършени само две цялостни предварителни оценки на въздействието, което дава основание да се подкрепи изводът, направен от изпълнителната власт, че в българската административна практика *de facto* не се провеждат предварителни консултации в рамките на извършването на предварителна оценка на въздействието на нормативните актове (Ръководство за извършване на предварителна оценка на въздействието).

Идентифицирането на заинтересованите страни е определено като фундаментален момент при извършването на оценката на въздействието, тъй като, от една страна, дава голяма част от потенциалните въздействия (положителни или отрицателни) в цялата оценка, а от друга страна – предопределя мащаба на самото провеждане на консултации в рамките на процеса по извършване на цялостна предварителна оценка на въздействието (Ръководство за извършване на предварителна оценка на въздействието). Въпреки това актуалните данни показват, че администрацията не определя достатъчно коректно заинтересованите страни (Годишен доклад за извършване на оценка на въздействието през 2021 г.).

В сравнение с Наредбата, Методологията за извършване на предварителна оценка на въздействието на законопроектите, която очертава правната рамка за прилагане на този механизъм от народните представители, е изключително лаконична и не съдържа текстове, които регламентират провеждането на консултации в рамките на този етап от законодателния процес.

Механизмът на **обществените консултации** е фокусиран, целенасочен и директен способ за оказване на влияние при вземането на решения (Димов 2014: 22). Той е задължителен етап от парламентарния законодателен процес и предхожда внасянето им в Народното събрание. Инициатива за започване на процедурата има съставителят на проекта на нормативния акт. Формата за провеждане

на обществените консултации е чрез публикуване на законопроекта на Портала за обществени консултации¹²¹, когато съставител на проекта е орган на изпълнителната власт, и на интернет страницата на Народното събрание, когато вносител е народен представител/и (чл. 26, ал. 3 ЗНА). Към законопроекта се публикуват също така мотивите към него и предварителната оценка на въздействието. Провеждат се в предварително определен от съставителя срок, който не може да е по-кратък от 30 дни, като ЗНА допуска при изключителни случаи срокът да не е по-кратък от 14 дни (чл. 26, ал. 4 ЗНА).

Същността на обществените консултации се изразява в правно гарантираната възможност на гражданите и юридическите лица в качеството им на заинтересовани лица да участват в процеса на вземане на решения като направят предложения или изразят своето становище по публикуван на посочените по-горе онлайн платформи законопроект в определения срок. На това право съответства задължението на съставителя на проекта да разгледа предложенията и да се произнесе дали ще се съобрази с тях, или обосновано няма да ги приеме (по аргумент от чл. 26, ал. 5, изр. първо). Справките, които отразяват получените становища по съответния законопроект от обществените консултации, са публични. Всъщност точно тези справки представляват обратната връзка, с която разполагат заинтересованите страни по отношение на направените от тях предложения. Тези справки представляват и условие за допустимост на законопроекта, когато вносител е Министерският съвет, доколкото липсата им е предпоставка Народното събрание да не разгледа законопроекта до отстраняване на нередовността (чл. 70, ал. 7 във вр. с ал. 2, т. 2 от Правилника за организацията и дейността на Народното събрание¹²² (ПОДНС)).

На практика обаче, въпреки задължителния характер на обществените консултации, последните се провеждат в процеса на съставяне на законопроекти само когато вносител е Министерският съвет.

Бизнесът може да изрази своето отношение по конкретен законопроект и след като същият е внесен в парламента. На първо място гражданите и юридическите лица могат да правят предложения по внесен законопроект като **отправят писмено становище** (чл. 73, ал. 7 от ПОДНС). Принципът на публичност, възприет по отноше-

¹²¹ www.strategy.bg.

¹²² Обн. ДВ, бр. 109 от 21 декември 2021 г.

ние на законодателната дейност на Народното събрание, дава възможност на заинтересованите лица да се информират за внесените законопроекти и мотивите към тях. Съгласно чл. 70, ал. 1 от ПОДНС законопроектите незабавно се регистрират в публичен регистър „Законопроекти“, достъпен на интернет страницата на Народното събрание¹²³. Освен това цялото „движение“ на всеки един законопроект в процеса на обсъждане в парламентарните комисии и пленарна зала до неговото приемане, съответно отхвърляне, може да бъде проследено в информационното досие, което се образува съгласно чл. 70, ал. 8 от ПОДНС за всеки един законопроект. ПОДНС не регламентира изрично до кой орган и в какъв срок могат да бъдат отправени становищата, но от систематичното място на текста на чл. 73, ал. 7 от ПОДНС, поместен в разпоредба от глава осма, озаглавена „Внасяне, обсъждане и приемане на законопроекти и други актове на Народното събрание“ от ПОДНС, която регламентира работата на водещата комисия по даден законопроект, дава основание да се направи изводът, че становищата се отправят до председателя на водещата комисия до началото на обсъждане на законопроекта от водещата комисия преди първото гласуване в пленарна зала. Препоръчително е в ПОДНС, приет от новосформираната легислатура, тези условия да бъдат изрично регламентирани, за да се избегне необходимостта от тълкуване на разпоредбите. Именно в тази насока правим и предложение *de lege ferenda*.

На следващо място в чл. 31, ал. 2 от ПОДНС е регламентирана правната възможност на представители на съсловни и браншови организации да представят писмени становища и по тяхна инициатива да **присъстват на заседанията на комисиите** и да вземат участие в разисквания по разглежданите проекти на актове на Народното събрание, отнасящи се до предмета им на дейност. Освен това съгласно цитираната по-горе разпоредба всеки член на постоянна комисия може да покани за участие в нейно заседание представители на юридически лица, имащи отношение към разглежданите въпроси от комисията. На заседанията на комисиите предложените текстове се разглеждат от експертна гледна точка. Логично е точно на този етап засегнатите юридически лица да имат възможност да изразят своето професионално становище. Принципът на публичност се изразява и

¹²³ <https://www.parliament.bg/bg/bills>.

в публикуването на становищата на сайта на съответната комисия на интернет страницата на Народното събрание.

Заключение

Участието на бизнеса в процеса по вземане на решения безспорно има положително влияние, което се изразява във възможността на заинтересованите лица да отправят своите законодателни предложения до компетентните държавни органи, както и да изразяват своето експертно становище по готвените нормативни промени в различните социални сфери. Представеният в доклада анализ показва, че участието на бизнеса в законодателния процес няма задължителен характер, напротив – зависи изцяло от волята на неговите представители. Затова стимулирането на бизнес средите активно да изразяват своето професионално отношение по конкретни политики в процеса по създаване на нормативни актове ще повиши качеството на приеманите закони. Също така привличането на широк кръг от заинтересовани лица е предпоставка за постигане на обективност при вземането на решения. По отношение на императивно уредените в ЗНА етапи от предпарламентарния законодателен процес – извършване на предварителна оценка на въздействието и провеждане на обществени консултации, бизнесът трябва да разполага с равни възможности за участие в процеса по вземане на решения за приемане на законодателни промени или на нови закони без оглед на това кой е субект на законодателната инициатива. Липсата на консултации с юридическите лица в процеса на създаване на закони от народните представители може да бъде преодоляна чрез приемане на разпоредби, регламентиращи реда и условията за тяхното провеждане в ПОДНС.

Използвана литература:

1. Близнашки, Г. (2015). Парламентарно право. София: Св. Климент Охридски.

(Bliznashki, G. (2015). Parlamentarno pravo. Sofiya: Sv. Kliment Ohridski)

2. Годишен доклад за извършване на оценка на въздействието през 2021 г., одобрен с Решение №9 на Съвета за административната реформа от 14 юни 2022 г. (file:///D:/Downloads/00.%20IA_Report_2021-1.pdf, 04.10.2022).

(Godishen doklad za izvarshvane na otsenka na vazdeystvieto prez 2021 g., odobren s Reshenie №9 na Saveta za administrativnata reforma ot 14 yuni 2022 g. (file:///D:/Downloads/00.%20IA_Report_2021-1.pdf, 04.10.2022).

3. Димов, Т. (2014). Обществениите консултации – механизъм, гарантиращ участие на адресатите на законодателството в процеса по неговото създаване. // Правна мисъл, №3, с. 17-31.

(Dimov, T. (2014). Obshtestvenite konsultatsii – mehanizmat, garantirasht uchastie na adresatite na zakonodatelstvoto v protsesa po negovoto sazdavane. // Pravna misal, №3, s. 17-31)

4. Йонкова, Н. (2015). Законодателна инициатива и лобизъм. // Научни трудове на Института за държавата и правото, №12, с. 49-59.

(Yonkova, N. (2015). Zakonodatelna initsiativa i lobizam. // Nauchni trudove na Instituta za darzhavata i pravoto, №12, s. 49-59)

5. Колев, Т. (2007). Теория на правотворческата дейност. Ролята на нетипичния законодател. София: Св. Климент Охридски.

(Kolev, T. (2007). Teoriya na pravotvorcheskata deynost. Rolyata na netipichniya zakonodatel. Sofiya: Sv. Kliment Ohridski)

6. Николова, Р. Оценка на взаимодействие на нормативните актове – същност и видове (<http://ebox.nbu.bg/dp25/index4.php?id=28#t>, 04.10.2022).

(Nikolova, R. Otsenka na vzaimodeystvie na normativnite aktove – sashtnost i vidove (<http://ebox.nbu.bg/dp25/index4.php?id=28#t>, 04.10.2022)

7. Министерски съвет (2019). Ръководство за извършване на предварителна оценка на въздействието (file:///D:/Downloads/19RH728pr-1.pdf, 04.10.2022).

(Ministerskisavet(2019).Rakovodstvozaizvarshvanenapredvaritelna otsenka na vazdeystvieto (file:///D:/Downloads/19RH728pr-1.pdf, 04.10.2022)

8. Стойчев, С. (2002). Конституционно право. София: Сиела.

(Stoychev, S. (2002). Konstitutsionno pravo. Sofiya: Siela)

За контакти:

Докторант Елена Хайдушка

Югозападен университет

„Неофит Рилски“

E-mail: el.haydushka@swu.bg

ПРАВЕН РЕЖИМ НА НАСЕКОМИТЕ КАТО ХРАНА В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

*Ивайло Икономов, докторант по гражданско и семейно право
Икономически университет – Варна*

LEGAL FRAMEWORK ON INSECTS AS FOOD IN THE EUROPEAN UNION

*Ivaylo Ikonov, PhD student in civil and family law
University of Economics – Varna, Varna, Bulgaria*

Резюме: Докладът анализира европейското законодателство, свързано с отглеждането и консумацията на насекоми. Разгледани са правните аспекти на храненето на животни с насекоми, на отглеждането на насекоми за храна, на консумацията им от хората и етичните въпроси, свързани с хуманното отношение към насекомите.

Ключови думи: насекоми, нова храна, европейско законодателство, хуманно отношение към животните

Abstract: The report analyzes European legislation related to the rearing and consumption of insects. The legal aspects of feeding insects to animals, rearing insects for food, human consumption, and ethical issues related to insect welfare are discussed.

Keywords: insects, novel food, European legislation, animal welfare

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.28>

Въведение

С увеличаването на населението на планетата прехраната на човечеството е един от проблемите, които ще придобиват все по-голямо значение през следващите десетилетия. В резултат на пандемията от коронавирус COVID-19, конфликта в Украйна и лошата земеделска реколта само за 2 години броят на хората, които гладуват или са застрашени от глад, се е увеличил от 135 милиона в 53 държави до 345 милиона в 82 страни (Global food crisis 2022). Успоредно с усилията за преодоляване на конкретните проблеми пред достъпа до храна, следва да се работи върху дългосрочното развитие на по-устойчива система за прехрана и нови хранителни източници.

Една от насоките, в които ще се работи в бъдеще, е по-широкото отглеждане на насекоми като храна. В момента около два милиарда хора консумират редовно насекоми в диетата си (Godwin 2021). Консумацията на насекоми се приема за традиционна в 113 държави по света, като се употребяват над 2000 вида насекоми (Hawkey et al. 2021: 346). Като хранителен източник насекомите имат множество преимущества пред традиционното животновъдство – по-малко необходими площ и ресурси за отглеждането им, по-бързо размножаване, по-екологично чист източник на храна, по-висока хранителна стойност, по-нисък риск от разпространение на зарази и други (van Huis et al. 2020).

В България съществуват традиции в отглеждането на насекоми със стопанска цел в пчеларството за производство на пчелен мед и пчелни продукти (Колев 1987: 119) и в бубарството за производство на коприна (Колев, 1987: 120). През последните години популярност добива и отглеждането на калифорнийски червеи за производство на органичен тор. Правната уредба на тези отрасли на животновъдството се съдържа основно в Закона за животновъдството, Закона за пчеларството и Наредба №44 за ветеринарномедицинските изисквания към животновъдните обекти.

Отглеждането на насекоми за храна в България е проходящ отрасъл, като се отглеждат най-вече щурци (*Acheta domesticus*), ларви на черна муха войник (*Hermetia illucens*) и ларви на жълт брашнен бръмбар (*Tenebrio molitor*). Продукцията е насочена към храна за домашни любимци и фуражи за стопански животни.

Предмет на настоящото изследване е действащата нормативна база на европейско ниво, регулираща отглеждането на насекоми и пускането им на пазара като храна. Добрата правна регламентация е от значение, тъй като следва да бъде предпоставка за устойчивото развитие на сектора.

Изложение

В българското законодателство статусът на насекомите като храна не е развит към настоящия момент. Извън посочените по-рано традиционни отрасли „Пчеларство и „Бубарство“ в повечето нормативни актове насекомите се разглеждат като вредители. Изрично се посочваше, че „отглеждането на животни включва отглеждането на

домашни или опитомени сухоземни животни, включително насекоми“ в §2 от Допълнителните разпоредби на отменената Наредба №35 от 30 август 2001 г. за биологичното отглеждане на животни и биологично производство на животински продукти и храни от животински произход и неговото означаване върху тях (отм.). В приложимото европейско законодателство се съдържа по-подробна нормативна уредба, която цели да гарантира безопасността при очакваното широкомащабно отглеждане на насекоми в държавите членки в бъдеще.

1. Насекомите като храна за животни

В животновъдството насекомите се разглеждат като устойчива алтернатива на традиционните източници на животински протеини за фураж на непрехватни селскостопански животни (Hawkey et al. 2021: 348). В резултат на тази идея са въведени нормативни изменения и с Регламент (ЕС) 2017/893¹²⁴ е разрешено използването на преработен животински протеин, получен от насекоми, и на комбиниран фураж, съдържащ такъв преработен животински протеин, за хранене на аквакултурни животни и за производство на храна за домашни любимци, а с Регламент (ЕС) 2021/1372¹²⁵ – и за хранене на домашни птици и свине.

Преработването на животински протеин за производство на фуражи за селскостопански животни се допуска само от някои видове насекоми, отглеждани в стопанството. В раздел I от глава II на приложение X към Регламент (ЕС) №142/2011¹²⁶ се посочва изчерпателен списък на тези видове насекоми: черна муха войник (*Hermetia illucens*), домашна муха (*Musca domestica*), жълт брашнен бръмбар

¹²⁴ Регламент (ЕС) 2017/893 на Комисията от 24 май 2017 година за изменение на приложения I и IV към Регламент (ЕО) №999/2001 на Европейския парламент и на Съвета и приложения X, XIV и XV към Регламент (ЕС) №142/2011 на Комисията по отношение на разпоредбите за преработения животински протеин

¹²⁵ Регламент (ЕС) 2021/1372 на Комисията от 17 август 2021 година за изменение на приложение IV към Регламент (ЕО) № 999/2001 на Европейския парламент и на Съвета по отношение на забраната за хранене на непрехватни селскостопански животни, различни от животни с ценна кожа, с протеин, получен от животни.

¹²⁶ Регламент (ЕС) №142/2011 на Комисията от 25 февруари 2011 година за прилагане на Регламент (ЕО) №1069/2009 на Европейския парламент и на Съвета за установяване на здравни правила относно странични животински продукти и производни продукти, непредназначени за консумация от човека, и за прилагане на Директива 97/78/ЕО на Съвета по отношение на някои проби и артикули, освободени от ветеринарни проверки на границата съгласно посочената директива.

(*Tenebrio molitor*), малък мрачник (*Alphitobius diaperinus*), домашен щурец (*Acheta domestica*), индийски щурец (*Grylloides sigillatus*), бананов щурец (*Gryllus assimilis*) и копринени буби (*Bombyx mori*). Само изброените насекоми могат да се използват и при производството на храна за домашни любимци съгласно приложение XIII към Регламент (ЕС) №142/2011.

2. Отглеждане на насекоми

Насекомите, отглеждани за храна, представляват селскостопански животни по смисъла на чл. 3, пар. 6 от Регламент (ЕО) №1069/2009¹²⁷. Поради тази причина при отглеждането им са приложими общите хигиенни и здравословни изисквания за животновъдството в Европейския съюз (Dergien 2019: 15), включително и изискванията към храненето и използваните фуражи.

Общите изисквания на Съюза към предприятията за храните по отношение на хигиената на храните се съдържат в Регламент (ЕО) №852/2004¹²⁸ и касаят първичното производство, преработването и разпространението на храни. Фермите за отглеждане на насекоми представляват предприятия за храни по смисъла на Регламент (ЕО) №852/2004 и следва да бъдат съобразени с изискванията в него.

В Регламент (ЕО) №767/2009¹²⁹ и Директива 2002/32/ЕО¹³⁰ се съдържат общите изисквания относно фуражите, които могат да се използват при хранене на животни, като в приложение III към Регламент (ЕО) №767/2009 са изброени изрично суровините, чието

¹²⁷ Регламент (ЕО) №1069/2009 на Европейския парламент и на Съвета от 21 октомври 2009 година за установяване на здравни правила относно странични животински продукти и производни продукти, непредназначени за консумация от човека, и за отмяна на Регламент (ЕО) №1774/2002 (Регламент за страничните животински продукти).

¹²⁸ Регламент (ЕО) №852/2004 на Европейския парламент и на Съвета от 29 април 2004 година относно хигиената на храните.

¹²⁹ Регламент (ЕО) №767/2009 на Европейския парламент и на Съвета от 13 юли 2009 година относно пускането на пазара и употребата на фуражи, за изменение на Регламент (ЕО) №1831/2003 на Европейския парламент и на Съвета, за отмяна на Директива 79/373/ЕИО на Съвета, Директива 80/511/ЕИО на Комисията, директиви 82/471/ЕИО, 83/228/ЕИО, 93/74/ЕИО, 93/113/ЕО и 96/25/ЕО на Съвета, както и на Решение 2004/217/ЕО на Комисията.

¹³⁰ Директива 2002/32/ЕО на Европейския Парламент и на Съвета от 7 май 2002 година относно нежеланите вещества в храните за животни.

използване е забранено. От значение за храненето на насекоми е и Регламент (ЕО) №183/2005¹³¹, тъй като разглежда общите правила за хигиена на фуражите и се прилага при храненето на животни, отглеждани за производство на храна.

Приложими към храненето на насекоми са и някои специфични правила. Съгласно чл. 11, пар. 1 от Регламент (ЕО) №1069/2009 е забранено храненето на сухоземни животни с преработени животински протеини, получени от тела или части от тялото на животни от същия вид, както и храненето на селскостопански животни с фуражни суровини, съдържащи кухненски отпадъци или получени от кухненски отпадъци. Чл. 7, пар. 2 от Регламент (ЕО) №999/2001¹³² предвижда обща забрана за храненето на животни с протеини, добити от животни. В глава II, б. б) от приложение IV към Регламент (ЕО) №999/2001 са посочени изключенията от това правило, приложими към храненето на непрехватни селскостопански животни, каквито са насекомите. Най-значимото изключение от правилото е допускането на рибно брашно като фуражна суровина при храненето на непрехватни селскостопански животни (Dergien 2019: 16).

3. Насекомите като храна за хора

Що се отнася до консумацията на насекоми от хора, в правото на Европейския съюз се съдържа легална дефиниция на насекомите като хранителен източник. Съгласно чл. 2, т. 17 от Регламент (ЕС) 2019/625¹³³ „насекоми“ означава храни, състоящи се, изолирани или произведени от насекоми или части от тях, включително всички жизнени стадии на насекомите, предназначени за консумация от човека, които – когато е приложимо – са разрешени в съответствие с Регламент (ЕС) 2015/2283¹³⁴ и са включени в списъка в

¹³¹ Регламент (ЕО) №183/2005 на Европейския парламент и на Съвета от 12 януари 2005 година за определяне на изискванията за хигиена на фуражите.

¹³² Регламент (ЕО) №999/2001 на Европейския парламент и на Съвета от 22 май 2001 година относно определяне на правила за превенция, контрол и ликвидиране на някои трансмисивни спонгиформни енцефалопатии.

¹³³ Делегиран регламент (ЕС) 2019/625 на Комисията от 4 март 2019 година за допълнение на Регламент (ЕС) 2017/625 на Европейския парламент и на Съвета по отношение на изискванията за въвеждане в Съюза на пратки от определени животни и стоки, предназначени за консумация от човека.

¹³⁴ Регламент (ЕС) 2015/2283 на Европейския парламент и на Съвета от 25 ноември

Регламент за изпълнение (ЕС) 2017/2470¹³⁵.

С оглед консумацията от човека насекомите представляват нова храна по смисъла на Регламент (ЕС) 2015/2283, тъй като не е била употребявана за консумация от човека в значителна степен в Съюза преди 15 май 1997 г. (датата на влизане в сила на отменения Регламент (ЕО) №258/97 относно нови храни и нови хранителни съставки). Новите храни подлежат на разрешителен режим.

Процедурата по разрешаване се развива по инициатива на заявителя, като в нея участват Европейската комисия, Европейският орган за безопасност на храните и Постоянният комитет по растенията, животните, храните и фуражите. В заявлението се посочва подробен състав на новата храна, описание на производствените процеси, научните доказателства за безопасността ѝ за човешкото здраве, предложение за условията на употреба и специални изисквания относно етикетирането на храната. Европейският орган за безопасност на храните преценява рисковете за човешкото здраве и дава становище за безопасността на новата храна. Стъпвайки върху това становище, Европейската комисия изготвя проект на акт за изпълнение за актуализиране на Списъка с нови храни. Проектът се представя на Постоянния комитет по растенията, животните, храните и фуражите и при гласуване на положително становище Европейската комисия приема проекта на акта за изпълнение, с който се разрешава пускането на пазара на съответната нова храна и се актуализира Списъкът на Съюза на новите храни, който се съдържа в Регламент (ЕС) 2017/2470.

За допускане на насекоми като храна до пазара на Съюза може да се използва и алтернативна опростена процедура (Merten-Lentz et al. 2018). Съгласно чл. 14 и сл. от Регламент (ЕС) 2015/2283 ако заявителят възнамерява да пусне на пазара традиционна храна от трета държава, той може да представи на Европейската комисия само уведомление за своето намерение. В този случай заявителят трябва да установи за съответната храна история от поне 25 години на безопасна употреба в третата държава, както и че тя се получава в резултат

2015 година относно новите храни, за изменение на Регламент (ЕС) №1169/2011 на Европейския парламент и на Съвета и за отмяна на Регламент (ЕО) №258/97 на Европейския парламент и на Съвета и на Регламент (ЕО) №1852/2001 на Комисията.

¹³⁵ Регламент за изпълнение (ЕС) 2017/2470 на Комисията от 20 декември 2017 година за изготвяне на списъка на Съюза на новите храни в съответствие с Регламент (ЕС) 2015/2283 на Европейския парламент и на Съвета относно новите храни.

на първично производство по смисъла на чл. 3, точка 17 от Регламент (ЕО) №178/2002¹³⁶ (Merten-Lentz et al. 2018). Заявителят не трябва да включва в уведомлението описание на производствения процес, научни доказателства за безопасността на храната и метода на анализа. Посочва се, че процедурата за пускане на пазара на традиционна храна от трета държава е най-реалистична по отношение на цели насекоми, претърпели минимална преработка, тъй като за тяхната безопасна консумация има повече исторически данни (Regulation (EU) 2015/2283 on novel foods. Briefing paper 2021: 13).

Към юли 2022 г. са подадени над 20 заявления за включване на насекоми в различна форма в Списъка с нови храни (Insects as Novel Foods in the European Union 2022). Одобрени към момента са общо четири заявления на заявителите *Fair Insects BV*, Нидерландия, и *SAS EAP Group*, Франция, съгласно които е актуализиран и допълнен Списъкът с нови храни в Регламент (ЕС) 2017/2470 със сушени, замразени или смлени ларви на жълт брашнен бръмбар (*Tenebrio molitor*), скакалци (*Locusta migratoria*) и щурци (*Acheta domesticus*). Трябва да се отбележи, че одобрените заявления се базират на защитени ново-разработени научни доказателства и научни данни, обект на права на собственост по смисъл на чл. 26-27 от Регламент (ЕС) 2015/2283. Това означава, че в петгодишен срок от разрешаването на новата храна тя не може да се разпространява на пазара без съгласието на съответния заявител. Защитата разкрива известна прилика с патентната защита и цели да стимулира предприемачите да инвестират в проучвания, свързани с нови храни. Няма пречка друг заявител да подаде заявление за разрешение за същия хранителен продукт, но следва да го подкрепи със собствени научни доказателства и данни, че новата храна не крие риск за здравето на човека. В допълнение трябва да се посочи, че при представяне на уведомление за пускане на пазара на традиционна храна от трета държава заявителят не може да претендира петгодишната защита, свързана със защита на данните.

В чл. 35, пар. 2 от Регламент (ЕС) 2015/2283 се предвижда преходна мярка, създаваща изключение – храни, включително и насекоми, които попадат в обхвата на регламента, но са били законно

¹³⁶ Регламент (ЕО) №178/2002 на Европейския парламент и на Съвета от 28 януари 2002 година за установяване на общите принципи и изисквания на законодателството в областта на храните, за създаване на Европейски орган за безопасност на храните и за определяне на процедури относно безопасността на храните.

разпространявани на националния пазар преди 1 януари 2018 г. и има подадено заявление за включването им в Списъка с нови храни преди 1 януари 2019 г. могат да продължат да се разпространяват и консумират в съответната държава членка (Insects as Novel Foods in the European Union 2022). Преходната мярка намира приложение в Австрия, Белгия, Германия, Дания, Естония, Латвия, Литва, Нидерландия, Португалия, Финландия, Чехия и Швеция (Regulation (EU) 2015/2283 on novel foods. Briefing paper, 2021, p. 42-45).

Европейският съюз допуска и внос на насекоми като храна от трети страни съгласно чл. 24 от Регламент (ЕС) 2021/405¹³⁷. Съгласно Приложение XV към Регламента се посочва, че третите страни, от които е допустим внос на насекоми, са Канада, Швейцария, Обединеното кралство (без Северна Ирландия), Южна Корея, Тайланд и Виетнам. Тъй като вносет на насекоми е принципно възможен само от тези трети държави, то заявителят следва да се фокусира именно върху тях, ако подава уведомление до Европейската комисия за намерение за пускане на пазара на насекоми като традиционна храна от трета държава.

Допълнително трябва да се отбележи, че при пускане на пазара на храни, съдържащи насекоми под някаква форма, са приложими правилата за етикетирание и предоставяне на информация за храните на крайните потребители съгласно Регламент (ЕС) №1169/2011¹³⁸ и релевантното национално законодателство. Насекомите са един от алергените, които следва задължително да бъдат посочени при етикетите на храните, ако са в състава на съответната храна (Малки насекоми – голямо въздействие 2021). Пускането на пазара и разпространението на насекоми като храна в Европейския съюз представлява съществено нововъведение и е разумно в бъдеще да се очакват съ-

¹³⁷ Регламент за изпълнение (ЕС) 2021/405 на Комисията от 24 март 2021 година за установяване на списъци на трети държави или региони от тях, от които е разрешено въвеждането в Съюза на определени животни и стоки, предназначени за консумация от човека, в съответствие с Регламент (ЕС) 2017/625 на Европейския парламент и на Съвета.

¹³⁸ Регламент (ЕС) №1169/2011 на Европейския парламент и на Съвета от 25 октомври 2011 година за предоставянето на информация за храните на потребителите, за изменение на регламенти (ЕО) №1924/2006 и (ЕО) №1925/2006 на Европейския парламент и на Съвета и за отмяна на Директива 87/250/ЕИО на Комисията, Директива 90/496/ЕИО на Съвета, Директива 1999/10/ЕО на Комисията, Директива 2000/13/ЕО на Европейския парламент и на Съвета, директиви 2002/67/ЕО и 2008/5/ЕО на Комисията и на Регламент (ЕО) №608/2004 на Комисията.

ответни законодателни изменения в основните нормативни актове, свързани с храните, като Регламент (ЕО) №853/2004¹³⁹, Регламент (ЕО) №1881/2006¹⁴⁰, Регламент (ЕО) №2073/2005¹⁴¹ и други (Belluco et al. 2014).

4. Хуманно отношение към насекомите

Хуманното отношение към животните се разглежда като ценност в Европейския съюз и неговото подобряване е една от основните цели на стратегията „От фермата до трапезата“ и на Общата стопанска политика на Съюза (Snippe et al. 2022). Към настоящия момент обаче усилията са насочени преди всичко към гръбначните животни. Към насекомите не намират приложение основните нормативни актове в тази насока, като Регламент (ЕО) №1099/2009¹⁴² Регламент (ЕО) №1/2005¹⁴³ и Директива 98/58/ЕО¹⁴⁴, тъй като те са безгръбначни животни (Dergien 2019: 15).

В литературата се изтъква, че разбирането за хуманно отношение към животните често е пречупено през антропоморфна перспектива (Delvendahl et al. 2022: 7). Хората са склонни да приемат, че животните, които са морфологично по-близки до тях самите, са с по-развити интелект и емоционалност и поради тази причина хуманното отношение към тях е по-важно (Delvendahl et al. 2022: 7). Обратно, насекомите са твърде различни и предизвикват реакции на погнуса у много хора, като биват неволно изключени от етичния дискурс за хуманното отношение към животните (Delvendahl et al. 2022: 10). Очакваното разпространяване на отглеждането на насекоми като храна означава, че в бъдеще е необходима норма-

¹³⁹ Регламент (ЕО) №853/2004 на Европейския Парламент и на Съвета от 29 април 2004 година относно определяне на специфични хигиенни правила за храните от животински произход.

¹⁴⁰ Регламент (ЕО) №1881/2006 на Комисията от 19 декември 2006 година за определяне на максимално допустимите количества на някои замърсители в храните.

¹⁴¹ Регламент (ЕО) №2073/2005 на Комисията от 15 ноември 2005 година относно микробиологични критерии за храните.

¹⁴² Регламент (ЕО) №1099/2009 на Съвета от 24 септември 2009 година относно защитата на животните по време на умъртвяване.

¹⁴³ Регламент (ЕО) №1/2005 на Съвета от 22 декември 2004 година относно защитата на животните по време на транспортиране и свързаните с това операции и за изменение на Директиви 64/432/ЕИО и 93/119/ЕО и Регламент (ЕО) №1255/97.

¹⁴⁴ Директива 98/58/ЕО на Съвета от 20 юли 1998 година относно защитата на животни, отглеждани за селскостопански цели.

тивна регламентация на хуманното отношение към насекомите, като се обръща внимание на условията за отглеждане, хранене, транспорт и умъртвяване, вземайки предвид спецификите и етапите на развитие на различните видове насекоми (Delvendahl et al. 2022: 10). Част от усилията в тази връзка следва да са насочени към повишаване на информираността на крайните потребители относно сложния социален свят на насекомите, устойчивостта им като хранителен източник и етичните въпроси, свързани с отглеждането и консумацията им.

Заклучение

Значението на насекомите за прехраната на човечеството неминуемо ще нараства в бъдеще. Европейското законодателство се развива в синхрон с този процес. Правната материя е динамична и иновативна, защото стъпва върху най-новите достижения на науката и изследвания в областта. Правото на Европейския съюз следва да отразява фактическото положение на нещата и развитието на отрасъла, но същевременно то трябва да бъде катализатор на тези процеси, създавайки предпоставките за по-разпространено отглеждане на насекоми. Успешната и балансирана нормативна уредба може да изиграе ролята на модел за регламентацията в други държави по света.

Развитието на европейското и националното законодателство за отглеждането и консумацията на насекоми, както и увеличаването на свързаната с тях съдебна практика ще бъдат основата на задълбочени бъдещи изследвания на насекомите от правна гледна точка.

Използвана литература:

1. Колев, Н. (1987). Българска етнография. София: Наука и изкуство (http://macedonia.kroraina.com/nk_etno/, 27/09/2022).

(Kolev, N. (1987). Balgarska etnografia. Sofia: Nauka i izkustvo (http://macedonia.kroraina.com/nk_etno/, 27/09/2022)

2. Малки насекоми – голямо въздействие! ЕС разрешава използването на насекоми като храна (2021) (<https://ec.europa.eu/newsroom/sante/items/712990/bg>, 01/10/2022).

(Malki nasekomi – golyamo vazdeystvie! ES razreshava izpolzvaneto na nasekomi kato hrana (2021) (<https://ec.europa.eu/newsroom/sante/items/712990/bg>, 01/10/2022)

3. Belluco, S., Halloran, A., Ricci, A. (2014). Edible insects and missing legislation: the EU outlook (https://www.researchgate.net/publication/272998856_Edible_insects_and_missing_legislation_the_EU_outlook, 01/10/2022).

4. Delvendahl, N., Rumpold, B., Langen, N. (2022). Edible Insects as Food–Insect Welfare and Ethical Aspects from a Consumer Perspective. // *Insects*, Vol. 13, №2, nr. 121.

5. Derrien, C. (2019). Introduction to insect farming: Legislation and Regulation (<https://www.zerowastescotland.org.uk/sites/default/files/4%20Christophe%20Derrien%20IPIFF.pdf> 28/09/2022).

6. Insects as Novel Foods in the European Union (2022) International Platform of Insects for Food and Feed (<https://ipiff.org/wp-content/uploads/2021/01/FAQs-Insects-as-Novel-Foods-in-the-European-Union-13-01-final.pdf>, 28/09/2022).

7. Global food crisis (2022). (<https://scholarship.law.columbia.edu/books/240/>, 26/09/2022)

8. Godwin, R. (2021). If we want to save the planet, the future of food is insects. *The Guardian* (<https://www.theguardian.com/food/2021/may/08/if-we-want-to-save-the-planet-the-future-of-food-is-insects>, 28/09/2022).

9. Hawkey, K. et al. (2021). Insects: A Potential Source of Protein and Other Nutrients for Feed and Food. // *Annual Review of Animal Biosciences*, Vol. 9, p. 333-354.

10. Merten-Lentz, K., Commandeur, C. (2018). Edible insects in the EU: the long road to legalization (<https://www.foodnavigator.com/Article/2018/11/07/Edible-insects-in-the-EU-the-long-road-to-legalisation>, 01/10/2022).

11. Regulation (EU) 2015/2283 on novel foods. Briefing paper on the provisions relevant to the commercialisation of insect-based products intended for human consumption in the EU (2022). International Platform of Insects for Food and Feed (https://ipiff.org/wp-content/uploads/2019/08/ipiff_briefing_update_03.pdf, 02/10/2022).

12. Snippe, E., Dahm, J. (2022). Animal welfare in the EU. *Euractiv* (<https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/infographic/animal-welfare-in-the-eu/>, 02/10/2022).

13. Van Huis, A., Oonincx, D. (2017). The environmental sustainability of insects as food and feed. A review. // *Agronomy for Sustainable Development*, Vol. 37, art. nr. 43 (<https://link.springer.com/article/10.1007/s13593-017-0452-8#Sec2>, 26/09/2022).

За контакти:

Ивайло Икономов

Докторант по гражданско и семейно
право и хоноруван преподавател

Икономически университет – Варна

E-mail: ivaylo_ikonov@ue-varna.bg

ПРОЦЕСУАЛНАТА ПРИНУДА ПРИ РАЗСЛЕДВАНЕТО КАТО ПРЕДПОСТАВКА ЗА РАЗКРИВАНЕ НА ОБЕКТИВНАТА ИСТИНА

*Проф. д.ю.н. Йонко Кунчев
Декан на Юридически факултет ВСУ „Черноризец Храбър“*

PROCEDURAL COMPULSION IN THE INVESTIGATION AS A PREREQUISITE FOR DISCOVERING THE OBJECTIVE TRUTH

*Prof. Yonko Kunchev, PhD, Doctor of Legal Sciences
Dean Faculty of Law Varna Free University
„Chernorizets Hrabar“*

Резюме: Събирането и проверката на доказателствата в наказателния процес е дейност, която е обезпечена с процесуална принуда, ако граждани или длъжностни лица по един или друг начин възпрепятстват нейното извършване. За да е налице основателност за принудата в процеса на разследването трябва едновременно да съществуват две предпоставки: а) да е регламентирана в закона и/или да произтича от него; б) принудата е да е обективно необходима, т.е. освен чрез нея да няма друг начин да се осигури възможност за събирането, проверката и изследването на доказателства в наказателния процес. Предмет на разглеждане са особеностите на процесуална принуда при провеждане на различни действия по разследването.

Ключови думи: наказателен процес, обективна истина, процесуална принуда, разследване, права и задължения, етика

Summary: The collection and verification of evidence in the criminal process is an activity that is ensured by procedural coercion, if citizens or officials in one way or another prevent its execution. In order for coercion to be justified in the investigation process, two prerequisites must simultaneously exist: a) it must be regulated by law and/or stem from it; b) the compulsion is objectively necessary, i.e. except through it there is no other way to provide an opportunity for the collection, verification and examination of evidence in the criminal trial. The subject of consideration are the features of procedural coercion when conducting various actions on the investigation.

Key words: criminal process, objective truth, procedural coercion, investigation, rights and obligations, ethics

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.29>

Процесуално необходимата принуда е мярка срещу възпрепятстване разкриването на обективната истина в наказателния процес. Цялостната конструкция на наказателните и процесуалните норми, регламентиращи принудата в наказателното производство, е подчинена на идеята, че нежеланието на граждани или длъжностни лица да съдействат и/или участват в съответствие действие по разследването да не е пречка за събирането и проверката на доказателства. „Всяко право, посочва Л. Е. Владимиров, съдържа в себе си санкция на принуда, произтичаща от държавата; доказателственото право би било някаква академична методология, ако съдебната власт не разполагаше с мерки за принуда по отношение на трети лица, които могат, но не желаят да доставят доказателства на съдебната власт. Поради това в доказателственото право включва значителен дял на принудата, като тежко, но неизбежно бреме на обществото”.¹⁴⁵ Прилагането на необходимата законна принуда с цел преодоляване противодействието срещу разкриване на обективната истина е в полза на обществото. Древната римска сентенция „нищо не е по-справедливо от онова, което е необходимо” (*Nihil magis justum est quam quod necessarium est*) е актуална и по отношение на процесуалната принуда. В някои процесуални норми принудата е изрично посочена, а в други се предполага от факта, че някои действия по разследването могат да бъдат проведени, въпреки несъгласието на граждани и длъжностни лица. Една част от тези норми са насочени изключително към обвиняемия (мерки за неотклонение и други мерки за процесуална принуда) по гл. VII, раздел II-ри. Други се съдържат в регламентацията на някои способности на доказване. Общото за всички форми за процесуална принуда е, че имат обезпечителен характер – да се осигури възможност за събиране на доказателства.

Правните основи на принципа на основаната на закона принуда са залегнали в редица норми в НК и НПК. В глава осма, раздел трети от НК „Престъпления против правосъдието” са предвидени наказания за престъпления, свързани с възпрепятстване процеса на разкриване на обективната истина и правилното прилагане на закона: набедяване (чл. 286, ал. 1 НК), действията с цел заблуждение на орган на съдебната власт (чл. 287а НК, съзнателното осуетяване от орган на властта на наказателното преследване срещу лице, извър-

¹⁴⁵ Владимиров, Л. Е. (1910). Учение обь уголовныхъ Доказателствахъ. Части: Общая и Особенная. С.-Петербургъ, с. 111.

шило престъпление (чл. 288 НК); склоняването на длъжностно лице от разследващите, прокурорските или съдебните органи да наруши задълженията си във връзка с правораздаването (чл. 289 НК), лъжесвидетелстване (чл. 290 НК); съзнателното даване на неверен превод от преводач или тълковник пред съд или друг надлежен орган (290, ал. 2 НК); потвърждаването или затаяването на истина в писмена декларация, представена пред съд (чл. 290а НК); съзнателното даване на неверно заключение от вещо лице (чл. 291 НК), и др.¹⁴⁶

За да е налице основателност за принудата в процеса на разследването трябва едновременно да съществуват две предпоставки: а) да е регламентирана в закона и/или да произтича от него; б) принудата е да е обективно необходима, т.е. освен чрез нея да няма друг начин да се осигури възможност за събирането, проверката и изследването на доказателства в наказателния процес. Още в римското право е посочено, че необходимостта прави законно онова, което при други обстоятелства би било незаконно.¹⁴⁷ Принудата се преустановява веднага, след като отпадне основанието за нейното прилагане.

Когато принудата се осъществява в съответствие със закона, не само че е допустима, но е и необходима¹⁴⁸. Ако липсва процесуален механизъм на принуда при събирането на доказателства, напълно реална би била възможността да се поставя бариера за извършване на оглед на местопроизшествие, освидетелстване, претърсване на помещения, обиск на лица, изземване и други действия по разследването. Това е така, защото и при действащата наказателнопроцесуална система за принуда не са редки случаите, когато гражданите без уважителни причини: не се явяват пред съответния ръководно-решаващ орган за разпит; отказват да участват като поемни лица; правят опити да не допускат извършване на претърсване; оказват съпротива

¹⁴⁶ В НК е предвидена поощрителна норма за отказ от лъжливо свидетелстване, превод, тълкуване, заключение или писмена декларация до влизане на присъдата или решението в сила, преди да е възбудено срещу тях наказателно преследване за това (чл. 292, ал. 1, т. 2 и ал. 3 НК). Явно законодателят е преценил, че е по-важно тези лица, макар и на по-късен етап, да съдействат за разкриване на обективната истина в наказателния процес, отколкото да бъдат наказателно преследвани за неизпълнение на своите задължения, произтичащи от процесуалното им качество.

¹⁴⁷ *Quod alias non fuit licitum necessitas licitum facit.*

¹⁴⁸ Незаконната принуда в наказателния процес се наказва. Противозаконните принудителни действия спрямо обвиняем, свидетел и вещо лице за изтръгване на признание, показание, заключение или друга информация от тях се наказва, съгласно чл. 287 НК.

при изземване на предмети в качеството на доказателства; подбуждат свидетели да дават недостоверни показания и т.н. Наказателното производство би имало непреодолими препятствия, ако се провежда само и единствено по волята на гражданите, участващи в него. Ето защо една от функциите на процесуалната принуда е да се осигури участието на гражданите в наказателното производство в едно или друго процесуално качество.

Необходимо е ясно да се разграничи регламентираната в закона форма на процесуална принуда от всякаква друга форма на принуда, която е неприемлива и не е предмет на разглеждане в настоящото изложение. Процесуалната принуда при разследването може най-общо да се диференцира на две форми: а) процесуална принуда, обезпечаваща провеждането на дадено действие по разследването; б) процесуална принуда в процеса на неговото провеждане. За действията по разследването, при които се събират веществени доказателства (оглед, претърсване, изземване), са възможни двете форми на процесуална принуда. При разпита ситуацията е по-различна. В кодекса е регламентирана възможност за процесуална принуда (глоба, принудително довеждане), ако лицата не се явят на разпит. Това е обезпечаваща принудителна мярка за провеждане на разпита.

Процесуалната възможност за принудително провеждане на някои действия по разследването се реализира, когато граждани и длъжностни лица съзнателно възпрепятстват събирането и проверката на доказателства. В тези случаи процесуалната принуда се осъществява в контекста на произтичащото от чл. 13, ал. 1 НПК задължение на органите на досъдебното производство и съда в пределите на своята компетентност да вземат всички мерки за осигуряване разкриването на обективната истина в наказателното производство.

Местопроизшествието е обект на оглед във всички случаи, независимо чия собственост е съответното място. За неговото провеждане не е предвидено съгласие на граждани и длъжностни лица, нито пък разрешение от съответния първоинстанционен съд. Провеждането му предполага ограничаване или спиране движение на хора, транспортни средства и т.н. в границите на местопроизшествието. Продължителността на огледа може да бъде толкова, колкото е необходимо според органа, който провежда действието по разследването. Несъгласието на лицата, ползващи помещението (мястото), където се извършва огледът не може да бъде пречка за неговото провеждане.

не, включително и за изземване на следи от престъплението. Не е изключено причиняване промяна на състоянието на повърхности (замърсяване, частично повреждане) при прилагането на някои методи за откриване на следи. За освидетелстването е предвидено искане на писмено съгласие от лицето (чл. 158, ал. 3 НПК). Но то може да бъде извършено и принудително, ако не се получи такова съгласие, след като се получи разрешение от съответния първоинстанционен съд или първоинстанционния съд в района, на който се провежда действието по разследването. Лицето, спрямо което се извършва освидетелстване, дори може да бъде съблечено, ако се налага (чл. 158, ал. 2 НПК), *без значение дали е съгласно*. Трупът на пострадалия е обект на оглед на мястото, където е намерен. По отношение на него се извършва съдебномедицинска експертиза независимо от съгласието или несъгласието на близките на пострадалия. По аналогичен начин се пристъпва и при ексхумацията.

За извършването на претърсване на помещения, обиск на лица или изземване на веществени доказателства в НПК не е предвидено искане на съгласие от граждани и длъжностни лица – достатъчно е да е има основание за извършване на съответното действие по разследването съгласно чл. 160, ал. 1 НПК и да е получено разрешение от съответния първоинстанционен съд или първоинстанционния съд, в района на който се извършва действието (чл. 158, ал. 3 НПК; чл. 160, ал. 1 НПК; чл. 164, ал. 1 НПК). По аналогичен начин е регламентиран и редът за задържане и изземване на кореспонденция, включително и на електронна поща (чл. 165 НПК). Помещения и хранилища се отварят принудително, ако бъде отказан достъп до тях (чл. 163, ал. 4 НПК). Органът, който извършва претърсването, има право *да забрани* на присъстващите да влизат във връзка с други лица или помежду си, както и да напускат помещението, докато не завърши претърсването (чл. 163, ал. 3 НПК).

Изземването като способ на доказване също има принудителен характер, защото представляващият интерес за разследването предмет или документ се приобщава към делото независимо от желанието и волята на лицата, които го притежават или ползват. От момента на изземването му той престава да бъде в тяхното владение. В рамките на наказателното производство и във връзка с неговото провеждане с него се разпорежда само органът, който го е иззел. Съответния предмет (документ) може да бъде обект на оглед, експертиза, разпознаване и пр.

Искането на разрешение от съдия от съответния първоинстанционен съд за провеждане на действия по разследването, чрез които е възможно да се накърнят конституционно защитени права на гражданите (освидетелстване, претърсване, изземване), е гаранция за тяхната законност. Но тази гаранция не заличава процесуалната принуда при провеждане на съответните действия по разследването. Аналогична е ситуацията и при осигуряването на сравнителни образци. Ако получаването им зависеше единствено от съгласието на лицето, подлежащо на идентификация, в редица случаи нямаше да бъде възможно извършването на идентификационни експертизи (дактилоскопна, ДНК и др.). Ето защо обвиняемият и свидетелят са длъжни да предоставят изискваните от тях сравнителни образци. Ако не изпълнят това задължение, сравнителните образци се изземват принудително на основание чл. 146, ал. 3 НПК, но след разрешение от съответния първоинстанционен съд.¹⁴⁹

¹⁴⁹ До влизането в сила на измененията и допълненията на НПК, обнародвани в ДВ, бр. 89/2004 доминираше практиката образците за сравнително изследване да се изземват след съгласие на лицето. Когато съответното лице не даде съгласие за изземване на сравнителни образци, обикновено такива не се изземваха. Когато липсваше такова съгласие, и разследващият орган приемаше тезата на защитата, естествено се ограничаваше възможността за събирането и проверката на съответните доказателства. В същото време според тогавашния чл. 119 НПК органът, който назначава експертизата, има право да изземва образци за сравнително изследване от обвиняемия и свидетеля. Когато обаче има отказ от страна на обвиняемия или свидетеля, сравнителни образци не се изземваха. В случая не се отчиташе принципът, че на всяко процесуално право съответства насрещно процесуално задължение, който е заложен в процесуалните отношения между участниците и субектите на процеса. На правото на обвиняемия да има защитник съответства насрещното задължение на разследващия орган или съда да му осигурят възможност да се свърже със защитник; на правото на обвиняемия да се запознае с делото и да направи необходимите му извлечения съответства насрещното задължение на разследващия орган да му предави делото, след като приключи разследването и т.н. Ако от преценката на разследващия орган или съда зависеше дали ще се предостави възможност на обвиняемия да упражни посочените му права, тогава те биха били формални. Същото може да се каже и при осигуряването на сравнителни образци за изследване – ако от обвиняемия или свидетеля зависи дали ще се изземват образци за сравнително изследване, то и правото на органа, който назначава експертизата, да ги изземва също би било формално. Тъй като правото на органа, който назначава експертизата да изземва образци за сравнително изследване, не се тълкуваше в посочения по-горе смисъл, се наложи изменение на чл. 119 от стария НПК, като бе предвидено задължение за обвиняемия и свидетеля да предоставят изискваните образци за сравнително изследване, а при отказ те се изземват принудително с разрешение на съответния орган (чл. 146, ал. 3 НПК). Разпоредбата на чл. 146, ал. 3 не е достатъчно добре синхронизирана с чл. 146, ал. 1 НПК,

Съдебният контрол относно задържането и изземването на кореспонденция (чл. 165, ал. 2-3 НПК) по принцип е същият, както регламентираният в чл. 161, ал. 1-2 НПК съдебен контрол при претърсването и изземването, но има и някои особености. Докато в чл. 161, ал. 1-2 НПК е предвидено разрешение или последващо одобрение изобщо за проведеното претърсване и изземване, то в чл. 165, ал. 2-3 НПК е регламентирано разрешение или одобрение само по отношение на задържане и изземване на конкретен обект – кореспонденция.¹⁵⁰ Запазването и изземването на кореспонденция е възможно без разрешение от съдия в неотложни случаи (чл. 165, ал. 3 НПК). За разлика от чл. 161, ал. 2 НПК, в чл. 165, ал. 3 НПК е поставено ограничително условие – когато се разследват посочените в чл. 108а НК и чл. 354а НК престъпления. И в чл. 165, ал. 3 НПК, както в чл. 161, ал. 2 НПК неотложността се определя, когато това действие по разследването е „единствената възможност за събиране и запазване на доказателства“.

Докато събирането на доказателства при освидетелстване, пре-

съгласно който органът, който назначава експертизата, може да изисква от обвиняемия образци за сравнително изследване, *когато не е възможно да се набавят по друг начин*. Следователно принудата би следвало да се прилага, когато няма друга възможност за осигуряване на сравнителни образци, освен непосредствено от съответното лице. Но при условията на „друга възможност“ за осигуряването на сравнителни образци е значително по-трудно, а освен това се създават пречки за гарантиране на тяхната автентичност.

¹⁵⁰ Възниква въпросът: ако е получено разрешение за извършване на претърсване и изземване, дали то се отнася до всички предмети, книжа, компютърни информационни системи. При положителен отговор на този въпрос разпоредбите на чл. 165, ал. 2-3 НПК се обезсмислят, защото в този случай се приема, че разрешението за по-голямото (претърсването, изземването) се отнася и за по-малкото (задържане и изземване на кореспонденция). Следва да се приеме, че този подход е недопустим, защото дейността по задържане и изземване на кореспонденция е предмет на самостоятелна процесуална регламентация. Когато прокурорът иска разрешение от съответния съдия за извършване на претърсване в дадено помещение, може да предполага, че освен предмети, книжа и други обекти от значение за делото, на съответното място има и кореспонденция. Въпросът е дали заедно с искането си до съответния съдия за разрешение за извършване на претърсване и изземване на основание чл. 161, ал. 2 НПК да включи и искане по чл. 165, ал. 2 НПК. При такъв подход би се избегнало евентуално следващо искане на прокурора от съдията да разреши изземването на открита при претърсването кореспонденция. Считам, че това не е нужно. Ако при претърсването се открие кореспонденция, която е от значение за делото, би следвало да се приеме, че в случая се действа в условията на неотложност, поради което на съдията следва да се представи протоколът за претърсване изземване на кореспонденция за одобрение.

търсване на помещение, обиск може да се извърши против волята на лицата спрямо, които се провеждат тези действия по разследването, ситуацията при разпита е друга. Показанията и обясненията не могат да бъдат получавани чрез принуда. Има конституционна забрана за получаване на признание за вина чрез принуда (чл. 31, ал. 2 от Конституцията на Р България. Нейното прилагане не само че опорочава доказателственото значение на резултатите от разпита, но е престъпление (чл. 287 НК). Методите за разпит не могат да се прилагат под каквато и да е било форма на принуда (физическа или психическа). Всяко преминаване на границата на доброволността при даване на показания и обяснения следва да се приема като недопустима принуда при разпита.

Важно е да се направи разграничение между принуда, обезпечаваша възможността за разпит на дадено лице, от принуда в процеса на неговото провеждане. Свидетелят е длъжен да се яви пред органът, който го е призовал и да остане на разположение, докато е необходимо. Неизпълнението на това задължение поражда административна санкция – глоба и/или принудително довеждане на разпит. Свидетелят може да изпитва въздействието на процесуалната принуда, но само от гледна точка на обезпечаване възможността за провеждане на разпита, а не в процеса на даване на показания. В условията на принудително оставане на разположение той се съобразява и с наказателната отговорност, която може да понесе, ако даде недостоверни показания и/или премълчи факти, които са му известни и са от значение за делото. Умишленото отклонение от изпълнението на задължението за даване на пълни и достоверни показания е престъпление съгласно чл. 290 НК. Дали ще извърши такова престъпление, рискувайки да понесе наказателна отговорност, или ще дава пълни и достоверни показания за фактите, които са му известни и са от значение за делото, се решава от свидетеля. Законната граница на принудата се преминава, когато се „пречупи“ свободната воля на разпитваното лице да даде показания.

Принудителните мерки спрямо свидетеля се определят от абсолютно необходимото му участие в наказателния процес, за да съдейства чрез показанията си за разкриване на обективната истина. Без принудата, т.е. ако от всеки свидетел зависи дали ще се яви пред съответния орган на разпит, колко дълго време ще остане на негово

разположение¹⁵¹ и дали ще дава пълни и достоверни показания, както и да отговаря на поставените му въпроси, разкриването на обективната истина по редица дела би било невъзможно или изключително трудно. Принудата спрямо свидетеля е възможна само при умишлено възпрепятстване разкриването на обективната истина. Свидетелят не се глобява и не се довежда принудително, ако не се е явил пред съответния орган поради уважителни причини. В случай че посредством показанията си би уличил себе си, негови възходящи, низходящи, братя, сестри или съпруг или лице, с което той се намира във фактическо съжителство, се освобождава от задължението да дава показания (чл. 121, ал. 1 НПК). Съгласно чл. 119 НПК тези лица могат да откажат да свидетелстват.

В НПК не са посочени каквито и да е задължения на обвиняемия, но те произтичат от мерките за процесуална принуда¹⁵² по отношение на него съгласно чл. 56-чл.73а НПК, включително и принудителното му довеждане на разпит. Обвиняемият е длъжен да изтърпи принудителния характер на тези мерки. Всяка от тях е в името на закона и на обществения интерес. Общата насоченост на посочените мерки е да се ограничи възможността обвиняемият да възпрепятства правилното прилагане на закона. За обвиняемия не е предвидено задължение да остава на разположение на съответния орган, както при свидетеля. Но в чл. 55 НПК не е посочено, че той има право по своя воля, т.е. без разрешение от съответния орган да прекрати разпита, респ. да си тръгне от мястото, където се провежда. Такова право би обезсмислило чл. 71, ал. 1 НПК – принудително довеждане на обвиняемия, в случаите при които не се е отзовал пред съответния орган,

¹⁵¹ В разпоредбите за разпита не е посочено каква може да бъде неговата продължителност. Тя се определя според необходимостта от пълно и точно изясняване на обстоятелствата по делото. Възможно е това действие по разследването да продължи въпреки нежеланието на разпитваното лице. Органът, който провежда разпита, а не разпитваното лице, преценява кога да приключи разпитът. Този извод произтича от чл. 120, ал. 1 НПК, където е посочено, че свидетелят е длъжен да остане на разположение на органа, който го е призовал, докато това е необходимо.

¹⁵² Спрямо обвиняемия могат да бъдат взети различни мерки за процесуална принуда – мерки за неотклонение (подписка, гаранция, домашен арест, задържане под стража); забрана за доближаване до пострадалия (чл. 67 НПК); забрана за напускане пределите на страната (чл. 68 НПК); отстраняване на обвиняемия от длъжност (чл. 69 НПК); настаняване за изследване в психиатрично заведение (чл. 70 НПК); принудително довеждане (чл. 71 НПК); мерки за обезпечаване глобата, конфискацията и отнемането на вещи в полза на държавата (чл.72 НПК) и мерки за обезпечаване на гражданския иск (чл. 73 НПК).

след като по надлежния ред е бил призован. С. Павлов основателно посочва, че „...истината в наказателния процес се търси независимо от волята на обвиняемия. Недопустимо е възможността да се установи истината да се поставя при каквото и да е случай в зависимост от волята на обвиняемия.”¹⁵³ Ако законът задължава разследващия орган, прокурора и съда да приемат тезата на обвиняемия безусловно, а презумпцията за невинност се разглежда като вътрешно убеждение за невинност, тогава правото му на защита би се обезсмислило, защото обвиняемият няма защо и срещу какво да се защитава. Обвиняемият може да бъде доведен принудително за разпит, ако поради неуважителни причини не се явява пред органа, който го е призовал. Но в процеса на разпита той е свободен да избира своята позиция – да не дава или да дава обяснения, каквито намери за добре.

Разкриването на обективната истина при разпита, както и при всяко друго действие по разследването не се установява чрез пасивна регистрация на факти относно престъплението, а чрез активна дейност за тяхното установяване. Всяко действие по разследването, включително и разпитът, се провежда с необходимата активност за разкриване на обективната истина по делото. Лесното решение на този въпрос е показанията и обясненията винаги да се отразяват в протокола за разпит, такива, каквито са, независимо дали са пълни и достоверни.¹⁵⁴ И в научен план е по-лесно разпитът да се обяснява само от позициите на процесуалните правила за неговото провеждане и отразяване на показанията и обясненията в съответните доказателствени средства, отколкото да се предлагат методи за разпит, особено в проблемни и конфликтни следствени ситуации – когато разпитваните лица прикриват истината или изпитват затруднение при спомнянето на възприети от тях факти, имащи значение за делото. „Регистрационната“ форма на разпит – само чрез отразяване на показанията и обясненията в протокола, такива, каквито са, без стремеж за постигане на пълнота и достоверност на показанията и обясненията на разпитваните лица, е в разрез с чл. 13, ал. 1 НПК. Сложният, но правилен подход при разпита е да

¹⁵³ Павлов, С. Пос. съч., с. 204.

¹⁵⁴ Някои автори посочват, че разпитът на обвиняем трябва да се провежда „дружелюбно“, да доминира свободният разказ, да не се прекалява с въпросите. Предлага се дори даването на обяснения от обвиняемия да не е чрез разпит, а да се регламентира нов способ на доказване „снемане на обяснения от обвиняемия“. Вж. Панчев, Цв. (2022). Самопризнанието в българския наказателен процес. Сиела, с. 113, 125, 130 и др.

се приложат научно обосновани от тактическа и психологична гледна точка методи с оглед получаването на пълни и обективно отразяващи фактите показания или обяснения от разпитваните лица.

В някои случаи границата между доброволността и принудата от психологично естество при разпита е много крехка,¹⁵⁵ защото ме-

¹⁵⁵ Възможни са различни форми на принуда, които са извън регламентираната в НПК процесуална принуда, но без формално нарушение на процесуалните правила за провеждане на действията по разследването. В разпоредбите за разпита например няма времеви ограничения за неговата продължителност. Не ми е известно дали са провеждани изследвания за максималната продължителност на разпита, която може да издържи човешката психика, но със сигурност може да се каже, че има някакви времеви граници, на които може да издържи човешката психика. Известно е обаче, че в някои случаи са провеждани изключително продължителни разпити на предполагаеми извършители на престъпления. Но тъй като няма процесуално регламентирана времева продължителност на разпита, той би могъл да бъде провеждан много поради обективна необходимост от разкриване на истината. Има случаи от практиката, когато се правят самопризнания именно заради преумора и изтощение от продължителен разпит, провеждан на смени от няколко разследващи органи и/или оперативни работници. Ако си зададем въпроса дали е нарушен законът, отговорът ще е отрицателен именно, защото няма ограничителна норма относно продължителността на разпита. Но психическа принуда има, при това ярко изразена. На въпроса дали ако по този начин е разкрито тежко престъпление, подходът на разследващите органи е укорим, вероятно ще има различни отговори. Дали изтощителният поради голямата му продължителност разпит ще се тълкува като злоупотреба с липса на процесуална регламентирана норма за продължителност на това действие по разследването, или ще се приеме като изпълнение на задължение за разкриване на истината, зависи от конкретната следствена ситуация. Еднозначен отговор не може да се даде. Склонен съм да приема, че е необходима процесуална регламентация за продължителност на разпита, за да не се превръща в издевателство над разпитваното лице. Другият вариант е да се регламентира почивка за разпитваното лице след определена от кодекса продължителност на разпита. От практиката са известни и други форми на психически натиск при разпит. Един от тях е непрекъснатото повтаряне на един и същ въпрос. Например при разследване на убийство на възрастна жена, чийто труп е намерен без връхна дреха, а е било установено, че когато е видяна за последен път, е имала такава, на заподозряното лице в продължение на няколко часа му е поставят един и същ въпрос „Къде е палтото на бабата“? Накрая лицето не издържало и посочило къде го е захвърлило след убийството на възрастната жена. Без съмнение, чрез този похват е оказван психически натиск върху предполагаемия извършител на престъплението и убийството е разкрито в резултат на неговото прилагане. Могат да бъдат посочени още редица подходи на психическа принуда при разпит, които се основават на привилото, че, което не е забранено от закона, е разрешено, но и тези кратки илюстрации на психическа принуда при разпит показват, че изследването на проблема е много по-сложно, отколкото изглежда на пръв поглед. Считаю, че тази тема може да бъде предмет на самостоятелно изследване, резултатите от което да бъдат основание за някои изменения и допълнения в процесуалните норми за разпита.

тодите за разпит се основават на една или друга форма на психическо въздействие (влияние) върху разпитваното лице. Разобличаването на обвиняемия чрез доказателства е процес на психологично въздействие върху него. В криминалистиката и съдебната психология се разглеждат методи за различни форми на въздействие при разследването – „тактическо“¹⁵⁶, „психологическо“¹⁵⁷, „емоционално“¹⁵⁸, „логическо“¹⁵⁹. Доказването в наказателния процес чрез аргументация и доказателства е форма на психическо въздействие, т.е. убеждаване.¹⁶⁰ По същество то е психическо, защото чрез съответните методи се въздейства върху съзнанието на разпитваното лице. От психологична гледна точка дори процесуалното състезание между страните по делото при съдебните прения по същество е въздействие (влияние) върху вътрешното убеждение на съда, което е проявление на стремежа им да докажат правотата на своята теза. Ето защо влиянието върху разпитваното лице чрез едни или други методи е част от разпита както при други действия по разследването. Важно е обаче да се подчертае, че въздействието не бива да е принудително, провокационно, манипулиращо. То трябва да има *мотивиращ ефект* върху разпитваното лице да даде пълни и достоверни показания или обяснения. Подходът при разпита трябва да предразполага разпитвания към доброволност, т.е. по негова воля да дава показания или обяснения.

Важен е и въпросът за *отношението между процесуално необходимата принуда и нормите на етиката*. При някои действия

¹⁵⁶ Вж. Доспулов, Г. Г. (1976). Психология допроса на предварительном следствии. Москва, с. 108.; Хайдуков, Н. П. (1984). Тактико-психологические основы воздействия следователя на участвующих в деле лиц. Саратов; Белкин, Р. С. (2000). Криминалистическая энциклопедия. Москва, с. 219; Криминалистика. (под ред. на В. А. Образцов). (1999). Москва, с. 550; Следственные действия. (2001). Москва, с. 108 и др.

¹⁵⁷ Вж. Руководство для следователей. (1971). Москва, с. 325; Дулов, А. В. (1975). Судебная психология. Минск, с. 315; Криминалистика. (1971). Москва, с. 366; Криминалистика. (2001). Санкт-Петербург, с. 546; Криминалистика. (под ред. на Н. П. Яблоков). (1999). Москва, с. 450 и др.

¹⁵⁸ Вж. Михайлов, Г. Криминалистика. (1998). София, с. 234-237; Криминалистика. (1990) Москва: Издательство Московского университета, с. 296; Криминалистика. (1976). Москва, с. 323 и др.

¹⁵⁹ Вж. Криминалистика. (1976). Москва, с. 324 и др.

¹⁶⁰ В съдебните прения например страните се стремят да убедят съда в правотата на своята теза. Чрез факти и аргументи те въздействат за формиране вътрешното убеждение на съда относно обстоятелствата по делото. Това е същността на процесуално състезание между тях.

по разследването са предвидени правни норми, свързани с етиката. Следственият експеримент например се допуска, при условие че не се унижава достойнството на неговите участници (чл. 167 НПК). Обискът се извършва от лице от същия пол и в присъствието на поемни лица от същия пол (чл. 164, ал. 2 НПК). Когато при претърсването и изземването се разкриват обстоятелства от интимния живот на гражданите, се вземат мерки да не се разгласяват (чл. 163, ал. 5 НПК).

В някои норми относно действия по разследването изрично се забранява накърняване достойнството на гражданите. Съгласно чл. 158, ал. 1 НПК при оглед на лице не се допускат действия, които унижават неговото достойнство или са опасни за здравето му. В същото време лицето може да бъде съблечено, ако се налага, независимо от неговото несъгласие (чл. 158, ал. 2 НПК). Трудно можем да си представим, че събличането на освидетелстваното лице без съгласие, а дори и със съгласието на лицето няма да накърни неговата чест и достойнство. Малко вероятно е изискването за еднаквост на пола на органа, извършващ освидетелстването, и поемните лица с пола на освидетелстваното лице (чл. 158, ал. 2 НПК) да заличи унизителния характер на това действие спрямо освидетелстваното лице. Аналогична е и ситуацията при обиска на лице. В НПК не се посочва възможността за събличане на обискирания, но това не я изключва. Достатъчно е да се посочи, че има много случаи, когато при обиск са откривани различни предмети, вещества, пари в полови органи на жени и т.н.

Възможно е въпреки спазването на закона и нормите на етиката, гражданите, по отношение на които се провежда дадено действие по разследването (обиск, освидетелстване и др.), да изпитват чувство за нарушена чест и достойнство само поради факта на неговото провеждане. Но бездействието поради етични съображения (например да не се съблича лицето при освидетелстване, въпреки основателно предположение, че по тялото му има следи от престъпление) също би било в разрез с посочената разпоредба. Принципът е, че честта и достойнството на гражданите не бива да се накърнява *в процеса на действията по разследването*, а не поради тяхното извършване.

Посочените способности на доказване са регламентирани в НПК. Прилагането им е наложително, когато е налице съответното фактическо и/или процесуално основание те се прилагат, съгласно кодекса, независимо от несъгласието на гражданите. Това предполага прилагане на процесуална принуда при евентуално несъгласие на лицето, независимо от

неговите мотиви. Въздържането от прилагането на необходим за разкриване на обективната истина способ на доказване от съображение за недопускане на каквато и да е форма на процесуална принуда ще означава, че съответният орган на досъдебното производство или съд няма да изпълни произтичащото му от чл. 13, ал. 1 НПК задължение да вземе всички мерки за осигуряване разкриването на обективната истина.

Дотук бяха посочени някои аспекти на процесуално регламентираната принуда в наказателното производство. При по-цялостен анализ могат да се разкрият и други нюанси на нейния характер. Основният извод е, че цялата система от правни норми относно принудителните аспекти на действията по събиране и изследване на доказателства разкрива същността на *процесуално необходимата принуда при събирането и проверката на доказателствата*. Тази принуда е необходима, доколкото чрез нея се отстраняват бариери, пречки към събирането и изследването на доказателства, а оттук и за разкриването на обективната истина в наказателния процес. Наказателно-процесуалният кодекс, наказателнопроцесуалната и криминалистическата наука не дават и няма как да дадат конкретни указания относно начина на осъществяване на процесуалната принуда (принудително довеждане, вземане на сравнителни образци и пр.), защото ситуацията, при които се налага нейното прилагане, са изключително разнообразни. Принципът е, че законната принуда е необходима дотолкова и докогато се налага, в съответствие със закона, конкретната ситуация при строго съблюдаване правата и законните интереси на гражданите. В случаите при които гражданите претърпят имуществени или неимуществени вреди в резултат на неправомерна процесуална принуда, могат да предявят иск срещу държавата за обезщетение по предвидения от Закона за отговорността на държавата и общините за вреди, причинени на гражданите.

За контакти:

Проф. д.ю.н. Йонко Кунчев
ВСУ „Черноризец Храбър“
E-mail: yonko.kunchev@vfu.bg

НЯКОИ АСПЕКТИ НА НЕЗАВИСИМОСТТА НА СЪДЕБНАТА ВЛАСТ

Проф. д-р Христина Т. Балабанова

SOME ASPECTS OF THE INDEPENDENCE OF THE JUDICIARY

Prof. Hristina Balabanova, PhD

Резюме: *Статията е посветена на бюджета на съдебната власт като форма на принципа на независимост на тази власт. След приемането на изменения в Закона за съдебната власт и определянето на специфична процедура за приемане и изменение на бюджета в тази сфера възниква въпросът дали, кога и как законодателната власт игнорирайки тези нови правила може да внася промени в бюджета на съдебната власт.*

Ключови думи: *съдебна власт, бюджет, промени, законодателна власт*

Abstract: *The article is devoted to the budget of the judicial power as a form of the principle of independence of this power. After the adoption of amendments to the Law on the Judiciary and the determination of a specific procedure for the adoption and amendment of the budget in this area, the question arises whether, when and how the legislative power, ignoring these new rules, can make changes to the budget of the judiciary.*

Key words: *judiciary, budget, changes, legislature*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.30>

Въведение

Въпросът за проявите форми на независимост на съдебната власт е особено актуален в момент, в който се дебатира въпросът за промени в тази власт. Някои спорни въпроси не могат да се разрешат в диалогична форма и се налага компетентните субекти да се обърнат към Конституционния съд за решение на въпроса. Такъв е и настоящият случай по дело №5 от 2022 пред Конституционния съд. Авторът излага едно свое правно мнение по въпроса преди решението на съда.

Изложение

В глава шеста на Конституцията ни от 1991 г., и по-специално в чл. 117, ал. 2 от нея, е провъзгласен особено важен в организационен и функционален аспект принцип на съдебната власт. Конституцията затвърдява постулата, че при осъществяване на своите правомощия съдии, съдебни заседатели, прокурори и следователи се подчиняват на закона. Освен това Конституцията по отношение дейността на магистратите свързва независимостта и със самия бюджет на съдебната власт (чл. 117, ал. 3). Съдебната власт има самостоятелен бюджет, гласи тя.

Съгласно Закона за съдебната власт (ЗСВ)¹⁶¹ съдебната власт е държавна власт, която защитава правата и законните интереси на граждани, организации и държавата, а чл. 1а, ал. 2 на ЗСВ отново ясно подчертава, че последната е независима.

Принципът на независимост на тази власт се проявява в различни форми. Най-важните сред тях са:

а) органите на съдебната власт изпълняват функциите си безпристрастно;

б) при осъществяване на своите функции те се подчиняват само на закона;

в) органите на съдебната власт са политически неутрални;

г) тези органи притежават само функционален имунитет;

д) след определен срок те стават несменяеми (чл. 207 от ЗСВ);

е) при осъществяване функциите на съдебната власт, както и при заемане на длъжности в органите на съдебната власт не се допускат никакви ограничения на правата или привилегии, основани на раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, религия, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично и обществено положение или имуществено състояние;

ж) самостоятелност на бюджета на съдебната власт, която гарантира независимостта ѝ;

з) спазване на изискванията за несъвместимост, посочени в чл. 195 от ЗСВ и др.

Фактът, че бюджетът е финансова рамка за функциониране органите на съдебната власт, обяснява интереса към неговото изготвяне, спазване и т.н. Въпросът за бюджета на съдебната власт понякога

¹⁶¹ ДВ, бр. 64 от 7.08.2007 г. и посл. изм.

е спорен и това води до различни дела пред Конституционния съд. Такова е и дело №5 от 2022 г. В него се иска установяване на противоконституционност на чл. 2, ал. 2 от Закона за държавния бюджет на Р България 2022 г., с който се отнемат средства от бюджета на съдебната власт.

Ако анализираме внимателно решенията на Конституционния съд по тази проблематика, могат да се установят две основни линии, които взаимно се допълват. Според първата – бюджетът на съдебната власт е независим, самостоятелен. Съставянето и изпълнението са извън сферата на изпълнителната власт, без да се накърняват бюджетните правомощия на Народното събрание.

Министерският съвет получава проектобюджета на съдебната власт, за да го включи в този вид, в който му е предоставен в проекта на държавния бюджет (чл. 87, ал. 2 от Конституцията).

В този смисъл са и решения: Решение №18 по к.д. 19/1993; Решение №8 по к.д. №5/2007; Решение №17 по к.д. 13 от 1995; Решение №7 по к.д. №1/2005 и др.

Втората линия доразвива това виждане и го допълва.

Конституционната повеля няма да бъде изпълнена, както и когато не се осигуряват никакви средства, така и когато поради недостиг на тези средства съответните органи могат и да не функционират пълноценно през част от бюджетната година. За част от годината може да липсват средства, а това води до невъзможност за осъществяване на дейността им.

Конституционно недопустимо е установени от основния закон държавни органи да функционират само дотолкова, доколкото са осигурени средства чрез Закона за държавния бюджет.

Това разбиране на Конституционния съд е изразено в: Решение №4 по к.д. №3 от 2015; Решение №4 по к.д. №2/2003 и др.

Тези решения всъщност очертават втората линия от анализа на разбирането на Конституционния съд по отношение бюджета на съдебната власт (вж. още Решение №2/2022; Решение №4 по к.д. 2/2003 и др.).

Както подчертахме, съгласно чл. 117, ал. 3 от Конституцията съдебната власт има самостоятелен бюджет. Законодателят особено държи на този факт като проява на независимостта на съдебната власт и затова го е отделил в самостоятелна алинея. Нещо повече, предприети са изменения и в Закона за съдебната власт, които да

обезпечат конституционния постулат. Законодателната власт трябва да съблюдава тези изисквания, посочени в цитирания закон, в противен случай е налице нарушение на принципа за разделение на властите. Няма власт, която да доминира над другите. Ако законодателната власт не съблюдава това, не осигурява баланс, ще сме изправени пред диктат, примат на законодателната власт над съдебната, а това противоречи на чл. 8 от Конституцията.

С изменения на Закона на съдебната власт¹⁶² влязоха в сила и някои допълнителни изисквания при изготвяне бюджета на съдебната власт. Става дума за нормативно развита, и то в императивен аспект, процедура по приемане и предлагане на Народното събрание на проектобюджета на съдебната власт.

Съгласно чл. 362 от ЗСВ Министърът на правосъдието предлага проект за бюджет на съдебната власт и го внася в Пленума на Висшия съдебен съвет.

Според чл. 364 ал. 1 от ЗСВ Министерският съвет от своя страна внася в Народното събрание проект за държавния бюджет заедно с проекта на бюджета на съдебната власт, предложен от Пленума на Висшия съдебен съвет. Законът за съдебната власт съдържа императивни норми, в този случай нито МС, нито Министърът на правосъдието могат да внасят корекции. Те го внасят в Народното събрание, така, както е предложен от Пленума на Висшия съдебен съвет. Противното означава накърняване на законовите правомощия на Пленума на Висшия съдебен съвет.

Нещо повече, чл. 364, ал. 2 от цитирания закон казва, че Народното събрание изслушва доклада на Пленума на Висшия съдебен съвет, представен от негов представител, т.е. в присъствието на оторизиран от Пленума на ВСС представител на съдебната власт.

От искането е видно, че предложението за намаляване на бюджета е внесено от група народни представители преди второто четене на законопроекта.

Нормата на закона обаче е императивна, тя е задължителна и за законодателната власт, макар че тя е приела Закона за съдебната власт. Цялата процедура по чл. 362 и следващите от Закона за съдебната власт е императивна и правните субекти трябва да се съобразяват с това. Без да се накърняват бюджетните правомощия на Народ-

¹⁶² ДВ, бр. 28/2016, изм. и доп. ДВ. бр. 28 от 8 април 2016 г.

ното събрание, последното трябва да установи баланс в този случай. Това обаче не е направено, а в нарушение на законоустановена процедура средствата са намалени. А бюджетът на съдебната власт, макар и съставна част на държавния бюджет, е самостоятелен и независим.

Заключение

Принципът на правовата държава (чл. 4), принципът на разделение на властите (чл. 8) и принципът на независимост на съдебната власт (чл. 117) от Конституцията не допускат този начин на взаимоотношения между законодателна и съдебна власт, поради което според нас чл. 2, ал. 2 от Закона за държавния бюджет на Р България 2022 г. е противоконституционен.

За контакти:

Проф. д-р Христина Балабанова

E-mail: balabanova55@avb.bg

СЛУЖЕБНОТО ПРАВИТЕЛСТВО И РОЛЯТА НА ПРЕЗИДЕНТА

Доц. д-р Емилия Сидерова
Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“

THE CARETAKER GOVERNMENT AND THE ROLE OF THE PRESIDENT

Assoc. Professor Emiliya Siderova, PhD
Varna Free University “Chernorizets Hrabar”

Резюме: *Парламентарна криза възниква, когато парламентът не успее да постигне съгласие за съставяне на правителство. Изходът от нея Конституцията поверява на другия пряко избран от народа държавен орган – президента, който назначава служебно правителство, разпуска парламента и насрочва нови избори. Като неутрална власт само той може да обезпечи стабилността и непрекъсваемостта на държавното управление при достатъчно предвидени конституционни гаранции за спазване на възприетата система на парламентарно управление.*

Ключови думи: *парламент, правителство, президент, парламентарна криза, неутрална власт*

Abstract: *A parliamentary crisis occurs when parliament fails to agree on the formation of a government. The way out of it, the Constitution entrusts to the other state body directly elected by the people - the President, who appoints a caretaker government, dissolves the parliament and schedules new elections. As a neutral authority, only he can ensure the stability and continuity of the state government with sufficient constitutional guarantees for compliance with the adopted parliamentary system of government.*

Key words: *parliament, government, president, parliamentary crisis, neutral power*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.31>

Въведение

С приемането на новата четвърта Конституция от 12 юли 1991 г. в България за първи път се въведе парламентаризмът при установената републиканска форма на държавно управление. На конституционно ниво се провъзгласиха основните принципи на политическата сис-

тема – народен суверенитет (чл. 1, ал. 2); политически плурализъм (чл. 11, ал. 1 и 2); разделение на властите (чл. 8); правова държава (чл. 4) и независимост на съдебната власт (чл. 117, ал. 2). Всички те определиха демократичния облик на Конституцията.

Възприетият режим на управление постави акцент върху идеята да не се създават извънпарламентарни правителства. Правителството е парламентарно, избира се от парламента и дължи своето съществуване на подкрепата и доверието на парламентарното мнозинство. Като особеност, наложена от миналото ни, се прие конституционното решение двата стожера на конституционната система – Народното събрание и президентът на Републиката, да получават властта си пряко от народа, а не както е присъщо на класическия парламентаризъм – държавният глава да бъде избран от парламента. Така българският президент изпълнява не само представителна и интегративна функция. Той има реални правомощия, предимно в изпълнителната власт, но не по линия на изземване на правомощия от други държавни органи, а по линия на развитието му като неутрална (арбитражна) власт, имаща за цел да възстанови конституционното равновесие. Това равновесие между властите може да бъде нарушено при липсата на парламентарна подкрепа за съставяне на правителство – т.нар. ситуация на „парламентарна криза“. Тогава, когато Народното събрание е неспособно да изпълни основната си задача – да състави правителство, с което ще работи през своя мандат, президентските правомощия стават решаващи. Този избор на конституционния законодател не е случаен. На мястото на парламента встъпва другият пряко избран от народа стожер – президентът, който назначава служебно правителство, разпуска парламента и насрочва нови избори. Това решение е временно, докато новосформираното Народно събрание успее да постигне парламентарно мнозинство за избор на свое правителство.

В последните години непостигането на съгласие за сформирание на правителство е често срещано явление. В рамките на своя мандат настоящият президент Румен Радев е назначил четири служебни кабинета, като от началото на демократичните промени сега действа осмото служебно правителство в страната. Четирима от петимата български президенти са упражнявали своите конституционни правомощия в ситуация на парламентарна криза¹⁶³.

¹⁶³ Първият демократично избран президент на България – Желю Желев, назначава първото служебно правителство на 17 октомври 1994 г. с министър-председател

Тези политически събития дават основание за разсъждения за ролята на президента в ситуация на парламентарна криза и поставят различни теоретични и практически въпроси, като: има ли опасност от прекомерна концентрация на власт в ръцете на президента, която измества фокуса на парламентарния режим на управление; има ли основание да се приеме, че се подменя волята на народа при разпускане на парламента като най-широко представен демократичен орган?

Изложение

Настъпването на парламентарна криза в управлението не се предизвиква от подаването на оставка на правителството или от гласуван вот на недоверие за водената от него политика. Обикновено те са първопричината за предстоящата криза в консолидирането на политическите интереси в парламента за избиране на ново правителство, предвид разклатеното доверие и вече осъществен избор за министър-председател (обичайно лидерът на управляващата парламентарно представена политическа партия или коалиция). До криза в управлението се стига едва след нови три опита

Ренета Инджова, което управлява до 25 януари 1995 г.

Вторият президент Петър Стоянов назначава второто служебно правителство на 12 февруари 1997 г. с министър-председател Стефан Софиянски, което управлява до 21 май 1997 г.

Четвъртият президент Росен Плевнелиев назначава третото и четвъртото служебно правителство, съответно на 13 март 2013 г. с министър-председател Марин Райков, което управлява до 29 май 2013 г., и на 6 август 2014 г. с министър-председател Георги Близнашки, което управлява до 7 ноември 2014 г.

Петият президент Румен Радев в рамките само на един мандат назначава още общо четири служебни кабинета. Единият, подред пети служебен кабинет, е назначен на 27 януари 2017 г. с министър-председател проф. Огнян Герджиков и работи до 4 май 2017 г. Шестото и седмото служебно правителство на България са едно след друго и на двете министър-председател е Стефан Янев. Първото служебно правителство на Стефан Янев е назначено от президента Румен Радев на 12 май 2021 г. и е най-продължително управлявалото служебно правителство в България до 16 септември 2021 г. Второто служебно правителство на Стефан Янев е назначено на 16 септември 2021 г. и така за първи път в най-новата история на България служебно правителство наследява властта от служебно правителство.

Новоизбраното 47-мо Народно събрание също не успява да избере правителство и президентът Румен Радев го разпуска и насрочва предсрочни парламентарни избори на 2 октомври 2022 г. С указ той назначава своето четвърто поредно служебно правителство от 2 август 2022 г. с премиер Гълъб Донев, което действа към момента.

на Народното събрание да състави правителство по общия ред, предвиден в чл. 99 от Конституцията.

Прекратяването на пълномощията на правителството на някое от основанията, посочени в чл. 111, ал. 1 и чл. 112 от Конституцията, е предпоставка за започване на процедурата по чл. 99 от Конституцията за съставяне на парламентарно правителство. Независимо от коя парламентарна група е било подалото оставка правителство, при всички случаи не се продължава чрез преминаване към следваща парламентарна група, а се започва отначало.

Самата процедура по съставяне на ново правителство не случайно е конституционно уредена в глава четвърта „Президент на Републиката“, а не в глава пета, уреждаща статута на Министерския съвет. Това е така, защото президентът има важни правомощия за конституирането на титуляря на изпълнителната власт. Тази роля е определена от Конституционния съд в неговото известно решение за тълкуване на чл. 99 от Конституцията¹⁶⁴ като „предимно посредническа и това съответства на парламентарния характер, който образуването на правителството има“. Президентът обаче има такава роля дотолкова, доколкото поставя началото на разглежданата процедура, осъществява задължителните първоначални политически консултации с парламентарните групи и възлага проучвателните мандати по указаната в конституцията поредност – от най-голямата по численост, при неуспех – от втората по численост и накрая при трети неуспех – на някоя следваща избрана от него парламентарна група.

Успешното приключване на проучвателния мандат означава, че кандидатът за министър-председател е предложил на президента структура и персонален състав на Министерския съвет. В следващия етап, който е същински за избиране на правителството от парламента, тъй като това е правомощие на Народното събрание (чл. 84, т. 6 от Конституцията), предстои приемането на две отделни решения от парламента. С първото си решение Народното събрание избира министър-председателя, а с второто – предложението от него състав на Министерския съвет.

Причините за неуспешен избор на правителство могат да бъдат както в предварителната фаза по възлагане на проучвателния мандат от президента (напр. като не се посочи кандидат за ми-

¹⁶⁴ Решение №20 от 23 декември 1992 г. по к.д. №30/92 г. на Конституционния съд за тълкуване на чл. 99 от Конституцията (Обн. ДВ, бр. 1 от 05.01.1993 г.).

нистър-председател или посоченият не предложи листа на бъдещото правителство в 7-дневния срок), така и в парламентарната фаза при гласуване по двете предложения, внесени от президента (напр. или като не се сформира мнозинство за избор на министър-председателя, или въпреки избирането му не се постигне съгласие за избор на предложения от него кабинет, за което не се предвижда възможност да предложи нов състав на правителство и се анулира изборът му). **Изчерпването на трите опита, на трите конституционни възможности на парламента да си избере свое правителство, което ще провежда политиката на мнозинството, води до парламентарна криза, до криза в управлението, породена от неспособността на Народното събрание да конституира изпълнителната власт.** Последницата в тази процедура е регламентирана в чл. 99, ал. 5 от Конституцията – назначаване на служебно правителство, разпускане на Народното събрание и насрочване на нови избори, като това става с актове на президента, които се издават едновременно.

Изчерпването на парламентарния път за съставяне на правителство превръща ролята на президента от посредническа в решаваща за възстановяване на нарушеното конституционно равновесие. Докато за известно време конституционната система от държавни органи може да остане без действащ парламент (така чл. 64, ал. 3 от Конституцията – за времето, през което се провеждат избори за ново Народно събрание, пълномощията на предишното са прекратени), то без действащо правителство не може да остане. Дори да бъдат прекратени пълномощията на правителството, то продължава да работи като „правителство в оставка“ до избора на ново. В ситуация на парламентарна криза обаче, когато няма избрано редовно правителство, се намесва президентът в качеството му на неутрална власт, имаща за източник прекия вот на народа. И все пак, за да не се смени установеният парламентарен режим с президентски, са предвидени редица гаранции в Конституцията:

- Едната от тях, е че до намесата на президента се стига в резултат на изчерпване на всички конституционни възможности за образуване на правителство.
- Другата гаранция срещу възможността на президента неограничено да управлява държавата чрез назначеното от него служебно правителство и при разпуснат парламент е, че в същия акт за разпус-

кане на Народното събрание се изисква президентът да определи и датата за изборите на ново Народно събрание.

- Третата гаранция е предвидена в чл. 99, ал. 7 от Конституцията, когато президентът е в последните три месеца от своя мандат, тогава не може да разпусне парламента. Получава се ситуация на едновременно действие на служебно правителство, назначено от президента, и неспособен парламент, който не може да постигне съгласие да си избере правителство.

Това поставя някои изводи за характера и компетентността на служебното правителство. Без съмнение, от самия конституционен текст следва, че то има временен характер. Срокът на пълномощията му не е изрично определен, но е определяем от два текста – чл. 64, ал. 4 и чл. 75 от Конституцията. Според чл. 64, ал. 3 изборите за ново Народно събрание се произвеждат най-късно до два месеца след прекратяване на предишното, а съгласно чл. 75 новоизбраното Народно събрание се свиква на първо заседание от президента на републиката най-късно до един месец от избирането му. Следователно приблизителният срок е 3 месеца, като той може да бъде по-кратък или по-дълъг в зависимост от спазването на тези два срока в началото или в края на изтичането им.

Компетентността на служебното правителство също не е изрично ограничена от Конституцията. По принцип то има същите правомощия като редовно правителство. Ограниченията обаче са наложени от самата ситуация, в която то действа, а именно при липса на парламент. Например част от правомощията на Министерския съвет се осъществяват в условията на споделена компетентност с Народното събрание – внася законопроекта, иска съгласие за сключване на договори за държавни заеми и др. Самият временен характер също не предполага провеждането на дългосрочна политика, което от своя страна ограничава нуждата от упражняването на друга част от правомощията на редовното правителство. Основната задача на служебното правителство е да решава текущите въпроси на вътрешната и външната политика, но дори и да излезе извън тях не може да се обоснове противоконституционност на което и да действие от кръга на компетентността му предвид посочената липса на изрични ограничения в неговите правомощия.

Отговорността на служебното правителство е въпрос, който се поставя с оглед действието му при разпуснат парламент, какъв-

то е обичайният случай, и при наличие на неспособен парламент, когато президентът е в последните три месеца от своя мандат и не може да го разпусне. В първата ситуация, когато Народното събрание е разпуснато и пълномощията му са прекратени, само президентът може да определя персоналният състав и структура на служебното правителство, да прави промени в него по всяко време еднолично, като политическата отговорност се носи единствено и само пред президента. Невъзможността да се приложи установеното парламентарно управление в България, което се характеризира с политически контрол, упражняван от Народното събрание върху дейността на правителството, дава основание да се счита, че функциите на служебното правителство са ограничени. Интерес предизвиква втората ситуация – при едновременно действащи служебен кабинет и парламент. Поставеният въпрос за политическата отговорност на служебното правителство пред неспособния действащ парламент е бил предмет на тълкуване в посоченото по-горе решение на Конституционния съд. В него доста спорно е прието, че служебното правителство може да бъде обект на парламентарен контрол, който обаче според Конституционния съд не може да има за резултат осъществяването на политическа отговорност пред парламента. Тогава задаваните въпроси и питання от народните представители към служебните министри и служебния премиер в рамките на парламентарния контрол не биха ли били самоцелни? Знаем, че парламентарният контрол и вотът на недоверие са двата способа за търсене на политическа отговорност от правителството, които имат различни правни последици. Следователно резонно е, че и при втората ситуация политическата отговорност се носи пред президента, а парламентът е лишен от възможност да предизвика оставката на служебното правителство.

В крайна сметка, в условията на криза в отношенията между законодателната и изпълнителната власт, изборите са демократичното средство за изход от създадената ситуация. До тяхното провеждане Конституцията поверява президентът да осигури непрекъсваемост и стабилност на държавното управление, защото в условията на парламентаризъм той е издигнат в ролята на неутрална власт и е призван да бъде гарант за спазването на Конституцията, наред и независимо от Конституционния съд.

Заклучение

Като общонационална представителна институция в условията на парламентарно управление Народното събрание заема важно място и изпълнява разнообразни задачи в процеса на осъществяване на политическата власт. Основната от тях е да състави правителство. При невъзможност, в чиято основа стои избирателната система, която допуска широко присъствие на парламентарно представени партии и се затруднява в сформирването на господстващо мнозинство, настъпва парламентарна криза. Единственият държавен орган със същата легитимна общонационална представителна власт е президентът и на него Конституцията възлага да поеме управлението в страната до избиране на ново Народно събрание.

И именно защото източник на властта и на двата органа – парламент и президент, е народът, не би могла да се постави под съмнение общонационалната представителност в управлението чрез служебно правителство, избрано и зависимо от президента. Нещо повече, докато при пропорционалната избирателна система, по която се избира Народното събрание, е изведена функцията на представителството (въпреки изборната бариера и отскоро възприетите динамични партийни листи, даващи възможност на избирателя да участва в подреждането им), то при мажоритарната избирателна система, по която се избира президентът, сепредотвратява раздробяването на партиите, стимулира се политическата умереност и се гласува за личност. Мажоритарната система в най-добрия случай води до силно представителство на интересите на мнозинството, което изразява Президентът.

И не случайно изборът на една или друга избирателна система не е превърнат в конституционен въпрос, а е въпрос на законодателно решение. Един разнороден по състав парламент по начало е пречка за образуването на силно и стабилно правителство. В този смисъл **de lege ferenda би могло да се помисли за увеличаване на изборната бариера с цел хомогенизиране на парламентарното мнозинство.** Докато възстановяването на конституционното равновесие при парламентарна криза е изключително конституционно решение. Тогава Президентът не действа по своя инициатива и преценка, т.е. не разполага с дискреционна власт, а действа при настъпването на точно определените в Конституцията условия – три неуспешни опита да се състави правителство от парламента. Конституцията е създадала дос-

татъчно гаранции да не остане прекалено дълго или неограничено време управлението в ръцете на президентско правителство, с което да се нарушат основите на парламентаризма. Дори хипотезата на чл. 99, ал. 7 от Конституцията, при която сме изправени в ситуация на едновременно действие и на служебно правителство, и на Народно събрание, е излишна гаранция срещу злоупотреба с властта от президента. Доказателство за това или пък нарушение на Конституцията е създаденият прецедент от президента Росен Плевнелиев, който в последните три месеца от своя мандат отказа изобщо да назначи служебно правителство и остави конституционното си задължение да бъде изпълнено от новоизбрания президент. Разсъжденията за отговорността на президента обаче са предмет на друго изследване.

Използвана литература:

1. Ананиева, Н. (2006). Конституционно право. София: Албатрос.
2. Стойчев, Ст. (2000). Конституционно право на Република България. Част втора. София: Сиела.
3. Танчев, Е., Белов, М. (2009). Сравнително конституционно право. София: Сиби.
4. Сидерова, Е. (2011). Президентът – гарант за спазването на Конституцията, наред и независимо от Конституционния съд. // Годишник, том XVII, Унив. изд. ВСУ „Ч. Храбър“, ISSN 1310-800 X, с. 106-114.
5. Сидерова, Е. (2012). Президентът като неутрална власт. Монография. София: Албатрос, ISBN 978-954-751-109-5.

За контакти:

Доц. д-р Емилия Сидерова
Варненски свободен университет
„Черноризец Храбър“
E-mail: emilia.siderova@vfu.bg

ПРАВНА РЕГЛАМЕНТАЦИЯ ПРИ ИЗПОЛЗВАНЕ НА ДРОНОВЕ ЗА НЕВОЕННИ ЦЕЛИ

Доц. д.н. Драгомир Кръстев
Висше училище по телекомуникации и пощи

LEGAL REGULATION FOR THE USE OF DRONES FOR NON-MILITARY PURPOSES

Assoc. Prof. DSc. Dragomir Krastev
University of telecommunications and posts

Резюме: *В доклада е разгледана действащата национална и международна нормативна база за използването на безпилотни летателни системи – дронове. Анализирани са основните нормативни актове от българското и европейското законодателство в тази сфера.*

Ключови думи: *дрон, безпилотни летателни системи, регулации*

Abstract: *The manuscript examines the current national and international regulatory framework for the use of unmanned aerial systems - drones. The main normative acts from the Bulgarian and European legislation in this field have been analyzed.*

Key words: *drone, unmanned aerial systems, regulations*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.32>

Въведение

Когато през 2013 г. Джеф Безос обявява, че „Амазон“ скоро ще започне да използва октокоптери за доставка на стоки до клиентите, думите му предизвикват фурор. Почти десетилетие по-късно дроновете стават все по-популярни и все по-масово навлизат в нашия живот. Те предлагат и съвсем нови възможности за бизнес. Това предизвиква все повече въпроси за опасността при боравенето с тях и законовите регулации за използването им.

Изложение

Думата „дрон“ е използвана за първи път за описание на БЛС в края на 1934 г., тъй като ниско летящите биплани звучат като облак

от пчели. В продължение на 25 години думата се използва само за обозначаване на самолети, използвани като мишени.

Безпилотните летателни системи (БЛС) представляват бързоразвиващ се сектор с голям потенциал за икономически растеж в ЕС. В тази връзка през май 2019 г. бяха публикувани два регламента – Делегиран регламент (ЕС) 2019/945¹⁶⁵ и Регламент за изпълнение (ЕС) 2019/947¹⁶⁶ на ЕК, относно безопасното интегриране на дистанционно управляваните дроне в европейското въздушно пространство. Първият определя техническите изисквания и сертифицирането на БЛС и техните оператори, а вторият – правилата и процедурите за експлоатацията им¹⁶⁷.

Новата правна рамка поставя базовите принципи за гарантирането на сигурността, безопасността, защитата на личните данни и неприкосновеността на личния живот.

С новите регламенти се премахват някои правила, които могат да стагнират предприемачеството. Идеята е те да внесат правна сигурност в този отрасъл, който обединява значителен брой малки, средни и стартиращи предприятия.

По отношение на безопасността с регламентите се въвежда нов подход, който е основан на риска и експлоатационните резултати. В тях са отразени различните рискове в отделните сектори на гражданското въздухоплаване. Така например вертолетите и БЛС от нисък клас подлежат на по-прости и евтини процедури за одобрение в сравнение с търговските въздухоплавателни средства.

Новите правила влязоха в сила от 1 януари 2021 г. и ще бъдат валидни до разработването на окончателния комплект от нормативни документи през 2022 г.

Регламентите разделят тронове в три категории на използване – неограничена, специфична и сертифицирана.

Неограничената е разделена на три подкатегории в зависимост от класа маркировка и тежестта на дрона:

- A1 – извършване на полети над хора, но не множество хора;

¹⁶⁵ Делегиран регламент (ЕС) 2019/945 на Комисията от 12 март 2019 г. относно безпилотните летателни системи и операторите от трети държави на безпилотни летателни системи.

¹⁶⁶ Регламент за изпълнение (ЕС) 2019/947 на Комисията от 24 май 2019 г. относно правилата и процедурите за експлоатация на безпилотни въздухоплавателни средства – текст от значение за ЕИП.

¹⁶⁷ <https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/drones/>, 06.10.2022.

- А2 – извършване на полети близо до хора;
- А3 – извършване на полети далеч от хора.

В тази категория попадат летателните апарати с излетна маса под 25 кг – това са дроновете за масова употреба, които сме виждали и използваме. В тази категория е въведено изискването управляващият пилот да гарантира, че дронът се намира на безопасно разстояние от хората и че не прелита над места, на които са се събрали множество хора. Това означава край на практиката с дроне да се заснемат масови събития като концерти, митинги и други мероприятия. Разрешено е снимането над отделно разхождащи се хора, като се спазват правилата за безопасност. Прието е, че всеки дрон с тегло повече от 900 грама и скорост повече от 65 км в час ще бъде задължителен за регистрация и идентификация.

Предвидено е за най-ниския клас дроне – с тегло до 25 кг, да не се изисква предварително разрешение за експлоатация. Управляващият дистанционно пилот ще трябва да гарантира, че дронът се намира на безопасно разстояние от хората и че не се издига на височина над 120 метра над земната повърхност.

Според измененията всички собственици на БЛС трябва да преминат през процедура за регистрация на устройство, ако управляват дрон с максимално излетно тегло 250 грама или по-малко, ако разполагат с оборудване, което може да записва изображения, видео или звук. Само лица над 16 г. могат да управляват дрон в ЕС.

Специфичната категория включва БЛС с т. нар. среден риск. Регистрацията на такива устройства е задължителна, а специални комитети на Националните авиационни служби ще оценяват рисковете и ще координират издаването на разрешителни удостоверения. За да получи разрешение, операторът на БЛС от тази категория трябва да извърши оценка на риска, свързана с безопасността, и която оценка ще определи изискванията, необходими за безопасна експлоатация на БЛС.

Категорията сертифицирани високорискови дроне включва сложни индустриални модели. Такива БЛС са обект на задължителни авиационни разпоредби. При тази категория рискът за безопасността е толкова висок, че се изисква сертифициране на оператора на БЛС и самата БЛС, за да се гарантира безопасността, както и лицензиране на дистанционно управляващия пилот.

В САЩ разделят дроновете по клас на издигане, като най-високата категория е А. Такива устройства могат да се изкачват на висо-

чина от 5 400 до 18 000 метра. Най-ниската категория – G, включва устройства, които излитат на не повече от 360 метра.

В Русия е задължителна регистрацията на БЛС с тегло от 250 грама до 30 кг.

Операторите на дроне са длъжни да се регистрират, ако управляват БЛС, което при сблъсък с човек е в състояние да нанесе удар с кинетична енергия от 80 джаула и използването на който може да представлява заплаха за сигурността на личните данни и неприкосновеността на личния живот, обществената сигурност или околната среда. Собствениците на дроне трябва да сключат застраховка за полети.

Агенция за авиационна безопасност на ЕС (ААБЕС) актуализира Правилата за лесен достъп за дроните (Easy Access Rules for Drones). Easy Access Rules for Drones е документ, съдържащ всички правила и процедури за експлоатация на БЛС, показани в консолидиран, лесен за четене формат с усъвършенствани навигационни функции чрез връзки и отметки. Този документ обхваща Регламент за изпълнение (ЕС) 2019/947, свързаните с него приемливи средства за съответствие (АМС) и насочващи материали (GM), както и Делегиран регламент (ЕС) 2019/945.

С това изменение от януари 2021 г. се доуточняват условията за разрешаване на операции с БЛС над населени райони и множество хора в „специфичната“ категория, осигурява се оперативната съвместимост на националните системи на държавите членки на ААБЕС за регистрацията на операторите на БЛС и на сертифицирани БЛС, които изискват регистрацията, и се въвеждат нови предварително дефинирани оценки на риска (PDRA), както и се подобряват съществуващите PDRA¹⁶⁸.

За да се управлява дрон в държава – членка на Европейската агенция за авиационна безопасност (EASA), пилотът трябва да има завършен онлайн курс за обучение, който се провежда във всяка държава членка. Единственото изключение е за дроне, класифицирани като тип C0, за които не се изисква обучение.

Много малко потребители на дроне знаят, че в момента в България за полетите с БЛС се изисква предварително разрешение от Главна дирекция „Гражданска въздухоплавателна администра-

¹⁶⁸ <https://drones.caa.bg/bg/news/pravila-za-lesen-dostp-za-dronove>, 06.10.2022.

ция” (ГД ГВА) с точни GPS координати за мястото на полета, датата и точното време за начало и край, независимо от това къде в България ще се управлява дрон. Тридесет минути преди полета операторът на БЛС трябва да се обади на Центъра за планиране и разпределение на въздушното пространство, като активира заявената зона за опериране¹⁶⁹.

Регистрацията на оператор на БЛС представлява административна процедура. Самата регистрация не дава права за полети. За да се извършват полети с БЛС следва да се спазват всички изисквания на Регламента за изпълнение (ЕС) 2019/947, като например обучение на персонал, разработване на експлоатационни процедури и кандидатстване за разрешение, когато е необходимо.

Процедурата по получаване на разрешение е малко тромава – необходими са поне 5 дни преди датата на заявката за планирания полет. Но при неспазване на Закона за гражданско въздухоплаване глобата е от 1 000 до 10 000 лв.

Дроновете, закупени по-рано от 1 януари 2021 г. и нямащи обозначение за клас за сертифициране, автоматично ще бъдат причислени към неограничената категория. Преходът към новата система ще отнеме общо 2 г. До 1 януари 2022 г. държавите – членки на ЕС, следваше да определят географски зони, където полетите ще бъдат забранени или ограничени, или ще изискват специални разрешителни. До 1 юли 2022 г. наборът от правила трябва да бъде разширен за дроневи от първа категория. До 1 януари 2023 г. правилата ще се прилагат за другите две категории. Ще бъде невъзможно да се използват дроневи без данни за сертифициране.

Ако стъпите в чужда собственост, това е нарушение на закона, но ако прелетите над нея с хеликоптер – не е. Това гласи решение на Върховния съд на САЩ от 1946 г., в което въздушното пространство се обявява за „обществена магистрала“. През 2012 г. Сметната палата на САЩ разглежда въпроса за частните дроневи и стига до извода, че „в момента няма федерална агенция, която да носи конкретна отговорност за тяхната регулация“¹⁷⁰.

Единните регулации за дроневи в ЕС са първото международно законодателство, което внася ред в сектора. Това може да допринесе и за развитието на бизнеса с БЛС, който по прогнози на ЕК само в

¹⁶⁹ <https://www.caa.bg/bg/category/633/17277>, 06.10.2022.

¹⁷⁰ Гудман, М. (2016). Киберпрестъпления. София, с. 211.

рамките на ЕС до 2035 г. може да генерира приходи от €35 млрд. и да допринесе за откриването на 100 000 нови работни места¹⁷¹.

Заклучение

Пред развитието на безпилотните апарати съществуват редица трудности както от технологичен, така и от законодателен характер. Така или иначе, жребият е хвърлен, независимо дали ни харесва или не – ерата на широката употреба на безпилотни летателни апарати в бизнеса вече настъпва.

Използвана литература:

1. Гудман, М. (2016). Киберпрестъпления. София.
2. Делегиран регламент (ЕС) 2019/945 на Комисията от 12 март 2019 г. относно безпилотните летателни системи и операторите от трети държави на безпилотни летателни системи.
3. Регламент за изпълнение (ЕС) 2019/947 на Комисията от 24 май 2019 г. относно правилата и процедурите за експлоатация на безпилотни въздухоплавателни средства текст от значение за ЕИП.
4. <https://drones.caa.bg/bg/news/pravila-za-lesen-dostp-za-dronove>, 06.10.2022.
5. <https://www.caa.bg/bg/category/633/17277>, 06.10.2022.
6. <https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/drones/>, 06.10.2022.

За контакти:

Доц. д.н. Драгомир Кръстев
Висше училище по телекомуникации
и пощи
E-mail: drago.krastev@gmail.com

¹⁷¹ <https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/drones/>, 06.10.2022.

КИБЕРПРЕСТЪПНОСТТА – АКТУАЛЕН ПРОБЛЕМ НА СЪВРЕМЕННОТО ЮРИДИЧЕСКО ОБРАЗОВАНИЕ

Доц. д-р Галина Ковачева

Доц. д-р Мария Лечева

Варненски свободен университет „Черноризец Храбър”

CYBERCRIME – AN ACTUAL PROBLEM IN THE MODERN JURISTICALLY EDUCATION

Assoc. Prof. Galina Kovacheva, PhD

Assoc. Prof. Mariya Lecheva, PhD

Varna Free University “Chernorizets Hrabar”

Резюме: *Киберпрестъпността е сериозен проблем пред съвременната държавна политика, който изисква комплексни превантивни дейности. Сред тях, укрепването на капацитета на системата за превенция и контрол над престъпността обхваща и юридическото образование. Тази задача може да бъде осъществена както посредством специализирано магистърско обучение, така и чрез включване на самостоятелна дисциплина „Противодействие на киберпрестъпността”.*

Ключови думи: *киберпрестъпност, превенция, юридическо образование*

Summary: *Cybercrime is a serious problem for modern state policy, which requires complex preventive activities. Among them, strengthening the capacity of the crime prevention and control system includes juristically education. This task can be accomplished both through specialized master’s training and through the inclusion of an independent discipline “Combating Cybercrime”.*

Key words: *cybercrime, prevention, juristically education*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.33>

Въведение

Киберпрестъпността е сериозен проблем пред съвременната държавна политика. Той е включен в дневния ред на редица международни организации, като: ООН, Съветът на Европа, ШОС, ОНД, Лигата на арабските държави и др. Обръща се внимание на увеличаването на заплахите от злонамерени действия в интернет пространството и на

престъпленията, извършени чрез използването на компютърни и информационни системи. Международният опит показва, че престъпленията в киберпространството стават все по-чести и по-разрушителни и са насочени не само срещу правителствени учреждения, корпоративни и политически организации, а и срещу частни лица. Нараства рискът от различни посегателства в онлайн пространството, насочени срещу военни и цивилни цели по време на въоръжени конфликти¹⁷². В тази връзка киберпрестъпността може да бъде представена като динамична съвкупност от престъпления, при които компютърна система и/или компютърна мрежа са средство или предмет на престъпно посегателство.

Изложение

Киберпрестъпленията се характеризират с високо ниво на икономически щети. Жертвите им са около 559 милиона души годишно. През последните години щетите от киберпрестъпленията възлизат на 1,23% от световния БВП, като по този показател икономическата цена на киберпрестъпността надвишава тази от трафика на наркотици и пиратство¹⁷³. Тенденцията е към ежегодно нарастване на глобалните щети от киберпрестъпленията.

Противодействието на киберпрестъпността изисква комплексни превантивни дейности, включващи мерки от разнороден характер, сред които организационните са от особено значение. Към тях се отнася укрепването на капацитета на системата за превенция и контрол над престъпността. Подготовката на специалистите в тази област изисква съвременно юридическо образование, в което особена актуалност придобива обучението по противодействие на киберпрестъпността. Тази необходимост се потвърждава от съвременните изследвания. Отчита се, че подготовката на специалистите от правоохранителните органи и органите на системата за наказателно правосъдие не обхваща специфичните аспекти, свързани с киберпрестъпността (Holt, T., Bossler, A. 2016; Gerecke, M. 2012). Това от своя страна изисква придобиване на специални знания и умения в сферата на превенцията, разкриването и разследването на киберпрестъпленията. В редица страни от ЕС, САЩ, Китай, Индия, Южна Корея, Ру-

¹⁷² https://www.trendmicro.com/en_us/research/22/c/cyberattacks-are-prominent-in-the-russia-ukraine-conflict.html.

¹⁷³ <https://iiv.uz/ru/news/counteracting-cybercrime-is-a-requirement-of-the-time>.

сия, Беларус, Казахстан се обучават специалисти по информационна сигурност, радиоразузнаване, откриване и оперативна подкрепа за разкриване, разследване и превенция на киберпрестъпления, компютърна криминалистика. Налице е недостиг на професионалисти, притежаващи специални знания и умения в сферата на противодействието на киберпрестъпността.

Проблемът за необходимостта от актуално юридическо образование в посочената област е включен в тематично ориентираните форуми на международните организации още през втората половина на XX век. На VIII конгрес на ООН по превенция на престъпността и третиране на правонарушителите (Хавана 1990 г.) е приета Резолюция относно законодателството, свързано с компютърни престъпления¹⁷⁴, в която държавите членки са призовани да усъвършенстват националното си наказателно законодателство, като осигурят мерки за ефективно разкриване, разследване и наказване на компютърната престъпност. В пункт 9.1.(d) от Доклада на Секретариата до Конгреса е препоръчано да се „предвидят адекватни мерки за обучение на съдиите, служителите и агенциите, отговорни за превенцията, разследването, наказателното преследване и наказването на икономическите и компютърно свързаните престъпления”¹⁷⁵.

В публикувания през 1994 г. „Наръчник за превенция и контрол на компютърно свързаните престъпления“ са включени мерки, свързани с юридическото обучение. Посочено е, че „за да са в състояние разследващите органи да разберат пълния потенциал на престъпното използване на компютърните технологии, те трябва да притежават знания и умения, свързани с тези технологии”¹⁷⁶.

Въпросът за националните и международните отговори на киберпрестъпността е поставен в приетата през 2010 г. Декларация от Салвадор¹⁷⁷. В пункт 41 от Декларацията е обоснована необходи-

¹⁷⁴ <https://www.cybercrimelaw.net/un.html> .

¹⁷⁵ Eighth United Nations Congress in the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders. Havana, 27 August – 7 September 1990: Report prepared by the Secretariat. UN: New York, 1991, p. 142 (https://www.unodc.org/documents/congress/Previous_Congresses/8th_Congress_1990/028_ACONF.144.28.Rev.1_Report_Eighth_United_Nations_Congress_on_the_Prevention_of_Crime_and_the_Treatment_of_Offenders.pdf).

¹⁷⁶ UN Manual on the Prevention and Control of Computer-Related Crime. // International Review of Criminal Policy, 1994, Vols. 43 and 44, New York: UN, p. 34 (https://www.unodc.org/pdf/Manual_ComputerRelatedCrime.PDF).

¹⁷⁷ https://www.unodc.org/documents/congress//About/information/65-years-brochure_en.pdf .

мостта от изграждане на капацитет от специалисти, осъществяващи противодействие в сферата на киберпрестъпността¹⁷⁸. Обученията, свързани с повишаване на квалификацията на държавните служители, се отнасят към основните мерки за осигуряване на изискуемия капацитет.

Отражение в политиката на Европейската общност намира и необходимостта от специализирано обучение в борбата с киберпрестъпността. В приетата през 2013 г. Директива 2013/40/ЕС на Европейския парламент и на Съвета относно атаките срещу информационните системи и за замяна на Рамково решение 2005/222/ПВР на Съвета е посочено, че „следва да се насърчава активизирането на усилията за осигуряване на подходящо обучение за съответните органи, за да се подобри разбирането за киберпрестъпността и нейните последици и за стимулиране на сътрудничеството и обмена на най-добри практики“¹⁷⁹.

Особено внимание на повишаването на уменията и осведомеността е отделено в Съобщението на Комисията до Европейския парламент, Европейския съвет, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите относно Стратегията на ЕС за Съюза на сигурност, 24.7.2020 г. COM (2020) 605 final, където се посочва, че: „бъдещият план за действие в областта на цифровото образование следва да включва целенасочени мерки за изграждане на ИТ умения в областта на сигурността у цялото население. Приетата Програма за умения подпомага изграждането на умения през целия живот. Тя включва специално предвидени действия за увеличаване на броя на завършилите образование в областта на науката, технологиите, инженерството, изкуствата и математиката, необходими в авангардни области като киберсигурността“¹⁸⁰.

¹⁷⁸ Salvador Declaration on Comprehensive Strategies for Global Challenges: Crime Prevention and Criminal Justice Systems and Their Development in a Changing World (https://www.unodc.org/documents/crime-congress/12th-Crime-Congress/Documents/Salvador_Declaration/Salvador_Declaration_E.pdf).

¹⁷⁹ Директива 2013/40/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 12 август 2013 година относно атаките срещу информационните системи и за замяна на Рамково решение 2005/222/ПВР на Съвета (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A32013L0040>).

¹⁸⁰ Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Европейския съвет, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите относно Стратегията на ЕС за Съюза на сигурност, 24.7.2020 г. COM (2020) 605 final, Р. 33 (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0605&from=ES>).

Академичните институции в различни държави създават специализирани образователни програми, учебни планове и центрове за обучение. Изследването на Службата на ООН за наркотиците и престъпността, проведено сред 69 държави членки, показва, че „все по-голям брой университети предлагат степени, сертификати и професионално обучение в сферата на киберсигурността и проблемите, свързани с киберпрестъпленията. Университетите насърчават и приложното обучение и развитието на социални мрежи за противодействие на киберпрестъпността чрез организиране на семинари и конференции. Те предоставят възможности за обмен на информация и съвети относно разработването на превантивни мерки и технически решения”¹⁸¹.

Най-често предлаганите образователни програми в тази област са по киберсигурност. Те включват предмети, като: „Информационни системи“, „Системи за сигурност“, „Информационни технологии“, „Киберзащита“, „Етика и право“, „Системни комуникации“, „Дигитална криминалистика“ и др. Въпросът, който може да се постави, е доколко е удачно обучението по противодействие на киберпрестъпността да бъде не само част от специализирано магистърско обучение след завършване на висше образование, а и като самостоятелна учебна дисциплина, включена в учебните планове за специалност „Право”.

В глобален аспект обучението в тази сфера е интегрирано в други специалности, като: „Информационни технологии с насоченост към киберсигурността“; „Криминалистика и противодействие на престъпността“, даващи основа за превенция и разследване на киберпрестъпления.

В редица държави, като САЩ, Великобритания, Естония и др., съществуват магистърски програми по киберсигурност, в които не е включено обучение в сферата на цифровата и компютърната криминалистика. Друга категория университети предлагат специализирано обучение: University of East London, Великобритания; University of Portsmouth, Великобритания; Utica College Online, Utica, САЩ; Norwich University, Northfield, САЩ; EC-Council University, Албакърки, САЩ; Michigan State University, Източен Лансинг, САЩ¹⁸².

¹⁸¹ Comprehensive study on cybercrime. (2013). United Nations Office of Drugs and Crime, UN, New York, p. 253 (https://www.unodc.org/documents/organized-crime/UNODC_CCPCJ_EG.4_2013/CYBERCRIME_STUDY_210213.pdf).

¹⁸² <https://www.topmagistraturi.com/>.

Може да се направи изводът, че в световен мащаб е преобладаващо обучението в магистърски програми по киберсигурност, което не осигурява в пълнота необходимите специализирани знания и умения за противодействие на киберпрестъпността. Необходимо е обучението да включва: превенция на киберпрестъпленията, оперативно-издирвателна дейност за разкриване на тези престъпления и тяхното разследване, както и знания относно инструментите и механизмите за осъществяване на международното сътрудничество. Това е от съществено значение, предвид транснационалния характер на киберпрестъпността.

В България, подобно на други държави, се предлагат основно магистърски програми по киберсигурност (напр.: Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, Нов български университет, Университет за национално и световно стопанство, УНИБИТ, Висше училище по сигурност и икономика, Военна академия „Георги С. Раковски“), като Висшето училище по телекомуникации и пощи единствено предлага магистърска програма „Комуникационни мрежи и разследване на киберпрестъпления“. Посочените магистърски програми не обхващат предметното съдържание на противодействието на киберпрестъпността. В отговор на тази необходимост през 2021 г. за първи път е разработена съвместна магистърска програма „Противодействие на киберпрестъпността“ от Академията на МВР и ВСУ „Черноризец Храбър“, която осигурява широкопрофилна и интердисциплинарна подготовка на специалистите, осъществяващи превенция и контрол над киберпрестъпленията.

Самостоятелна учебна дисциплина, свързана с противодействието на киберпрестъпността е разработена към университета на прокуратурата на Руската федерация. Това е дисциплината „Борба с киберпрестъпността“. Според А. Побегайло тя е междуетраслова дисциплина, включваща отделни елементи от: наказателното право, криминологията, криминалистиката, международното публично и частно право, наказателния процес, административното право и гражданското право. Многокомпонентното съдържание на дисциплината се обуславя от сложността и многоаспектността на изучавания обект (Побегайло, А. 2018). Подобен подход, според автора, може да осигури необходимото съчетаване на елементи от различните правни отрасли с оглед придобиването на комплексни знания и умения в борбата с киберпрестъпността.

Възможен е и друг подход, при който дисциплината „Противодействие на киберпрестъпността“ да интегрира в съдържанието си само елементи на наказателноправните науки, като: наказателно право, криминология, криминалистика и наказателнопроцесуално право. Такъв подход е целесъобразен, тъй като липсва интегративна учебна дисциплина в областта на наказателноправните науки, която да съответства на съвременните предизвикателства в обучението по право, произтичащи от обективния процес на дигитализация на съвременното общество.

Друг аргумент в подкрепа на посочения подход се открива в законодателната регламентация на борбата с киберпрестъпността в България. Така например в чл. 8, ал. 1, т. 5 от Закона за киберсигурност (2018) са визирани стратегии за борба с киберпрестъпността, сред които: повишаване на осведомеността, знанията и компетентностите; стимулиране на изследванията и иновациите в областта на киберсигурността¹⁸³. Посочено е, че националната стратегия за киберсигурност обхваща и противодействието на киберпрестъпността (чл. 8, ал. 1, т. 2 „в“), с което изискването за въвеждане на мерки от образователен характер се включва в държавната политика за противодействие на киберпрестъпността.

Следва да се отбележи, че съществува практика в България за обучение в отделна дисциплина „Противодействие на киберпрестъпността“, включена в учебния план на специалност „Противодействие на престъпността и опазване на обществения ред“ на Катедра „Сигурност и безопасност“ при Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“. Посочената практика потвърждава потребността от включването на такава дисциплина и в юридическото образование в страната.

Заключение

В заключение може да се обобщи, че киберпрестъпността е актуален проблем на съвременното юридическо образование. Той изисква както осигуряване на специализирано магистърско обучение, така и предвиждане на възможност за включване на самостоятелна дисциплина „Противодействие на киберпрестъпността“ в учебните планове на специалност „Право“.

¹⁸³ Закон за киберсигурност. // ДВ, №94, 2018.

Използвана литература:

1. Директива 2013/40/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 12 август 2013 година относно атаките срещу информационните системи и за замяна на Рамково решение 2005/222/ПВР на Съвета (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A32013L0040>).

2. Закон за киберсигурност. // ДВ, №94, 2018.

3. Национална стратегия за киберсигурност „Киберустойчива България 2020” (<https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1120>).

4. Побегайло, А. (2018). Борьба с киберпреступностью. Учебное пособие. Москва: Университет прокуратуры Российской федерации.

(Pobegailo, A. (2018). Borba s kiberprestupnostio. Uchebnoe posobie. Moskva: Universitet prokuraturai Rossiiskoi federacii)

5. Съобщение на Комисията до Съвета и до Европейския парламент: Борбата с престъпността в дигиталната ера: създаване на Европейски център по киберпрестъпност /* COM/2012/0140 final */ (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/ALL/?uri=CELEX%3A52012DC0140>).

6. Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Европейския съвет, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите относно Стратегията на ЕС за Съюза на сигурност, 24.7.2020 г. COM(2020) 605 final P.33 (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0605&from=ES>).

7. Comprehensive study on cybercrime. (2013). United Nations Office of Drugs and Crime, UN: New York (https://www.unodc.org/documents/organized-crime/UNODC_CCPCJ_EG.4_2013/CYBERCRIME_STUDY_210213.pdf).

8. Gercke, M. (2012). Understanding Cybercrime: Phenomena, Challenges and Legal Response ITU, (Understanding cybercrime: Phenomena, challenge and legal response (itu.int).

9. Holt, T., Bossler, A. (2016). Cybercrime in Progress: Theory and Prevention of Technology-enabled Offenses. New York: Routledge.

10. Salvador Declaration on Comprehensive Strategies for Global Challenges: Crime Prevention and Criminal Justice Systems and Their

Development in a Changing World (https://www.unodc.org/documents/crime-congress/12th-Crime-Congress/Documents/Salvador_Declaration/Salvador_Declaration_E.pdf).

11. UN Manual on the Prevention and Control of Computer-Related Crime. // International Review of Criminal Policy, 1994, Vols. 43 and 44, New York: UN, (https://www.unodc.org/pdf/Manual_ComputerRelatedCrime.PDF).

12. United Nations Congress in the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders. Havana, 27 August – 7 September 1990: Report prepared by the Secretariat. UN: New York, 1991 (https://www.unodc.org/documents/congress/Previous_Congresses/8th_Congress_1990/028_ACONF.144.28.Rev.1_Report_Eighth_United_Nations_Congress_on_the_Prevention_of_Crime_and_the_Treatment_of_Offenders.pdf).

13. https://www.unodc.org/documents/congress//About/information/65-years-brochure_en.pdf.

14. <https://www.cybercrimelaw.net/un.html>.

15. <https://studyabroad.bg/>.

За контакти:

Доц. д-р Галина Ковачева
ВСУ „Черноризец Храбър“,
Юридически факултет
E-mail: galya.kovacheva@vfu.bg

Доц. д-р Мария Лечева
ВСУ „Черноризец Храбър“,
Юридически факултет
E-mail: mariya.lecheva@vfu.bg

**ДИГИТАЛНА ТРАНСФОРМАЦИЯ НА ПРОЦЕСА
ПО ОБСЛУЖВАНЕ НА ГЛАВНИТЕ КНИГИ
В УНИВЕРСИТЕТИТЕ:
ПРОБЛЕМИ И ВЪЗМОЖНИ РЕШЕНИЯ**

*Доц. д-р Иван Куюмджиев
Икономически университет – Варна,
катедра „Информатика“*

*Доц. д-р Андрияна Андреева
Икономически университет – Варна,
катедра „Правни науки“*

**DIGITAL TRANSFORMATION OF THE GENERAL LEDGER
PROCESS IN UNIVERSITIES:
PROBLEMS AND POSSIBLE SOLUTIONS**

*Assoc. Prof. Ivan Kuyumdzhiiev, PhD
University of Economics – Varna, Department of Informatics*

*Assoc. Prof. Andriyana Andreeva, PhD
University of Economics – Varna, Department of Legal Studies*

Резюме: *В настоящата работа се поставят някои актуални въпроси, свързани с главните книги във висшите училища. Тематиката се разглежда интердисциплинарно, от една страна с оглед на нейната правна рамка и потребността от адаптирането ѝ спрямо процеса на дигитализация в сферата на висшето образование, а от друга страна – предвид процеса на обслужване на главните книги и тяхната дигитална трансформация. В резултат на изследването са набелязани основните проблеми в процеса на дигитализация на главните книги, но са предложени и възможни решения.*

Ключови думи: *главни книги, дигитализация, висши училища*

Abstract: *In this paper some topical issues related to the general ledgers in higher education institutions are raised. The topic is considered interdisciplinary, on the one hand with regard to its legal framework and the need to adapt it to the process of digitalization in the field of higher education, and on the other hand considering the process of servicing ledgers and their digital transformation. As a result of the study, the main problems in the digitalization process of ledgers are identified, but possible solutions are also proposed.*

Keywords: *ledgers, digitization, higher education institutions*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.34>

Въведение

Дигитализацията се утвърждава като една от основните тенденции, които ще продължават да променят обществото и бизнеса в близко и далечно бъдеще. Тя носи редица промени както в процесите в самата организация, така и в тези, свързващи я с клиенти и трети страни. Тези промени са толкова значими, че дигитализацията е посочвана за най-силния двигател на индустриалната промяна и напредъка на бизнеса през двадесет и първи век, водещ до Четвъртата индустриална революция (Monostori et al. 2016).

Потенциалните ползи са многобройни – чрез дигитализиране на процеси, боравещи с големи количества данни, е възможно да се съкрати многократно времето за събиране на информацията, за нейното обработване, както и за вземане на решение базирано на нея. В допълнение използването на софтуер вместо хартия дава възможност за автоматизиране на събирането на данни и подобряване на тяхното качество. Това от своя страна дава възможност за извършване на анализи в реално време, намаляване на риска, повишаване на приходите, намаляване на разходите и т.н. В глобален мащаб дигитализацията води до намаляване на безработицата, подобряване качеството на живот, улесняване на достъпа на гражданите до обществени услуги и цялостно подобряване на прозрачността на действията на правителствата (Parviainen et al. 2017).

Процесът на използване на нови технологии носи предизвикателства не само пред университетите в България, а и в света (Carver 2016; Reid 2014). Като се има предвид фактът, че технологиите имат толкова голямо въздействие върху развитието на университетите, е логично да се отбележи, че наличието на дигитално разделение е проблем, който заслужава да бъде изследван. Несъответствията в разпространението на дигитализацията могат и ще доведат до несъответствия по отношение на икономическото развитие на университетите.

Висшите училища поддържат главна книга и книга за регистриране на издаваните дипломи за висше образование съгласно „Наредба за държавните изисквания към съдържанието на основните докумен-

ти, издавани от висшите училища“. Същата регламентира и изисквания към съдържанието на главните книги и начините на воденето им. С този нормативен акт се цели унифициране както на документите, издавани от висшите училища в България (държавни и частни), така и създаването на гаранция за достоверността на информацията и сигурност на данните в документите. Същевременно предвид принципа на академичната автономия се предоставя възможност на висшите училища да уредят с вътрешни актове спецификите по организацията при издаването на документите. Вътрешните правилници на висшите училища са една от основните проявни форми на академична автономия (Димитрова 2017a; Димитрова 2017b). Предвид дигитализацията в сферата на висшето образование и потребността образователните услуги и като цяло дейността на университетите да бъде в синхрон с новите технологични процеси, авторите на настоящия материал изследват предизвикателствата пред дигитализацията на главните книги в университетите, както и начините за тяхното преодоляване.

Актуалността на избраната тема е безспорна и се обуславя от комплекс фактори. От една страна се свързва с реформата в сферата на висшето образование, която предполага университетите да предлагат образователната услуга в унисон с актуалните процеси, в това число – съобразени с тенденциите на дигитализация. От друга страна се поставя въпросът за гарантиране сигурността и защитата на данните в главните книги, което е от изключителна значимост за висшите училища с оглед на ангажимента им по издаване на документи и гарантиране качеството на висшето образование, а не на последно място въпросът касае и обучаемите лица и членовете на академичния състав.

Научната цел на настоящата работа е да се поставят на полето на доктриналните дебати актуални въпроси, свързани с главните книги във висшите училища. Тематиката се разглежда интердисциплинарно, от една страна, с оглед на нейната правна рамка и потребността от адаптирането ѝ спрямо процеса на дигитализация в сферата на висшето образование, а от друга страна, предвид процеса на обслужване на главните книги и тяхната дигитална трансформация. В резултат на изследването са набелязани основните проблеми в процеса на дигитализация на главните книги, но са предложени и възможни решения.

За реализирането на научната цел авторите си поставят **следните задачи:**

1. актуален нормативен анализ на приложимото национално законодателство с оглед установяване на правната рамка и адекватността ѝ към процеса на дигитална трансформация на главните книги;
2. систематизиране и анализ на практически аспекти от процеса на водене на хартиени главни книги;
3. очертаване на основни проблеми и потенциални решения за реализиране на процеса по дигитална трансформация на главните книги във висшите училища.

За реализиране на изследването са използвани комплексно традиционни методи, както присъщи за правни изследвания – нормативен анализ, индукция и дедукция, така и емпирични методи – проучване, сравнение и наблюдение.

Изследването е съобразено с актуалното законодателство към 10 октомври 2022 г.

1. Правна рамка

Нормите на националното ни законодателство, регламентиращи документите, издавани от висшите училища, са относими към специалното административно право – управление на образованието. Това е така предвид значимостта на обществените отношения, които възникват и се развиват в сферата на висшето образование, респективно ролята на държавата в лицето на компетентните институции по създаването на стабилност в процесите и гаранции за качество на образователната услуга. Детайлно уредбата на документите се съдържа в Наредбата за държавните изисквания към съдържанието на основните документи, издавани от висшите училища (Приета с ПМС №215 от 12.08.2004 г., обн. ДВ, бр. 75 от 27.08.2004 г.)

В разпоредбата на чл.1, ал. 1 от Наредбата са посочени видовете документи за образование и квалификация, издавани от висшите училища.

Нормативната уредба на главната книга се съдържа в ал. 3 на същия член, а именно „Висшите училища поддържат главна книга и книга за регистриране на издаваните дипломи за висше образование”.

До 2022 г. единственият законово допустим начин за водене и съхраняване на информацията в главната книга беше на хартиен но-

сител. Това беше в съответствие с наложилата се в правото сигурност, свързана с писмения документ. Развитие на технологиите обаче, както и дигитализацията на процесите във всички обществени сфери, вкл. и в сферата на висшето образование (Андреева et al. 2022), доведе до потребността от уредбата и на друг вид документи, а именно електронните. В българското законодателство за първи път те са уредени през 2001 г. Важна стъпка в актуализацията на уредбата и транспонирането на европейските норми е от 2017 г., когато е променено и заглавието на нормативния акт на **Закон за електронния документ и електронните удостоверителни услуги** (Обн. ДВ, бр. 34 от 6.04.2001 г., изм. в сила от 1.10.2020 г.).

Тези два нормативни акта са основни източници по отношение на изследваната тематика, касаеща дигитализацията на главните книги в университетите.

С последните изменения в чл.1, ал. 5 от Наредбата за държавните изисквания към съдържанието на основните документи, издавани от висшите училища (Нова – ДВ, бр. 57 от 2022 г., в сила от учебната 2023/2024 г.) „Главната книга се води и съхранява в електронен вид при спазване на изискванията на ал. 4, изречение второ. Съобразно преценката и възможностите си висшето училище може да продължи воденето и съхраняването на главната книга и на хартиен носител.“

Тази разпоредба е от важно значение, тъй като тя поставя основата за извършването на трансформацията от хартиен в електронен вид на главната книга. Законодателят е определил срок за влизане в сила на правилото, като това е определено да се случи от учебната 2023/2024 г. предвид необходимостта от технологично обезпечаване на процеса от университетите, както и от въвеждането на съответна вътрешна уредба, която да регламентира реда за водене и съхраняване така, че да се осигури спазването на ал. 4, изр. второ от Наредбата за държавните изисквания към съдържанието на основните документи, издавани от висшите училища „Информацията в тях се събира, обработва и съхранява в съответствие с:

➤ Регламент (ЕС) 2016/679 на Европейския парламент и на Съвета от 27 април 2016 г. относно защитата на физическите лица във връзка с обработването на лични данни и относно свободното движение на такива данни и за отмяна на Директива 95/46/ЕО (Общ регламент относно защитата на данните) (ОВ, L 119, 4.05.2016 г.),

➤ Закона за защита на личните данни,

- Закона за електронния документ и електронните удостоверителни услуги и
- Наредбата за минималните изисквания за мрежова и информационна сигурност, приета с Постановление №186 на Министерския съвет от 2019 г. (обн. ДВ, бр. 59 от 2019 г.; изм. и доп. бр. 36 и 47 от 2022 г.).“

2. Процесът на водене и съхраняване на главните книги в Икономически университет – Варна

Главните книги се поръчват и съхраняват от сектор „Студенти“. След успешно класиране на кандидат-студента следва неговото записване в университета. Нужно е физическото му присъствие, за да бъдат валидирани въведените от него данни от служител на университета и при необходимост допълнени и/или коригирани. Служителите от сектор „Студенти“ имат достъп до тези данни и имат задължението да ги пренесат от дигитален в аналогов вид на хартиената книга. Преди началото на всеки семестър служител изписва на ръка имената на дисциплините, хорариумите за всяка една дисциплина, както и учебния план на студента на база получената информация от информационната система.

В случай че студентът се прехвърля в друга специалност или форма на обучение, се създава нова страница в друга главната книга за новата му специалност, като в старата книга се записва изрично, че студентът е прехвърлен. Ако студентът възстановява студентските си права и има разлика в учебния план, се залепва отрязан предварително празен лист от друга главна книга върху старата партида и така се изписва новият учебен план. За всякакви допълнителни промени за студента първо се проверява неговото електронно досие в информационната система на университета и след това се отразява на ръка в главната книга.

За всяка изпитна сесия от следването на студента е нужно да бъдат разнесени оценките, които е получил. Попълването на оценките е задължение на изпитващия преподавател. Процесът изисква физическо посещение на сектор „Студенти“, откриване на правилната главна книга, страницата в нея, на която е записана информация за студента и попълване на ръка на реквизитите – собствено име, брой точки от изпит, номер на протокол, оценка и съответно поставяне на мокър подпис.

След приключване на държавна изпитна сесия данните от WSDB (информационна система „Студент“) се преписват в главната книга. Данните за дипломиране включват номер и дата на протокол, членове на комисията, тема на дипломна работа (ако има такава), оценка. В случай че студентът е професионален бакалавър се въвеждат данни за 4 комисии, 4 дати, 4 оценки.

Само след като всички активни студенти (максимално възможни 100) в главната книга имат въведени данни за успешно взет държавен изпит, главната книга се архивира, т.е. премества се физически от Сектор „Студенти“ към „Архив“.

Фиг. 1. Процес на водене на главни книги

3. Предизвикателства пред дигитализирането на процеса

Описанието на процеса показва, че данните са налични – голяма част от тях дори в дигитален формат, но въпреки това се налага тяхното преписване на ръка в аналогов вид. Готовността на ръководството да приеме, наложи и поддържа нов процес е намерила изражение и в стратегията на университета, която включва богат набор от дейности по дигитализация. От една страна, дигитализирането на процеса ще съкрати много ръчната работа и това е фактор, който мотивира човешкия ресурс – ще стане ненужно въвеждането на ръка на досиетата на студентите от Сектор „Студенти“, както и часовете попълване на оценките от преподавателите. От друга страна обаче комбинацията между някои аспекти на технологиите и

липсата на готовност на човешкия фактор са пречка за дигитализиране на този процес.

Липсата на готовността на човешкия фактор е свързана най-вече с опасението, че загубата на физически контрол над главната книга, ще доведе и до загуба на контрол над нейното съдържание в дигитален вид. Технологичната пречка се заражда от серията изисквания, наложени в наредбата за държавните изисквания към съдържанието на основните документи във висшите училища. По-конкретно в нея е записано, че трябва да бъдат спазени Законът за електронния документ и електронните удостоверителни услуги, Законът за защита на личните данни и Наредбата за минималните изисквания за мрежова и информационна сигурност.

Наредбата за минималните изисквания за мрежова и информационна сигурност посочва още в самото си начало (чл. 3 (2), че е синхронизирана с международния стандарт ISO/IEC 27001. Стандартът е изключително подробен и взискателен и към момента в България има 98 активни сертификата, като някои фирми имат повече от 1 (например Лирекс има 4 от тези 98). Малкият брой организации, които могат да си позволят сертифициране, показва, че постигане на съгласуваност с посочените изисквания е изключително сложен процес.

Друг основен момент е посочената нужда от подпис на няколко места в наредбата. Законът за електронния документ и електронните удостоверителни услуги в чл. 13. (1) пренасочва чл. 3, т. 10 от Регламент (ЕС) №910/2014. В регламента е посочено, че „10) „електронен подпис“ означава данни в електронна форма, които се добавят към други данни в електронна форма или са логически свързани с тях и които титулярът на електронния подпис използва, за да се подписва“.

4. Възможни решения

Използване на стратегия по прехвърляне на риска, т. е. използване на инфраструктура, която е сертифицирана по ISO 27001, за да бъдат удовлетворени изискванията на посочената наредба за минималните изисквания за мрежова и информационна сигурност. Цената за използване на подобен род услуга би зависила значително от използваните от университета технологии. В случай на приложение на уебтехнологии и запазване на малък размер на данните – месечните такси биха били поносими за всеки университет, а като допълнение

това би намалило и риска от неочаквано спиране на услугите поради прекратяване на електроподаването, проблеми с интернет свързаността, хардуерни проблеми и др. Възможно решение е използване на новоизградения ДХЧО – държавен хибриден частен облак.

Посоченото по-горе изискване за електронен подпис дава място за тълкуване и предложения. Използването на КЕП гарантира използването на електронен подпис като заместител на мокрия във всички ситуации. Закупуването на КЕП би създавало неудобство за университетите, защото предполага немалък ежегоден разход. Като допълнение процесът на неговото използване и подновяване е усложнен, което би предизвикало нежелание за работа с него.

Алтернативен подход е използване на мобилно приложение за електронна идентификация и електронно подписване – BGD¹⁸⁴. Предложението е в процес на разработка до края на годината и в описанието му е записано, че ще предостави „възможности за сигурно и надеждно установяване и проверка на самоличността на потребителите на електронни административни услуги“.

Тълкуването на дефиницията „електронен подпис означава данни в електронна форма, които се добавят към други данни в електронна форма или са логически свързани с тях и които титулярът на електронния подпис използва, за да се подписва“ може да доведе до разнообразни решения за генериране на електронен подпис. Възможен сигурен вариант би бил използването на данните, получени от процеса на автентикация с устройство от тип FIDO U2F, които да бъдат обработени по специфичен начин с допълнителни данни и добавени към оценката на всеки студент, за да се изпълни изискването за наличие на подпис в електронната главна книга. Добавянето на хеш би гарантирало, че оценката не е била променяна, а при нужда от корекция на оценката (допусната грешка или повторно явяване) ще се добавя втора оценка с нова хеш стойност.

Заключение

В заключение след извършения анализ може да се обобща, че процесът на дигитализация на главните книги е необратим и това е както в съответствие с реално протичащата дигитализация и модернизация в сферата на висшето образование, така и с оглед привежда-

¹⁸⁴ <https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=6638>.

не на документите в съответствие с националната нормативна уредба. Същевременно дигитализацията на главните книги поставя пред висшите училища и редица предизвикателства. *Те могат да бъдат представени в няколко групи:*

➤ *проблеми в процеса на нормативно уреждане, и по-конкретно – вътрешната уредба във всеки университет, отразяваща, от една страна, съответствие с нормите на европейско и национално ниво и гарантираща защита на личните данни, съдържащи се в информацията от главните книги, а от друга страна – спецификата в организиране на процеса във всеки университет с оглед на неговата вътрешна структура.*

➤ *проблеми, свързани с финансирането на процеса по дигиталната трансформация;*

➤ *проблеми при реализация и преминаване към ел. главни книги.*

Първият констатиран проблем е нормотворчески, респективно касаещ вътрешната уредба в конкретния университет

Третият е с проявление в сферата на информатиката и касае редица въпроси, свързани с реализиране на информационната сигурност на достатъчно добро ниво, както и тълкуване на Закона за електронния подпис и прилагане на нужните алгоритми. За да бъде той удовлетворен, са необходими промени в нормативната уредба на университета, които да дефинират нов процес за управление на електронни главни книги с акцент към гарантиране на високо ниво на сигурност.

Използвана литература:

1. Андреева, А., Куюмджиев, И., Димитрова, Д. (2022). Дигиталните административни услуги, предоставяни от висшите училища на студентите – предизвикателства и добри практики на ИУ – Варна. // 15 години административно правораздаване в България – проблеми и перспективи. Сборник доклади. Варна: Наука и икономика, с. 111-122.

2. Димитрова, Д. (2017а). Форми и граници на академичната автономия. // Икономиката в променящия се свят – национални, регионални и глобални измерения: ИПС – 2017. Сборник доклади. Варна: Наука и икономика, том 1, с. 407-417.

3. Димитрова, Д. (2017б). Правомощия и актове на общото съ-

бране на висшето училище в условията на академична автономия (Административноправни аспекти). // Известия на Съюза на учените – Варна. Сер. Хуманитарни науки. Варна: Съюз на учените – Варна, №1, с. 25-30.

4. Carver, L. B. (2016). Teacher Perception of Barriers and Benefits in K-12 Technology Usage. // Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET, №15, pp. 110-116.

5. Monostori, L., et al. (2016). Cyber-physical systems in manufacturing. // CIRP Ann Manuf Technol, № 65, pp. 621-641 (<https://doi.org/10.1016/j.cirp.2016.06.005>).

6. Parviainen, P. et al. (2017). Tackling the digitalization challenge: How to benefit from digitalization in practice. // International Journal of Information Systems and Project Management, №5, pp. 63-77. 10.12821/ijispm050104.

7. Reid, P. (2014). Categories for barriers to adoption of instructional technologies. // Education and Information Technologies, №19, pp. 383-407.

За контакти:

Доц. д-р Иван Куюмджиев
Икономически университет – Варна
Катедра „Информатика“
E-mail: ivan_ognyanov@ue-varna.bg

Доц. д-р Андрияна Андреева
Икономически университет – Варна
Катедра „Правни науки“
E-mail: a.andreeva@ue-varna.bg

ИСТОРИЧЕСКОЕ ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА В УКРАИНЕ

*Зав. кафедрой, доцент, кандидат юридических наук
Олейник Александр Николаевич
Харьковский национальный педагогический университет
имени Г.С. Сковороды*

HISTORICAL FORMATION OF HUMAN AND CITIZEN ECONOMIC RIGHTS IN UKRAINE

**PhD in Law, Head of Department of theory and methods of teaching social and legal disciplines Oleksandr Oliinyk
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University**

Аннотация: *В статье анализируется историческое формирование экономических прав человека и гражданина на украинских землях с IX до XXI ст. Окончательно юридически урегулировать всемирно признанные экономические права Украина смогла только после провозглашения независимости в 1991 г. и принятия Конституции 1996 г.*

Ключевые слова статьи: *частная собственность; права человека; конституция, поколения прав человека, «Русская правда»*

Abstract: *The article analyzes the historical formation of the economic rights of human and citizen in the Ukrainian lands from the 9th to the 21st centuries. Ukraine was able to finally legally regulate the world-wide recognized economic rights only after the declaration of independence in 1991 and the adoption of the Constitution in 1996.*

Keywords: *private property; human rights; constitution, generations of human rights, «Russkaya Pravda»*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.35>

Введение

Все права и свободы в своем развитии прошли четыре основных этапа, в соответствии с которыми можно выделить четыре поколения этих прав и свобод (17, С.9). Бесспорно, разделение прав и свобод на указанные поколения не является безусловным, однако с некоторыми оговорками его можно принять. Действительно, когда в эпоху буржу-

азных революций начали появляться первые декларации прав человека – Билль о правах 1689 г., Декларация прав человека и гражданина 1789 г., Билль о правах, внесенный в качестве десяти поправок к Конституции США 1789 г., – речь шла исключительно о гражданских, или природных и политические права. По сути, первая «волна» прав «относит нас к истокам конституционализма. Ведь именно человек, его права и свободы относятся к неперенным и наиболее фундаментальным приоритетам в составе ценностей конституционализма (24, С. 63-80). Социальные и экономические права (второе поколение) стали появляться лишь в результате борьбы трудящихся за улучшение своего положения в капиталистическом обществе. Данное поколение делает основной упор на социальную защищенность индивида (8, С.4). По свидетельству Б. Уэстона, они явились ответом на злоупотребления и недостатки капиталистического развития, в основе которого находилась абсолютная концепция индивидуальной свободы, что приводило к эксплуатации рабочего класса и колониальных народов (23, С. 262). Для этого периода характерно широкое включение в конституции социальных и экономических прав и свобод. Так, на основе Манифеста германского кайзера 1881 г. в стране была установлена единая система социального обеспечения в сфере социального страхования. Веймарская Конституция 1919 г. фиксировала возможность добывать себе получение своим трудом, право на социальное страхование на случай болезни, по возрасту и т.д. Нормативное закрепление социальных, экономических и культурных прав во Всеобщей декларации прав человека и гражданина 1948 г. (5) и особенно в Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах (15) стало значительным шагом вперед в развитии прав человека, в расширении каталога этих прав, их обогащении.

Изложение

Теперь более подробно рассмотрим эволюцию экономических прав на украинских землях в исторической ретроспективе.

В различные исторические эпохи понятия, содержание и объем прав и свобод человека не были одинаковыми. Истоки экономических прав человека и гражданина в Украине также берут свое начало с древнейших правовых и конституционно-правовых памятников нашей страны. Анализируя генезис экономических прав человека в

Украине, их объем, уровень обеспеченности со стороны государства, следует прежде всего обратиться к праву Киевской Руси (XI-XII вв.). Собственно, писаная отечественная конституционная мысль дошла до нашего современника в договорах с греками при князе Олеге 911 г., за князя Игоря 944 г. и самой Русской правде (16, С.12). Правовую основу Киевской Руси составляла «Русская правда» (1036-1037) – первый писанный кодифицированный акт русского феодального права. Этот кодекс регулировал широкий спектр общественных отношений, в том числе в нем содержались нормы, непосредственно касающиеся экономических прав человека, в частности неприкосновенности права частной собственности и защиты этого права. Собственность в древнерусской общине, где отношение к личности во многом определялось именно наличием или отсутствием у нее собственности, имела огромное значение. Содержание права собственности, в первую очередь, связывалось с конкретными субъектами этого права и могло существенно отличаться в зависимости от объекта собственности. Как отмечает В. И. Сергеев, ученый конца XIX-начала XX в. «... Само слово «собственность» в древности не было известно. Вместо него употреблялись описательные выражения: моя, твоя земля, моя купля в прок, в дернь» (21, С.524). Некий субъективный элемент в правовую регламентацию отношений собственности «Русской правдой» вносила и княжеская судебная практика. Правовые привилегии (прежде всего – на усиленную защиту как личной неприкосновенности, так и незыблемости права собственности) распространялись, главным образом, на приближенных к князю лиц. Собственник по Русской правде имел право распоряжаться имуществом, заключать сделки, получать доходы с имущества, требовать защиты своего имущества от посягательств других лиц.

По наблюдениям советского ученого Б. Д. Грекова, в «Русской правде» «есть большое количество свидетельств относительно круга объектов права собственности: «...клеть, хлев и полный, обычный в большом сельском хозяйстве, ассортимент рабочего, молочного и мясного скота и обычной в таких хозяйствах домашней птицы. Здесь имеются: кони княжеские и смердьи (крестьянские), волы, коровы, козы, овцы, свиньи, куры, голуби, утки, гуси, лебеди и журавли» (2, С.143). Чем позднее редакция «Русской правды» (Правда Ярославичей ред. 1072 г.), Тем более в ней данных о развитии феодальной вотчины, которая содержала в себе хоромы владельца, жилища его

слуг, помещения для челяди и зависимых крестьян (закупов, рядовичей, батраков), хозяйственные постройки, инвентарь, инвентарь и т. Вотчинники присваивали пастбища, воды, леса, устраивали бортные заповедники, захватывали охотничьи угодья и промысловые участки добычи меда, закрепляя их за собой. Все это имущество, исходя из постановлений «Русской правды», следует признать как объекты права собственности (4, С.247). О защите права собственности, то в «Русской правде» указывается, что собственник имел право на возврат своего имущества из чужого незаконного владения на основе строго установленной процедуры. При этом древнерусский законодатель различал правомерное и неправомерное владение: виновному в незаконном завладении вещью, кроме обязанности вернуть вещь ее законному владельцу, полагается еще и дополнительный штраф в три гривны – за причиненный его действиями «обиду». Нормы и принципы «Русской правды» сохранили свое значение и во времена феодальной раздробленности, в частности на землях Галицко-Волынского государства (1199-1340 гг.).

В XIV-XVI вв. в украинских землях, как и в подавляющем большинстве стран Европы, сформировалось феодальное хозяйство на основе частной собственности на землю и зависимости крестьян от феодала (4, С.62-63). Украинские города переводились на Магдебургское право. На протяжении XVI в. В Великом княжестве Литовском было принято три литовских статута (1529, 1566 и 1588 гг.), законодательные предписания которых были направлены на охрану феодальной собственности – в первую очередь земельной, и определяли правовое положение и привилегии господствующего слоя населения. Нормами уставов крестьяне были лишены права собственности на землю – уже так называемый «Старый статут» 1529 г. определял, что иметь право владения землей может только представитель шляхетского слоя. При этом шляхтич, владея земельным наделом при условии несения службы, имел право свободно распоряжаться лишь движимым имуществом, а в отношении недвижимости действовала другая норма, согласно которой (арт. 15) шляхтич имел право распорядиться по своему усмотрению лишь 1/3 частью имения: «... во покой держать мает и волную моць мает именья своего третью часть отдати...» (19, С. 64). Часть украинских земель находилась с XIV в. под властью Польши. После Люблинской унии 1569 г. поляки доминировали и в новообразованной Речи Посполитой.

Оплотом освободительного движения против польского порабощения стала Запорожская Сечь – казацкая христианская республика», где господствовали идеалы свободы, равенства и уважения человеческого достоинства. Процессы социально-экономического и политического развития украинского общества во второй половине XVI – первой половине XVII в. были отражены в законодательстве Речи Посполитой. В процессе освобождения Украины из-под польского господства это законодательство, которым определялись права и положение крестьян, теряло силу и отменялось. Переяславское соглашение 8 (18) января 1654 г., Мартовские статьи и другие акты, которые закрепили украинско-московский альянс, хотя и предполагали протекторат московского царя, наделяли Украину отдельным государственным механизмом с собственным политическим и правовым устройством, администрацией, судами, войском, финансами. Усилиями казаков были созданы условия для восстановления национальных, религиозных и экономических прав, было отменено крепостное право, но скоро, как известно, украинские крестьяне снова попали в кабалу.

Так 25 июля 1687 г. были приняты Коломакские Конституции, которые имели наивысшую юридическую силу более двух десятилетий. Существенным «конституционным» новшеством в таком важном вопросе для Войска Запорожского, как проблема собственности, стала передача военного имущества, то есть земель, находившихся ранее в распоряжении гетманского управления, в полное подчинение московскому трону (3, С. 115-116). Украинская ученая И. Е. Словская отмечает, что первый этап становления украинского конституционализма связан с подготовкой и принятием первой украинской конституции – «Конституции» Пилипа Орлика 1710 г. (22, С. 7). Именно этим актом впервые на конституционном уровне были закреплены экономические права. Природа и содержание указанного документа не вызывают сомнений в том, что он отражает требования казачества, которые выдвигались ко всем гетманам со времен гетмана И. Выговского (1657-1659) и всех московских царей со времен царя Алексея Михайловича (1645-1676). Эти требования касаются, главным образом, ограничение компетенции гетмана, организации власти по принципу разделения ее на законодательную, исполнительную и судебную, выборности чиновников, утверждения прав и свобод граждан.

Например, в разделе XII «Конституции» П. Орлика предусмотрено: «...пусть будет осуществлена Ревизия всех видов публичных и частных владений ...пусть будет принято торжественно и нерушимо: кому надлежит по закону, а кому не надлежит пользоваться правом владения публичными имениями, и какие именно надлежит исполнять повинности подданным». Из содержания этой «Конституции» непонятным представляется, что именно принадлежит к публично-му имуществу, владениям. Можно только догадываться, что это, возможно, имущество, приобретенное или созданное за общественный счет, а также собственность Войска Запорожского.

Закрепляя право частной собственности, «Конституция» содержит положение и в его защиту, например, в разделе X: «... пусть Паны Полковники, Сотники, атаманы, Урядники, выборные не решаются угнетать свою челядь и рядовых (казаков) ... отбирая насильно, путем грабежа или принудительной продажи земель, за какую-то незначительную провинность все движимое и недвижимое имущество» (18, С.186-205). Заслуживают внимания и статьи Конституции, где речь идет о собственности Войска Запорожского. Так, в главе IV отмечается: «...Светлейший гетман должен... позаботиться о такие благоприятные условия мира, по которым бы Днепр и земли Войска Запорожского были освобождены от московских укреплений и крепостей и возвращены в прежнюю собственность упомянутого Войска, и чтобы в дальнейшем там не строили никаких крепостей, не осаждали никаких городов и сел с оговорённым сроком слобод и никаким другим образом под любым предлогом не опустошали владения Войска Запорожского» (7, С. 30).

Полное признание и поддержку в Украине получили также прогрессивные идеи российской судебной реформы 1864 г. демократические изменения в результате первой русской революции 1905-1907 гг.

Революционный период на украинских землях знаменуется деятельностью Центральной Рады и принятием ею четырех универсалов и Конституции (1918 г.) (4, С.70-79). Ни в одном из этих конституционно-правовых источников не провозглашаются экономические права человека и гражданина в Украине. Законы о временном государственном устройстве Украины, принятые за период правления гетмана Всея Руси Павла Скоропадского, значительно отличаются по содержанию от Конституции УНР относительно экономических

прав. Так, в Законах «О временном государственном устройстве Украины» Разделе 3 «Права и обязанности Украинских Казаков и Граждан» в ст. 18 предусмотрено: «Каждый украинский казак и гражданин имеет право... приобрести и отчуждать имущество... А ст. 19 провозглашается: «собственность есть неприкосновенная. Принудительное отчуждение недвижимого имущества, когда это необходимо для какой-либо государственной или гражданской пользы не иначе, как за соответствующую плату» (10).

При советской власти в Украине было принято четыре конституции (1919, 1929, 1937, 1978 гг.). Эти акты закрепили позитивные последствия социальной революции и формальные атрибуты украинской советской государственности. Особенно подчеркивалась необходимость решения социально-экономических вопросов как неременной предпосылки создания светлого будущего для трудящихся. Уже в конституциях УССР 1919 и 1929 гг. был закреплён несколько более широкий, чем в предыдущих конституционных актах, перечень прав человека и гражданина, но экономические права в них не были предусмотрены.

В Конституции УССР от 30 января 1937 г. была закреплена гораздо более широкая система прав и свобод по сравнению с предыдущими Конституциями. Ведущее место среди прав занимали экономические права (право на личную собственность, право наследования личной собственности) (12).

В Конституции УССР 1978 г. были предусмотрены такие экономические права: право личной собственности, которое имело несколько ограниченный характер; право пользования государственной собственностью; допускаются в соответствии с законом индивидуальная трудовая деятельность в сфере кустарно-ремесленных промыслов, сельского хозяйства, бытового обслуживания населения, а также другие виды деятельности, основанные исключительно на личном труде граждан и членов их семей. Земля, согласно Конституции 1978 г., могла находиться лишь в пользовании граждан, в собственность к ним она не переходила (13).

В 90-е годы XX века. принесли значительные изменения не только в политической, экономической жизни страны, но и в правовом – это следующий этап в истории Украины, в истории развития конституционализма в Украине, а также в развитии экономических прав. В декларации о государственном суверенитете Украины от 16 июля

1990 г. (3) и обращении Верховной Рады Украины «К парламентам и народам мира» от 5 декабря 1991 г. (6) отмечалось, что к семье цивилизованных стран желает войти новое демократическое правовое государство, которое ставит себе целью, в частности, реально обеспечить права, свободы человека и гражданина и обязуется строго придерживаться общепризнанных принципов и норм международного права и международных стандартов в области прав человека. Провозглашение независимости Украины 24 августа 1991 г. позволило расширить права и свободы граждан, наполнить их новым содержанием и значением (20). Принятие указанных конституционных актов знаменовало легитимацию нового правового статуса Украины как суверенного государства, то есть изменение государственного строя.

Конституция Украины от 28 июня 1996 г. закрепила и регулирует такие экономические права: право владеть, пользоваться и распоряжаться своей собственностью, результатами интеллектуальной, творческой деятельности; право на предпринимательскую деятельность; право пользоваться природными объектами права собственности народа; право пользоваться объектами государственной и коммунальной собственности (11). Государство, согласно Конституции, отвечает перед человеком за свою деятельность. Утверждение и обеспечение человека является главной обязанностью государства. Конституция Украины имплементировала основные положения международно-правовых актов по правам человека и прежде всего Всеобщей декларации прав человека (5), Международного пакта о гражданских и политических правах (14) и Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах (15), которые являются настоящим «человеческим измерением», мерой человеческого достоинства.

Заключение

Государственное строительство в Украине на протяжении ее исторического развития было достаточно бурным и юридически противоречивым, вследствие этого принимались многочисленные конституции и законы конституционного характера, одни из которых действовали десятилетиями и столетиями, другие – фактически не действовали или применялись фрагментарно, как например советского периода. Эти Конституции и конституционные акты прини-

мались в різні часи, в різних суспільно-політичних умовах, їм була властива різна ідеологічна навантаження, яка впливала на форми встановлення і закріплення економічних прав і рівень їх забезпеченості в державі. Потрібно визнати, що тільки отримавши остаточно незалежність в 1991 р. Україна змогла юридично грамотно побудувати конституційне законодавство (Конституція України 1996 р.) і юридично врегулювати сучасний і достатній перелік економічних прав людини і громадянина, який відповідає всесвітньо визнаним зразкам. К шкоді, невдачі економічні і адміністративні реформи, привели до ряду конституційних кризисів, зовнішні геополітичні ризики і спроба окупації і війни з боку ряду сусідів ускладнює розвиток як економіки, так і конституційного регулювання економічних прав. Але можна з впевненістю сказати, що з іншого боку це відкриває нові можливості розвитку сучасного українського держави в плані відновлення і реформування економіки, правової системи.

Использованная литература:

1. Гончаренко О.М. Права людини в Україні: навч. посіб. К.: Знання, 2008.
2. Греков Б. Д. Киевская Русь. Москва: Госполитиздат, 1953.
3. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). 1990. № 31, Ст. 429.
4. Домашенко М.В. Власність і право власності: нариси з історії, філософії і практики регулювання відносин власності в Україні / М.В. Домашенко, В.Є. Рубаник. Х.: Факт, 2002.
5. Загальна декларація прав людини. // Права людини: Міжнародні договори України. К., 1992.
6. Звернення Верховної Ради України «До парламентів і народів світу» // ВВР. 1992. №8, Ст.199.
7. Історія української Конституції / (А.Г. Слюсаренко, М.В.Томенко (упоряд.); Українська правнича фундація. К.: Право, 1997.
8. Колесова Н.С. Основные права и свободы гражданина во Франции: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Н.С. Колесова. М., 1994.

9. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992.

10. Конституция (Основной Закон) СССР от 7 октября 1977 г. / Ведомости Верховного Совета СССР. 1977. № 41, Ст. 616.

11. Конституція України від 28 червня 1996 р. // ВВР.1996. № 30, Ст. 141.

12. Конституція (Основний Закон) УРСР від 30 січня 1937 р. // Вісті Всеукраїнського центрального виконавчого комітету Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. 1937. 31 січня. № 26 (4916).

13. Конституція УРСР від 28 квітня 1978 р. // ВВР УРСР. 1978. № 18, Ст. 268.

14. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. // Права людини: Міжнародні договори України. К.,1992.

15. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. // Права людини: Міжнародні договори України. К.,1992.

16. Мироненко О.М. Історія Конституції України. К.: Ін Юре, 1997.

17. Олійник О.М., Бондаренко Н.О. Генеза та сучасний розвиток концепції поколінь прав людини // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Вип. 58. Харків: Колегіум, 2020, С.56-63.

18. Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького між ясновельможним паном Пилипом Орликом та між старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, прийняті року Божого 1710, квітня 5, при Бендерах (Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб.: у 2-х т. (уклад.: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький). К.: Видавничий Дім «Ін Юре»,1997.–Т. 1: З найдавніших часів до початку ХХ ст., С. 186-205.

19. Перший Литовський статут (1529 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: У 2. т.: Навч. Посібник для студентів юрид. вищ. навч. закладів і фак. Т.1. З найдавніших часів до початку ХХ ст./ В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький К.: Ін Юре, 1997.

20. Постанова Верховної Ради УРСР від 24 серпня 1991 р. «Про проголошення незалежності України» // ВВР УРСР. 1991. № 38, Ст. 502.

21. Сергеев В.И. Лекции и исследования по древней истории русского права Спб., 1910, С. 524-525.

22. Словська І.Є. Український конституціоналізм: етапи становлення та розвитку: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / І.Є. Словська. К.,2004.

23. Сравнительное конституционное право / Под ред. А.И. Ковлера, В.Е. Чиркина, Ю.А. Юдина. М.: Манускрипт, 1996.

24. Степанов И.М. Права человека в концепции конституционализма (российский опыт) // Права человека и политическое реформирование (юридические, этические, социально-психологические аспекты). М.: АН СССР Ин-т. государства и права, 1997, С.63-80.

За контакти:

Доц. к.ю.н. Олейник Александр Николаевич
Украина

город Харьков, ул. Алчевских 29

Телефон за контакти: +380-66-712-69-35;

E-mail: oleynik.oleks@gmail.com

ПОЛИТИКА ПО БЕЗОПАСНОСТ И ЗДРАВЕ ПРИ РАБОТА В ЛЕЧЕБНИТЕ ЗАВЕДЕНИЯ

*Докторант инж. Гергана Атанасова
ВСУ „Черноризец Храбър“362*

*Доц. д-р Галинка Павлова, дм
ФОЗ, МУ – София*

SAFETY AND HEALTH POLICY WHEN WORKING IN MEDICAL INSTITUTIONS

*Gergana Atanasova
VFU „Chernorizets Hrabar”*

*Assoc. Prof. Galinka Pavlova, PhD
MU – Sofia*

Резюме: *Предвид високото обществено значение на здравния сектор, разработката проучва прилагането на нормативната база по ЗБУТ и реализирането на фирмена политика по безопасност и здраве при работа в лечебните заведения. Безопасността при работа на служителите гарантира тяхното здраве, което влияе върху работоспособността им и е предпоставка за нормалното функциониране на здравната система.*

Ключови думи: *безопасност и здраве при работа, лечебни заведения, фирмена политика*

Abstract: *Given the high public importance of the health sector, the development explores the policy on the implementation of the OSH regulatory framework and the implementation of a company policy on safety and health at work in medical institutions. The safety at work of employees ensures their health and, from there, their working capacity, which is a prerequisite for the normal functioning of the health system.*

Key words: *occupational safety and health, medical facilities, company policy*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.36>

Въведение

Грижата за безопасността и здравето при работа (БЗР) е един от основните акценти в европейското и националното законода-

телство относно правото на труд. Националната политика и тази на всеки мениджмънт е ориентирана към създаване на организация и дейности по осигуряване, непрекъснато поддържане и подобряване на здравословни и безопасни условия на труд (ЗБУТ)¹⁸⁵. По своята същност фирмената политика (ФП) по БЗР е философия на управление, представляваща декларираният ангажимент на ръководството на структурите за отговорно поведение към здравето на работещите (<https://zbutinfo.com>). Участници в изпълнението на ФП по ЗБУТ са работодателите, работниците/служителите, органът по безопасност и здраве при работа (ОБЗР), службата по трудова медицина (СТМ), длъжностни лица, комитет/група по условия на труд (КУТ/ГУТ).

Лечебните заведения (ЛЗ) са различни по брой работещи в тях, степен и специфика на професионална квалификация. Дейността е насочена към опазване, възстановяване и укрепване на здравето (Ходжаоглу, И., Георгиева, А. 2015: 580-583). За изпълнение на основните дейности в ЛЗ се извършват и други, осигуряващи административното, стопанското и транспортното обслужване на структурата. Рисковете, отнасящи се за една професионална група, могат да засегнат представители от другите работни групи, участващи в екипа. За да се избегне този проблем, е необходимо разработване и прилагане на цялостна политика и план за действие за ЗБУТ за всяко работно място (РМ).

Въпреки че трудовите злополуки в Сектор „Здравеопазване“ са 5,27% от всички, регистрирани в страната през 2018 г. – 2020 година¹⁸⁶, предвид високото обществено значение на сектора, прилагането на нормативната база за ЗБУТ в здравните структури представлява интерес.

Целта на разработката е да проучи реализирането на ФП по БЗР в ЛЗ чрез изследване на следните **задачи**: 1. създадена ли е организационна структура за прилагане на ФП по БЗР; 2. информирани ли са работещите в здравните заведения за прилаганата ФП по БЗР и възможностите за консултация с представители на СТМ.

¹⁸⁵ Закон за здравословни и безопасни условия на труд. // ДВ, №124, 1997.

¹⁸⁶ Министерство на труда и социалната политика – Изпълнителна агенция „Главна инспекция по труда“.

Изложение

Проучването е направено май-юни 2022 г. Използвани са документален и социологически методи. Направен е анализ на фирмени документи, имащи отношение към организацията и дейностите по осигуряване на БЗР. В анонимно онлайн анкетно проучване се включиха 173 работещи в ЛЗ. За статистическа обработка на данните са използвани софтуерни програми, като резултатите са представени графично. Обект на изследването са общински структури от Община Варна – три Диагностично-консултативни центъра (ДКЦ) и три болници.

Резултати и обсъждане: Всички обследвани ЛЗ притежават основната част от документацията, удостоверяваща прилагането на нормативните изисквания за осигуряване на ЗБУТ, независимо от големината на структурата и броя заети лица. В по-големите здравни заведения – болниците, задълженията на ОБЗР се изпълняват от служител със съответната квалификация, а в по-малките – от работодателя. Периодично се извършват замервания на факторите на работната среда (ФРС) и ел. инсталация. ЛЗ имат изработени оценки на риска (ОР) за всяко РМ (Божков, В. 2020: 1-16). Въз основа на ОР е изработена и се прилага Програма за минимизиране на риска от въздействието на ФРС. Освен колективни мерки за защита, за всяко РМ са определени лични предпазни средства (ЛПС) и предпазно работно облекло (РО), както и периодичността в отпускането им¹⁸⁷. В ЛЗ с работещи от 5 до 50 лица са създадени ГУТ, а в тези с над 50 лица – КУТ, в които се обсъждат и вземат решения, свързани с опазване здравето и безопасността на работещите¹⁸⁸.

При постъпване на работа, освен квалификационните документи, всеки новоназначен представя медицинско свидетелство за работа, експертно решение на ТЕЛК (в случай че има такова) и попълва декларация за наличие или отсъствие на заболявания по Наредба 5 за болестите, при които работниците, боледуващи от тях, имат особена закрила съгласно чл. 333, ал. 1 от КТ. Лекарят

¹⁸⁷ Наредба №3/19.04.2001 г. за минималните изисквания за безопасност и опазване здравето на работещите при използване на лични предпазни средства на работното място (обн. ДВ, бр. 46/15.05.2001 г.).

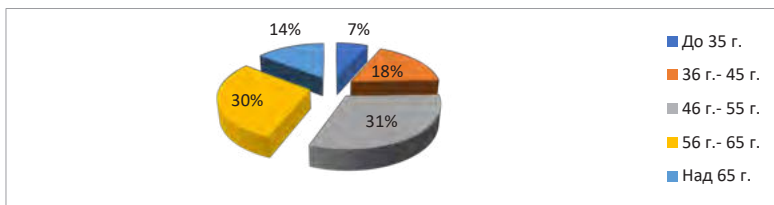
¹⁸⁸ Наредба №3/25.01.2008 г. за условията и реда за осъществяване на дейността на службите по трудова медицина (обн. ДВ, бр.14/12.02. 2008 г.).

от СТМ издава „Заключение за годност“ за работа на конкретно РМ. Според възрастта на служителите и ФРС персоналът преминава периодично през профилактични прегледи и изследвания с цел ранно откриване на отклонения в здравословното състояние. След приключване на профилактичните прегледи лекарят от СТМ отново издава персонално „Заключение за годност“ на всеки служител. Ежегодният анализ на временната нетрудоспособност и резултатите от профилактичните прегледи дават информация на работодателя за здравния статус на човешките ресурси. Анализите се изпращат и на Районната здравна инспекция (РЗИ) за контрол върху дейността върху СТМ⁴. В структурите са определени РМ за трудоустроени служители/работници. Всички в ЛЗ преминават през първоначален инструктаж; инструктаж на РМ; периодичен и извънреден¹⁸⁹. Работодателят, ОБЗР, членовете на ГУТ/КУТ, лицата, провеждащи инструктаж, и работници/служители, изпълняващи дейности, за които се изисква правоспособност за работа, преминават периодично обучение по ЗБУТ, съгласно утвърдена от работодателя програма^{5,190}. Във всички ЛЗ периодично са извършвани проверки от представители на Регионалната инспекцията по труда и при необходимост са направени предписания за актуализиране на документацията и отстраняване на нередностите.

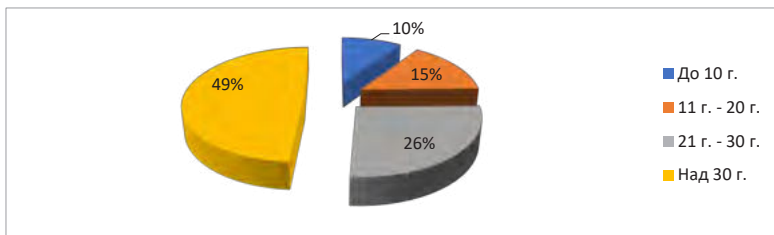
На анкетното проучване се отзоваха 173 лица, работещи в ЛЗ. Разпределението по демографски характеристики на респондентите – пол, възраст и продължителност на трудовия стаж на основното РМ са следните: 96 жени (55.4%) и 77 мъже (44.6%); най-много са анкетирани на възраст 46-55 години (31.3%). Работещите на възраст 36-65 години представляват най-големият дял от анкетирани (78.8%), а тези с продължителен трудов стаж на основното РМ са 75.3% (26.4% за 21-30 год., 48.9% над 30 год. (фиг. 1 и 2).

¹⁸⁹ Наредба №РД-07-2/16.12.2009 г. за условията и реда за провеждането на периодично обучение и инструктаж на работниците и служителите по правилата за осигуряване на здравословни и безопасни условия на труд (обн. ДВ, бр. 102/22.12.2009).

¹⁹⁰ Наредба №3/27.07.1998 г. за функциите и задачите на длъжностните лица и на специализираните служби в предприятията за организиране изпълнението на дейностите, свързани със защитата от професионалните рискове и превенция на тези рискове (обн. ДВ, бр. 91/5.08.1998).

Фигура 1. Разпределение на анкетираните лица по възраст

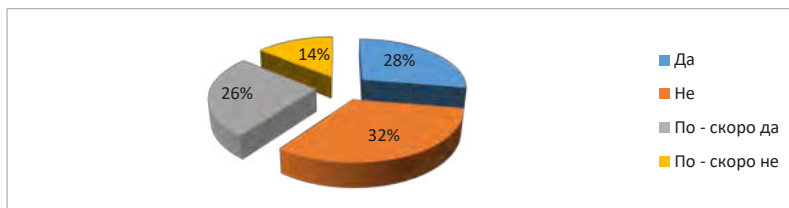

Фигура 2. Разпределение на анкетираните по продължителност на трудовия стаж, на основното работно място

Според изпълняваната длъжност 33.4% са лекари, 39.8% – професионалисти по здравни грижи и 26.8% – друг немедицински персонал. От него 73.8% работят в административно-счетоводен отдел и 26.2% – в обслужващи дейността и помощно-стопански звена. Видно е, че най-голям дял заемат служителите с медицинско образование (73.2%).

Според резултатите анкетираните са представители на различни възрастови и професионални групи, с достатъчен трудов стаж, което предполага добро познаване на цялостната организация на работа в ЛЗ.

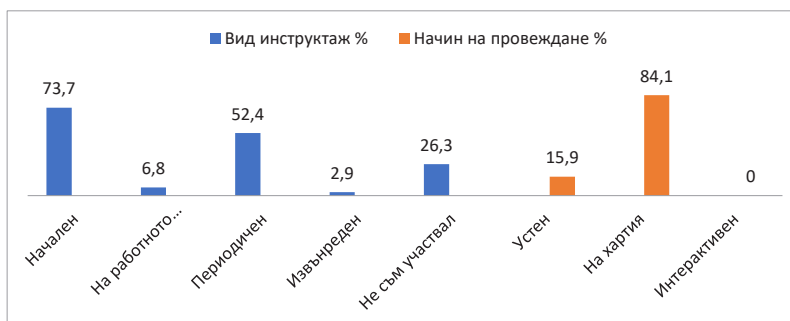
За да изследваме информираността на работещите по прилагането на ФП за БЗР, сме задали въпроси, отразяващи практическото прилагане на конкретни мерки за осигуряване на ЗБУТ, които са част тази политика. ОР представлява основен документ, свързан с осигуряването на БЗР. С нея са запознати едва 51 от анкетираните (29.4%), като от тях 33 (64.7%) са заети в администрацията и счетоводството, 11 (21.5%) са медицински лица и 7 (13.7%) – в помощното стопанство и други дейности. За въздействието на ФРС, конкретно за всяко РМ, са информирани повече от половината допитани (53.4%). От тях 27.6% отговарят с категорично „да“ и 25.8% изразяват колебание, отговарящи „по-скоро да“ (фигура 3).

Фигура 3. Информирани ли сте за ФРС, които оказват въздействие върху БЗР на Вашето РМ?

Респондентите, които не познават ФРС, представляват почти половината от запитаните ($46.6\% = 32.5\% + 14.1\%$), при това отговарящите с „не“ (32.5%) са повече от тези, даващи положителен отговор „да“ (27.6%). Едва 20.5% знаят, че в ЛЗ периодично се замерват ФРС и ел. инсталацията, 17.9% изразяват колебание в положителния отговор, а повече от половината (61.6%) дават отрицателен отговор (47.9 „не“+13.7%).

В ЛЗ се провеждат различни видове инструктажи, но най-често „начален“ при постъпване на работа и „периодичен“ (фигура 4.), като информацията се предоставя на служителя/работника предимно напечатана на хартия.

Фигура 4. Посочете в какъв вид инструктаж сте участвали и по какъв начин е поднесена информацията (възможен е повече от един отговор)

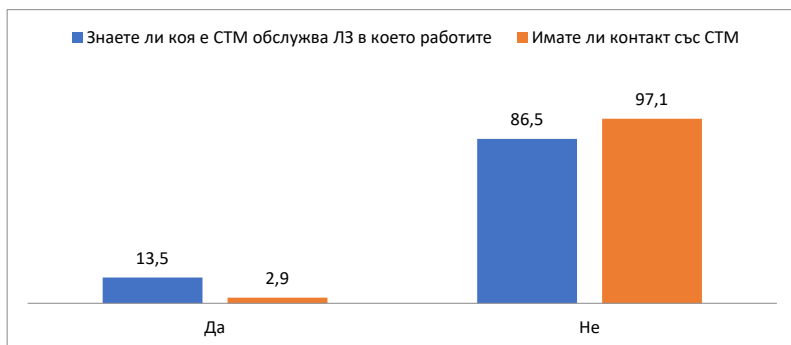
На значителна част от персонала на ЛЗ е проведен първоначален инструктаж (73.7%), „периодичен“ е проведен само на половината от анкетираните и едва 6.8% са инструктирани на „работното място“. Тревожен е делът на тези, които съобщават, че не им е провеж-

дан никакъв инструктаж – 26.3%. Според голяма част от допитаните (84.1%), инструктажите се провеждат чрез предоставяне на информация на хартиен носител.

Почти всички анкетирани (91.1%) съобщават, че работодателите предоставят периодично на служителите/работниците необходимите ЛПС и работно облекло.

Като член на ГУТ/КУТ, освен представител на работодателя, синдикатите, ОБЗР, представител имат и работниците/служителите, избран на общо събрание, чрез който те имат възможност да поставят на обсъждане въпроси, свързани с осигуряване на ЗБУТ. Запитани за това знаят ли кой е техният представител в ГУТ/КУТ, почти всички (95.2%) дават отрицателен отговор.

Едно от задълженията на СТМ е да предоставя информация на работещите за здравните рискове, свързани с работата, и за резултатите от проведените медицински прегледи и изследвания, както и даване на индивидуални съвети на работещите във връзка с БЗР (МТСП – ИА ГИТ). Най-често дейността на СТМ се изпълнява по договор от фирма, притежаваща съответното удостоверение в МЗ. По тази причина представителите на СТМ следва да посещават на място фирмите, които обслужват, в определени дни и часове и/или да предоставят телефон за контакт. Запитани за контактите им със СТМ, респондентите дават отговори, графично представени на фигура 5.

Фигура 5. Информирани ли сте коя СТМ обслужва ЛЗ и какви са възможностите за контакт с нея?

Обезпокоителен е фактът, че почти всички респонденти не са информирани за това коя е СТМ (86.5%), обслужваща ЛЗ и начини-

те за връзка с нея (97.1%), което на практика лишава работещите от възможност за консултации с експертите от нея при възникване на въпроси, свързани със ЗБУТ.

На въпроса, свързан с познанията относно прилагането на ФП за ЗБУТ в ЛЗ, най-добре информирани са лицата, заети в администрацията и счетоводството – 56.7%, при лекарите и професионалистите по здравни грижи делът е по-малък – съответно 21.1% и 19.9%. и за останалия помощен персонал – 2.3%.

Изводи: Проучването на документите в ЛЗ и резултатите от анкетата позволяват да се направи следното обобщение: 1. Мениджърите на всички здравни структури познават и прилагат нормативните изисквания за осигуряване на ЗБУТ; 2. ЛЗ имат създадена вътрешнофирмена организация, относима към ФП по БЗР, съответстваща на спецификата и големината им, представляваща инструмент за реализиране на утвърдената вътрешна политика (МТСП – ИА ГИТ); 3. Проверките от ИТ се провеждат предимно по предоставената от администрацията документация и не се осъществява допитване сред персонала в структурата. 4. Работещите в ЛЗ не са достатъчно добре информирани относно някои от разписаните в изработената документация правила и мерки за осигуряване на БУТ. Посоченото разминаване е основание да направим следния извод:

В част от ЛЗ ФП за БЗР е недостатъчно ефективна, поради това че същата се провежда формално и несистемно.

Заключение

Въпреки че трудовите злоупотреки в ЛЗ не са много чести, то спецификата и значимостта на здравния сектор изисква осъзнато, активно отношение и висока отговорност на всички заинтересовани към създаване и ефективно прилагане на ФП за осигуряване на БЗР.

Използвана литература:

1. Божков, В. (2020). За процеса на оценяване на риска като част от разбирането за вътрешния контрол. // ICPA Articles, №2, с. 1-16.

(Bozhkov, D. R. V. (2020). Za Protsesa Na Otsenyavane Na Riska Kato Chast Ot Razbiraneto Za Vtreshniya Kontrol. ICPA Articles, №2, s. 1-16)

2. Вълчинска, С. (2011). Здравословни работни места – насоки за оценка на риска по време на работа. // Научни трудове на Русенския университет, №50, с. 168-173.

(Vachinska, S. (2011). Zdravoslovni работни места – nasoki za otsenka na riska po vreme na rabota. // Nauchni трудове на Rusenskiya universitet, №50, s. 168-173)

3. Закон за здравословни и безопасни условия на труд. // ДВ, №124, 1997, посл. изм. и доп. ДВ, №97, 2017.

(Zakon za zdravoslovni i bezopasni usloviya na trud. // DV, №124, 1997, posl. izm. i dop. DV, br. 97 ot 5 dekemvri 2017g.)

4. Министерство на труда и социалната политика – Изпълнителна агенция „Главна инспекция по труда“ (<https://www.mlsp.government.bg>).

(Ministerstvo na truda i sotsialnata politika – Izpalnitelna agentsiya „Glavna inspektsiya po truda“ (<https://www.mlsp.government.bg>))

5. Наредба №3/25.01.2008г. за условията и реда за осъществяване на дейността на службите по трудова медицина. // ДВ, №14, 2008.

(Naredba №3 ot 25 yanuari 2008g. za usloviyata i reda za osashtestvyavane na na deynostta na sluzhbite po trudova meditsina. // DV, №14, 2008)

6. Наредба №3/19.04.2001г. за минималните изисквания за безопасност и опазване здравето на работещите при използване на лични предпазни средства на работното място. // ДВ, №46, 2001г., посл. изм. и доп. ДВ, №99, 2021.

(Naredba №3 ot 19 april 2001 g. za minimalnite iziskvani za bezopasnost i opazvane zdraveto na raboteshtite pri izpolzvanе na lichni predpazni sredstva na rabotnoto myasto. // DV, №46, 2001, posl. izm. i dop. DV, №99, 2021)

7. Наредба №РД-07-2/16.12.2009 г. за условията и реда за провеждането на периодично обучение и инструктаж на работниците и служителите по правилата за осигуряване на здравословни и безопасни условия на труд. // ДВ, №102, 2009, посл. изм. и доп. ДВ, №25, 2010.

(Naredba № RD-07-2 ot 16.12.2009g. za usloviyata i reda za provezhdaneto na periodichno obuchenie i instruktazh na rabotnitsite i sluzhitelite po pravilata za osiguryavane na zdravoslovni i bezopasni usloviya na trud. // DV, №102, 2009, posl. izm. i dop. DV, №25, 2010)

8. Наредба №3/27.07.1998г. за функциите и задачите на длъж-

ностните лица и на специализираните служби в предприятията за организиране изпълнението на дейностите, свързани със защитата от професионалните рискове и превенция на тези рискове. // ДВ, №91, 1998, посл. изм. и доп. ДВ, №102, 2009, (загл. изм. – ДВ, №102, 2009, в сила от 01.01.2010 г.).

(Naredba №3 от 27 yuli 1998g. za funktsiite i zadachite na dlazhnostnite litsa i na spetsializiranite sluzhbi v predpriyatiyata za organizirane izpalnenieto na deynostite, svarzani sas zashtitata ot profesionalnite riskove i preventsiya na tezi riskove – obn. DV, №91, 1998, posl. izm. i dop. DV, №102, 2009, (zagl. izm. – DV, №102, 2009, v sila ot 01.01.2010g.)

9. Ходжаоглу, И., Георгиева, А. (2015). Безопасни условия на труд в медицинските заведения. // VII Международна научна конференция „Архитектура, строителство – съвременност”, Варна, с. 580-583.

(Hodzhaoglu, I., Georgieva, A. (2015). Bezopasni usloviya na trud v meditsinskite zavedeniya. // VII Mezhdunarodna nauchna konferentsiya „Arhitektura, stroitelstvo – savremennost”, Varna, s. 580-583)

10. <https://zbutinfo.com/>

За контакти:

Докторант инж. Гергана Атанасова
ВСУ „Черноризец Храбър“
E-mail: gergana.atanasova@vfu.bg

**ЗДРАВЕ И БЕЗОПАСНОСТ ПРИ РАБОТА – ПРИОРИТЕТ
В МЕНИДЖМЪНТА НА ЗДРАВНИЯ СЕКТОР. ОЦЕНКА
НА РИСКА В ЛЕЧЕБНИТЕ ЗАВЕДЕНИЯ**

*Докторант инж. Гергана Атанасова
ВСУ „Черноризец Храбър“*

*Доц. д-р Галинка Павлова, дм
ФОЗ, МУ – София*

**HEALTH AND SAFETY AT WORK - A PRIORITY IN
HEALTH SECTOR MANAGEMENT. RISK ASSESSMENT
IN MEDICAL INSTITUTIONS**

*Gergana Atanasova
VFU Chernorizets Hrabar*

*Assoc. Prof. Galinka Pavlova, PhD
MU – Sofia*

Резюме: Целта на работата е да се разгледа ролята на мениджмънта за осигуряване на ЗБУТ за персонала на ЛЗ. Основна част от политиката за безопасност при работа заема оценката на риска за всяко работно място и последващото изпълнение на Плана за ограничаване и минимизиране на риска. Проактивното отношение на здравните мениджъри към управлението на риска е гаранция за осигуряване на ЗБУТ за работещите – предпоставка за устойчиво качество на здравните грижи.

Ключови думи: оценка на риска, лечебни заведения, фактори на работната среда

Abstract: The purpose of this work is to examine the role of management in providing OHS for the staff of the LH. A key part of the OHS policy is the risk assessment for each workplace and the subsequent implementation of the Risk Reduction and Minimisation Plan. A pro-active attitude of health care managers towards risk management is a guarantee to ensure OSH for workers – a prerequisite for sustainable quality of health care.

Ключови думи: risk assessment, medical facilities, work environment factors

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.37>

Въведение

Около 10% от работещите в Европейския съюз се числят към сектора на здравеопазването и социалната закрила. Голяма част от тях са изложени на многобройни и различни рискове, обхванати от законодателството на ЕС и националното в областта на здравословните и безопасни условия на труд (ЗБУТ)¹⁹¹ (<https://zbut.eu/temi/himichni-agenti-i-prah/rakovodstvo-za-preventsiya-i-dobri-praktiki-v-sektora-na-zdraveopazvaneto/>).

Върху човешките ресурси оказват въздействие различни фактори на работната среда (ФРС), което изисква провеждането на активна политика за непрекъсната оценка и контрол на риска. Здравето не може да бъде наложено, то се опазва индивидуално или колективно с ежедневни действия и мерки (Запрянов, З. и др., 2000; Радева, С., 2021) и поради тази причина работодателите и мениджърите се превръщат в основни действащи лица в този процес (Lewy, M. 1991: 103).

Целта на работата е да се разгледа ролята на мениджмънта за осигуряване на ЗБУТ за работещите в лечебните заведения (ЛЗ) и управлението на риска (УР) от въздействието на ФРС. За изпълнението са формулирани следните **задачи**: да се представят основните етапи в процеса на УР на работното място (РМ); да се посочат най-често използваните методи и техники за оценка на риска (ОР) на РМ в здравния сектор, като основна част от УР; да се анализират видовете рискове.

Материали и методи: Използван е документален и сравнителен метод. Направен е преглед на нормативната база, научни публикации и ръководства за работа, във връзка с осигуряването на безопасност и здраве при работа (БЗР) в ЛЗ. Фокусът е върху ЗБУТ за човешките ресурси в здравния сектор, без да се разглежда безопасността на пациентите и външните лица по отношение на заобикалящата ги среда.

Изложение

Ангажираните в здравеопазването значителен брой лица са с различна степен на квалификация – медицински и немедицински

¹⁹¹ Закон за здравословни и безопасни условия на труд. // обн. ДВ, бр.124 от 1997 г., посл. изм. бр. 97 от 5 декември 2017 г.

персонал. Част от тях изпълняват широк спектър от медицински услуги, работещи в специфична среда, свързана с използване на редица медицински изделия, лекарствени средства и обслужване на пациенти, а други са заети с административни и помощни дейности (Цанкова, Кр. <https://mu-plovdiv.bg>). Безопасността при работа е един от приоритетите на здравните мениджъри в изпълняваната политика по осигуряване на ЗБУТ. Осъзнатото поведение, свързано с подобряване управлението на условията на труд, грижа за персонала по отношение на неговата безопасност и създаване на оптимална и защитена работна среда, повишава удовлетвореността от работата и е предпоставка за намаляване текучеството на човешките ресурси. Формалното изпълнение на изискванията за осигуряване на ЗБУТ в някои от ЛЗ често пъти е причина за проблеми с качеството на здравната услуга и неуспех в изпълнение целите на структурата. Въпросите във връзка със ЗБУТ представляват важна част от управлението на качеството, на риска и корпоративната социална отговорност. Аспекти на ЗБУТ са неразделна част от всички управленски процеси на развитие, т.е. корпоративна стратегия, човешки ресурси и организационно развитие. Основна част от ФП по безопасност при работа заема изработването на ОР за всяко РМ и свързаната с нея Програма за минимизиране въздействието на ФРС и предотвратяване на професионалния риск.

1. УР от въздействието на ФРС чрез ОР етапи

Управлението и ОР не е единично действие, а непрекъснат процес, протичащ във времето, повтарящ се многократно. Ръководството документираща резултатите и ги интегрира в рамките на стратегическото планиране (Ръководство с добри практики – здравеопазване). Същността на ОР е идентифициране на опасностите, свързани с работата, работния процес и работната среда, с последващо вземане на решение за ограничаване или премахване на този риск. Цели се намаляване на трудовия травматизъм и професионалните заболявания. Последователността на действията, свързани с ОР, включват следните етапи (Апостолов, В. 2019; Запрянов, З. и др. 2000): 1. изготвяне на заповеди и програма за организация и координиране на ОР; 2. събиране/предоставяне на необходимата информация и оказване подкрепа на експертите в изработването на ОР; 3. координиране на действията на оценяващите, включване на ръководния състав и стимулиране участи-

ето на работниците в оценката; 4. определяне подходите и методите за извършване на оценката; 5. определяне на обектите за ревизия и за ОР (класификация на трудовите дейности); 6. допитване и консултации с работниците и служителите, работещи на оценяваното място; 7. дефиниране на терминологията, целта и обхвата на ОР; 8. идентифициране на опасностите – определяне източниците, последиците и обстоятелствата, при които може да настъпи нежелано въздействие, кои са длъжностите, изложени на риска; 9. определяне елементите на риска – приоритизиране за конкретното РМ, дейност и организация, както и анализ на риска според вероятността за настъпване на нежелан ефект; 10. изчисление на риска и документиране – същинска оценка и решения за допустимост на риска, както и преценка за адекватността на съществуващите мерки; 11. предлагане на адекватни на риска мерки, за неговото отстраняване или поставянето му под контрол – възможностите за промяна, избор на оптимални решения, предприемане на конкретни превантивни мерки, спазвайки тяхната йерархия: избягване на риска, елиминиране източника на опасност или неговата замяна, инженерно-технически и административни мерки, определяне на лични предпазни средства (ЛПС), промяна на вероятността за настъпване на риска и/или промяна на последствията; 12. мониторинг на риска – информиране на работниците и/или техните представители за резултатите от оценката и приложените мерки; документиране, наблюдение, преглед и контрол.

2. Методология и начин за извършване ОР на безопасността

За оценката на професионалния риск е избран подходът за оценяване на риска на РМ-а по дейности на един или повече изпълнители, характеризиращи се с еднакви условия на труд. В ОР се включва оценяването на работната среда, процес, оборудване; организацията на труда; използваните суровини и материали; други странични фактори, които могат да породят риск. Вземат се под внимание вероятността от възникване на опасно събитие, честотата и продължителността на експозицията на даден рисков фактор, техническите и човешките възможности за избягване и ограничаване на риска, като квалификация, опит, практически знания и умения, психологични, социални, ергономични и други, които

могат да окажат въздействие върху факторите на риска. Към особеностите на излагане на опасностите се включват специфичните показатели на работните процеси, работното обзавеждане и РМ, стойностите на ФРС, физическото, нервно-психично и нервно-сензорно натоварване, режима на труд и почивка.

Съществуват различни методи и техники за ОР, някои от които са (Цанкова, Кр., <https://mu-plovdiv.bg>): 1. анализ на първопричината за възникване на несъответствие; 2. чек-листи; 3. причинно-следствена диаграма на Ишикава; 4. методът FMEA – вероятност за грешки и анализ на влиянието им; 5. система за ЗБУТ (OHSAS); 6. методът HAZOP – изследване на опасностите и оперативността; 7. анализ на опасностите и контрол на критичните точки (НАССР); 8. матрица на риска – оценява се степента/влиянието на риска чрез вероятността да се случи, честота на излагане и тежестта на ефекта (последниците).

Най-често прилагана е количествената ОР за отделните опасности на РМ-а. Прието е цифрово степенуване на вероятността за възникване на опасното събитие (**В**), продължителността на въздействие – експозицията (**Е**) и тежестта на вредата/последниците от въздействието на даден фактор (**Т**).

Рискът (Р) на РМ се определя като величина, получена от произведението на посочените три стойности: $P = B \times E \times T$

Таблица 1

Степенуване на стойностите на елементите на риска

Вероятност В	
0.1	Трудно разбираема
0.2	Практически невъзможна
0.5	Разбираема, но малко вероятна
1.0	Малко вероятна, но възможна в определени случаи
3.0	Би могла да се случи, вероятността е под средната
6.0	Съвсем възможна, напълно възможна, вероятността е средна
10	Предвидима, вероятността е висока
Честота на излагане Е	
0.5	Много рядко (по-малко от един път годишно)

1.0	Рядко (един път годишно)	
2.0	Понякога (ежемесечно)	
3.0	Случайно (седмично)	
6.0	Редовно (ежедневно)	
10	Непрекъснато	
Ефект Т		
1	Малък	Нараняване без загуби
3	Важен	Нараняване със загуби
7	Сериозен	Инвалидност
15	Много сериозен	1 загинал
40	Катастрофален	Много загинали

С ОР се установява допустимостта на определения риск и необходимостта от прилагане на мерки за неговото предотвратяване или ограничаване.

Таблица 2

Категоризиране на риска

	Число на риска/резултат от ОР	Категория/Заклучения
1.	$P \leq 20$	Много ограничен риск – приемлив, не се предполага, че ще се увеличи в близкото бъдеще
2.	$20 < P \leq 70$	Рискът е овладян на приемливо ниво, но може евентуално да се увеличи в близко бъдеще. Това е възможен риск, но няма доказателство, че той може да доведе до заболяване или до увреждане – изисква внимание
3.	$70 < P \leq 200$	Рискът е недостатъчно или неефективно овладян – необходими са мерки
4.	$200 < P \leq 400$	Висок риск, недостатъчен и неефективно овладян – необходимо е незабавно подобрене
5.	$P > 400$	Много висок риск, недостатъчно и неефективно овладян – спиране на дейността до отстраняване или намаляване до приемливи размери на риска

3. ФРС и рисковете на РМ в ЛЗ.

Здравните структури се различават според дейностите, които изпълняват, съответно различни са и ФРС, но най-общо те са следните:

А. Физични: *механични* – машини, съоръжения, инструменти и транспортни средства; *акустични* – невро-сензорно въздействие на шум; *електрически* – електротравми от електрически ток при допир; *оптически* – недостатъчната или неправилна осветеност; *лъчеви* – инфрачервено, ултравиолетово или лазерно лъчение; *йонизиращи* – естествена и изкуствена радиация; *нейонизиращи* – електрически, магнитни или електромагнитни лъчения; *вибрационни*; *микроклимат* – температурата, влажността, скоростта на движение на въздуха и топлинното излъчване;

Б. Химични: *нетоксични* – прах, алергизиращи вещества – дезинфектанти и почистващи агенти, анестетични лекарствени продукти, цитостатични и цитотоксични медикаменти и др.; *токсични* – химични вещества, които предизвикат промяна във физиологията;

В. Биологични (биологични агенти) – микроорганизми, вкл. онези, които са генетично модифицирани, клетъчни култури и човешки ендопаразити;

Г. Физиологични – физическото претоварване на опорно-двигателния апарат;

Д. Психологични – нервно-психично натоварване;

Е. Организационни – работни смени, йерархични нива, социална подкрепа, модел на ръководство.

ФРС поражда множество и различни рискове, някои от които са: *травматични увреждания*; *електротравми*; *пожар*; *мускулно-скелетно увреждане* в резултат на физическо натоварване, пренапрежение на опорно-двигателния апарат и неблагоприятна работна поза, ръчна работа с тежести (бутане и дърпане на товари), обслужване на пациенти (повдигане, държане, носене); възникване на *злополуки от подхлъзване, препъване, падане*; *психо-сензорно* натоварване – работа с видеодисплей, зрителна концентрация върху ограничено поле и *нервно-психично* натоварване поради високо ниво на стрес и неблагоприятното въздействие на микроклимата; *биологични агенти* (инфекции, предавани по кръвен път, въздушно-капкови, чрез пряк или непряк контакт); *лъчева енергия и електромагнитни вълни*; *радиационен риск*; *електромагнитни полета*; *неефективни ЛПС* и др.

Най-голям е броят на работещите в ЛЗ изложени на риск от биологични агенти и нервно-психично натоварване, което изисква специално внимание от страна на работодателите.

Доброто познание на мениджърите на ФРС за всяко РМ; оценяването и приоритизирането на рисковете за персонала; изработването на Програма с конкретни мерки, както и използването на ЛПС за ограничаване въздействието на ФРС – със срокове и отговорници; с цел минимизиране на професионалния риск за здравето на работещите, е предпоставка за успешно управление на ЛЗ.

Заключение

Мениджмънтът е отговорен за създаване на оптимална организационна среда за подкрепа от всички заинтересовани страни в УР, за систематично отчитане и причинно-следствен анализ на допуснатите грешки и нежелани събития с цел предотвратяване на повторното им допускане. Ефективното и проактивно приоритетно отношение на здравните мениджъри към УР в ЛЗ е гаранция за осигуряване на ЗБУТ за работещите – предпоставка за устойчиво качество на здравните грижи.

Използвана литература

1. Апостолов, В. (2019). Оценката на риска-основен инструмент на мениджмънта за осигуряване на здравословни и безопасни условия на труд (Risk Assessment–A Basic Management Instrument to Ensure Health and Safety Labor Conditions). // Scientific journal, ISSN, 2683-0167.

(Apostolov. V. (2019). Otsenkata na riska-osnoven instrument na menidzhmanta za osiguryavane na zdravoslovni i bezопасni usloviya na trud (Risk Assessment–A Basic Management Instrument to Ensure Health and Safety Labor Conditions). // Scientific journal, ISSN, 2683-0167)

2. Закон за здравословни и безопасни условия на труд. // обн. ДВ, №124, 1997, посл. изм. и доп. ДВ, №97, 2017.

(Zakon za zdravoslovni i bezопасni usloviya na trud. // obn. DV. №124, 1997, posl. izm. i dop. DV, №97, 2017)

3. Запрянов, З. и др. (2000). Базисна методика за оценка на работното място, оценка и управление на професионалния риск. София: НИЦХМЕХ.

(Zapryanov, Z., Zlatev, Z., Tsenova, B., Mollova, Ts., & Petkov, A. (2000). Bazisna metodika za otsenka na rabotnoto myasto, otsenka i upravlenie na profesionalniya risk. Sofiya: NTsHMEH.

4. Радева, С. (2021, септември). Фактори на околната среда на медицинска организация, които влияят на управлението при криза. // Варненски медицински форум, кн. 10, №2, с. 511-518).

(Radeva, S. (2021). Environmental Factors Of A Medical Organization That Influence Management In A Crisis. // Varna Medical Forum, Vol. 10, №2, pp. 511-518)

5. Цанкова Кр., Оценка на риска в специфичната среда на здравеопазването, (<https://mu-plovdiv.bg>)

Tsankova, Kr. Otsenka na riska v spetsifichnata sreda na zdraveopazvaneto (<https://mu-plovdiv.bg>)

6. Lewy, R. M. (1991). Employees at Risk: Protecting the Health of the Health Care Worker Robert M. Lewy. Van Nostrand Reinhold.

7. <https://zbut.eu/temi/himichni-agenti-i-prah/rakovodstvo-za-preventsia-i-dobri-praktiki-v-sektora-na-zdraveopazvaneto/>

За контакти:

Докторант инж. Гергана Атанасова

ВСУ „Черноризец Храбър“

E-mail: gergana.atanasova@vfu.bg

ТРУДОВИЯТ ПОТЕНЦИАЛ НА ЛИШЕНИТЕ ОТ СВОБОДА В ЗАТВОРА – ВАРНА

Йордан Йорданов^{192*}

EMPLOYMENT POTENTIAL OF PERSONS DEPRIVED OF LIBERTY IN VARNA PRISON

Yordan Yordanov

Резюме: *В статията се изследва трудовият потенциал на лишените от свобода, настанени в Затвора – гр. Варна, и спецификите, от които се влияе полаганият общественополезен труд. Акцент в изложението са факторите, формиращи профила на трудовия резерв, който се намира в местата за лишаване от свобода, и зависимостта между личните показатели, държавната политика в сферата на постпенитенциарната адаптация и реалното състояние на пазара на труда в регион Варна.*

Ключови думи: *трудов потенциал, общественополезен труд, осъдени лица, работна сила*

Abstract: *The article examines the work potential of the inmates housed in the Prison–city Varna and the specifics that affect community service. Emphasis in the exhibition are the factors forming the profile of the labor reserve, which is located in the places of deprivation of liberty and the dependence between personal indicators, the state policy in the field of post-penitentiary adaptation and the real state of the labor market in the Varna region.*

Keywords: *labor potential, community service work, convicted persons, work force*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.38>

В исторически и практически аспект общественополезният труд на осъдените се е наложил като едно от най-важните средства за поправяне и превъзпитание. В чл. 41, ал. 1 от НК изрично е предвидено, че „изтърпяване на наказанието лишаване от свобода се съпровожда с подходящ, съответно заплатен общественополезен труд, чрез който

^{192*} Старши комисар Йордан Димитров Йорданов, доктор по наказателно процесуално право, началник на Затвора – гр. Варна, ГД „Изпълнение на наказанията“ към Министерството на правосъдието.

Yordan Dimitrov Yorsanov, doctor of criminal procedure law, head of Varna Prison.

се цели превъзпитанието на осъдените, както и създаването и повишаването на тяхната професионална квалификация...“ Поправителната роля на труда на лишените от свобода се обуславя от няколко фактора¹⁹³, които ще бъдат представени в изключително синтезиран вид за нуждите на проведеното изследване.

Водещо е дълбокото социално съдържание на труда. Трудът на лишения от свобода по никакъв начин не може да бъде отделен от труда на свободните граждани.

Второ, в процеса на труда личността се включва в такава система от обществени отношения, която изисква от нея прояви на сътрудничество, благородно съревнование, взаимодействие и взаимопомощ, които се трансформират в устойчив модел, постепенно стесняващ сферата на действие, а с течение на времето и изместващ изцяло криминалните навици и поведение.

Трето, участието в общественополезен труд изгражда съвкупност от навици и умения, развива волеви черти на характера и поведението, потребности и интереси, т.е. създават се трудови и нравствени качества в противовес на досегашното престъпно поведение на лишения от свобода. В труда се формират съзнание за пълноценност, уважението към резултатите от труда на другите, грижливост, възпитава се сериозно отношение към заработеното с труд възнаграждение.

Четвърто, производителният труд е основен фактор за физическо развитие и за поддържане здравето на затворниците; трудът придобива и важно сублимиращо значение, като „трансформира“ негативната енергия на затворника от извършването на нарушения на вътрешния ред и я насочва към постигането на общественополезни цели.

На последно място, но не по значение, той служи и като средство за удовлетворяване на материалните потребности на лишените от свобода.

Спецификата на трудовият ресурс на лишените от свобода е една малко изследвана сфера на познанието, която по своята същност би била относима мултидисциплинарно. Анализи в посока: какви хора се намират в местата за лишаване от свобода; какъв потенциал те притежават; можем ли да отнесем техния потенциал към трудовия ресурс на страната в контекста на все по-нарастващия проблем с намаляване на трудоспособното население ще дадат отговор на въпроси с важно

¹⁹³ Вж. по-подробно Йорданов, Й. Трудът на лишените от свобода. Варна: УИ ВСУ „Ч. Храбър“, 2022, с. 89-97.

значение за наказателноправната доктрина относно постпенитенциарната адаптация на осъдените и на трудовоправната доктрина относно реалното състояние на работната сила на пазара на труда.

Работната сила (текущо икономически активно население) като обект на статистическо проучване включва лицата на 15 и повече години, които влагат или предлагат своя труд за производството на стоки и услуги¹⁹⁴. Анализирайки количеството на заетите и незаетите лица, работната сила представлява основата на трудовия потенциал на страната – както текущия, който се използва, така и този, който може да бъде приведен в действие при сбъждане на необходимите условия.

Дефинирайки понятието „работна сила“, основополагащо е определението на Маркс, според което тя е „сборът от физически и умствени способности, с които разполага организъмът, живата личност на един човек и които той поставя в движение винаги, когато произвежда някакви потребителни стойности“¹⁹⁵.

Според Юри Аройо „работната сила или работоспособността включва редица елементи. (...) Основните от тях са: квалификация, образование, други професионални качества, психически особености, целенасоченост, обществена активност, индивидуална адаптация (...) и други.“¹⁹⁶

Водени от горното можем да обобщим, че трудовият потенциал в най-общия му вид характеризира обществото като производител на блага въз основа на съвкупност от качества, които определят трудовия му капацитет: способностите на трудещия се и склонността му да работи, състоянието на неговото здраве, издръжливост, типа на нервната му система, т.е. всичко което е отражение на психологичния и физиологичния потенциал с обема от общи и специализирани знания, трудови умения, способност за работа, съответстваща на квалификацията, на нивото на съзнание и отговорност, социална зрялост, интереси и нужди.

Настоящото изследване намира нормативната си основа в текстовете на чл. 172, ал. 2 ЗИНЗС „... Работата, която трябва да изпълнява лишеният от свобода, се определя от администрацията съобразно съществуващите възможности, като се вземат предвид възрастта, полът,

¹⁹⁴ Наблюдение на работната сила. Методология. НСИ (http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/metadata/LFS_Methodology.pdf).

¹⁹⁵ Маркс, К. (1968). Капиталът. София, с. 178.

¹⁹⁶ Аройо, Ю. (1982). Работна сила, анализ и развитие. София: Профиздат, с. 29.

здравословното му състояние и работоспособност, изискванията на сигурността, професионалната квалификация и предпочитанията...“, т.е. налице е абсолютна тъждественост с индикаторите, определящи съдържанието на термините „трудова потенциал“ или „работна сила“.

Решаването на проблема с трудовата адаптация на лишените от свобода е невъзможен, без да се направи необходимият профил на правонарушителя относно трудовия му потенциал за включване в планираните налични и бъдещи трудови възможности на съответното място за лишаване от свобода, на региона или в национален мащаб. Това би могло да се постигне чрез анализ на всички общозначими показатели за изследване на работната сила изобщо и с тези, които възникват с влязлата в сила и приведена в изпълнение присъда лишаване от свобода и влияят върху възникващото по време на наказателното изпълнение „кваситрудово“ правоотношение¹⁹⁷.

I. Общозначими показатели при изследване на работната сила в национален мащаб

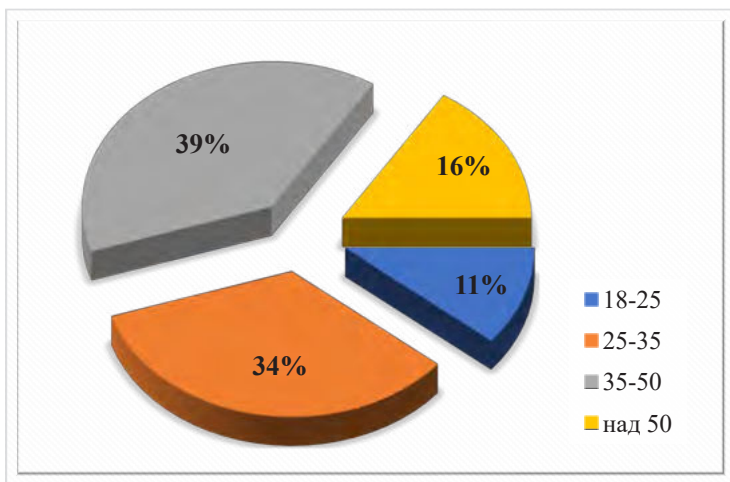
Въз основа на налични статистически данни можем да обобщим социално-демографски характеристики на лишените от свобода, настанени в Затвора – гр. Варна, имащи отношение към разглеждания проблем в следната последователност: пол; възраст на лишените от свобода; семейно положение; образование; здравословно състояние и трудова история до осъждането.

Към момента на изследването в поправителното учреждение изтърпяват присъдите си около 500 лишени от свобода.

1. Показателят **пол** по обективни причини няма да бъде обект на настоящото изследване предвид факта, че във връзка с диференцираното настаняване на осъдените по затвори лишените от свобода жени изтърпяват наказанията си в Затвора – гр. Сливен, т.е. във всички останали затвори, включително и в Затвора – Варна се настаняват само мъже.

2. Факторът **възраст**, като психофизическо свойство, оказва водещо значение за формирация се и избран модел на поведение на личността по повод участие в обкръжаващите го обществени отношения, в това число и в труда.

¹⁹⁷ За „кваситрудовото“ правоотношение вж. по-подробно Йорданов, Й. Цит. съч., с. 136-138.

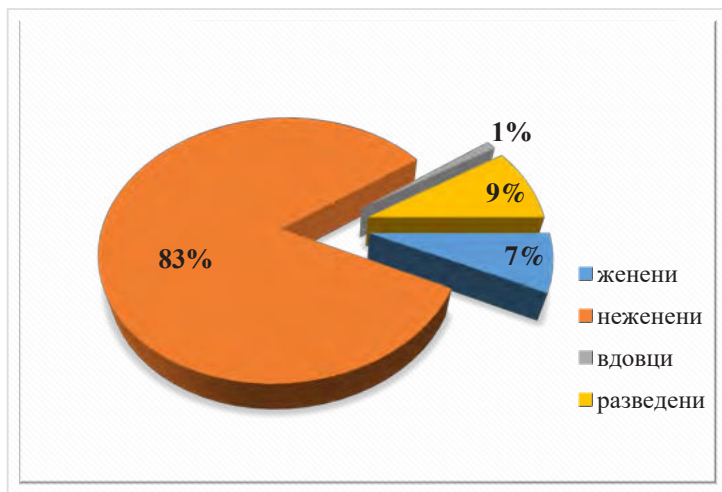
Фигура 1. Възрастова структура на лишените от свобода, намиращи се в Затвора – Варна към 31.12.21 г.

Източник: Собствени обобщения.

Резултатите от изследването в Затвора – Варна показват, че осъдените на възраст между 35-50 години съставляват 39% от общия брой лишени от свобода. Това са личности с вече утвърдени жизненни принципи и стереотипи и може да се направи обоснован извод, че извършването на престъпление при тях по правило е съзнателно. Значителна е частта – 34%, на осъдените на възраст 25-35 години, което е проблемен маркер предвид факта, че това е възрастовият диапазон, характеризиращ се с най-висока трудова активност. Не е за пренебрегване факта, че в Затвора – Варна към изследвания период се намират и лица в начална фаза на трудова активност, респективно в крайна такава, това са осъдените на възраст между 18-25 (11%) и 50 и повече години (16%). Така разпределението на лишените от свобода по възрастови групи като представителна извадка показва, че най-трудоспособната част от населението е представена най-много в разглежданото място за лишаване от свобода.

3. Факторът **семејно положение**. Огромна роля в живота на всеки човек и особено на лишените от свобода играе семейството. За съжаление, статистиката показва много неблагоприятни тенденции, свързани със семейното положение на осъдените. Въпреки това там,

където то е запазено, независимо от степента на криминална заразеност и активност, повечето затворници са привързани към семействата си. Подтиснати са от обстоятелството, че не могат да им помагат и още повече че са принудени да разчитат на тяхната помощ¹⁹⁸. Това само по себе си е мощен катализатор при включване във всички налични форми за труд и придобиване на знания и умения в дадена професия или производствени навици, предлагани в местата за лишаване от свобода.

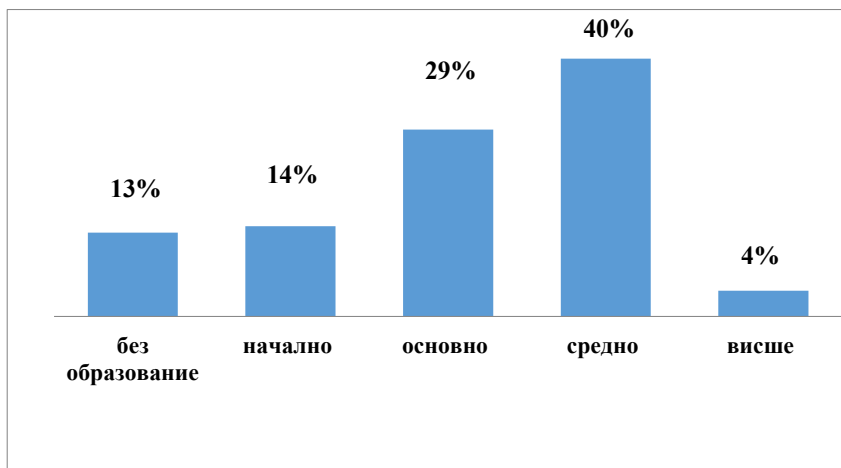
Фигура 2. Структура по семейно положение на лишените от свобода, намиращи се в Затвора – Варна към 31.12.21 г.

Източник: Собствени обобщения.

4. Образование. Един от ключовите фактори, определящ трудовия потенциал, е степента на образование. Изводите от наличните статистически данни показват, че по-голямата част от осъдените, настанени в Затвора – Варна, притежават образование не по-ниско от основно. Делът на лишените от свобода без образование е 13%. Друг е въпросът доколко осъдените, притежаващи професионална компетентност, са работили по специалността и са придобили и изградили необходимите знания, умения и навици. Професионалната

¹⁹⁸ Хаджийски, М. Проблеми на лишените от свобода в новата икономическа обстановка. // Затворно дело, бр. 1/93, с. 57.

компетентност представлява „качества на личността, формирани на основата на придобити знания и умения, които способстват за проявяване на инициатива, за работа в екип и за качествено упражняване на определена професия според държавните образователни изисквания за придобиване на квалификация”¹⁹⁹. Квалификацията не се ограничава само до това, тя покрива целия набор от качества, които са необходими, за да се осъществява прецизно някаква работа. Основните елементи на квалификацията са знанията, уменията, навиците и опитът²⁰⁰.

Фигура 3. Структура на общността във връзка със степента на образованост на лишените от свобода, намиращи се в Затвора – Варна към 31.12.21 г.

Източник: Собствени обобщения.

Обобщавайки наличните данни можем да направим извод, че в последните години индивидуалните трудови характеристики на лишените от свобода постъпващи в Затвора – Варна са се влошили значително. Постоянно нараства процента на осъдените в трудоспособна възраст, които нямат професия. Около 80% от затворниците до постъп-

¹⁹⁹ Закон за професионално образование и обучение. // ДВ, №68, 1999 г.

²⁰⁰ Аройо, Ю. Цит. съч., с. 126; За знанията, уменията, навиците и опитът вж. подробно Глоточкин, А., Пирожков, В. (1979). Трудово поправителна психология. София: Наука и изкуство, с. 434-445, в този смисъл и Маджаров, Е. (2016). Пени-тенциална психология. София: Албатрос, с. 280-292.

ването си в Затвора не са имали никакви професионални или трудови навици, а ако са имали такива, напълно или частично са ги загубили. Притеснителен е процентът на лишените от свобода от 25 до 35 годишна възраст, които никога не са работили и не са учили. Анализът показва, че проблемът с професионалното обучение на намиращите се в затворите започва да става първостепенен с оглед тяхното трудово устройване в обхвата на изолацията и в живота на свобода.

Наблюдаваният дефицит е с комплексно негативно отражение. При отсъствието на необходимата професионална квалификация у затворника възможностите за устройване на работа в поправителната институция се стесняват значително. При неговото освобождаване пред бившия лишен от свобода остават не много възможности – да работи каква да е работа на ниска цена и нерегламентирано работно време или да се върне към криминалния си опит и дейност, т.е. да рецидивира.

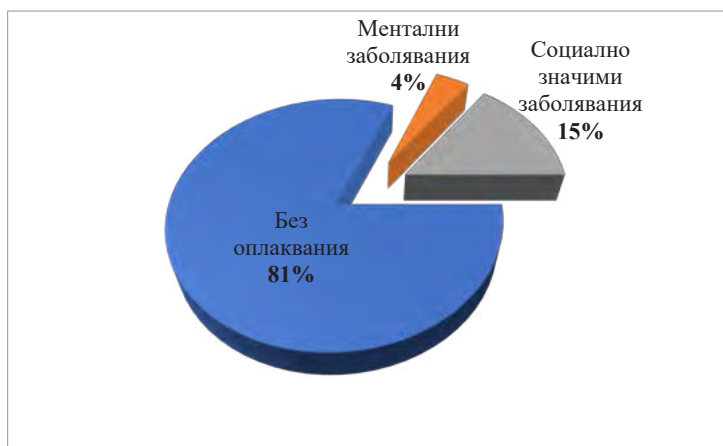
Решаването на този приоритетен проблем изисква доста усилия във връзка с планирането. Бързото изменение на икономическия профил на регион Варна в отраслово отношение предполага съобразяване с два основни фактора. Единият се влияе от факта, че производственият облик на даден затвор, в случая Варненския, се определя от производствената структура на съответния регион и предполага развитие на кадри в онези отрасли, подотрасли и дейности, които са приоритетни с цел да се осъществи производствено сътрудничество със субекти в частния сектор, а от друга страна, наличието на затворнически контингент и от други региони на страната, във връзка с принципа за диференцирано настаняване на лишените от свобода, предопределят разширяване на производствения профил на затвора с оглед осигуряване на атрактивни специалности и квалификация на осъдените, каквито биха им били полезни след освобождаването от затвора.

Производственият профил на затворите, както и възможностите за професионална квалификация и преквалификация, трябва да са синхронизирани с необходимостта от решаването на проблема по обучението на лишените от свобода в широкопрофилни професии и във втора и повече специалности. Това налага проследяване и прогнозиране на потребностите от работна сила, необходими за пазара на труда в регион Варна, в това число и обучението в дефицитни професии, което да гарантира стабилен процент на трудова заетост както в затвора, така и в живота на свобода. Тези изисквания именно трябва

да се имат предвид при избора на конкретни форми за съхраняване и развитие на трудовия потенциал у лишените от свобода.

5. Факторът **здравословно състояние** е с пряко влияние върху работоспособността на трудещия се. Според водещи наши и чужди пеналисти, работили по темата, една от целите на труда в местата за лишаване от свобода е именно запазване на физическото и психическото здраве на лишените от свобода. Трудовата дейност способства за предотвратяване на вредното влияние от безделието, компенсира тежестта на изолацията, като по този начин води до запазване на физическото и психическото здраве на осъдените²⁰¹.

Тревожна е тенденцията, която се наблюдава през последните години в Затвора – гр. Варна на увеличаване броя на лишените от свобода, страдащи от социално значими заболявания (наркомания, алкохолизъм, туберкулоза, хепатит, ХИВ) и умствени увреждания. Въпреки трудностите от обективно естество при организиране труда на тази целева група е необходимо да се има предвид настоящата ситуация и да се осигурят дейности с работен режим от преобладаващо рехабилитационен характер предвид необходимостта от изграждане на реална способност за успешна постпенитенциарна адаптация.

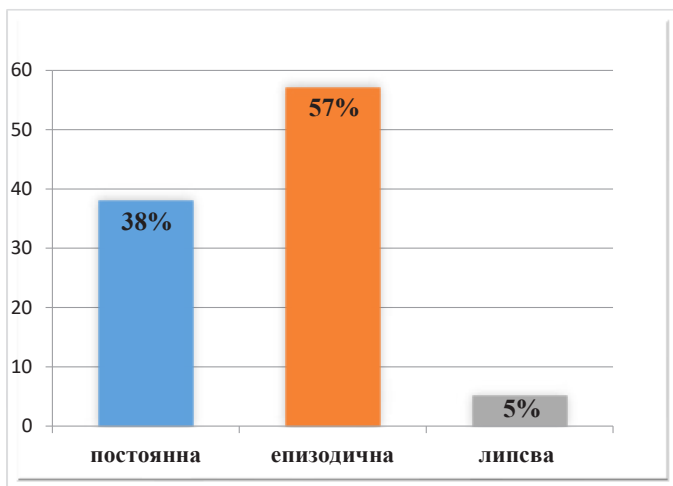

Фигура 4. Структура по здравословно състояние на лишените от свобода, намиращи се в Затвора – Варна към 31.12.21 г.

Източник: Собствени обобщения.

²⁰¹ Вж. Йорданов, Й. Цит. съч., с. 102.

6. Трудова история до осъждането. При организиране поправителното въздействие посредством труда в местата за лишаване от свобода важен индикатор е наличието на трудова история до осъждането. Независимо от причините липсата на трайна трудова заетост винаги води до неблагоприятни последици, разбира се в различна степен. Липсата на професия и трудови навици е възможно най-неблагоприятният вариант, докато наличието на професия дори и тя да е неприложима в конкретния случай, създава предпоставки за по-бързо овладяване на нова професия или знания и умения в дадена област. Участието в трудова дейност е един от глобалните фактори за формиране на човешката личност, особено ако съответства на професионалната квалификация на индивида. Трудът е средство за самоизразяване, себеутвърждаване и добиване на адекватно самочувствие. Осъдени, попадащи в обхвата на този показател, се поддават по-лесно на поправителното въздействие, осъзнават вината си и с лекота изпълняват възложената от администрацията на затвора работа, респективно се адаптират по-лесно в живота на свобода. Тук целта е запазване и повишаване на тяхната квалификация.

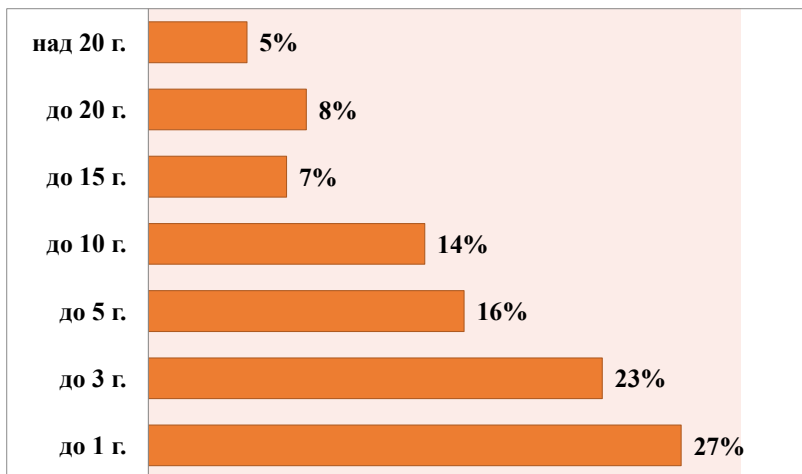

Фигура 5. Структура по показател трудова история до осъждането на лишените от свобода, намиращи се в Затвора – Варна към 31.12.21 г.

Източник: Собствени обобщения.

II. Пенитенциарни фактори, самостоятелни по своето естество, произтичащи от специфичния характер на наказателното изпълнение и на работната сила, намираща се в местата за лишаване от свобода

1. Специфичен фактор, който пряко влияе върху трудовия потенциал на осъдения в условията на изолация от обществото, е **срокт** на наложеното наказание.

Фигура 6. Структура на общността във връзка със срока на наложеното наказание на лишените от свобода, намиращи се в Затвора – Варна към 31.12.21 г.

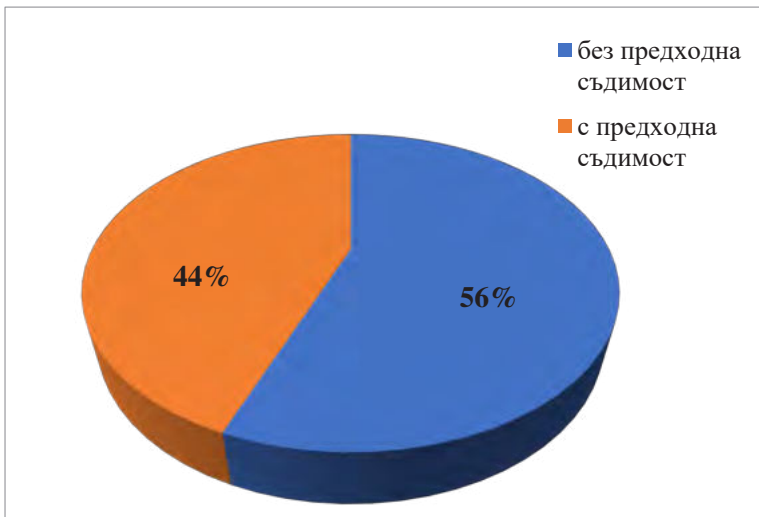
Източник: Собствени обобщения.

Основната част от осъдените изтърпяват наказания със срок от 3 до 10 години лишаване от свобода.

Този факт сам по себе си предполага наличието на достатъчен времеви диапазон, в който лишеният от свобода да бъде подложен на адекватна терапия с оглед неговото целево превъзпитание посредством създаване и повишаване на професионалната квалификация. Извеждането на професионалната квалификация, като една от целите на трудовата дейност, наред с превъзпитанието, определя водещата роля, която ѝ се възлага в ресоциализационния процес. Придобиването и съхраняването на професионални умения, а по възможност и

повишаване на професионалната квалификация или адекватна преквалификация на осъдени с професии е необходимо, особено когато изтърпяват достатъчно дълги срокове лишаване от свобода.

2. Предходна съдимост. Според И. Ненов „...засилените санкции при „повторност“ се обуславят от повишената обществена опасност на дееца, свързана с факта, че извършването на престъпление от същия вид е указание за съществуването у дееца на придобити от него противообществени навици, (...) поради което неговото поправяне и превъзпитание ще изисква по-продължително въздействие“²⁰². Предходната съдимост, погледната от професионална гледна точка, притежава две измерения. От една страна е утежняващ фактор с оглед диференциацията и степента на изолация²⁰³, а от друга – информацията от предходно трудово устройване в мястото за лишаване от свобода води до съкращаване сроковете на изследване личността на осъдения и включване в трудовия процес.

Фигура 7. Структура на общността във връзка с предходна съдимост на лишените от свобода, намиращи се в Затвора – Варна към 31.12.21 г.

Източник: Собствени обобщения.

²⁰² Вж. Ненов, Ив. (1972). Наказателно право на НРБ. София, с. 410.

²⁰³ Наличието на предходна съдимост е фактор, определящ степента на обществената опасност на дееца, и влияе върху определяне вида на мястото за лишаване от свобода и степента на наложените законови ограничения.

3. Най-сериозният фактор с непосредствено влияние върху трудовия ресурс в конкретен затвор, според направения анализ, може да се определи **текучеството на кадри**.

В обобщен вид текучество може да се дефинира като движение на работната сила, повлияно от различни по своето естество фактори.

В Затвора – Варна различаваме два вида текучество – външно обусловено и вътрешно такова²⁰⁴.

а) към външно обусловеното текучество на кадри можем да отнесем следните фактори:

- превода на лишен от свобода от един затвор в друг по реда на чл. 57 ЗИНЗС;
- възможността за условно предсрочно освобождаване (УПО);
- политически решения, свързани с приемането на закон за амнистия;
- указ на президента във връзка с помилване на лишен от свобода.

б) към вътрешноорганизационно текучество на кадри можем да отнесем следните фактори:

- прекатегоризирането по реда на чл. 64 ЗИНЗС и преместването на лишен от свобода от открит тип затворническо заведение в закрит от съда;
- промяна на режима на изтърпяване на наказанието в по-лек, респективно в по-тежък в рамките на определения от съда или в по-тежък от първоначално определения.

Изложеното до тук съвсем справедливо поставя акцента върху текучеството, като един от показателите, създаващи най-сериозни затруднения при организиране на трудовото устройване в местата за лишаване от свобода.

* * *

Разгледани индивидуално и в тяхната съвкупност факторите, влияещи върху изследването на работната сила водят до обосноваван извод, че средностатистическият лишен от свобода в Затвора – Варна е на възраст между 35-50 годишна възраст, изтърпяващ наказание между 3-10 години, без семейна връзка, със средно образование и без професионална квалификация, с неподходяща или загубена такава.

²⁰⁴ Вж. Йорданов, Й. Цит. съч., с. 125-126.

Трудовият потенциал на лишените от свобода във Варненския затвор показва, че институцията разполага със значителен процент от лица, намиращи се в трудоспособна възраст, които обаче са ниско ефективни както в условия на изолация, така и в живота на свобода предвид изключително ниските лични качествени показатели: ниско ниво на образование и квалификация; проблемно физическо и психическо здраве; нисък праг на морално-нравствените качества и др. Всичко това ограничава Държавата, в лицето на поправителната институция, като работодател при използването на въпросния трудов ресурс. Що се отнася до икономическите реалности в живота на свобода, именно ниските качествени показатели водят до липса на интерес у потенциалните работодатели и обикновено бившите лишени от свобода остават извън пазара на труда. Въпреки наложените изводи, погледнато в глобален мащаб, особено в условията на все по-намаляващо трудоспособно население в област Варна потенциалът, намиращ се в поправителната институция, представлява значителен трудов резерв.

Използвана литература:

1. Аройо, Ю. (1982). Работна сила, анализ и развитие. София: Профиздат. (Aroyo, Yu. (1982). *Rabotna sila, analiz i razvitie*. Sofiya: Profizdat)
2. Глоточкин, А., Пирожков, В. (1979). Трудово-поправителна психология. София: Наука и изкуство. (Glotochkin, A., Pirozhov, V. (1979). *Trudovo-popravitelna psihologia*. Sofiya: Nauka i Izkustvo)
3. Йорданов, Й. (2022). Трудът на лишените от свобода. Варна: УИ ВСУ „Ч. Храбър“. (Yordanov, Y. (2022). *Trudat na lishenite ot svoboda*. Varna)
4. Ненов, Ив. (1972). Наказателно право на НРБ. София. (Nenov, Iv. (1972). *Nakazatelno pravo na NRB*. Sofiya.)
5. Маркс, К. (1968). Капиталът. София. (Marks, K. (1968). *Kapitalat*. Sofiya)
6. Маджаров, Е. (2016). Пенитенциарна психология. София: Албатрос. (Madzharov, E. (2016). *Penitentsiarna psihologia*. Sofiya: Albatros)
7. Хаджийски, М. Проблеми на лишените от свобода в новата икономическа обстановка. // Затворно дело, бр. 1/93у.

(Hadzhiyski, M. Problemi na lishenite ot svoboda v novata ikonomicheska obstanovka. Zatvorno delo, № 1/93)

8. <http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/metadata/Methodology.pdf> LFS_

За контакти:

Йордан Йорданов

Началник на Затвор – Варна

E-mail: y_yordanov1@abv.bg

**НОВИЯТ ОРГАН ЗА ПРОВЕЖДАНЕ
НА ПОЛИТИКАТА В ОБЛАСТТА НА ЕЛЕКТРОННОТО
УПРАВЛЕНИЕ, ИНФОРМАЦИОННОТО ОБЩЕСТВО
И ИНФОРМАЦИОННИТЕ ТЕХНОЛОГИИ, И МРЕЖОВАТА
И ИНФОРМАЦИОННА СИГУРНОСТ**

*Гл. ас. д-р Живка Матеева
Икономически университет – Варна*

**THE NEW GOVERNING AUTHORITY TO BE CONDUCTED
IN THE FIELD OF E-GOVERNANCE, INFORMATION
SOCIETY, AND IT, AND NETWORK AND INFORMATION
SECURITY**

*Chief Assist. Prof. Zhivka Mateeva, PhD
University of Economics – Varna, Bulgaria*

Резюме: *От съществено значение за осъществяването на цифровата трансформация на публичния сектор е електронното управление. В тази връзка създаването на нов орган за провеждането на единна политика в областта на електронното управление, информационното общество и информационните технологии, и мрежовата и информационна сигурност ще съдейства за преодоляване на слабостите, характерни за публичните институции, за повишаване ефективността и ефикасността на работата им, както и улесняване достъпа на гражданите и бизнеса до електронни административни услуги. В настоящата разработка се анализира правната същност на министърът на електронното управление, предвид регламентираните му правомощия, за развитие на електронното управление в страната.*

Ключови думи: *министър, електронно управление, правомощия, държавна политика, информационни технологии*

Abstract: *E-governance is essential for the realization of the digital transformation of the public sector. In this regard, a new body is being created to implement a unified policy in the field of e-governance, the information society and IT, and network and information security will help to overcome the weak points of public authorities, to increase the effectiveness and efficiency of their work, as well as to make access easier for citizens and businesses to electronic administrative services. The development analyses the legal nature of the Minister of the e-Government, and his foreseen powers, for the development of E-governance in the country.*

Key words: *minister; E-governance; powers; state policy; Information Technology*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.39>

Въведение

Електронното управление е основната платформа за цифрова трансформация на публичните институции, за повишаване на качеството на административните услуги, за преминаването към рационални електронни процеси на функциониране и управление в публичния сектор и за достъп по електронен път на информацията, с която разполагат публичните институции. То е средство както за всеобхватно повишаване ефективността на процесите в администрацията, така и за облекчаване взаимодействието между администрацията, гражданите и бизнеса²⁰⁵. Важен момент в тази насока е създаването на нов орган за осъществяване на държавната политика в областта на електронно управление.

До 2022 г. дейностите за развитие на електронното управление бяха извършвани от Държавна агенция „Електронно управление“ (ДАЕУ), която отговаряше за стратегическото и бюджетното планиране и развитие на хоризонталната политика за електронно управление, както и за развитието и поддръжката на техническата инфраструктура, информационните центрове и комуникационната мрежа на администрацията. Нейният правопреемник е Министерството на електронното управление (МЕУ), създадено с решение на Народното събрание за избиране на Министерски съвет (МС) на Република България от 13.12.2021 г.²⁰⁶. Чрез преминаването на ДАЕУ и на дирекция „Информационни технологии“ от Министерството на информационните технологии и съобщенията към новосъздаденото МЕУ се възложиха всички правомощия, упражнявани от председателя на ДАЕУ, на министъра на електронното управление. Предприетата реформа е в съответствие със Споразумението за съвместно управление на Република България 2021 – 2025 г. за засилване на доверието в държавните институции, които да работят в интерес на

²⁰⁵ Актуализирана стратегия за развитие на електронното управление в Република България 2019-2025 г., с. 4, достъпна на официалния сайт на Министерството на електронното управление: <https://egov.government.bg>.

²⁰⁶ Обн. ДВ, №106, 2021.

гражданите и бизнеса за стимулиране на иновации, дигитална среда и електронно правителство²⁰⁷. Така с последното изменение на Закона за електронното управление (ЗЕУ)²⁰⁸ и Постановление №437 на Министерския съвет от 14.12.2021 г.²⁰⁹ провеждането на държавната политика в областта на електронното управление, информационното общество и информационните технологии и мрежовата и информационната сигурност се осъществява от министъра на електронното управление. С оглед целите на изложението ще бъдат разгледани статутът и правомощията на министъра на електронното управление като орган, компетентен за провеждане на държавната политика в областта на електронното управление, информационното общество и информационните технологии и мрежовата и информационната сигурност.

1. Статут на министъра на електронното управление

Законът за администрацията (ЗА)²¹⁰ урежда администрацията на изпълнителната власт, която в юридическата литература се разглежда в тесен и широк смисъл. В тесен смисъл на думата администрацията на изпълнителната власт обхваща структурата, персоналният състав и материално-техническата база, а в широк смисъл на думата, освен понятието в тесен смисъл, обхваща още и самите органи на изпълнителната власт (Балабанова 2000: 22). Законодателят изрично разделя органите на изпълнителната власт на централни и териториални. Те следва да осъществяват своите правомощия с цел постигане на максимална стойност за обществото (Бъчварова, Владова-Иванова, Цветковска 2022: 65). Съгласно чл. 19, ал. 2, т. 4 от ЗА министърът на електронното управление е централен орган на изпълнителната власт. Органите на изпълнителната власт са вид държавни органи, функционално предназначени

²⁰⁷ Вж. Мотиви на Законопроект за изменение и допълнение на Закона за електронното управление (ЕО)47-202-01-3/25.01.2022 (ЕО) (<https://www.parliament.bg/bg/bills/ID/163992>).

²⁰⁸ Закон за електронното управление. // ДВ, №46, 2007, ... посл. изм. и доп. ДВ, №15, 2022.

²⁰⁹ Включването на Министъра на електронното управление в състава на Министерския съвет е отразено в Устройствения правилник на Министерския съвет и на неговата администрация, изменен и допълнен с Постановление №437 на Министерския съвет от 14 декември 2021 г.

²¹⁰ Обн. ДВ, №130, 1998, изм. ДВ, №21, 2020.

и структурно обособени да осъществяват – всеки в границите на нормативно определената му компетентност – изпълнителна власт (Лазаров 2011: 38). Въз основа на общата уредба на министрите, съдържаща се в чл. 25 от ЗА, и различните класификационни критерии, посочени в административноправната литература, могат да се изведат следните основни белези на министъра на електронното управление:

- централен орган на изпълнителната власт, който изпълнява функции и задачи по непосредственото ръководство и оперативно осъществяване на дадена сфера на държавното управление на територията на цялата страна;

- едноличен орган със специална компетентност, притежаващ правомощия в определен клон на държавното управление, в който може да осъществява дейност и да приема актове в областта на електронното управление, информационното общество и информационните технологии и мрежовата и информационна сигурност;

- административен орган с функционална компетентност, чиято дейност не се ограничава само в рамките на администрацията на МЕУ, но и обхваща всички административни органи; лицата, осъществяващи публични функции, и организациите, предоставящи обществени услуги;

- упражнява изпълнително-разпоредителна, подзаконова дейност във връзка с осъществяване на държавната политика в областта на електронното управление, информационното общество и информационните технологии и мрежовата и информационната сигурност. Актове, които издава (правилници, наредби, инструкции и заповеди), са подчинени на закона;

- притежава властнически правомощия, които се изразяват във възможността му да издава административни актове, свързани с правомощията му, възложени със ЗЕУ, Закона за електронната идентификация (ЗЕИ), Закона за електронните съобщения (ЗЕС), други закони или с акт на МС.

2. Правомощия на министъра на електронното управление

Правомощията на министъра на електронното управление са уредени в чл. 7в от ЗЕУ и глава втора от Устройствения правилник

на министерството на електронното управление (УПМЕУ)²¹¹. Те са свързани с осъществяването на държавната политика в областта на електронното управление, информационното общество и информационните технологии и мрежовата и информационната сигурност. В УПМЕУ правомощията на министъра са разделени в следните три групи:

А) Правомощия, предвидени в чл. 5 от УПМЕУ, които министърът упражнява в съответствие с Конституцията на Република България и законите на страната. Те могат да се групират в следните класификационни групи:

• Организационно-ръководни правомощия:

- провежда държавната политика в областта на електронното управление (в т.ч. информационните технологии и информационното общество; електронните удостоверителни услуги; електронната идентификация; инфраструктурата за пространствена информация; информацията от общественния сектор в машинно четим отворен формат) и в областта на мрежовата и информационната сигурност;

- ръководи разработването и осъществява политиката на МЕУ за участие в програми и проекти, финансирани със средства от Европейския съюз (ЕС), международни финансови институции и други донори;

- определя и ръководи изпълнението на целите на МЕУ на основата на стратегическите и програмните документи в областта на електронното управление и мрежовата и информационната сигурност в съответствие със законите и подзаконовите нормативни актове;

- осигурява функционирането на система за ефективно планиране, управление, контрол и отчитане на дейността на МЕУ;

- управлява предоставеното на МЕУ държавно имущество;

- подготвя проекти на международни договори, по които Република България (РБ) е страна, в областта на електронното управление, информационните технологии и информационното общество и осигурява изпълнението на международни договори в тези области;

- координира разходването на предоставените от държавния бюджет финансови средства за електронно управление;

- отговаря за целесъобразното и законосъобразното разходване на бюджета на МЕУ.

²¹¹ Устройствен правилник на Министерството на електронното управление, приет с ПМС №89 от 19.05.2022 г. // Обн. ДВ, №38, 2022, посл. изм. ДВ, №70, 2022.

- **Съвместни правомощия:**

- разработва и актуализира План за използване на интегрираната Комуникационно-информационна система за управление на страната и въоръжените сили при извънредно положение, военно положение или положение на война с министъра на отбраната;

- предлага на МС условията и реда за осигуряване на електронни съобщения при обявяване на военно положение, положение на война или извънредно положение по смисъла на Закона за отбраната и въоръжените сили на Република България, съгласувано със съответните компетентни органи.

- **Контролни правомощия:**

- контролира дейността на второстепенните разпоредители с бюджет по бюджета на МЕУ.

- **Представителни правомощия:**

- представлява РБ в международните организации в областта на електронното управление и информационното общество, осигурява изпълнението на ангажиментите на страната в областта на електронното управление, информационните технологии и информационното общество, свързани с членството ѝ в ЕС и в международни организации.

Б) Правомощия в областта на електронното управление, изрично предвидени в чл. 6 от УПМЕУ, които могат да се разделят на следните класификационни групи:

- **Организационно-ръководни правомощия:**

- одобрява стратегии за развитие на електронното управление по области на политики и утвърждава и контролира изпълнението на плановете за реализацията им;

- утвърждава и развива архитектура на електронното управление в РБ и следи за нейното прилагане;

- координира разработването и одобрява проектите на архитектури за развитие на електронното управление по области на политики, изготвени от съответния компетентен заместник министър-председател или министър, и следи за изпълнението на приетите архитектури по области на политики;

- осъществява методическо ръководство, координация и контрол върху дейностите за прилагане на изискванията за обмена на електронни документи между административните органи и с гражданите и организациите, върху дейностите, свързани с вътрешния

оборот на електронни документи и тяхното последващо архивиране, както и върху дейностите по изграждането, поддържането и използването на национална инфраструктура за пространствена информация и осъществява правомощията по Закона за достъп до пространствени данни (ЗДПД);

- осъществява преглед и удостоверява съответствието на дейностите на административните органи, финансирани със средства от държавния бюджет, от общинските бюджети и от други източници, с утвърдените политики, стратегически документи и програми в областта на електронното управление и информационните и комуникационните технологии;

- участва в приоритизирането;

- утвърждава проектни предложения и дейности, както и изменения на проекти и дейности и ги координира;

- координира и подпомага интеграцията на информационните системи за електронно управление на административните органи с тези на държавите – членки на ЕС;

- разработва и предлага за приемане от МС проекти на нормативни актове в областта на електронното управление и използването на информационните и комуникационните технологии в дейността на административните органи и техните администрации;

- разработва и внася за приемане от МС Стратегия за развитие на електронното управление в РБ и стратегии в областта на информационните технологии и информационното общество и осигурява изпълнението им, както и единна политика за информационните ресурси, издава методически указания и координира нейното изпълнение;

- издава методически указания и подпомага администрациите в дефинирането на структурата и съдържанието на наборите от данни за публикуване в Портала за отворени данни по Закона за достъп до обществена информация (ЗДОИ);

- изгражда и координира споделените ресурси, изгражда и развива среда за конфигуриране и тестване на електронни административни услуги върху тях и координира конфигурирането и въвеждането на тези услуги;

- реализира проекти със значение за всички администрации в областта на електронното управление, информационните технологии и информационното общество;

- осъществява междуведомствена координация при подготовка-

та и внасянето на проектите на нормативни актове на МС в областта на електронното управление, информационните технологии и информационното общество;

- изготвя отчет за състоянието и годишен план за развитието и обновяването на информационните ресурси в администрацията и информационните ресурси на Единната електронна съобщителна мрежа на държавната администрация и за нуждите на националната сигурност;

- утвърждава инвестиционни програми и проекти в съответствие с приоритетите в областта на електронното управление, информационните технологии и информационното общество;

- удостоверява съответствието на информационните системи с изискванията за оперативна съвместимост.

- **Контролни правомощия:**

- осъществява контрол върху изпълнението на задълженията на първичните администратори на данни по ЗЕУ;

- контролира функционирането на Единния портал за достъп до електронни административни услуги;

- осъществява контрол върху административните органи за спазване на изискванията за оперативна съвместимост;

- контролира изпълнението на проектите за електронно управление, информационни и комуникационни технологии на административните органи, финансирани със средства от държавния бюджет, от структурните и инвестиционните фондове на ЕС и от други източници;

- контролира реализирането на електронни административни услуги и информационни системи в администрациите.

- **Представителни правомощия:**

- участва в работата на международните организации по стандартизация и в техническите комитети по стандартизация в РБ, имащи отношение към електронното управление, информационните технологии и информационното общество.

- **Други правомощия:**

- подпомага разработването и въвеждането на стандарти и стандартизационни документи, свързани с електронното управление, информационните технологии и информационното общество;

- изгражда, води и поддържа регистрите по ЗЕУ;

- създава и поддържа Портал за работодатели;

- реализира и поддържа национално хранилище и система за контрол на версиите на изходния програмен код и техническата документация на информационните системи на административните органи;

- подготвя доклад за наблюдението за спазване на изискванията за достъпност по чл. 58в, ал. 1 от ЗЕУ;

- упражнява и други правомощия, възложени му със ЗЕУ, ЗЕИ, ЗЕС, ЗДОИ, ЗДПД, други закони или с акт на МС.

В) Правомощия в областта на мрежовата и информационната сигурност, предвидени в чл. 7 от УПМЕУ, които могат да се групират в следните класификационни групи:

- **Организационно-ръководни правомощия:**

- разработва и предлага на МС наредба за определяне на минималния обхват на мерките за мрежова и информационна сигурност, както и други препоръчителни мерки;

- изготвя и предлага за приемане от МС Национална стратегия за мрежова и информационна сигурност в случаите по чл. 8, ал. 3 от Закона за киберсигурност (ЗК);

- издава методически указания и координира изпълнението на политиките за мрежова и информационна сигурност;

- удостоверява съответствието на внедряваните от административните органи информационни системи с изискванията за мрежова и информационна сигурност;

- разработва методика и правила за извършване на оценка за съответствие с мерките за мрежова и информационна сигурност;

- координира, организира и провежда международни и национални учения и тренировки в областта на мрежовата и информационната сигурност;

- реализира проекти със значение за всички администрации в областта на мрежовата и информационната сигурност;

- участва в работата на международните организации по стандартизация и в техническите комитети по стандартизация в РБ, имащи отношение към мрежовата и информационната сигурност;

- утвърждава инвестиционни програми и проекти в съответствие с приоритетите в областта на мрежовата и информационната сигурност;

- осъществява междуведомствена координация при подготовката и внасянето на проектите на нормативни актове на МС в областта

на мрежовата и информационната сигурност;

- **Контролни правомощия:**

- упражнява контрол за спазване на изискванията за мрежова и информационна сигурност на административните органи, с изключение на мрежите и информационните системи на Министерството на отбраната, Министерството на вътрешните работи, Държавна агенция „Национална сигурност“, Държавна агенция „Разузнаване“, Държавна агенция „Технически операции“, Служба „Военно разузнаване“ и Националната служба за охрана, които не са свързани с предоставянето на административни услуги по електронен път и обмен на електронни документи между административните органи;

- упражнява контрол върху администрациите за спазване на изискванията за мрежова и информационна сигурност;

- осъществява проверки чрез оправомощени от него лица на информационната сигурност на определена информационна система или на предприятиите от административния орган мерки и дава предписания за тяхното подобряване;

- подпомага разработването и въвеждането на стандарти и стандартизационни документи и упражнява надзор за спазване на правилата, включени в европейски схеми за сертифициране на киберсигурността.

- **Други правомощия**

- изгражда, води и поддържа регистрите по ЗК;

- председателства Съвета по киберсигурността;

- упражнява и други правомощия, възложени му със ЗК.

Заклучение

От изложеното дотук можем да обобщим, че министърът на електронното управление е централен едноличен държавен орган със специална компетентност, провеждащ държавната политика за развитие на електронното управление в страната. Правомощията, които законодателят му възлага, сами по себе си са достатъчно широки, свързани с държавната дейност и засягат определените области на държавното управление – електронното управление, информационното общество и информационните технологии и мрежовата и информационната сигурност. Тези области са обхванати в рамките на правомощията на един министър, с което се избягва дуализма в правната уредба относно електронното управление.

Използвана литература:

1. Балабанова, Х. (2000). Администрация на изпълнителната власт в законодателството на Република България. София: Албатрос.
(Balabanova, H. (2000). Administratsia na izpalnitelnata vlast v zakonodatelstvoto na Republika Bulgaria. Sofia: Albatros)
2. Бъчварова, М., Владова-Иванова, В., Цветковска, М. (2022). Търговско право. Варна: Наука и икономика.
(Bachvarova, M., Vladova-Ivanova, V., Tsvetkovska, M. (2022). Targovsko pravo. Varna: Nauka i ikonomika)
3. Лазаров, К. (2011). Административно право. София: Фенея.
(Lazarov, K. (2011). Administrativno pravo. Sofia: Feneya)
4. Актуализирана стратегия за развитие на електронното управление в Република България 2019-2025 г. (<https://egov.government.bg>, 7.10.2022).
(Aktualizirana strategia za razvitie na elektronното upravlenie v Republika Bulgaria 2019-2025 g. (<https://egov.government.bg>, 7.10.2022))

За контакти:

Гл. ас. д-р Живка Матеева

Икономически университет – Варна

E-mail: jivkamateeva@ue-varna.bg

ЗА ЗАЩИТАТА НА ИНТЕРЕСА НА ЮРИДИЧЕСКОТО ЛИЦЕ ПРИ СТОПАНСКИЯ ПОДКУП

*Гл. ас. д-р Мария Михайлова
Българска академия на науките,
Институт за държавата и правото*

THE PROTECTION OF THE INTEREST OF THE LEGAL PERSONS IN BRIBERY IN THE PRIVATE SECTOR

*Chief Assist. Prof. Mariya Mihaylova, PhD
Bulgarian Academy of Sciences, Institute for the State and the Law*

Резюме: Съставът на подкупа в частния сектор предизвиква все повече интерес в доктрината и в практиката. Причината за това се корени в сложната му правна природа, която изисква да бъде осигурен баланс на защитените ценности и интереси – обществения интерес, изискващ стабилна и работеща икономика, и частния интерес, изискващ определени граници на държавната регулация.

Ключови думи: наказателно право, подкуп в частния сектор, обществен интерес, частен интерес

Abstract: Bribery in the private sector is of increasing interest in theory and in practice. The reason lies in its complex legal nature, which requires a balance of protected values and interests – the public interest, which requires a stable economy, and the private interest, which requires certain limits of state regulation.

Key words: criminal law, bribery in the private sector, public interest, private interest

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.40>

Въведение

Съставът на подкупа в частния сектор предизвиква все повече интерес в доктрината и в практиката. Причината за това се корени в сложната правна природа на това престъпление, която налага да бъде осигурен баланс на защитените ценности и интереси – общественият интерес, изискващ стабилна и работеща икономика, и частният интерес, изискващ определени граници на държавната регулация.

Изложение

Подкупът в частния сектор е криминализиран по българското наказателно право през 2002 г.²¹² в изпълнение на някои ангажименти на държавата по международноправни инструменти – Наказателната конвенция относно корупцията на Съвета на Европа²¹³ и в съответствие с достиженията на Европейския съюз в посочената област – Съвместно действие на Съвета от 22 декември 1998 г. относно корупцията в частния сектор.²¹⁴

При подкупа в частния сектор засягането на частния интерес на стопанския субект е изключително силно изразено. Правната сфера на юридическото лице или едноличния търговец, при които деецът изпълнява работа, бива засегната от престъпното деяние – искане или приемане на дар или облага, или приемане на предложение или обещание за дар или облага, или обещаване или предлагане на дар или облага, за да извърши или да не извърши действие в нарушение на задълженията си при осъществяване на търговска дейност. Това засягане има различен интензитет в зависимост от формата на изпълнителното деяние, но в общия случай то е съществено.

Престъплението се извършва със специална субективна цел – едно лице, изпълняващо работа при юридическо лице или едноличен търговец, цели да извърши или да не извърши действие в нарушение на свое задължение във връзка с търговската дейност, като то може да бъде възникнало по трудово правоотношение въз основа на договор за управление или за контрол, или въз основа на договор за изпълнение на конкретно възложена работа (граждански договор).

Престъпното деяние се осъществява на плоскостта на търговската дейност по занятие на засегнатото юридическо лице или едноличен търговец и оказва пряко негативно въздействие върху тази дейност и върху отношенията с неговите контрагенти. Вредните последици се разпростират извън вътрешните отношения по трудовото или другото правоотношение между юридическото лице или едноличния търговец и дееца и засягат други правоотношения

²¹² Закон за изменение и допълнение на Наказателния кодекс. // обн. ДВ, №92, 2002.

²¹³ Наказателна конвенция относно корупцията, ратифицирана с резерви със закон, приет от XXXVIII Народно събрание на 12 април 2001 г., бр. 42 от 2001 г., в сила за Р България от 1 юни 2002 г.

²¹⁴ Отменено с Рамково решение 2003/568/ПВР на Съвета от 22 юли 2003 година относно борбата с корупцията в частния сектор.

между търговеца и трети лица в хода на осъществяваната от него търговска дейност.

В резултат от деянието се уврежда не само конкретното правоотношение между търговеца и третото лице, по повод на което е поискан, получен, предложен или обещан подкупът, но също така и търговската му репутация, което ще засегне съществено нормалния ход на цялата осъществявана от него търговска дейност.

Престъплението води до засягане и увреда на три категории правоотношения в индивидуалната сфера на юридическото лице или едноличния търговец:

1) трудовото или друго гражданско правоотношение между търговеца и дееца, въз основа на което деецът изпълнява работа при търговеца, защото деецът, осъществявайки престъпното деяние, цели да извърши или да не извърши действие в нарушение на свое задължение при осъществяване на търговската дейност на работодателя, респ. възложителя си;

2) конкретното търговско правоотношение между юридическото лице или едноличния търговец, осъществяващо търговска дейност, и неговия контрагент, по повод на което е поискан, получен, предложен или обещан подкупът;

3) настоящи или бъдещи търговски правоотношения на юридическото лице или едноличния търговец с трети лица в обичайната му търговска дейност.

То „поставя в опасност правовата държава, представлява нарушение на условията на конкуренция във връзка с покупката на стоки или на търговски услуги и представлява пречка за нормалното развитие на икономиката”.²¹⁵ Обществената му опасност се основава на явното му противоречие с интересите на обществото и на неговото стопанско развитие. Лоялната конкуренция и свободната стопанска инициатива са основни принципи на пазарното стопанство. Всяка намеса в стопанските отношения, която ги изважда от естествения ход на икономическите закономерности, води до нарушаване на конкуренцията и представлява накърняване на свободата на стопанска инициатива. Това определя и систематичното място на чл. 225в в Особената част на НК – глава шеста с родов обект на защита националното стопанство, и раздел първи с непосредствен обект на защита общите

²¹⁵ Панайотов, П. (2012). Наказателното право на Европейския съюз и българското наказателно право. София: Сибис, с. 141.

стопански отношения. Даването и получаването на подкуп изкривява нормалния ход на развитие на търговското правоотношение и това се отразява върху цялата стопанска система без значение в кой отрасъл на стопанството се е осъществило деянието. Ето защо стопанският подкуп е класифициран като общо стопанско престъпление.

Обществената му опасност нараства с увеличаването на трансграничния търговски обмен и глобализацията. Ето защо като неправомерно деяние подкупът в частния сектор навлиза много сериозно във фокуса на международните организации, сред които със съществен принос е Съветът на Европа с извършеното описание на престъпния състав на активния и на пасивния подкуп в частния сектор в чл. 7 и чл. 8 от Наказателната конвенция относно корупцията. Европейският съюз, който не е страна по конвенцията, води самостоятелна политика в областта на корупцията в частния сектор с приетите Съвместно действие на Съвета от 22 декември 1998 г. относно корупцията в частния сектор и впоследствие Рамково решение 2003/568/ПВР на Съвета от 22 юли 2003 година относно борбата с корупцията в частния сектор.

Къде всъщност се открива разнопосочност в частния и в публичния интерес при това престъпление?

Самото засегнато юридическо лице или едноличен търговец, при когото деецът изпълнява работата и цели да не изпълни свое задължение към него по валидно правоотношение между тях, безспорно има интерес от разкриване и наказване на това противоправно поведение, изразяващо се в искане, приемане, приемане на предложение или обещание за дар или друга облага, или обещаване или даване на такъв дар или облага. Този интерес напълно съвпада с публичния интерес от разкриване и наказване на това престъпно деяние.

Но в условията на свобода на частната стопанска инициатива и на засилена конкуренция в търговските отношения засегнатото юридическо лице или едноличен търговец може да претърпи много по-големи увреждания и неблагоприятни последици от деянието именно в случаите, когато то бъде разкрито и наказано от съответните правоприлагащи и правораздаващи органи, защото разкриването на престъплението и респективно неговото наказване винаги водят до публичното оповестяване на извършеното престъпление и носят съществен риск от увреда на търговската репутация на засегнатото юридическо лице или едноличен търговец и така засяга в много по-голяма степен неговите търговски интереси.

Практиката показва, че в редица случаи именно поради тези мотиви засегнатото юридическо лице или едноличен търговец няма интерес и не съобщава на правоприлагащите и правораздаващите органи за извършеното престъпление, макар същото да е установено от него. В този случай се пристъпва към уреждане на отношенията между засегнатото юридическо лице или едноличен търговец на плоскостта на съществуващото правоотношение с дееца при пасивния подкуп или при активния подкуп – в търговските отношения с дееца, обещаващ или предлагащ дара или облагата, ако такива търговски отношения вече са възникнали. При пасивния подкуп такива възможности има по трудовото правоотношение с дееца – провеждане на дисциплинарно производство, налагане на дисциплинарно наказание и прекратяване на трудовото правоотношение. При активния подкуп – прекратяване на търговския договор с контрагента, който обещава или предлага на зетия при юридическото лице или едноличен търговец дар или облага, за да извърши или да не извърши действие в нарушение на негови задължения при осъществяването на търговска дейност.

Това е именно причината да говорим за известна разнопосочност между публичния и частния интерес при регламентирането на подкупа в частния сектор, баланс между които следва да бъде намерен.²¹⁶ При това престъпление общественият и частният интерес просто изискват различен интензитет на защита. Наличието на този частен интерес, който до известна степен не съвпада с обществения интерес от разкриване и наказване на деянието чрез средствата на наказателното право и процес, различава съществено подкупа в частния сектор от този в публичния.

На тази плоскост интерес представлява законопроектът за изменение на Наказателния кодекс от Министерския съвет със сигнатура 702-01-55²¹⁷, който засяга престъпленията против стопанството.

²¹⁶ Митов, Г. (2017). Наказателни дела от частен характер. София: Сиби, с. 9. Във връзка със съотношението на частния и публичния интерес посочва, че „е необходимо държавата да създаде достатъчно ефективен механизъм, който да гарантира защитата на нарушените права и законни интереси, като съобразява баланса между личния интерес на пострадалото лице и държавния и обществения интерес при реализиране на наказателно преследване на извършителя на този тип престъпни посегателства.”

²¹⁷ Проектът за Закон за изменение и допълнение на Наказателния кодекс на Република България със сигнатура 702-01-55 може да бъде намерен на официалната

Възприетият от вносителите подход на уеднаквяване на наказателно-правното третиране на стопанския подкуп и на подкупа в публичния сектор не среща подкрепата на научните среди и на професионалната общност.²¹⁸ Именно защото при това уеднаквяване не се държи сметка и не се отчита разликата между правната регулация на публичните отношения и на частните, която произтича, от една страна, от същностните различия в двете категории правоотношения, а от друга страна – от прогласената от Конституцията на Република България свобода на частната инициатива.

Обсъждат се също и подходи на засилване на наказателната репресия чрез увеличаване на санкцията и приравняването ѝ на санкцията за подкуп в публичните отношения, но при възможност престъплението да се преследва по тъжба на пострадалия, като така се отчете частният интерес. При подобна конструкция би се стигнало до правен проблем при определянето на пострадалото лице, което притежава материалната правосубектност да се конституира като частен тъжител²¹⁹. Предвид действащия институт на пострадалото лице в наказателно-процесуалното право този подход не може да намери приложение, без да се подходи към реформа на института на пострадалото лице, като се допусне такова да бъде не само физическото лице, което е претърпяло неблагоприятни последици от престъпното деяние, но и засегнатото юридическо лице или едноличен търговец.

Допустимо е и също така съставите на подкупа в публичния и в частния сектор да се уеднаквят, но спецификата на частните отношения да се отрази при диференциацията на наказателната отговорност.

Във всеки случай обаче трябва да се държи сметка за интереса на частните стопански субекти, за които много често може да се окаже, че вредните последици от престъплението са много по-малки, ако то не бъде публично оповестено. Именно такава преценка и анализ не се съдържа в предложения законопроект за изменение на

интернет страница на Народното събрание на Република България на адрес: <http://www.parliament.bg/bg/bills/ID/77927/>.

²¹⁸ Вж. Становище на Върховния касационен съд с изх. № НК-3/29.01.2018 г. и с вх. № КП-853-03-6 на НС. Също и Становище на Висшия адвокатски съвет с изх. №232/06.03.2018 г. и с вх. №ПГ-830-00-31/06.03.2018 г. на НС. И двете становища могат да бъдат видени на интернет страницата на Народното събрание на следния интернет адрес: <http://www.parliament.bg/bg/bills/ID/77927/>.

²¹⁹ По-подробно вж. Ройчев, Я. (2017). Частното обвинение в българския наказателен процес. София: Сиела.

Наказателния кодекс, поради което той срещна острата критика от страна на професионалната общност. Въпросният проект, макар да не бива разгледан от Народното събрание, служи като опорна точка за изясняване на наказателната политика на държавата предвид липсата на единна официална концепция и визия относно наказателната политика на държавата за противодействие на престъпността.²²⁰ На практика след един добър старт в наказателноправната регулация на стопанския подкуп през 2002 г. се преминава през концепцията на проекта на нов Наказателен кодекс относно стесняване на приложното поле на стопанския подкуп и се стига до предложението за прекомерното разширяване на приложното поле на този състав с проекта за изменение на НК от края на 2017 г. Безспорно е необходимо да се обърне внимание на динамиката на обществените отношения, която изисква по-активна защита на стопанските отношения, извикала в редица държави съществени промени в наказателноправните им закони, но също така не следва да се подхожда, без да се извърши задълбочен анализ на потребностите от промени.

Заклучение

Българският законодател безспорно е изправен пред предизвикателството, а и пред необходимостта да извърши преоценка на наказателната си политика по отношение на стопанския подкуп. От една страна, това е необходимо с оглед на извършване на цялостна ревизия за определяне на значимите обществени отношения в сферата на стопанството, на които следва да се даде наказателноправна защита, а от друга страна – за да установи съответността на действащата към настоящия момент наказателноправна регулация с актуалното състояние на престъпността в стопанската сфера. Към настоящия момент е необходимо да се пристъпи по-скоро към редакции на действащите норми, изразяващи се в прецизиране и изясняване на някои спорни въпроси в правоприлагането по чл. 225в от НК, а именно изясняване

²²⁰ По-подробно относно наказателната политика на държавата през последните почти три десетилетия виж: Велчев, Б. (2012). Проблеми на наказателната политика в Република България. София: Сиела. А също и Шопова, П. (2012). Формиране на национална политика за превенция на престъпността. // Превантивна политика и съвременна престъпност. Материали от научна сесия, посветена на 25-годишнината от създаването на Българската асоциация по криминология (ЕО) София, 14 юни 2011 г. (ЕО).

на кръга на лицата, които осъществяват работа при юридическо лице или едноличен търговец, както и изясняване на вида юридически лица, които са включени в обхвата на нормата – само търговци, или ще се допуска извършването на това престъпление и по отношение на други юридически лица, както и за изясняване на понятието „при осъществяване на търговска дейност”.

Използвана литература:

1. Велчев, Б. (2012). Проблеми на наказателната политика в Република България.

(Velchev, B. (2012). Problemi na nakazatelnata politika v Republika Balgaria)

2. Митов, Г. (2017). Наказателни дела от частен характер.

(Mitov, G. (2017). Nakazatelni dela ot chasten harakter)

3. Панайотов, П. (2012). Наказателното право на Европейския съюз и българското наказателно право.

(Panayiotov, P. (2017). Nakazatelno pravo na Evropeiskia sauz I balgarskoto nakazatelno pravo)

4. Ройчев, Я. (2017). Частното обвинение в българския наказателен процес.

(Roychev, Y. (2017). Chastnoto obvinenie v balgarskia nakazatelen process)

5. Шопова, П. (2012). Формиране на национална политика за превенция на престъпността. // Превантивна политика и съвременна престъпност.

(Shopova, P. (2012). Formirane na nacionalna politika za prevencia na prestapnostta, v: Prevantivnata politika I savremennata prestapnost)

За контакти:

Гл. ас. д-р Мария Михайлова

Българска академия на науката,

Институт за държавата и правото

E-mail: m.petrova_law@abv.bg

АНАЛИЗ НА СТРАТЕГИЧЕСКИТЕ ДОКУМЕНТИ НА ОСП ЗА ПРЕДОТВРЯВАНЕ ИЗМЕНЕНИЕТО НА КЛИМАТА И ОПАЗВАНЕ НА ОКОЛНАТА СРЕДА

*Гл. ас. д-р Дамян Киречев
Икономически университет – Варна*

ANALYSIS OF THE COMMON AGRICULTURAL POLICY STRATEGIC DOCUMENTS FOR PREVENTING CLIMATE CHANGE AND PROTECTING THE ENVIRONMENT

*Chief Assist. Prof. Damyan Kirechev, PhD in economics
University of Economics – Varna*

Резюме: *В доклада се анализират политическите инструменти и стратегическите документи на Общата селскостопанска политика, насочени към предотвратяване изменението на климата и поддържането и опазването на околната среда. Акцентира се върху промените в новата ОСП 2023-2027 и отражението ѝ за постигане на по-висока социална, икономическа и екологична устойчивост на земеделието и селските райони.*

Ключови думи: *ОСП, зелен преход, трансформация, климатични промени, устойчивост*

Abstract: *The report analyses the policy instruments and strategic documents of the Common Agricultural Policy aimed at preventing climate change and maintaining and protecting the environment. It focuses on the changes in the new CAP 2023-2027 and its implications for achieving greater social, economic and environmental sustainability of agriculture and rural areas.*

Key words: *CAP, green transition, transformation, climate change, sustainability*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.41>

Въведение

Общата селскостопанска политика (ОСП) на Европейския съюз (ЕС) е една от най-старите политики, която тази календарна година чества своята 60-годишна история. В продължение на 6 десетилетия ОСП помага на европейците да имат сигурна и безопасна храна и се изгради като най-интегрираната политика на ЕС, като мо-

дел, подкрепящ пазар без бариери и осигуряваща продукти с общи стандарти и високо качество. В своята десетилетна история ОСП на ЕС се адаптира към променящите се нужди на обществото, като в следствие на няколко реформи понастоящем ОСП се утвърждава като по-справедлива, по-екологична и ориентирана към резултати. През 2023 година ОСП на ЕС ще влезе в нов етап на развитие, ще подпомага 7 милиона бенефициенти в целия ЕС, ще осигурява висококачествена храна на 450 милиона европейци, ще разполага с бюджет от 387 млрд. евро, което представлява 1/3 от общия бюджет на ЕС и ще допринася за действията в областта на климата с около 40% от бюджета си (European commission 2022). ОСП е обща политика за всички държави – членки от ЕС. Тя се управлява и финансира на европейско равнище със средства от бюджета на ЕС от два фонда: Европейския фонд за гарантиране на земеделието (ЕФГЗ) и осигурява финансиране на пазарните мерки, и Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР) – осигурява финансиране на селските райони.

Преодоляването на икономическата несигурност и смекчаването на въздействието на селското стопанство върху околната среда оправдават значителната роля на публичния сектор за европейските земеделски производители чрез комплекс от мерки в посока подпомагане на доходите на земеделските стопани, пазарни мерки и мерки за развитие на селските райони, които да задоволяват техните специфични нужди.

В дългите години на своята история ОСП на ЕС е обект на задълбочено изучаване от голям брой правителствени, неправителствени и изследователски организации, като понастоящем могат да се намерят над 3,5 млн. научни записи на английски език в Google Scholar, разкриващи различни страни от развитието и прилагането на тази политика. Контекстът на настоящото изследване е не да се изследва многообразното проявление на политиката, свързана със земеделието и селските райони, а да проучат съвременните аспекти на ОСП за смекчаване изменението на климата и опазване на околната среда. В последните години ролята на земеделието за справяне с изменението на климата, опазването на околната среда и рационалното използване на природните ресурси нараства и превръща ОСП в сериозен инструмент за постигане на устойчивост. В контекста на концепцията за устойчиво развитие, в последните години политика насочва развитието на евро-

пейското земеделие и селските райони към сериозни трансформации за постигане на по-висока социална, екологична и икономическа устойчивост. В този смисъл е целта на настоящото изследване, чрез анализ на политическите инструменти и стратегическите документи на ОСП, насочени към предотвратяване изменението на климата и поддържане на околната среда, да се изгради рамка за бъдещо изследване на селските територии, развиващи се към трансформираща се към устойчивост икономическа система²²¹. В съвременните условия земеделието и селските райони са изправени пред редица предизвикателства (демографски проблеми, проблеми с ефективността, ограничен достъп до пазари на стоки, услуги и капитали, социално-икономически проблеми и др.). Пандемията от COVID-19 засегна допълнително земеделските стопанства и селските общности по особен начин, което допълнително засегна социалното и икономическото им развитие. Преодоляването на тези проблеми предпостави необходимостта от търсене на специфичен подход за прехода към устойчивост, съобразен с потенциала на местните условия и инициативи, основани на природните, социалните и икономическите дадености на района.

Изложение

ОСП на ЕС определя условията, които дават възможност на земеделските стопани да изпълняват функциите си в обществото, като произвеждат разнообразни и безопасни продукти с високо качество на разумни за потребителите цени. На съвременния етап на развитие ЕС е водещ производител и нетен износител на храни в световен мащаб. Вторият елемент на ОСП е развитието на селските райони. Понастоящем селските райони разполагат със значителни природни ресурси и създават работни места. Производството на селскостопанска продукция и преработката ѝ в храни най-често се осъществява в селските райони. В контекста на трансформираща се към устойчивост икономика земеделските стопани са изправени пред двойно предизвикателство — да произвеждат храна и в същото време да защитават природата и да опазват биологичното разнообразие. Ето защо разумното използване на природните ресурси е от съществено

²²¹ Резултатите ще се ползват по проект №КР-06-N55/1 от 15.11.2021 г. „Развитие на селските територии в условията на трансформираща се към устойчивост икономика“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“.

значение за производството на храна и за качеството на живот както днес, така и в бъдеще.

Новата Обща селскостопанска политика 2023-2027 г. ще бъде от ключово значение за гарантиране на бъдещето на селското и горското стопанства, както и за постигане на целите на Европейския зелен пакт (Европейска комисия 2019). На 2 декември 2021 г. бе официално прието споразумението за реформа на ОСП, като новото законодателство, което трябва да започне да се прилага през 2023 г., проправя пътя към по-справедлива, по-екологична и основана в по-голяма степен на резултатите ОСП. Тя ще се стреми да осигури устойчиво бъдеще за европейските земеделски стопани, да предостави по-целенасочена подкрепа на по-малките стопанства и да даде възможност за по-голяма гъвкавост на държавите от ЕС за адаптиране на мерките към местните условия. Селското стопанство и селските райони са от основно значение за Европейския зелен пакт и новата ОСП ще бъде ключов инструмент за постигане на амбициите на стратегията „От фермата до трапезата“ (Европейска комисия 2020) и Стратегията за биологично разнообразие (Европейска комисия 2020).

Новата ОСП е съсредоточена върху десет конкретни цели, свързани с общите цели на ЕС за социална, екологична и икономическа устойчивост в селското стопанство и селските райони. Общите цели на ОСП са насочени към:

✓ *осигуряване на справедливи доходи на земеделските стопани* – подкрепа за надеждни земеделски доходи и устойчивост на селскостопанския сектор в ЕС, за да се повишат продоволствената сигурност и биологичното разнообразие в селското стопанство в дългосрочен план, както и да се гарантира икономическата устойчивост на селскостопанското производство;

✓ *повишаване на конкурентоспособността на земеделските стопанства* – засилване на пазарната ориентация и повишаване на конкурентоспособността на стопанствата както в краткосрочен, така и в дългосрочен план, включително обръщане на повече внимание на научните изследвания, технологиите и цифровизацията;

✓ *подобряване на позицията на земеделските стопани във веригата за доставки на храни* – селското стопанство се отличава със стагниращ нисък дял на добавената стойност във веригата за създаване на стойност поради високите производствени разходи, промените в производството и внедряването на нови услуги;

✓ *действия за борба с изменението на климата* – принос за смекчаване на изменението на климата и приспособяване към него, включително чрез намаляване на емисиите на парникови газове и увеличаване на улавянето на въглерод, както и чрез насърчаване на устойчивата енергия. Селското стопанство в ЕС ще играе ключова роля за изпълнението на ангажиментите по Парижкото споразумение и стратегиите на ЕС за устойчивост и биоикономика, като повиши амбициите си по отношение на емисиите на парникови газове;

✓ *грижа за околната среда* – насърчаване на устойчиво развитие и ефективно управление на природните ресурси, като вода, почва и въздух, включително чрез намаляване на зависимостта от пестициди;

✓ *опазване на ландшафта и биологичното разнообразие* – допринасяне за спирането и обръщането на процеса на загуба на биологично разнообразие, подобряване на екосистемните услуги и опазване на местообитанията и ландшафта;

✓ *подпомагане на смяната на поколенията* – привличане и подкрепа на млади земеделски стопани и нови земеделски стопани и улесняване на устойчивото развитие на стопанска дейност в селските райони. Един жизнеспособен селскостопански сектор се нуждае от квалифицирани млади земеделски стопани с новаторски дух, за да се отговори на изискванията на обществото, като се започне от качествените храни и се стигне до обществените блага в областта на околната среда;

✓ *жизнеспособни селски райони* – насърчаване на заетостта, растежа, равенството между половете, включително участието на жените в селското стопанство, социалното приобщаване и местното развитие в селските райони, както и кръговата биоикономика и устойчивото горско стопанство;

✓ *запазване на качеството на храните и здравето* – подобряване на мерките, предприемани в селското стопанство в ЕС в отговор на обществените потребности в областта на продоволствието и здравеопазването, включително за устойчиво производство на висококачествена, безопасна и питателна храна, намаляване на хранителните отпадъци, както и за хуманно отношение към животните и борба с антимикробната резистентност;

✓ *стимулиране на знанията и иновациите* – модернизиране на селското стопанство и селските райони чрез стимулиране и споделяне

ляне на знания, иновации и цифровизация и чрез насърчаване на тяхното използване от земеделските стопани с помощта на подобряване на достъпа до изследвания, иновации, обмен на знания и обучение. Подкрепата за обмена на знания, обучението, съветите и иновациите е ключът към интелигентни и устойчиви селско и горско стопанство и селски райони.

Анализ на Европейската комисия установява състоянието на достигането на целите (European Commission, 2020), което е неравномерно за различните държави членки (European Commission 2020). Политическата целесъобразност на всяка цел е изяснена от Европейската комисия с изготвянето на мотиви и информационни бележки за всяка цел. На държавите се дава възможност в стратегическите си планове да заложат на конкретни цели, така че да се постигне справедливост и равнопоставеност в изпълнението на общите цели в Съюза.

Реформирането на Новата ОСП 2023-2027 г. е в няколко ключови области с цел да се гарантират справедливо, устойчиво и конкурентоспособно селско и горско стопанство и устойчиви селски райони. Кратък анализ на политическите документи показва следните новости в прилагането на ОСП:

1) *Справедливи доходи за земеделските стопани*. Предприемат се стъпки за по-справедливо разпределение на подкрепата на доходите, която да отговори на нуждите на доходите на малките и средните семейни стопанства. Подкрепата за малките земеделски стопанства ще бъде засилена от възможността за замяна на различните директни плащания с едно единствено плащане за малък земеделски стопанин. Подкрепата на доходите ще трябва да осигури намаляване на плащанията между различни държави (външно сближаване) и постигане на вътрешно сближаване по отношение на размера на плащанията (в рамките на страната – всички плащания трябва да са на стойност най-малко 85% от средната стойност през 2026 г.). Новото законодателство включва задължително, но гъвкаво определение за „активен земеделски стопанин“. В социален план плащанията по ОСП ще бъдат свързани със спазването на механизми за прозрачни и предвидими условия на труд и за безопасност и здраве на работещите в стопанството. Важен акцент е по-силната подкрепа за младите земеделски стопанства, като поне 3% от всеки пакет за директни плащания трябва да се ползва за тях. Допълнителен ангажимент се поема във връзка с участие на жените в селското стопанство.

2) *Агроекологична политика.* Новата ОСП 2023-2027 г. подкрепя прехода към устойчиви системи на земеделие и храни в съответствие с Европейския зелен пакт. Важен акцент е новата зелена архитектура на ОСП, която комбинира двата стълба на ОСП в рамките на един стратегически план, като всички финансови инструменти и инструменти на политиката за подкрепа се насочват към целите в тази посока. Държавите следва да гарантират „по-високи амбиции“ по отношение на екологичните цели. Мерките за постигане на екологичните цели трябва да са обвързани с целите определени в стратегията „От фермата до трапезата“ и стратегията за биологичното разнообразие. Плащанията за земеделските стопани ще продължат да са обвързани със задължителни законоустановени изисквания за управление и спазване на добри земеделски практики. В новата ОСП ще продължат да се прилагат агроекологични мерки, но при нови правила за обвързаност с условия. Поне 25% от директните плащания ще бъдат разпределени за екосхеми, което да осигури по-силни стимули за внедряването на практики, щадящи климата и околната среда. Екосхемите ще са насочени към списък практики, които могат да включват биологично земеделие, агроекологични практики, прецизно земеделие, агролесовъдство, въглеродно земеделие, хуманно отношение към животните и др. Новост в политиката по отношение на екологичното подпомагане е, че екосхемите ще бъдат задължителни за страните, но доброволни за земеделските стопани.

3) *Развитие на селските райони.* В новата ОСП 2023-2027 г, в частта за развитие на селските райони, ще продължи да се укрепва конкурентоспособността на земеделието и горското стопанство, да се осигурява устойчивото управление на природните ресурси и на дейности, свързани с климата, да се постига балансирано териториално развитие на икономиките и общностите в селските райони, включително създаването и поддържането на заетост. Възможните интервенции в селските райони са свързани с: поети задължения в областта на околната среда и климата и други задължения в областта на управлението; природни или други специфични за района ограничения; специфични за района неблагоприятни аспекти, произтичащи от някои задължителни изисквания; инвестиции, включително инвестиции в напоителни системи; установяване на млади земеделски стопани и нови земеделски стопани и стартиране на стопанска дейност в селските райони; инструменти за управление на риска; сътрудничество;

обмен на знания и информация. Поне 35 от средствата ще се насочат към ангажименти в подкрепа на околната среда, климата и хуманното отношение към животните. Развитието на сътрудничеството в селските райони е ключов елемент на ОСП. В новия период ще продължи изпълнението на LEADER (водени от общностите местно развитие) с цел укрепване на връзките в местните общности и насърчаване споделянето на знания и иновации. Ще продължи популяризирането и подкрепата на схеми за качество, подпомагане на организации на производители, прилагането на стратегия за „интелигентни селища“ и др. форми на сътрудничество.

4) *Пазарни мерки*. Новата ОСП ще укрепи позицията на земеделските стопани и ще повиши конкурентоспособността на хранително-вкусовия сектор чрез поддържане на секторната подкрепа. Реформират се част от предлаганите схеми за храни със защитено наименование за произход и защитено географско указание. Новата ОСП запазва цялостната пазарна ориентация от предишните реформи, като привежда предлагането от земеделските стопанства в ЕС в съответствие с търсенето в Европа и извън нея, за да се извлече максимална полза от възможностите, предлагани от световните пазари.

Правното основание за ОСП се съдържа в Договора за функциониране на ЕС, различните елементи по работата на новата ОСП 2023-2027 обхваща три регламента, приети на 2 декември 2021 и влизачи в сила от 1 януари 2023 г.:

1) Регламент (ЕС) 2021/2115 на Европейския парламент и на Съвета от 2 декември 2021 година за установяване на правила за подпомагане за стратегическите планове, които трябва да бъдат изготвени от държавите членки по линия на общата селскостопанска политика (стратегически планове по ОСП) и финансирани от Европейския фонд за гарантиране на земеделието (ЕФГЗ) и от Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР), и за отмяна на регламенти (ЕС) №1305/2013 и (ЕС) №1307/2013 (Европейски парламент 2021);

2) Регламент (ЕС) 2021/2116 на Европейския парламент и на Съвета от 2 декември 2021 година относно финансирането, управлението и мониторинга на общата селскостопанска политика и за отмяна на Регламент (ЕС) №1306/2013 (Европейски парламент 2021);

3) Регламент (ЕС) 2021/2117 на Европейския парламент и на Съвета от 2 декември 2021 година за изменение на регламенти (ЕС)

№1308/2013 за установяване на обща организация на пазарите на селскостопански продукти, (ЕС) №1151/2012 относно схемите за качество на селскостопанските продукти и храни, (ЕС) №251/2014 за определяне, описание, представяне, етикетирание и правна закрила на географските указания на ароматизирани лозаро-винарски продукти и (ЕС) №228/2013 за определяне на специфични мерки за селското стопанство в най-отдалечените региони на Съюза (Европейски парламент 2021).

Основен инструмент в политиката на ОСП са стратегическите планове за развитие на земеделието и селските райони. Държавите от ЕС изготвят стратегически планове по установените с регламент правила, като съчетават инструментите за подпомагане на доходите, развитието на селските райони и пазарните мерки. При изготвянето на своите стратегически планове държавите от ЕС следва да допринесат за изпълнение на целите на ОСП чрез внедряване на широкообхватни мерки, предоставяни от Европейската комисия, съобразени с националните потребности и способност на страните.

Към настоящия момент България е внесла своя Стратегически план за развитие на земеделието и селските райони 2023-2027, но все още не е утвърден от Европейската комисия. При избора на интервенции в пълна степен са адресирани нуждите на сектора, като Стратегическият план е структуриран около изведените девет специфични цели, включително междусекторната цел на Съюза. При структурирането на плана са разработени интервенции за директно подпомагане на земеделските стопани, включително обвързано с производството подпомагане и екосхеми, насочени към опазване на компонентите на околната среда. Насочена е подкрепа чрез специални правила за секторите „Пчеларство“, „Мляко и млечни продукти“ и Лозаро-винарски сектор за осъществяване на инвестиционни и неинвестиционни дейности.

Специално внимание е обърнато на дейностите, които ще допринесат за цялостната устойчивост на селскостопанския сектор, включително чрез повишаване степента на организираност, привличане на нови и млади земеделски стопани и на дейности, които ще допринесат за справяне с климатичните изменения, т. к. последните имат непосредствено влияние върху сектора. За задоволяване на продоволствената криза и за повишаване качеството на храната са предвидени схеми за качество и за подобряване на връзката между

производителя и крайния потребител чрез повишаване на доставката на храни чрез къси вериги. Приоритет в плана е високото качество на храната и нейната стойност, подобряване на храненето и хуманното отношение към животните.

Подкрепя се развитието на иновациите в селското стопанство и селските райони и разпространението на научни решения и иновативни, включително цифрови. Връзките между науката и практиката в системата на знанието ѝ ще бъдат засилени от подкрепата за иновации в земеделието. Дейностите, свързани с подготовката на сектора за зелена и цифрова икономика, са от особено значение, като се подпомага консултантската дейност в сектора на земеделието и обучението на земеделските стопани. Предвижда се и подкрепа за модернизация за земеделските стопанства чрез инвестиционни дейности, като отново е обърнато внимание на екологични и зелени инвестиции.

Стратегическия план е насочен и към подкрепа за развитието на инфраструктурата на селските райони, за да ги направи привлекателно място за живот и работа с цел подобряване на социалното сближаване, повишаване на работните места, подобряване на качеството на живот. Насърчаването на тези дейности ще създаде в дългосрочен план възможността за запазване на основите за развитие на селското стопанство и поддържане на качеството на живот в селските райони.

Земеделието заема важно място в обществото, околната среда и икономиката на ЕС. Новата ОСП 2023 – 2027 г. ще продължи да гарантира достъп до висококачествени храни и силна подкрепа за уникалния европейски модел на селско стопанство, насочен в по-голяма степен към околната среда и климата, като подкрепя продължаващия преход към по-устойчив селскостопански сектор и развитието на жизнеспособни селски райони. Ето защо, ОСП на ЕС комбинира социални, икономически и екологични подходи по пътя към постигане на устойчива система на селското стопанство на Съюза:

1) *Социална устойчивост*. Селското стопанство осигурява доходи за фермерите, храна за гражданите и се явява икономически център на селските общности, като подкрепя инвестициите, подобрява достъпа до ресурси, осигурява свързаност между хората и подобрява средата и условията на живот. Чрез стимулиране на производството на безопасни и устойчиви храни ОСП съдейства за постигане на производствената сигурност и поддържа устойчивостта в хранителната

система. Насърчавайки поддържането на устойчиви селски общности, ОСП е инструмент за решаване на социални предизвикателства на селските райони, свързани със заетостта, доходите, застаряването на населението, подобряването на инфраструктурата в селата и др. ОСП обединява селските общности при изготвянето и управлението на стратегии за местно развитие, за да се справят с предизвикателствата, пред които са изправени. ОСП съдейства за укрепване на връзката между селските общности и околната среда в селските райони.

2) *Икономическа устойчивост*. ОСП гарантира икономическата жизнеспособност на земеделските стопанства чрез подкрепата на доходите и пазарните мерки. Чрез публична подкрепа на инвестициите се решават проблеми с ефективността при използването на природните ресурси, без да се причинява вреда на околната среда. Променящата се външна среда поставя нови предизвикателства пред земеделието в следствие на политическите процеси в Европа, достъпа до енергоресурси и др. В комбинация с влошаващите се климатични условия (суша, наводнения) доходите на земеделските стопанства са силно чувствителни към инструментите на ОСП. Устойчивата система на селското стопанство ще разчита на активен и ангажиран селскостопански сектор и е наложително екологосъобразното селско стопанство да може да бъде икономически жизнеспособно и рентабилно в дългосрочен план. В по-широк смисъл селското стопанство ще има важна роля в биоикономиката, като осигурява източник на биомаса, намалява зависимостта от енергия основана на въглерод. Новата ОСП ще гарантира жизнеспособността и на производителите на храни, с което ще съдейства за поддържане на продоволствената сигурност в общността.

3) *Екологична устойчивост*. Общата селскостопанска политика поставя добрите екологични практики в центъра на селското и горското стопанства в ЕС, като гарантира, че опазването на планетата и производството на храни могат да се осъществяват едновременно. Тя има три ясни екологични цели, които намират отражение в Европейския зелен пакт и стратегията „От фермата до трапезата“: справяне с изменението на климата; опазване на природните ресурси и борба с климатичните промени. Новата ОСП е със силен акцент в посока постигането на екологична устойчивост чрез стимулиране внедряването на екологични практики и засилени стандарти. Доброволният

характер на екологичните действия за земеделските стопани им дава възможност сами да изберат дали да прилагат такива практики и ако възприемат този подход, получават публична подкрепа. ОСП насърчава селскостопанско производство с ниско потребление на ресурси. Така например прекомерната употреба на пестициди може да окаже отрицателно въздействие върху почвата, водите и биологичното разнообразие в селското стопанство, което влошава здравето на растенията, животните и хората. Като част от стратегията „От фермата до трапезата“ Европейската комисия определя по-амбициозни цели за устойчива употреба на пестицидите – до 2030 г. употребата и рискът от химични и по-опасни пестициди в ЕС да бъдат намалени с 50%. ОСП е основният инструмент за подпомагане на устойчивото използване на торове в селското стопанство, с който се гарантира, че земеделските стопани могат да поддържат производителността, като същевременно се намаляват вредните последици от замърсяването с торове. Като част от стратегията „От фермата до трапезата“ стремежът е да се намалят загубите на хранителни вещества с поне 50% до 2030 г., като същевременно се гарантира, че не се влошава плодородието на почвата. Очаква се това да доведе до намаляване на използването на торове с най-малко 20%. ОСП насърчава биологичното земеделие като метод на селскостопанското производство, защото този метод съдейства за отговорно използване на ресурсите и енергията, поддържането на биологичното разнообразие, опазва природните ресурси, поддържа плодородието на почвата и качеството на водите, и т.н. Биологичното земеделие насърчава и висок стандарт за хуманно отглеждане на животните. ОСП трябва да отговори на „От фермата до трапезата“ до 2030 г., като делът на биологичното земеделие да достигне 20%. Биологичното земеделие е съществен фактор за удовлетворяване на потребителското търсене на здравословни храни и има потенциал да осигури справедлив пазар за земеделските производители и търговците. В контекста на екологичната устойчивост ОСП има огромно значение за земеделските производители за адаптиране на климатичната несигурност, намаляване на емисиите парникови газове от селското стопанство и изпълнение на климатичните цели. Предиизвикателствата, породени от промените в климата, налагат внедряването на променени модели на земеделие. Чрез ОСП в селските райони се улесняват доставките на енергия от възобновяеми енергийни източници, стимулира се съхраняването и

улавянето на въглерод в секторите на селското и горското стопанства, стимулира се внедряването на щадящи почвата и водите системи на земеделие, улеснява се достъпът до физически активи, които решават екологични проблеми, подпомага горите, стимулира внедряването на мерки за управление на екологични и климатични рискове, стимулира сътрудничеството, съдейства за разпространението на знания и информация. Европейската мрежа за развитие на селските райони улеснява обмена на знания и сътрудничеството в областта на биоикономиката и действията в областта на климата в селските райони, което увеличава екологичната устойчивост на ОСП.

Заклучение

Преходът към устойчивост на земеделието и селските райони изисква трансформация на социално-икономическите системи за преход към устойчиви начини на производство и потребление. Ролята на регионите нараства значително, защото там са местата, където възникват и се внедряват новите технологични решения. Политиката на сближаване е важен инструмент за прехода към устойчивост и осигурява изграждане на техния капацитет.

Новата ОСП 2023-2027 има ключово значение за бъдещото развитие на земеделието и селските райони за постигане на част от целите на Европейския зелен пакт и проправя пътя към по-справедлива, по-екологична и основана на резултати политика. Новата ОСП подкрепя в още по-голяма степен прехода към устойчиви системи на земеделие и се утвърждава като най-важния инструмент за зелен преход на земеделието и селските райони.

Използвана литература:

1. Европейска комисия. (2019). Европейски зелен пакт. COM(2019) 640 final. Брюксел.
2. Европейска комисия. (2020). Стратегия „От фермата до трапезата“ за справедлива, здравословна и екологосъобразна продоволствена система. COM(2020) 381 final. Брюксел.
3. Европейска комисия. (2020). Стратегия на ЕС за биологичното разнообразие за 2030 г. Да осигурим полагащото се място на природата в нашия живот. COM/2020/380 final. Брюксел.

4. Европейски парламент. (2021). Регламент (ЕС) 2021/2115 на Европейския парламент и на Съвета за установяване на правила за подпомагане за стратегическите планове, които трябва да бъдат изготвени от държавите членки по линия на общата селскостопанска политика. // Официален вестник на ЕС, L 435/1.

5. Европейски парламент. (2021). Регламент (ЕС) 2021/2116 на Европейския парламент и на Съвета от 2 декември 2021 година относно финансирането, управлението и мониторинга на общата селскостопанска политика. // Официален вестник на ЕС, L 435/187.

6. Европейски парламент. (2021). Регламент (ЕС) 2021/2117 на Европейския парламент и на Съвета. // Официален вестник на ЕС, L 435/262.

7. European Commission. (2020). Основни политически цели на новата ОСП. // Agriculture and rural development (https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/new-cap-2023-27/key-policy-objectives-new-cap_bg#documents).

8. European Commission. (2020). EU Agriculture in numbers. Performance on the nine specific objectives of the CAP. // Factsheet, Agriculture and Rural Development, Brussels.

9. European Commission. (2022). Agriculture and rural development (https://agriculture.ec.europa.eu/index_bg).

Благодарност

Публикацията е разработена в рамките на проект „Развитие на селските територии в условията на трансформация към устойчива икономика“ (RTowardsSE). Проектът се финансира от Национален фонд „Научни изследвания“ и се изпълнява от Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов в партньорство с Университета за национално и световно стопанство – София и Икономическия университет – Варна, 2021-2024 г. Авторът благодари на Фонд „Научни изследвания“ за подкрепата при извършване на работата по проект RTowardsSE, договор №КП-06-Н55/1 от 15.11.2021 г.

За контакти:

Гл. ас. д-р Дамян Киречев
Икономически университет – Варна
E-mail: dkirechev@ue-varna.bg

НОРМАТИВНИ ИНСТРУМЕНТИ ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕ ИЗМЕНЕНИЕТО НА КЛИМАТА И ПОВИШАВАНЕ УСТОЙЧИВОСТТА НА ЗЕМЕДЕЛИЕТО И СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ

*Гл. ас. д-р Дамян Киречев
Икономически университет – Варна*

REGULATORY INSTRUMENTS TO TACKLE CLIMATE CHANGE AND INCREASE THE RESILIENCE OF AGRICULTURE AND RURAL AREAS

*Chief Assist. Prof. Damyan Kirechev, PhD in Economics
University of Economics – Varna*

Резюме: *В доклада се проучват ключовите въпроси на Европейския зелен пакт, които ще съдействат за прехода на земеделието и селските райони към устойчивост и за предотвратяване на изменението на климата. Представят се по-важни потенциални трансформации по отношение на земеделието и селските райони и съвременни предизвикателства за тях от Зелената сделка. Проучват се възможностите за подкрепа от Националния план за възстановяване и устойчивост.*

Ключови думи: *Европейска зелена сделка, зелен преход, трансформация, климатични промени, Национален план за възстановяване и устойчивост*

Abstract: *The report identifies the key issues of the European Green Pact that will contribute to the transition of agriculture and rural areas towards sustainability and to prevent climate change. It presents more important potential transformations for agriculture and rural areas and contemporary challenges for them from the Green Deal. Opportunities for support from the Recovery and resilience plan for Bulgaria are explored.*

Key words: *European Green Deal, green transition, transformation, climate change, Recovery and resilience plan*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.42>

Въведение

Политиките на ЕС са допринесли значително за подобряване на състоянието на околната среда в общността. Сериозни предизвикателства, свързани с климатични промени, запазване на биологичното разнообразие, рационално използване на природните ресурси, поддържане на балансирано икономическо развитие и социално равновесие и др. не могат да бъдат преодолени само с политики в областта на околната среда и предопределят промени на системно равнище в неустойчиви системи за производство и потребление. Това предполага фундаментални трансформации на големите социално-икономически и технологични системи, включително промени в технологиите, инфраструктурата, законодателството, пазарите, поведението и т.н. В този смисъл преходът към устойчивост може да се разбира като трансформация на такива системи чрез внедряване на по-устойчиви начини на производство и потребление (European Environment Agency 2019). Амбициозните цели на ЕС в областта на климата и околната среда (за нулево замърсяване до 2050 г. в производството и потреблението, подобряване на здравето и благосъстоянието, подобряване на условията на живот (European Commission 2021) предполагат включване на земеделието и другите секторни и териториални политики на ЕС. Трансформациите към постигането на по-устойчиви резултати предполагат преходът да бъде направляван и управляван. Възприема се разбирането, че постигането на устойчивост и смекчаването на съпротивата срещу промяната може да се постигне чрез публични политики и публична подкрепа на нови решения. В процеса на прехода към устойчивост могат да бъдат разграничени три основни процеса (Европейска комисия 2021): иновации (поява), широкомащабно внедряване на устойчиви решения (дифузия) и преконфигуриране на системата. В този смисъл, процесът на трансформации може да се разглежда като дълъг и сложен процес, изискващ ефективно програмиране, управление и публична подкрепа.

Регионите могат да имат съществена роля в този процес, защото те са местата, където възникват новите технологични и социални решения и допринасят за изпълнение на целите на ЕС, като ги изпълняват с инструменти, съобразени с местните условия. Те трябва също така да допринасят за постепенното премахване на неустойчиви решения и да гарантират, че преходът ще стане по честен и справедлив

начин и преходът няма да окаже отрицателно въздействие върху регионалното развитие и благосъстояние. Политиката на сближаване е важен инструмент за преход към устойчивост, защото осигурява значително по размер финансиране за регионите, осигурява изграждането на капацитет, с който се укрепват възможностите на териториите както финансово, така и по отношение на управлението на изпълнението.

Общата селскостопанска политика (ОСП) на ЕС е секторната политика, която подкрепя прехода за земеделието и селските райони към устойчивост и е обект на голям брой задълбочени проучвания. Акцентът в изследването е ролята на Европейския зелен пакт за постигане на целите на устойчивото развитие и за стимулиране на зеления преход. В този смисъл целта на настоящото изследване е да се проучат основните нормативни документи, които определят необходимостта от трансформации на земеделието и селските райони към устойчивост и съдействат за преодоляване на измененията на климата извън самата ОСП.

Изложение

ЕС се утвърждава като общност с едни от най-високите социални и екологични стандарти, като въведе амбициозните политики за защита на човешкото здраве, околната среда и се превърна в световен лидер в борбата срещу изменението на климата. Държавите – членки на ЕС, постигнаха забележителен напредък в много области от Програмата на ООН до 2030 г. и нейните 17 Цели на устойчиво развитие (United Nations 2022). Целите за устойчиво развитие (ЦУР) предлагат необходимата дългосрочна перспектива, която надхвърля краткосрочните съображения за постигане на бързи резултати.

Като се абстрахираме от дефиниране на понятието „устойчиво развитие“, същността му се свързва с подобряване на жизнения стандарт на хората, създаване на благоприятна среда и разпространение на знания чрез разпространение на по-добра информация за обществото. Амбициите за по-интелигентно използване на ресурсите и модерната икономика, която служи на здравето и благосъстоянието на обществото, намират израз в Програмите за действие за околната среда на ЕС. През март 2022 г. Европейския съвет прие 8-та програма за действие за околна среда, която зададе рамката за изготвянето

и изпълнението на политиките на ЕС в областта на околната среда до 2030 г., целяща да ускори екологичния преход по справедлив и приобщаващ начин, а дългосрочната ѝ цел до 2050 г. е „Да живеем добре в пределите на нашата планета“. Шестте тематични приоритетни цели са свързани с намаляване на емисиите на парникови газове, адаптирането към изменението на климата, модела на растеж с възстановяване, амбицията за нулево замърсяване, опазването и възстановяването на биологичното разнообразие и намаляването на основните последици за околната среда и климата, свързани с производството и потреблението (Европейски парламент 2022). Преходът към нисковъглеродна икономика на ЕС с ефективно използване на ресурсите и неутрална по отношение на климата, притежаваща биологично разнообразие и в пълно съответствие с Програмата на ООН до 2030 г. и 17-те ЦУР, вече е започнал и гарантира равнопоставеност и приобщаване (Европейска комисия 2019). Възприема се подходът, че икономическият растеж на икономиката на ЕС трябва да стане по-малко зависим от невъзобновяеми ресурси, за да се оптимизира използването на устойчиво управляваните възобновяеми ресурси и екосистемните услуги. ЕС вече показва, че е възможно да се развива икономика, като едновременно с това се намаляват въглеродните емисии – по данни на Евростат и Европейската комисия заетостта в сектора на околната среда расте по-бързо, технологиите с ниски въглеродни емисии се превръщат в основна търговска стока, износът от ЕС на технологии за чиста енергия в периода 2012-2015 г. достигна 71 млрд. евро, надхвърляйки вноса. ЕС може да определя стандартите за останалата част от света, ако поеме водеща роля в изпълнението на ЦУР и прехода към устойчива икономика, включително чрез интелигентни инвестиции в иновациите и главните базови технологии. Амбицията на ЕС за постигане на неутрална по отношение на климата икономика с ефективно използване на ресурсите ще покаже, че един екологосъобразен преход може да бъде съпроводен с повишаване на благосъстоянието. Това може да се осъществи чрез разширяване на инвестициите и публичната подкрепа на науката, технологиите и модерната инфраструктура чрез внедряване на нови бизнес модели, свързани с новите технологии и изкуствения интелект. Важни хоризонтални способстващи фактори, като научните изследвания и иновациите, финансирането, ценообразуването и данъчното облагане, отговорното бизнес поведение и новите бизнес модели и

образованието, ще създадат необходимите условия за промяна към устойчивост, ако са ориентирани към новаторски, екологосъобразен, приобщаващ и социално справедлив икономически преход (Европейска комисия 2019).

Ключов проект в повишаването на устойчивостта на ЕС за смекчаване изменението на климата има Европейският зелен пакт (Зелената сделка), представен в края на 2019 г. (Европейска комисия 2019), с който Европейската комисия поема ангажимент за постигане на неутралност по отношение на климата до 2050 г. и постави „на масата“ нов икономически модел, а до 2030 г. постигане на 55% намаляване на емисиите парникови газове спрямо 1990 г. (Европейска комисия 2021). Ключовите елементи на Европейския зелен пакт са представени на фигура 1.

Фигура 1. Елементи на Европейския зелен пакт

Източник: Европейска комисия (2019).

Европейският зелен пакт е ключов план за преобразяване на икономиката и обществото на ЕС и е първият европейски законодателен акт в областта на климата с установени правни задължения, като създава нови възможности за иновации, инвестиции и работни места. Трансформирането на икономическите модели в контекста на Европейския зелен пакт ще доведе до намаляване на емисиите, създаване

на работни места, преодоляване на енергийната бедност, намаляване на енергийната зависимост и подобряване на здравето и благосъстоянието на населението (Европейска комисия 2022). Европейският зелен пакт се явява основополагащ документ, доказващ колективната способност на икономиката и обществото на ЕС да поеме пътя на устойчивото развитие и да превърне общността в лидер по отношение на мерките в областта на климата и околната среда.

Постигането на устойчиво бъдеще с реализирането на Европейския зелен пакт налага трансформиране на икономиката на ЕС и включва две основни направления:

1) Разработване и преосмисляне на набор от политики, свързани с екологичния преход (снабдяването с енергия, инфраструктурата, транспорта, селското стопанство и храните, строителството, данъчното облагане, социалните придобивки и др.). Това ще повиши значението, придавано на опазването и възстановяването на естествените екосистеми, устойчивото използване на ресурсите и подобряването на човешкото здраве. Основни инструменти на Зеления пакт ще са използването на всички лостове на политиките: регулиране и стандартизация, инвестиции и иновации, национални реформи, диалог със социалните партньори и международно сътрудничество.

2) Системно включване на устойчивото развитие във всички политики на ЕС. Гарантира, че принципите на устойчивото развитие ще участват във всички секторни и териториални политики в рамките на Общността. Но постигането на тези високи амбиции ще предполага значителни инвестиции – около 260 млрд. евро годишно до 2030 г. Още в началото на 2020 г. Европейската комисия предложи план за инвестиции във връзка със Зеления пакт, мобилизиращ ресурсите на публичния и частния сектор. Бюджетът на ЕС ще има основно значение за постигането на справедлив преход (съсредоточен върху регионите и секторите, които са най-силно засегнати от прехода), но националните бюджети ще имат ключова роля. Реализирането на целите на Зеления преход предполага широко внедряване на нови технологии в различни сектори и региони. Новите технологии, устойчивите решения и революционните иновации ще са от решаващо значение за постигането на целите на Европейския зелен пакт. На образователните и научноизследователските институции се пада важната роля да ангажират обществеността с промените, необходими за постигането на успешен преход.

В изпълнение на заложените цели в Европейския зелен пакт от началото на 2020 г. Европейската комисия предприе мащабна дейност по преосмисляне на широк набор от политики, подкрепящи зеления преход. През 2020 г. се разработиха редица планове и стратегии, по важните от които са: План за инвестиции във връзка със Зеления преход (Европейска комисия 2020), Промислена стратегия за Европа (Европейска комисия 2020), План за действие за кръгова икономика (European Commission 2020), Стратегия „От фермата до трапезата“ за здравословна и устойчива храна (Европейска комисия 2020), Стратегия за биологичното разнообразие (Европейска комисия 2020), Стратегия за интегриране на енергийната система и използване на водорода, План във връзка с целта за климата за 2030 г. (Европейска комисия 2020), стратегиите за саниране, за използването на метана, за устойчивостта на химическите вещества, за използването на енергия от възобновяеми източници от морето, Европейски пакт за климата (European Union 2020) и др. През 2021 г. се приеха Нова стратегия за адаптация към измененията на климата (Европейски комитет по регионите 2021), План за биологичното производство (European Parliament 2021), План за действие за нулево замърсяване (Европейска комисия 2021), Устойчива синя икономика (Европейска комисия 2021). Приеха се Предложение за регламент за намаляване на обезлесяването и деградацията на горите, преразгледа се Регламентът за превоз на отпадъци, разработи се нова Стратегия за почвите (Европейска комисия 2021), направиха се предложения във връзка с транспорта, декарбонизацията и насърчаването на използването на водорода и др. През 2022 г. се направиха редица предложения във връзка с използването на енергията, декарбонизацията и екологичния преход на промишлените предприятия, предложения във връзка с ограничаване на парниковите газове и веществата, разрушаващи озоновия слой, прие се Планът REPowerEU за сигурна и устойчива енергия на достъпни цени в Европа (Европейска комисия, 2022), приеха се предложения за План за опазване на околната среда, включващ предложения за намаляване използването на пестициди (Европейска комисия 2022) и по-строги правила за опазване на атмосферния въздух (Европейска комисия 2022), приеха се корекции в Рамковата директива за водите и предварително споразумение за по-високи стандарти за емисии от транспорта и др. Налице са сериозни трансформации в развитието на всички секторни политики в рамките на

ЕС в следствие на Европейския зелен пакт, но предвид обхвата на изследването към земеделието и селските райони акцентът ще бъде поставен там.

Европейският зелен пакт включва редица разпоредби за зелен преход към по-устойчиви селскостопански и хранителни системи и повишаване устойчивостта на селските райони, които ще засегнат голяма част от земеделските производители. В контекста на съобщенията на Европейската комисия земеделските производители ще трябва да намалят значително употребата на торове, пестициди и антибиотици, а хранителната индустрия ще трябва да внедрява кръгови икономически принципи и да насърчава устойчиви модели за производство и потребление на храни. Акцентите в зеления преход не са само следствие единствено на стратегията „От фермата до трапезата“, но има редица предположения и в другите документи – Стратегията за биоразнообразието, Плана за връзка с целите за климата, Плановете за използване на енергия от възобновяеми енергийни източници и др., които ще са с големи последици за селскостопанския сектор и бизнеса в селските райони. В изследване, поръчано от Комитета по земеделие на Европейския парламент от 2020 г. (Guyomard, Bureau et al. 2020) се извършва анализ на елементите от пътната карта за ключовите действия на Зелената сделка с потенциално значение селскостопанската и хранителната политика. По-важните потенциални трансформации по отношение земеделието и селските райони могат да се търсят в следните направления:

1) В частта „климатични амбиции“ се разкриват сериозни последици за селскостопанските емисии парникови газове (основно метан и азотни оксиди), а с помощта на регулирането на LULUCF (използване на земята, промени в земеползването и горското стопанство) трябва да се повлияе на използването на земеделските земи и горските територии като поглъщатели на въглероден диоксид. В директивата за енергия от възобновяеми енергийни източници на селскостопанския сектор се отдава ключово значение по отношение на производството на енергия от биогорива.

2) В частта „чиста, достъпна и сигурна енергия“ селското стопанство може да играе важна роля за намаляване на въглеродното съдържание на материалите от другите производствени сектори, като поглъща въглерод и осигурява биомаса за производство на енергия.

3) В частта „индустриални стратегии за чиста и кръгова иконо-

мика“ производството на храни се определя като източник на воден стрес и въздействия за намаляване на биоразнообразието. Но аграрния сектор може да има важна роля за намаляване на отпечатъка върху околната среда от другите сектори на икономиката. Едновременно с това селскостопанският сектор може да бъде важен източник на биомаса за кръговата икономика. Хранителният сектор ще бъде засегнат от мерките за намаляване на опаковките, което ще ограничи отделянето на отпадъци по цялата агрохранителна верига, а в същото време потенциалът на биопродуктите в нарастващ.

4) В частта „устойчива и интелигентна мобилност“ биогоривата са актуално решение за увеличаващото се потребление на изкопаеми горива и източник на първична енергия.

5) В частта „екологизация на Общата селскостопанска политика“ Зелената сделка има големи преки въздействия върху селското стопанство и ОСП.

6) В частта „опазване на биоразнообразието“ е положително въздействието в следствие на промени в земеползването и внедряване на селскостопански практики, щадящи околната среда, намаляване на употребата на торове и пестициди в хранителната верига.

7) В частта „интегриране на устойчивост във всички политики на ЕС“ се очакват потенциални въздействия върху селските райони, разширяването на „зелените“ инвестиции, разширяването на кооперирането и партньорството между субектите в селските общности, по-добро споделяне на знания и информация.

8) В частта „ЕС като глобален лидер на пазара на храни в света“ споразуменията с другите държави могат да съдействат за разрешаване на климатични, екологични, здравни и социални въпроси в страните. Разширяването на партньорството между страните може да доведе до намаляване на дисбалансите в международната търговия.

Съвременни предизвикателства за селското стопанство от Зелената сделка могат да се търсят сред потенциалните трудности за значителни намаления на нивата на парниковите газове от сектора, но може да се разчита в голяма степен на повишаване на капацитета на земеделските земи, почвите и горите за съхранение на въглерод. Интензивните селскостопански системи носят голяма отговорност за влошаване на качествата на компонентите на околната среда – въздух, води, почви, биоразнообразие. В този контекст се налага преосмисляне на съвременните фермерски системи и внедряване на устойчив

чиви подходи в производството на храни. Предлаганите подходи и практики за постигането на устойчивост на хранителната система ще трябва да бъдат оценявани от всички гледни точки на устойчивостта, за да се гарантира, че няма да има нежелани въздействия в социален, екологичен и икономически план (Киречев 2022). Експертната група по продоволствена сигурност и хранене към FAO идентифицира две групи иновативни подходи, насочени към насърчаване на прехода към устойчива хранителна система и подобряващи хранителната сигурност (HLPE 2019): (1) устойчива интензификация и свързани с нея (вкл. устойчива интензификация, климатично интелигентно земеделие, прецизно земеделие, устойчиви хранителни вериги, чувствително към храненето селско стопанство и др.); (2) агроекологичен подход и свързани с него агроекологични практики (вкл. агролесовъдство, биологично земеделие, практики, съдействащи за подобряване на свързаността на азота, консервационно земеделие, консервационни обработки на почвата, управление на растителни остатъци, интегрирано управление на вредителите, пермакултури, регенеративно земеделие, възстановяване на деградирани земи, внедряване на устойчиви семена и породи, хранителен суверенитет, управление на водите и др.). Справянето с прехода към устойчиви хранителни системи и устойчиви производствени системи в селското стопанство предполага дългосрочна перспектива и практиките, въплътени в агроекологичния подход, все повече се признават като потенциални за трансформация на производството на храни за постигане на целите на устойчивото развитие.

Друго важно предизвикателство пред селското стопанство е развитието на биоикономиката и производството на енергия от биомаса. Ролята на селското стопанство в това направление е най-значима, но не бива да се допуска противопоставяне между секторите за производство на биогорива и секторите за производство на храна. Значимостта на биоикономиката има голям потенциал в частта за минимизиране на отпадъците и поддържане на стойността на продуктите, материалите и ресурсите възможно най-дълго.

Допълнителна подкрепа за създаване на устойчива, справедлива и успешна земеделска икономика и селски райони ще се осъществи с Националния план за възстановяване и устойчивост на България (Министерски съвет на Р. България 2022). Компонентът „Устойчиво селско стопанство“ цели повишаване на устойчивото управление и

конкурентоспособността на аграрния сектор чрез мерки за подобряване на икономическата устойчивост на земеделските стопанства и на отрасъла като цяло в контекста на климатичните промени и съхранението на характеристики на околната среда. Индикативните разчети за разходите, необходими за реализация на целите на компонента, възлизат на общо 986.1 милиона лева. Според Плана ключът за постигането на баланс между икономическата и екологичната устойчивост на сектора е неговото ускорено технологично обновяване и широкото навлизане на дигиталните технологии в земеделските практики. Такава трансформация обаче е сериозно предизвикателство за земеделския бизнес, чиято ниска ликвидност допълнително се влоши в условията на пандемичното разпространение на COVID-19. Това налага необходимостта от публична подкрепа, която да стимулира по-бързото навлизане на иновативни технологии и цифрови решения в земеделската практика, които, от една страна, ще подобрят икономическата устойчивост на отрасъла, а от друга – ще допринесат съществено за нарастване на неговия принос за изпълнение на целите на Зелената сделка. Подкрепата за сектора ще се осъществява от два фонда:

✓ *Фонд за насърчаване на технологичния и екологичния преход на селското стопанство.* Фондът ще подкрепя инвестиции, допринасящи за екологизиране и цифровизация на производството в земеделието, по-ефективно използване на ресурсите, адаптиране на стопанствата към климатичните промени, скъсяване на веригите за доставка, опазване на генетичните ресурси. Предвиждат се инвестиции в четири направления. Очаква се инвестиционната схема да стартира до края на 2022 г. с период на реализация до края на 2025 г.

✓ *Проект „Дигитализация на процесите от фермата до трапезата“.* Проектът предвижда изграждане на Електронна информационна система в земеделието за обмен на данни между публичната администрация и икономическите субекти в сектора, която ще осигури интегриране и съвместимост на данните от различни информационни системи, регистри и бази данни във и извън Сектор „Земеделие“. Проектът ще се реализира в 5 модула (за употреба на торове и пестициди, за контрол върху употребата на антимикробни ветеринарно-медицински препарати, за проследяване на храните по хранителната верига, за онлайн консултации и обучения, за комуникация между полеви сензори за дъжд). Очаква се проектът да стартира до края на 2022 г. с период на реализация до края на 2025 г.

Може да се обобщи, че Европейският зелен пакт заедно с ОСП имат сериозен потенциал по-отношение повишаване устойчивостта на земеделието и селските райони. Реализирането им е изправено пред редица предизвикателства, но с общи усилия и разбиране и при наличие на публична подкрепа усилията ще бъдат оправдани по-лесно.

Заклучение

ЕС се проявява като високо отговорно обединение на държави с потенциал да е лидер по отношение на климатичните изменения и опазването на околната среда. Процесът на трансформация е достатъчно сложен и се налага да бъде управляван. Постигането на висока устойчивост и ограничаване на съпротивата срещу промените изисква прилагането на публични политики и подкрепа за решенията.

Ролята на регионите нараства значително, защото там са местата, където възникват и се внедряват новите технологични решения. Политиката на сближаване е важен инструмент за прехода към устойчивост и осигурява изграждане на техния капацитет.

Европейският зелен пакт има важно значение за провеждането на трансформация на земеделието и селските райони и предполага внедряването на подходи и практики, насочени към насърчаването на прехода към устойчива хранителна система и постигане на продоволствена сигурност, и няма как да се проведе без промени в ОСП. Националният план за възстановяване и устойчивост ще изиграе допълнителна подкрепа за създаване на устойчиво, справедливо и успешно икономическо развитие на земеделието и селските райони.

Използвана литература:

1. Европейска комисия. (2021). Стратегия на ЕС за почвите за 2030 г. Извличане на ползите от здравите почви за хората, храните, природата и климата. COM(2021) 699 final.

2. Европейска комисия. (2019). Документа за размисъл „Към устойчива Европа до 2030 г.“. COM(2019)22. Брюксел. doi:10.2775/840540.

3. Европейска комисия. (2019). Европейски зелен пакт. COM(2019) 640 final. Брюксел.

4. Европейска комисия. (2020). Европейска промишлена стра-

тегия (https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/european-industrial-strategy_bg).

5. Европейска комисия. (2020). Стратегия „От фермата до трапезата“ за справедлива, здравословна и екологосъобразна продоволствена система. COM(2020) 381 final. Брюксел.

6. Европейска комисия. (2020). Стратегия на ЕС за биологичното разнообразие за 2030 г. Да осигурим полагащото се място на природата в нашия живот. COM/2020/380 final. Брюксел.

7. Европейска комисия. (2020). Финансиране на зеления преход: Планът за инвестиции и Механизмът за справедлив преход на Европейския зелен пакт (https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/ip_20_17).

8. Европейска комисия. (2020). Цели в областта на климата до 2030 г. (https://climate.ec.europa.eu/eu-action/european-green-deal/2030-climate-target-plan_bg).

9. Европейска комисия. (2021). „Подготвени за цел 55“ (“Fit for 55”): постигане на целта на ЕС в областта на климата до 2030 г. по пътя на неутралитет по отношение на климата. COM(2021) 550 final. Брюксел.

10. Европейска комисия. (2021). План за действие за нулево замърсяване „Към нулево замърсяване на въздуха, водата и почвата“ (https://environment.ec.europa.eu/strategy/zero-pollution-action-plan_bg).

11. Европейска комисия. (2021). Подпомагане на прехода към устойчивост съгласно Европейския Зелен пакт посредством политиката на сближаване. Набор от инструменти за лица, вземащи решения на национално и регионално равнище. 26. Люксембург: Служба за публикуване на ЕС. doi:10.2776/416659.

12. Европейска комисия. (2021). Развитие на устойчива синя икономика в ЕС (https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/ip_21_2341).

13. Европейска комисия. (2022). https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/ip_22_6278. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/ip_22_6278

14. Европейска комисия. (2022). Зелен пакт — новаторски предложения за възстановяване на природата в Европа до 2050 г. и за намаляване наполовина на употребата на пестициди до 2030 г. (https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/ip_22_3746).

15. Европейска комисия. (2022). Осъществяване на Европейския зелен пакт (https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_bg#-).

16. Европейска комисия. (2022). План REPowerEU: сигурна и устойчива енергия на достъпни цени в Европа (https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/repowereu-affordable-secure-and-sustainable-energy-europe_bg).

17. Европейски комитет по регионите. (2021). Адаптация към изменението на климата: нуждаем се от местни решения за адаптиране към глобалното затопляне (<https://cor.europa.eu/bg/news/Pages/climate-adaptation-strategy.aspx>).

18. Европейски парламент. (2022). Решение на Европейския парламент и на Съвета относно Обща програма на Европейския съюз за действие за околната среда до 2030 година. PE-CONS 83/21. Брюксел: Европейски парламент .

19. Киречев, Д. (2022). Агроекологичният подход за осигуряване на устойчивост на хранителната система. // Известия, Варна: Наука и икономика, том 66, №1, с. 42-61.

20. Министерски съвет на Р. България. (2022). Национален план за възстановяване и устойчивост (<https://www.nextgeneration.bg/14>).

21. European Commission. (2020). Circular economy action plan (https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_bg).

22. European Commission. (2021). EU Action Plan: ‘Towards Zero Pollution for Air, Water and Soil’. COM(2021) 400 final. Brussels : European Commission.

23. European Environment Agency. (2019). The European environment — state and outlook 2020. Knowledge for transition to a sustainable Europe. European Environment Agency. Luxembourg: Publications Office of the European Union. doi:10.2800/96749

24. European Parliament. (2021). The EU Action plan on Organic Agriculture (<https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2021/2239> (INI)).

25. European Union. (2020). European Climate Pact (https://climate-pact.europa.eu/index_bg).

26. Guyomard, H., Bureau, J. et al. (2020). Research for AGRI Committee – The Green Deal and the CAP: policy implications to adapt farming practices and to preserve the EU’s natural resources. Brussels:

European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies. doi:10.2861/615748

27. HLPE. (2019). Agroecological and other innovative approaches for sustainable agriculture and food systems that enhance food security and nutrition. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security. Rome: FAO.

28. United Nations. (2022). The Sustainable Development Goals Report. New York: United Nations Publications.

Благодарност

Публикацията е разработена в рамките на проект „Развитие на селските територии в условията на трансформация към устойчива икономика“ (RTtowardsSE). Проектът се финансира от Национален фонд „Научни изследвания“ и се изпълнява от Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов в партньорство с Университета за национално и световно стопанство – София и Икономическия университет – Варна, 2021 – 2024 г. Авторът благодари на Фонд „Научни изследвания“ за подкрепата при извършване на работата по проект RTtowardsSE, договор № КП-06-Н55/1 от 15.11.2021 г.

За контакти:

Гл. ас. д-р Дамян Кирчев
Икономически университет – Варна
E-mail: dkirechev@ue-varna.bg

ОБРАБОТВАНЕ НА ЛИЧНИ ДАННИ НА ДЕЦА В КОНТЕКСТА НА ТРУДОВИТЕ ОТНОШЕНИЯ

*Доц. д-р Андрей Александров
Институт за държавата и правото
при Българската академия на науките,
Югозападен университет „Неофит Рилски“*

PROCESSING OF PERSONAL DATA OF CHILDREN IN THE CONTEXT OF THE LABOR RELATIONS

*Assoc. Prof. Andrey Alexandrov, PhD
Institute for the State and the Law – Bulgarian Academy
of Sciences, Southwestern University “Neofit Rilski”*

Резюме: *Общият регламент за защита на данните (Регламент (ЕС) 2016/679 на Европейския парламент и на Съвета от 27 април 2016 г. относно защитата на физическите лица във връзка с обработването на лични данни и относно свободното движение на такива данни и за отмяна на Директива 95/46/ЕО (неколкократно засяга темата за защитата на личните данни на малолетните и непълнолетните лица, които представляват една по-уязвима група субекти на данни, нуждаещи се от засилена закрила. Най-важният текст на Регламента в тази връзка е разпоредбата на чл. 8, въвеждаща условия, приложими за съгласието на дете във връзка с услугите на информационното общество. Целта на настоящото изложение е да проследи какво ново въведе Регламентът във връзка с обработването на лични данни на деца, както и да потърси спецификите на плоскостта на трудовото право – кога, при какви условия и по какъв начин работодателят следва да обработва лични данни на малолетни и непълнолетни лица.*

Ключови думи: *ОРЗД, лични данни, деца, трудови отношения*

Summary: *The General Data Protection Regulation (Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (repeatedly touches on the topic of protection of personal data of minors, who represent a more vulnerable group of data subjects in need of enhanced protection. The most important text of the Regulation in this regard is the provision of Art. 8 introducing conditions applicable to the consent of a child in relation to information society*

services. The purpose of this analysis is to trace what the Regulation introduced in relation to the processing of personal data of children, as well as to look for the specifics on the field of labor law - when, under what conditions and in what way the employer should process personal data of minors.

Key words: *GDPR, personal data, children, labor relations*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.43>

► Ограничен предметен обхват на уредбата – обхванати са само случаите на обработване на базата на съгласие и то когато съгласието се дава в онлайн среда

Практически Общият регламент за защита на данните не постига особено висока степен на хармонизация на националните законодателства по отношение на обработването на лични данни на деца. Най-важната разпоредба, засягаща разглежданата тема – тази на чл. 8 от Регламента, се отнася само до един частен случай: когато обработването се основава на съгласие на субекта на данните и това съгласие се дава в онлайн среда, например за създаване на потребителски профил на интернет сайт.²²² Специалните изисквания на ОРЗД относно даването на съгласие предвиждат надлежното информироване на субекта на данните в кратка, прозрачна, разбираема и лесно достъпна форма, на ясен и прост език, особено що се отнася до всяка информация, конкретно насочена към деца (чл. 12 от Регламента). Встъпително съображение №58 към Регламента допълва, че „*принципът на прозрачност изисква всяка информация както за обществеността, така и за субекта на данните да бъде в кратка, прозрачна, разбираема и лесно достъпна форма и да се използват ясни и недвусмислени формулировки, а в допълнение когато е необходимо, да се използва и визуализация. (...) Като се има предвид, че на деца-*

²²² „Когато се прилага член 6, параграф 1, буква а (ЕО), във връзка с прякото предлагане на услуги на информационното общество на деца, обработването на данни на дете е законосъобразно, ако детето е поне на 16 години. Ако детето е под 16 години това обработване е законосъобразно само ако и доколкото такова съгласие е дадено или разрешено от носещия родителска отговорност за детето. Държавите членки могат да предвидят в правото си по-ниска възраст за същите цели при условие че тази по-ниска възраст не е под 13 години. В такива случаи администраторът полага разумни усилия за удостоверяване, че съгласието е дадено или разрешено от носещия родителска отговорност за детето, като взема предвид наличната технология. Параграф 1 не засяга общото договорно право на държавите членки като разпоредбите относно действителността, сключването или последиците от даден договор по отношение на дете.“

та се полага специална защита, когато обработването е насочено към дете, всяка информация и комуникация следва да се предоставя с ясни и недвусмислени формулировки, които да бъдат лесно разбираеми за детето.“ Според съображение №38 „На децата се полага специална защита на личните данни, тъй като те не познават достатъчно добре съответните рискове, последици и гаранции, както и своите права, свързани с обработването на лични данни. Тази специална защита следва да се прилага по-специално за използването на лични данни на деца за целите на маркетинга или за създаване на личностни или потребителски профили и събирането на лични данни по отношение на деца при ползване на услуги, предоставяни пряко на деца“.

Същевременно ОРЗД не въвежда собствено понятие за „дете“, като оставя този въпрос на националния законодател. Границата от 16 години е заложена ориентировъчно, като във вътрешното право тя може да бъде занижена, но на не по-малко от 13 години. Съгласието като условие за законосъобразност на обработването на данни в „офлайн“ среда (например когато дете кандидатства за работа и в тази връзка предоставя данните си на потенциален работодател), и изобщо възможността за формиране на правновалидна воля от лицето за встъпване в договорни отношения, не са предмет на уредба в Регламента.

И в публикуваните на интернет страницата на националния ни надзорен орган КЗЛД Разяснения относно „съгласието“ според Общия регламент относно защитата на данните²²³ също е засегнат само частният въпрос, свързан с прякото предлагане на услуги на информационното общество на деца. Експертите от КЗЛД разясняват: „В случай че детето няма навършени 16 години, съгласието на неговия родител/попечител/ настойник е необходимо. В такива случаи администраторът на лични данни, който обработва данни за детето, полага разумни усилия да удостовери, че съгласието е дадено или разрешено от носещия родителска отговорност за детето, като взема предвид наличната технология“. Казаното означава например, че регистрацията на потребителския профил в интернет сайт не трябва да изисква само декларация от лицето, че е на възраст над 16

²²³ Разяснения на КЗЛД относно „съгласието“ според Общия регламент относно защитата на данните (ЕО) (<https://www.cdpd.bg/index.php?p=element&aid=1162>) (ЕО).

години. За удостоверяване на това обстоятелство може да се предвиди посочване на номер на валидна кредитна карта на лицето или на негов родител/настойник/попечител; да се въведе допълнително условие за имейл потвърждение от родител и т.н. (вж. по-подробно Тошкова-Николова, Фети 2019: 113-114).

► **Актуална уредба в българското законодателство – малолетни и непълнолетни лица**

У нас въпросите относно дееспособността и правоспособността на лицата с оглед на тяхната възраст са уредени основно в Закона за лицата и семейството (Павлова 1995: 230-243). Съгласно чл. 3 ЗЛС лицата, които не са навършили 14-годишна възраст, са малолетни. Вместо тях и от тяхно име правни действия извършват техните законни представители – родители или настойници. Според чл. 4 ЗЛС лицата от 14 години до навършване на 18-годишна възраст са непълнолетни. Те извършват правни действия със съгласието на техните родители или попечители, но те могат сами да сключват обикновени дребни сделки за задоволяване на текущите им нужди и да разполагат с това, което са придобили със своя труд.

Настойничество се учредява над малолетни, чиито родители са неизвестни, починали, поставени под пълно запрещение или лишени от родителски права. **Попечителство** се учредява над непълнолетни, чиито родители са неизвестни, починали, поставени под пълно запрещение или лишени от родителски права (чл. 153, ал. 1-2 СК).

Семейният кодекс познава и т.нар. „**еманципиране**“, т.е. преждевременно придобиване на пълна дееспособност от непълнолетно лице (на 16-годишна възраст) при встъпване в граждански брак (Ненова 1994: 119-120). За разпореждане с недвижим имот обаче се изисква разрешение на районния съдия по постоянния адрес на непълнолетния.

Законът за закрила на детето определя като дете всяко физическо лице до навършване на 18-годишна възраст (чл. 2 ЗЗДет.).

В контекста на националната ни правна уредба може да се приеме, че у нас специалните правила на Регламента относно прякото предлагане на услуги на информационното общество на деца и тяхното съгласие би трябвало да са приложими за лица до 14-годишна възраст, а не – както се посочва в цитираните по-горе разяснения на КЗЛД – до 16-годишна възраст. При все това е твърде съмнителен

изводът, че за администраторите не се прилагат никакви ограничения относно обработването на данните на непълнолетни лица (от 14 до 18 г.). Непълнолетните също са „деца“ по смисъла на националното ни законодателство и се третират като по-уязвима обществена група, нуждаеща се от специална закрила, включително в контекста на обработването на лични данни. Без съмнение правата им като субекти на данни трябва да се разглеждат през призмата на тяхната ниска възраст и липса на житейски опит, като например правото на информираност се съобрази с предоставянето на информация в достъпна и разбираема за тези лица форма. Ако обработването се основава единствено на съгласието на физическото лице, то следва да се придружава от съгласие и на родител/попечител (относно съгласието като основание за обработването на лични данни вж. по-подробно Александров 2018: 93-104; Тошкова-Николова, Фети 2019: 105-117; Захариев 2020: 41 и 72. В цитираното съчинение доц. Мартин Захариев приема, че в сравнение с ОРЗД българският закон разширява хипотезите, в които следва да се получи съгласие от родител/настойник, като дава пример с видеозаснемане на дете с развлекателна цел, основано на съгласие). Що се отнася до обработване, основано на договорно задължение на администратора, определящо ще е дали лицето може да формира правновалидна воля за встъпване в такова правоотношение.

► Трудовоправни измерения на проблема: възникване на трудовата дееспособност. Сключване на трудов договор с непълнолетно лице

Под „трудова дееспособност“ се разбира признатата и гарантирана от закона възможност едно лице да поема права и задължения, свързани с полагането на зависим труд, и да ги упражнява лично (Средкова 2011: 29). Общата минимална възраст за настъпването на трудова дееспособност е 16 години (чл. 301, ал. 1 КТ). Тя е „обща“, защото се прилага, когато изрично не е установена друга минимална възраст.

Съгласно Конвенция №138 на МОТ минималната възраст за постъпване на работа е 15 години. Едва ли завишаването ѝ във вътрешното законодателство може да се възприеме като израз на по-засилена закрила спрямо децата (така: Средкова 2019: 151; вж. и Средкова 2021: 897-911); т.нар. „акселерация, т.е. по-ранно съзряване на

подрастващите като глобална тенденция, оправдава преосмислянето на заложения в националния ни закон граница.

Законът познава отклонения от така заложената минимална възраст в посока и „нагоре“, и „надолу“.

- На **тежки, опасни или вредни за здравето и за правилното им физическо, умствено и нравствено развитие работи** не могат да бъдат назначавани лица под 18 години. Забранено е такива работи да се изпълняват както от малолетни, така и от непълнолетни лица и тази забрана е абсолютна – тя не може да се преодолее нито с тяхното или на родителите/настойниците/попечителите им съгласие, нито с разрешение от Инспекцията по труда.

- По изключение могат да се приемат на работа и лица от 15 до 16 години за извършване на работи, които са леки и не са опасни или вредни за здравето и за правилното им физическо, умствено и нравствено развитие и чието изпълнение не би било пречка за редовно посещение на училище или за участие в програми за професионално ориентиране или обучение (чл. 301, ал. 2 КТ). По изключение на ученически длъжности в цирковете могат да се приемат момичета, навършили 14 години, и момчета, навършили 13 години, а за участие в снимане на филми, подготовка и изнасяне на театрални и други представления могат да се привличат и лица, ненавършили 15 години, при облекчени условия и в съответствие с изискванията за правилното им физическо, умствено и нравствено развитие (чл. 301, ал. 3 КТ).

Лицата, ненавършили 16 години, се приемат на работа с разрешение на Инспекцията по труда за всеки отделен случай (чл. 302, ал. 2 КТ). Същото се отнася и за лицата от 16 до 18 години – и те се приемат на работа с разрешение на инспекцията по труда за всеки отделен случай (чл. 303, ал. 3 КТ). Условията и редът за издаване на такива разрешения са доразвити в подзаконовата нормативна уредба.

Трудовият договор с лице, навършило 14 години, но ненавършило 15-годишна възраст, се сключва с писмено съгласие на негов родител или попечител, което се прилага към договора. Трудовият договор с лице, ненавършило 14-годишна възраст, се сключва от негов родител или настойник (чл. 2 от Наредбата за работата на лицата, ненавършили 15-годишна възраст).

За сключване на трудов договор с лице до 18 години се изисква писмена декларация от родител/попечител, че е уведомен за възможните рискове в работата и за мерките, предприети за осигуряване на

здравословни и безопасни условия на труд от работодателя за лицето. Това задължение за уведомяване произтича от Наредба №6 от 2006 г. за условията и реда за даване на разрешения за работа на лица, ненавършили 18 години. Следователно тук не се изисква „съгласие“ на родителя/попечителя в тесния юридически смисъл за сключването на договора, но е логично, че той няма да подпише декларацията и по този начин да съдейства за изпълнението на процедурата, ако не е съгласен непълнолетното дете да встъпи в трудово правоотношение.²²⁴

Казано накратко, назначаването на работа на лица под 18-годишна възраст винаги е съпроводено с процедура, включваща участие и на лицата, упражняващи родителски права спрямо тях. Затова още преди да се пристъпи към сключването на трудовия договор работодателят трябва да е в контакт не само с непълнолетното лице, което евентуално ще е страна по договора, а и с неговите родители, съответно настойници или попечители. Може да се приеме, че волеизявлението и на тези лица е предпоставка за възникването на трудовото правоотношение. От гледна точка на законодателството по защита на личните данни, което ни интересува тук, целта на обработването на данните е свързана с изпълнението на правата и задълженията на работодателя по трудовия договор, но тези данни не се събират само от титуляря им по повод встъпването в трудово правоотношение, а и от неговите родители, настойници или попечители (или най-малкото с тяхното участие и одобрение). Доколкото те имат право на информираност за условията, при които ще се полага трудът, за да могат да формират решението си, е логично и препоръчително да получат информация и относно процесите по обработване на лични данни, тъй като те също биха имали отношение към вземането на това решение.

Очертаните специфики се отнасят само до възникването на трудовото правоотношение. Веднъж възникнало, правата и задълженията по него се упражняват лично от работника или служителя, който има и процесуалната легитимация да защити правата си по съдебен

²²⁴ Интересно е да се отбележи, че не е предвидено изключение за „еманципирани-те“ непълнолетни, сключили брак. Оказва се, че за сключване на трудов договор и за тях ще се изисква съответната декларация от родител или попечител, макар че това противоречи на концепцията за придобиването на пълна дееспособност на по-ниска възраст. Желателно е трудовото законодателство да отрази специалното правило на Семейния кодекс и да изключи участието на родител/попечител в процедурата, когато непълнолетното лице е еманципирано чрез встъпването в граждански брак.

ред без съдействие на родител/попечител. Непълнолетните могат да водят делата си лично за спорове по трудови правоотношения (чл. 28, ал. 3 ГПК), т.е. когато става дума за трудови спорове гражданско-процесуалното ни право допуска изключение от общия принцип, че непълнолетните извършват съдопроизводствените действия лично, но със съгласието на родителите или попечителите си.

► *Други случаи на обработване на данни на деца в контекста на трудовото право – за ползване на трудови права от техните родители и други роднини*

Работодателят по необходимост обработва лични данни не само на работниците и служителите, но и на техни роднини, най-често деца, за целите на изпълнението на правата и задълженията по трудовия договор (вж. по-подробно Александров 2014: 5-10; Александров 2016: 42-46). Достатъчно е да се посочи ползването на отпуските по майчинство, отпуск за гледане на болен член от семейството (болно дете) и т.н. В тези случаи обработването на лични данни на децата се явява необходима предпоставка за ползването на трудови права не само от техните родители, но и от други роднини (напр. при прехвърляне на отпуска за отглеждане на малко дете на баба или дядо, работещи по трудово правоотношение). В тези случаи се обработват както данни на малолетни лица (напр. отпуск за отглеждане на дете до 2-годишна възраст), така и на непълнолетни лица (напр. платен отпуск за две или повече деца до 18-годишна възраст; отпуск за гледане на болен член от семейството).

По принцип събирането и обработването на такива данни не се базира на съгласието на техните титуляри, а е в изпълнение на нормативно установено задължение на администратора. Наредбата за работното време, почивките и отпуските; Наредбата за медицинската експертиза и други актове определят какви документи се изискват за удостоверяване на съответните обстоятелства, а тези документи съдържат и личните данни на малолетни/непълнолетни лица. Дори трудовите права да не се ползват пряко от родителите на тези лица, те най-малкото са информирани за обработването на данни на техните деца – напр. когато прехвърля правото на ползване на отпуск за отглеждане на малко дете на някоя от бабите му, майката се съгласява с това и е наясно, че работодателят ще обработва личните му данни.

Редица специални правила във връзка с документите, удостоверяващи необходимостта от полагане на грижи за деца, респ. отсъствие от работа на работника или служителя, се съдържат в Наредбата за медицинската експертиза. Така например болничен лист за гледане на дете до 3-годишна възраст, настанено на лечение в лечебно заведение за болнична помощ, се издава еднолично от лекуващия лекар за целия престой на осигурения в лечебното заведение (чл. 40, ал. 2 НМЕ). Болничен лист за гледане на деца от семейството се издава еднолично от лекуващия лекар и в случай на гледане на дете, посещаващо детско заведение, контактно със заразено, задължително карантинирано в дома – до изтичане на карантинния период; подобна е и хипотезата на гледане на здраво дете, върнато от детско заведение поради наложена карантина. Не се издава обаче болничен лист за гледане на здрави деца, оставени под карантина, които не посещават детски заведения (чл. 39, ал. 2 НМЕ) и т.н.

Съществува и една особена група случаи, при които обработването на данните на членове от семейството на работника или служителя, в т.ч. малолетни и непълнолетни лица, не произтича пряко от законово задължение на работодателя. По силата на колективен трудов договор например може да е осигурено допълнително доброволно здравно осигуряване/застраховане на работниците и служителите и членове на техните семейства; ползване на ведомствени почивни бази от членове на семействата и т.н. Ако родителите или други възходящи роднини на дете се възползват от такива социални придобивки, е желателно да е налице съгласието на субекта на данните. Ако става дума за малолетно лице и данните не се предоставят от негов родител, а например баба или дядо, съгласието следва да изхожда от родителите. Ако лицето е непълнолетно, най-сигурно би било съгласие да даде и то, и негов родител/попечител.

Използвана литература:

1. Александров, А. (2014). Обработване на лични данни на членове на семейството на работника или служителя. // Труд и право, №4, с. 5-10.

(Aleksandrov, A. (2014). Obrabotvane na lichni danni na chlenove na semeystvoto na rabotnika ili sluzhitelya. // Trud i pravo, №4, s. 5-10)

2. Александров, А. (2016). Защита на личните данни на работниците и служителите. София: Труд и право.
(Aleksandrov, A. (2016). Zashchita na lichnite dannii na rabotnitsite i sluzhitelite. Sofiya: Trud i pravo)
3. Захариев, М. (2020). Режим на информацията. София: За буквите – О писменехъ.
(Zahariev, M. (2020). Rezhim na informatsiyata. Sofiya: Za bukвите – O pismenehy)
4. Кръстева, Д., Александров, А. (2018). Защита на личните данни. Мисия възможна. София: РЕЗОН България.
(Krasteva, D., Aleksandrov, A. (2018). Zashchita na lichnite dannii. Misia vazmozhna. – Sofiya: REZON Bulgaria)
5. Мръчков, В. и др. (2021). Коментар на Кодекса на труда. София: Сиби.
(Mrachkov, V. i dr. (2021). Komentar na Kodeksa na truda. 13-to izd. Sofiya: Sibi)
6. Ненова, Л. (1994). Семейно право на Република България. София: СОФИ-Р.
(Nenova, L. (1994). Semeyno pravo na Republika Bulgaria. Sofiya: SOFI-R)
7. Павлова, М. (1995). Гражданско право. Обща част. Т. I. София: СОФИ-Р.
(Pavlova, M. (1995). Grazhdansko pravo. Obshta chast. T. I. Sofiya: SOFI-R)
8. Средкова, Кр. (2011). Трудово право. Специална част, Дял I, Индивидуално трудово право.
(Sredkova, Kr. (2011). Trudovo pravo. Spetsialna chast, Dyal I, Individualno trudovo pravo)
9. Средкова, Кр. (2019). Специална закрила на някои категории работници и служители. // 100 години Международна организация на труда и България. Условия на труд. Международни трудови норми. София: Труд и право.
(Sredkova, Kr. (2019). Spetsialna zakrila na nyakoi kategorii rabotnitsi i sluzhiteli. V: 100 godini Mezhdunarodna organizatsia na truda i Bulgaria. Uslovia na trud. Mezhdunarodni trudovi normi. Sofiya: Trud i pravo)
10. Тошкова-Николова, Д., Фети, Н. (2019). Защита на личните данни. София: Труд и право.

(Toshkova-Nikolova, D., Feti, N. (2019). Zashchita na lichnite dannii.
Sofiya: IK Trud i pravo)

За контакти:

Доц. д-р Андрей Александров
ИДП при БАН, ЮЗУ „Н. Рилски“
E-mail: a.alexandrov@kambourov.biz

ОТ ЕЛЕКТРОННО ПРАВИТЕЛСТВО ДО ЕЛЕКТРОННО УПРАВЛЕНИЕ

*Доц. д-р Момчил Мавров
Медицински университет – Пловдив*

FROM ELECTRONIC GOVERNMENT TO ELECTRONIC GOVERNANCE

*Assoc. Prof. Momchil Mavrov, PhD
Medical University – Plovdiv*

Резюме: *Електронното управление в България е важна част от процесите, свързани с модернизацията на администрацията и подобряването на административното обслужване. Настоящият доклад разглежда състоянието на електронното управление в България, неговия път на развитие и предложения за подобряването му. Целта е да се очертаят барьерите пред развитието му, както и да се набележат възможностите за тяхното преодоляване.*

Ключови думи: *електронно правителство, електронно управление, информационни и комуникационни технологии, административни услуги, администрация*

Abstract: *The electronic government in Bulgaria is an important part of the processes related to the modernization of the administration and the improvement of administrative services. This report examines the state of e-governance in Bulgaria, its development path and proposals for its improvement. The aim is to outline the obstacles to its development as well as to identify opportunities for overcoming them.*

Key words: *Electronic government, electronic governance, information and communication technologies, administrative service, administration*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.44>

Въведение

В съвременното общество информационните и комуникационните технологии (ИКТ) обединяват организациите и администрациите, така че на тяхна база да изградят своите бизнес процеси и системи на управление. Електронно управление, електронно правителство и електронни услуги са присъщи на едни от

най-развитите държави. Естественият път на България като член на Европейския съюз е да доразвие електронното управление.

Често не се прави разлика между „електронно управление“ и „електронно правителство“. Най-често под „електронно правителство“ се разбира модерна и ефективна администрация.

За въвеждането на електронно управление във всички области на политики, освен политическа воля, е необходима и администрация, която да постави ползвателите на услуги в центъра на своята дейност чрез законосъобразни действия.

Съществуващите стратегически европейски документи за електронно управление са насочени основно към постигане на активна комуникация както в самата администрация, така и с потребителите, като чрез информационните и комуникационните технологии се осигурява прозрачен механизъм на управление.

Изложение

Електронното правителство е форма на организация на управление, чрез която с електронни средства се обработва и предава информация, на база на която се предоставят услуги на всички ползватели, както и се информират за дейността на публичните институции. Цялата съвкупност от вътрешни и външни връзки, както и процеси се поддържа и обезпечават от информационни и комуникационни технологии. Електронното правителство води до прозрачност, тъй като всяко действие, което предприема властта, не остава незабелязано.

Изследването ни показва, че със Стратегията за електронно правителство в България (Приета с Решение №866 на МС, 2002, актуализирана с Решение №369 от 19 май 2003 г. и Решение №482 от 28 юни 2006 г. на Министерски съвет. Стратегията е заменена от Общата стратегия за електронно управление в Република България 2011-2015, приета с Решение №958 на Министерски съвет от 29 декември 2010 г.), се инициират процесите по създаване на електронни услуги за гражданите и бизнеса, както и изграждането на вътрешна административна информационна и комуникационна инфраструктура. В Стратегията то е определено като „предоставяне на нов начин за извършване на дейностите в публичния сектор като цяло и на държавната администрация в частност и осигуря-

ване на ефективно управление на промяната във всички аспекти на администрацията – нормативни, организационни, управленски, технологични, културни и други“. Чрез предоставянето на услуги на гражданите и бизнеса от страна на публичната администрация по електронен път и използване на ИКТ да се стимулира участието им в демократичния процес, да се улесни животът им и да се подобри бизнес средата. Като комплексно понятие Европейската комисия дефинира електронното правителство като „система, съчетаваща използването на информационните и комуникационните технологии от държавната администрация с организационни изменения и новопридобити умения, водещи до подобряването на обществените услуги и демократичния процес“ (Commission of the European Communities. (2003). The Role of eGovernment for Europe’s Future).

С Решение №958 от 29.12.2010 г. на Министерски съвет е приета Обща стратегия за електронното управление в Република България 2011 – 2015 година, като основните цели, които са посочени, са:

- постигане на координирано планиране и реализация на проектите на национално и местно ниво;
- въвеждане на бизнес-модели в работата на администрацията;
- постигане на оперативна съвместимост на национално ниво;
- ориентиране към резултатите;
- изграждане на „цифрова администрация“;
- удобен достъп до административни услуги.

Стратегията е отменена с Решение №163 на Министерски съвет за приемане на Стратегия за развитие на електронното управление 2014 – 2020 г. (приета с РМС №163/21.03.2014 г.)

В Стратегията за развитие на електронното управление 2014 – 2020 г. е направен анализ на текущото състояние, от който става ясно:

- От 2002 г. до 2014 г. развитието на електронното управление неизменно е сред приоритетите на всички правителства, но е с променлив успех;
- Недостатъчно добра е координацията между общата политика по предоставяне на административни услуги и предоставянето на услуги по електронен път;

- Липсата на категорично решение за установяване на безплатни вътрешни услуги и залаганите високи приходи от държавни такси не стимулират администрациите да работят за осигуряване на междурегистрова свързаност и служебен обмен на информация.

- Недостатъчно добра е координацията по въпроса за електронната идентичност, по който липсва достатъчно синхрон и управленско решение между Министерствата на транспорта, информационните технологии и съобщенията и на вътрешните работи.

- Съществуващата нормативна база задължава, но не стимулира развитието на е-правителство в администрацията предвид факта, че действащата правна рамка урежда изискванията по електронизация на съществуващи „хартиени процеси“, без да адресира методологията за оптимизация на процесите и ресурсите в администрацията.

- Не е създадена възможността централната и локалната инфраструктури за електронно управление, хардуер, системен и приложен софтуер да се поддържат от специализирана организация, с което да се гарантира пълната функционалност на проектните разработки.

- Липсата на единна, обща за цялата администрация информационна система за организиране и управление на процесите по предоставяне на услуги води до високи разходи за въвеждане на услуги по електронен път. Това измества вниманието от дейностите по опростяване на работните процеси на административните услуги, които дори предоставяни по електронен път запазват своя бюрократичен характер.

В Стратегията се дава определение за Електронното управление (е-управление) – „управление в електронна среда на нормативните взаимосвързки, административните процеси и обслужване и взаимодействието с потребителите с използване на информационни, статистически и математически модели и методи на обработка на данни, информация и знания, които осигуряват много по-високо ниво на ефективност на управлението“. С приемането на стратегическия документ се счита, че чрез електронното управление ще се повиши ефективността на процесите в администрацията, ще се облекчат процесите при взаимодействията между администрация, служители, граждани, бизнес чрез използването на е-услуги.

Ясно са регламентирани основните направления за комуникация и услуги:

- „Администрация – граждани“;
- „Администрация – бизнес“;
- „Администрация – администрация“;
- „Вътрешноведомствена ефективност и ефикасност“.

Стратегическият документ в сферата на е-управление обхваща развитието и на четирите направления, като потребителят е в центъра на вниманието като основен фактор в тези процеси. Развитието на електронното управление е обусловено основно от потребителите и не толкова от технологиите за неговото изпълнение. Мисията на електронното управление в България се изразява в това всеки гражданин да може да участва в процеса на държавното управление, като изразява и защитава волята си бързо, лесно и отговорно, да следи действията на администрацията и взиманите ключови решения, да потребява услуги по начин, който струва по-малко време, усилия, разходи и не плаща заради неефективността на другите, да има равен достъп до информация, като сам избира необходимото количество и качество и да решава как и от коя географска точка да потребява необходимата му услуга. Държавата все повече разчита на интернет като канал за предоставяне на информация и услуги на гражданите и бизнеса, както и за бърз, прозрачен и широк контакт с обществото. Чрез електронното управление тя необратимо пренася дейността си в напълно дигитална среда (Национална стратегия за киберсигурност „Кибер устойчива България 2020“ 2017).

Стратегическите цели, които са представени в Стратегията за развитие на електронно управление в Република България за периода 2014 – 2020 г., са съхранили и доразвили заложените в преходната Обща стратегия.

Важно е да се отбележи, че се обръща особено внимание на риска от неадаптирането на изградената вече информационна инфраструктура с изискванията на бизнес средата.

Конкретните дейности за постигане на целите на националната стратегия се дефинират в Пътна карта към стратегията за е-управление 2014 – 2020 (Пътна карта към стратегията за е-управление 2014 – 2020). На база на анализ са надградени резултати по изпълнение на общата стратегия за електронно управление в Република България 2011 – 2015 г. В Пътната карта са посочени

осигуреният бюджет по години и източниците за финансиране, които са необходими за изпълнение на дейността. Пътната карта към стратегията за е-управление 2014 – 2020 е връзката с поставените общи цели и позволява детайлизирането и/или обобщаването на данните.

В Актуализираната стратегия за развитие на електронното управление в Република България (2019 – 2025 г.) е посочено, че електронното управление е основната платформа за цифрова трансформация на публичните институции, за повишаване на качеството на административните услуги, за преминаването към рационални електронни процеси на функциониране и управление в публичния сектор и за достъп по електронен път на информацията, с която разполагат публичните институции. То е средство както за всеобхватно повишаване ефективността на процесите в администрацията, така и за облекчаване взаимодействието между администрацията, гражданите и бизнеса. Според авторите при координирано, стандартизирано и целесъобразно реализиране на е-управление се освобождават ценни ресурси – време, хора и финанси. Важно е да отбележим, че в е-управление ясно са разграничени следните елементи: ресурси (финансови, човешки, ИКТ и др.), правна рамка, взаимодействие между участниците в е-управление и обществени отношения. Обществените отношения налагат необходимостта от непрекъснат електронен обмен на информация между участниците и развитието на ИКТ, както и на правната рамка при взаимодействието на участниците.

С приетата Националната програма „Цифрова България 2025“ (5 декември 2019 г.) се цели модернизирани и повсеместно въвеждане на интелигентни ИТ решения във всички сфери на икономиката и социалния живот чрез създаване на среда за широко прилагане на информационните и комуникационните технологии, националната инфраструктура, иновативните електронни услуги от нов тип за бизнеса и гражданите, единни стандарти и постигане на висока степен на мрежова и информационна сигурност и оперативна съвместимост. В нея са заложили целите, мерките и дейностите, ангажимент на различните администрации за постигането на основни стратегически приоритети.

Едновременно с приемането на стратегическите документи, които очертават целите за развитието на електронното управле-

ние, както и необходимите мерки за реализирането им, през 2016 година със Закона за електронно управление (обн. ДВ, бр. 50 от 2016 г.) е създадена Държавна агенция „Електронно управление“. За първи път в България има отделна структура с правомощия в областта на електронното управление, включително за издаване на задължителни предписания и указания до всички администрации. От 2016 година управлението, координацията, контролът и изпълнението на политиките за е-управление са централизирани и за пръв път са изведени като национален приоритет.

С изменения и допълнения в Закона за електронно управление (ЗЕУ) е създадено Министерство на електронното управление (изм. и доп. ДВ, бр. 15 от 22 февруари 2022 г.) и се закрива Държавна агенция „Електронно управление“ към Министерския съвет, като всички правомощия се възлагат на министъра на електронното управление.

От направения преглед става ясно, че от 2010 година до момента в България не се използва като термин „електронно правителство“, а електронното управление, което е приоритет сред националните политики.

Електронното управление (е-управление) отразява визията за: процесите и явленията в обществото и утвърждаване на принципите на правовата държава; засилване ролята на индивидуалните права в обществения живот – правото да се търсят, получават и разпространяват информация и идеи, защита на личните данни и неприкосновеността на кореспонденцията; интегриране на хората в неравностойно положение; подобряване на взаимодействието между публичната власт и гражданското общество; подобряване на качеството на обществените услуги и ефективността на държавното управление.

Е-управление включва като свои компоненти: отношенията „администрация–граждани“; „администрация–бизнес“; „администрация–администрация“; „администрация–служители“; е-управление на равнище общини; е-достъп до информация, образование, квалификация и услуги; е-здравеопазване; е-демокрация и е-механизми за граждански контрол върху дейността на публичните власти.

Както е известно, е-управлението е по-широко понятие от електронното правителство, което от своя страна се дефинира

като „система, съчетаваща използването на информационните и комуникационните технологии от държавната администрация с организационни изменения и новопридобити умения, водещи до подобряването на обществените услуги и демократичния процес” (Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and Social Committee of the Regions (COM (2003) 567final). „Е-правителство“ у нас е възприето като услуги, които държавата предоставя на гражданите и бизнеса по електронен път чрез използване на постиженията на съвременните информационни и комуникационни технологии.

В областта на електронното управление са разработени не само стратегии и план за действие към тях, които се актуализират и са отворени документи, но и нормативна рамка, гарантираща изпълнението на заложените цели и мерки.

Една от важните стъпки за преход от електронно правителство към електронно управление е приетият през 2007 г. Закон за електронното управление (обн. ДВ, бр. 46 от 12.06.2007 г. в сила от 13.06.2008 г.).

Действащите нормативни документи в областта на електронното управление са:

- Закон за електронното управление;
- Закон за електронната идентификация;
- Правилник за прилагане на Закона за електронната идентификация;
- Закон за киберсигурност;
- Закон за електронните съобщения;
- Закон за електронния документ и електронните удостоверителни услуги;
- Наредба за общите изисквания към информационните системи, регистрите и електронните административни услуги;
- Наредба за минималните изисквания към Закона за киберсигурност;
- Архитектура на електронното управление на Република България.

От изготвения доклад за напредъка по изпълнение на Актуализираната стратегия за развитие на електронното управление в Р България 2019 – 2025 г. и на мерките от Пътната карта за нейното изпълнение, за периода 01.06.2020 г. – 31.05.2021 г., във връзка с

Решение на Министерски съвет №546/18.09.2019 г., не може да се установи актуалното състояние на електронното управление. Няма посочени конкретни данни, които да се използват за анализ на четирите елемента, разгледани в електронното управление: ресурси (финансови, човешки, ИКТ и др.), правна рамка, взаимодействие между участниците в е-управление и обществени отношения.

В тази връзка и за да се проследи напредъкът, постигнат в държавите – членки на ЕС, в областта на цифровите технологии, бе използван публикуваният доклад за индекса за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI).

От доклада става ясно:

- България се нарежда на 26-о място от 27-те държави – членки на ЕС, в индекса на Европейската комисия за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI) за 2022 г. Резултатът DESI на България нараства средно с 9% годишно през последните пет години, но предвид позиционирането на България, този темп на растеж не е достатъчен, за да може страната да догони останалите страни членки.

- За поредна година страната ни не е постигнала особено добри резултати по повечето показатели на DESI, което помага да бъдат идентифицирани областите, в които са необходими приоритетни действия. Предвидените инвестиционни средства по инструмента NextGenerationEU и Националният план за възстановяване и устойчивост могат да допринесат за подобряването на резултатите на България в следващите години.

Според показателите на DESI:

- едва 32,6 % от населението на България притежава поне основни цифрови умения (средна стойност за ЕС: 45,7 %);

- страната също така изостава спрямо дела на специалистите в областта на ИКТ от работната сила (3,5% спрямо 4,5% средно за ЕС);

- в областта на свързаността България постига много добър резултат при покритието с „Fibre to the premises coverage“ (85% от домакинствата спрямо 50% в ЕС);

- цифровизацията на предприятията, възприемането на цифрови технологии от МСП достига почти наполовина от средното за ЕС. Само 6% от българските предприятия използват големи информационни масиви, 10% – услуги в облак и 3% изкуствен инте-

лект (ИИ) в сравнение с целите на ЕС от 75% за всяка технология до 2030 г.;

- само 34% от потребителите на интернет взаимодействат онлайн с държавната администрация в сравнение със средната стойност за ЕС от 65%.

От гореизложеното може да се обобщи.

- Работи се все още „на парче“. Въпреки че съществува Стратегия за развитието на електронното управление и Пътна карта към нея, която би следвало да ръководи въвеждането на отделните електронни услуги, връзки между тях все още няма.

- Липсва административен капацитет, като се наблюдава и противопоставяне при въвеждането на електронни услуги, тъй като това налага промени в начина, по който се работи от години.

- Няма политическа воля. Въвеждането на нови услуги и подобряването на работещите се нуждае от политическа подкрепа, поради налагащи се законодателни промени такава често няма.

- Дефицити в използваните технологии. Амортизирани хардуер и софтуер, ползвани от администрациите, както и остарели електронни системи и услуги.

- Липсата на гражданско участие и заинтересованост от ползвателите на услуги, занижава качеството при предлагането им.

- Предложения за преодоляване на установените дефицити:

- всички административни и обществени услуги да бъдат достъпни по електронен път;

- използваните регистри в централните и териториалните администрации да бъдат дигитализирани и използвани по електронен път;

- въвеждане на вътрешни административни услуги;

- осигуряване на достъп до електронни услуги на лица от уязвимите групи;

- прилагане на нови модели за събиране, обработка, използване и повторно използване, съхранение и сигурност на данните.

- въвеждане на електронна идентификация;

- заделяне на финансов ресурс от страна на държавата за придобиване на хардуер и софтуер, отговарящи на съвременните изисквания с цел интегрирането им с останалите системи;

- използване на цифровизирани бази данни.

Заклучение

В глобализацията се свят електронното управление е основен инструмент за реализиране на политики, които правят икономическата и социалната среда конкурентоспособна и бързоразвиваща се. То е средство както за повишаване ефективността на процесите в администрацията, така и за облекчаване взаимодействието между администрацията, гражданите и бизнеса. При координирано, стандартизирано и целесъобразно реализиране на е-управление се освобождават ценни ресурси – време, хора и финанси. За достигане на високи стандарти в обществено-икономическото си развитие и постигане на успех на страната ни е необходима креативна и отговорна администрация, която да постави във фокуса на своята дейност гражданите и бизнеса с техните потребности и очаквания и да действа като стожер на законосъобразността. Това налага и приоритетното място на е-управление в нашата национална политика.

Използвана литература:

1. Актуализирана стратегия за развитие на електронното управление в Република България 2019 – 2025 г. (приета с РМС №298/02.04.2021 г.)

(Aktualizirana strategija za razvitie na elektronното управление v Republika Bulgaria 2019 – 2025 g. (prieta s RMS №298/02.04.2021 g.)

2. Архитектура на електронното управление на Република България (одобрена от председателя на ДА „Електронно управление“ със Заповед №ДАЕУ-5040-11.04.2019 г.)

(Arhitektura na elektronното управление na Republika Bulgaria (Odobrena ot predsedatelya na DA „Elektronno управление“ sas Zapoved № DAEU-5040-11.04.2019 g.)

3. Закон за електронно управление. // ДВ, №46, 2007.

(Zakon za elektronno управление (obn. DV, №46, 2007)

4. Индекс за навлизането на цифровите технологии в икономиката и обществото (DESI)

(Indeks za navlizaraneto na tsifrovite tehnologii v ikonomikata i obshtestvoto (DESI)

5. (https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/ip_21_5481)

6. Национална програма „Дигитална България 2025“ (приета с РМС №730/05.12.2019 г.)

(Natsionalna programa „Tsifrova Bulgaria 2025“ (prieta s RMS №730/05.12.2019 g.)

7. Обща стратегия за електронното управление в Република България 2011 – 2015 г. (приета с РМС №958/29.12.2010 г.)

(Obshta strategiya za elektronното upravlenie v Republika Bulgaria 2011 – 2015 g. (prieta s RMS №958/29.12.2010g.)

8. Пътна карта за изпълнение на Стратегиията за развитие на електронното управление в Република България за периода 2016 – 2020 г., приета с РМС №983/15.11.2016 г. и отм. приета пътна карта с РМС №245/05.04.2014 г.

(Patna karta za izpalnenie na Strategiyata za razvitie na elektronното upravlenie v Republika Bulgaria za perioda 2016-2020 g., prieta s RMS №983/15.11.2016 g. i otm. prieta patna karta s RMS №245/05.04.2014 g.)

9. Стратегия за електронно правителство в България (приета с РМС №866/28.12.2002, актуализирана с РМС №369/19.05.2003 г. и РМС №482/28.06.2006 г. на МС, заменена от Общата стратегия за електронно управление в Република България 2011 – 2015, приета с РМС №958/29.12.2010 г.)

(Strategiya za elektronno pravitelstvo v Bulgaria (prieta s RMS №866/28.12.2002, aktualizirana s RMS №369/19.05.2003 g. i RMS №482/28.06.2006 g. na MS, zamenena ot Obshtata strategiya za elektronno upravlenie v Republika Bulgaria 2011 – 2015, (prieta s RMS №958/29.12.2010 g.)

10. Стратегия за развитие на електронното управление 2014 – 2020 г. (приета с РМС №163/21.03.2014 г.)

(Strategiya za razvitie na elektronното upravlenie 2014 – 2020 g. (prieta s RMS №163/21.03.2014 g.)

11. Commission of the European Communities. The Role of eGovernment for Europe's Future, 2003.

12. <https://egov.government.bg/wps/portal/ministry-meu/strategies-policies/strategic-documents>.

13. <https://egov.government.bg/wps/portal/ministry-meu/home>.

14. <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=89>).

За контакти:

Доц. д-р Момчил Мавров
Медицински университет – Пловдив
E-mail: msmavrov@gmail.com

ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА КАТО СРЕДСТВО ЗА СПРАВЯНЕ С ОРГАНИЗАЦИОННИТЕ КРИЗИ В УСЛОВИЯТА НА И СЛЕД ПАНДЕМИЯ

Доц. д-р Радка П. Иванова
Икономически университет – Варна

DIGITALIZATION AS A TOOL FOR DEALING WITH- ORGANIZATIONAL CRISES DURING AND POST-PANDEMIC

Assoc. Prof. Radka P. Ivanova, PhD
University of Economics Varna, Bulgaria

Резюме: *В продължение на повече от две години организациите са изправени пред глобална криза – пандемията Covid-19. Тя наложи търсенето на нови начини за правене на нещата. В тази връзка целта на настоящия доклад е да се анализира кризата, пред която се изправят организациите по време на пандемията Covid-19, и да се изведат възможностите, предоставяни от дигитализацията на процесите за справяне с голяма част от нейните предизвикателства. Предпоставка за това е и развитието на информационните технологии и всеобхватното разпространение на интернет.*

Ключови думи: *дигитализация, дигитална трансформация, кризи, организационни кризи*

Abstract: *For more than two years, organizations have been facing a global crisis – the Covid-19 pandemic. It forced the search for new ways of doing things. In this regard, the aim of this report is to analyze the crisis faced by organizations during the Covid-19 pandemic and to highlight the opportunities provided by the digitization of processes to address many of its challenges. A prerequisite for this is the development of information technologies and the widespread spread of the Internet.*

Key words: *digitization, digital transformation, crises, organizational crises*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.45>

Въведение

В хода на дейността си всяка една организация среща различни трудности и препятствия, които трябва да преодолее, за да продължи да съществува и да се развива. Те могат да бъдат разглеждани като кризисни ситуации, оставящи различен отпечатък върху ежедневните процеси. Последствията могат да имат различен характер, степен и продължителност на въздействие. Ръководителите обаче трябва да имат готовност да реагират своевременно, да напътстват служителите и работниците си, за да се излезе по-бързо и с най-малко сътресения от възникналата криза. Най-общо кризите могат да се представят като особено състояние на една комплексна система (Зафирова 2014: 34). В същото време кризите се определят и като явление, проявяващо се в различни етапи от жизнения цикъл на организациите. Важен момент, на който се обръща внимание, е разбирането, че една криза може да има както опустошителен характер, така и може да бъде успешно управлявана (Zafirova 2020: 100). Във висока степен това зависи от уменията и опита на ръководителите.

Кризисните явления през последните десетилетия сериозно се увеличили и то в световен мащаб, а глобализацията на света предопределя те да имат широк периметър на въздействие, с възможност да се разпрострат на практика върху всички. Множеството природни бедствия, катастрофи, инциденти, пожари, експлозии, терористични атаки и пр. правят необходимо предвиждане на начини, с които организациите да противодействат при подобни ситуации. И независимо от постигането на висока степен на готовност на компаниите, не е възможно да бъдат предвидени всички евентуални кризисни проявления.

1. Организациите в условията на кризата Covid-19

Кризисните ситуации, с които трябва да се справят организациите днес, са много и имат разнороден характер. Като цяло следва да обърнем внимание на разбирането, от гледна точка на което кризите представляват неизбежно явление, съпътстващо съществуването, функционирането и развитието на съвременните организации (Зафирова 2020: 100). Техният обхват е изключител-

но широк и включва различни природни, социални, икономически и други процеси, в резултат на което кризите се дефинират като политически, икономически, финансови, морални, здравни, криза на ценностите, бежанска криза, замърсяване на околната среда и др. (Зафирова 2014).

Редица изследователи в областта коментират, че от гледна точка на своя етимологичен произход, понятието „криза“ произлиза от старогръцки „κρίσις“ и най-общо означава промяна, избор, решение или събитие, изискващо вземане на решение (Павлов 2009: 2; Liddell, H. Scott 1940). Същевременно трябва да посочим, че за понятието „криза“, независимо от широкото му използване, няма еднозначно определение. Най-общо днес можем да го обвържем с промяна в установения ред на хората, организациите, обществото като цяло. От гледна точка на управленската наука, както посочва Цв. Зафирова (2014: 36), организационната криза представлява процес, поставящ под заплаха съществуването на организацията. В контекста на това авторът посочва, че кризата може да се дефинира като всяко събитие, което е или се очаква да предизвика нестабилна и опасна ситуация, изискваща да се направи избор и да се вземат неотложни решения (Зафирова 2014: 37). Също така трябва да посочим, че понятието „криза“ в ежедневието на хората има по-скоро негативен смисъл, тъй като обикновено се свързва с неприятни ситуации, много често трудни и опасни, създаващи проблеми. От друга страна обаче изследователите в областта насочват вниманието към факта, че всяка една криза може да се разглежда и като ново начало, т.е. тя прави необходимо вземането на решения за промяна и в този смисъл следва да се възприема като обновяване.

Обща за всички организации, независимо от сферата на дейност, от 2020 г. насам се оказва пандемията Covid-19, с която все още светът не се е справил. Тя касае преди всичко здравето на хората, а последствията от нея имат различни измерения – можем да ги търсим в наложилите се промени в установения начин на живот и работа на хората, затрудняване на здравните системи, летален изход за не малка част от населението на планетата и др. В условията на пандемията Covid-19 организациите бяха поставени в условията на широкомащабна кризисна ситуация. Наложената необходимост от дистанция между хората доведе до реорганиза-

ция на установилия се в продължение на столетия начин на живот и работа. Можем да коментираме създалата се криза от различна гледна точка и по-точно:

- като здравна криза, засегнала здравето и живота на милиони хора по цял свят;
- като организационна криза, довела до временно или дори постоянно спиране на дейността на редица организации;
- като икономическа криза, предизвикала застой в световен аспект;
- като криза у индивидите, имаща различни проявления за всеки човек.

Това потвърждава разбирането, че кризите обхващат едновременно няколко области във и извън организациите. Проявлението им има различна сила и продължителност. Разразилата се пандемия Covid-19 от началото на 2020 г. наложи пространствено дистанциране на хората, което породило необходимостта от търсенето на нови начини за осъществяване на процесите, след като светът се съвзе от първоначалния шок. Стана ясно, че е необходимо по-широко прилагане на дигиталните технологии, разработване на специализирани програми и платформи, които чрез създадената интернет инфраструктура да подпомагат работата и ученето от разстояние. Предимството на всички тях се свежда до създадената възможност процесите да продължат, макар и модифицирани, а не да се прекрати всякаква дейност. Компаниите, при които е възможно осъществяване на работните процеси от разстояние, като цяло се възползваха от това служителите им да работят от своите домове, като част от тях все още продължават тази практика. Отчетени са редица ползи, но и вреди върху обществото. Основният негативен момент днес се свежда до социалната дистанция и съответно отчуждаването между хората, които заради наложените ограничения известно време нямаха възможност да осъществяват лични контакти. От друга страна, работещите в сферата на информационните технологии, разработващи различни програми и платформи за комуникация, получиха възможност да покажат на какво са способни, намирайки нови сфери за дигитализиране на протичащите там процеси.

2. Дигитализация и дигитална трансформация

Дигитализацията и дигиталната трансформация представляват феномен, който някои автори сравняват с индустриалната революция, като фокусират вниманието си върху измененията в качествения аспект на икономическия и социалния живот на хората (Молхова-Владова 2019: 56). На практика те водят до промени във всички сфери и организации, независимо от големината и областта им на действие (Лазарова 2019: 97). В теорията и практиката и двете понятия са широко използвани днес. Трябва обаче да поясним, че дигитализацията се свежда до създаването, подобряването или трансформирането на протичащите бизнес процеси чрез приложение на дигитални технологии и цифровизирани данни. Свързва се тясно с начина, по който се съхраняват, анализират и управляват данни. За осъществяване на дигитализацията се използват съвременни дигитални технологии, които търпят постоянно развитие.

От своя страна, дигиталната трансформация се определя като промяна в различни направления – технически, на фирмената култура, в оперативен аспект, като цялостна промяна в начина на осъществяване на процесите в дадена организация. В същото време тя е тясно свързана с новостите в областта на дигиталните технологии, като обхваща всички сфери на бизнеса и внедряването ѝ води до цялостна промяна в начина на работа в компаниите. Дигиталната трансформация е тясно свързана с оптимизиране на дейностите, времето и разходите и представлява процес, в който са интегрирани множество дългосрочни, средносрочни и краткосрочни цели. Както посочват Й. З. Станкович, Й. Станкович, З. Томич (2020: 50) дигиталната трансформация може да се характеризира като разширено използване на съвременни информационни технологии под формата на аналитични инструменти, мобилни устройства, социални мрежи и интелигентни интегрирани устройства, както и интензивно използване на традиционните технологии. Реалното осъществяване на дигитална трансформация изисква на първо място нейното възприемане от лидерите и ръководителите на компаниите и превръщането ѝ в част от техните цели и нагласи, на следващо място – убеждаване на останалия персонал в нейната значимост и разбира се, определяне на системите, с чиято помощ ще се извърши дигитализацията. Наличието

на тези три компонента създава благоприятна инфраструктура за прилагане на дигитална трансформация. Двигател за успеха на организациите днес се оказват съвременните цифрови технологии и възможностите, създавани от тях.

Сред основните предимства, които осигурява дигитализацията, се открояват намаляване количеството на използваната хартия чрез преминаване към дигитални информационни източници, автоматизиране на процесите и създаване на предпоставки за по-ефективно използване на времето на служителите, осигуряване на отдалечен достъп до информацията, събиране на данните в реално време, съобразяване с нормативните изисквания, широко приложение на облачните услуги, сътрудничество между заинтересованите страни в хода на вземане на решения. Всичко това дава възможност за по-лесно споделяне на информация, улеснява се осигуряването ѝ, позволява да се работи и от места, различни от физическите офиси на компаниите, намалява част от разходите, създава по-гъвкаво работно време, както и възможност за по-пълноценното му използване, например без да се губи време за стигане до работното място и връщане обратно къщи и пр. От тази гледна точка дигитализацията и дигиталната трансформация се оказаха особено полезни от началото на 2020 г. насам в условията на пандемията Covid-19. Те се превърнаха в решение на основния проблем, а именно – как да продължи осъществяването на работните процеси без хората да се намират във фирмените офиси.

Заключение

Всяка организация в хода на своето развитие се изправя пред различни кризисни ситуации. Някои от тях могат да бъдат предвидени в известна степен, но други, като пандемията Covid-19 например, възникват неочаквано. Справянето с появилата се криза позволява формиране на нови конкурентни преимущества, подобрява имиджа на организациите, прави ги по-силни. Нивото на развитие на технологиите, степента на тяхната достъпност и съвременното дигитализиране на голяма част от процесите позволи работа и обучение от разстояние чрез съответни платформи и приложения, работещи в глобалната интернет среда. Наложените ограничения в световен аспект, основно изразяващи се в необхо-

димостта от изолиране на всички и затваряне по домовете им, направи дигиталните технологии основно средство за комуникация и взаимодействия между хората и организациите. В тази връзка ще посочим, че основният недостатък на дигитализацията можем да свържем със социална дистанция, която по-скоро отдалечава хората един от друг, тъй като позволява работа от места, различни от офисите. Поради това ръководителите на компаниите, взели решение да използват дигиталните технологии за дистанционна работа трябва да намерят начини достатъчно добре да балансират ангажиментите и срещите както между служителите си, така и със своите клиенти. От друга страна, веднъж прилаган, този начин на работа може да претърпи промени, които да го усъвършенстват и всяка организация да има своя план за действие при криза, ако такава се появи.

Използвана литература:

1. Зафирова, Цв. (2014). Стратегически аспекти в управлението на организационни кризи. Варна: Наука и икономика.

(Zafirova, Tsv. (2014). Strategicheski aspekti v upravlението na organizatsionni krizi. Varna: Nauka i ikonomika)

2. Лазарова, В. (2019). Дигитализация и дигитална трансформация в счетоводството. // Икономически и социални алтернативи, №2, с. 97-106з.

(Lazarova, V. (2019). Digitalizatsiya i digitalna transformatsiya v schetovodstvoto. Ikonomicheski i sotsialni alternativi, №2, s. 97-106)

3. Молхова-Владова, М. (2019). Интернационализация на предприятията в условията на дигитална трансформация на бизнеса. // Индустириални отношения и обществено развитие, №2, с. 56-64.

(Molhova-Vladova, M. (2019). Internatsionalizatsiya na predpriyatiyata v usloviyata na digitalna transformatsiya na biznesa. Industrialni otnosheniya i obshtestveno razvitie. br. 2, s. 56-64)

4. Павлов, Н. (2009). Теория и практика в управлението на кризи в България. София: Център на югоизточноевропейски изследвания (https://nikipavlov.files.wordpress.com/2011/05/38-analiz_uk-bg.pdf, 14.09.2021).

(Pavlov, N. (2009). Teoriya i praktika v upravlението na krizi v Balgariya. Sofiya: Tsentar na yugoiztochnoevropeyski izsledvaniya

(https://nikipavlov.files.wordpress.com/2011/05/38-analiz_uk-bg.pdf, 14.09.2021)

5. Станкович, Й. З., Й. Станкович, З. Томич (2020). Дигитализация и усвойчивост – възможности и предизвикателства пред застрахователния сектор. // Народностопански архив. Книга 2/2020. Свищов: Акад. изд. „Ценов“, с. 48-64. (<https://dlib.uni-svishtov.bg/bitstream/handle/10610/4343/5d0478d8d2c7c3e93f2ba295ce762dc5.pdf?sequence=1>, 04.10.2022).

(Stankovich, Y. Z., Y. Stankovich, Z. Tomich (2020). Digitalizatsiya i usvoychivost – vazmozhnosti i predizvikelstva pred zastrahovatelniya sektor. // Narodnostopanski arhiv. Kniga 2/2020. Svishtov: Akad. izd. „Tsenov“, s. 48-64. (<https://dlib.uni-svishtov.bg/bitstream/handle/10610/4343/5d0478d8d2c7c3e93f2ba295ce762dc5.pdf?sequence=1>, 04.10.2022)

6. Liddell, H., Scott, R. (1940). A Greek-English Lexicon. Oxford: Clarendon Press. (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aentry%3Dkri%2Fsis>, 12.09.2021).

7. Zafirova, Tz. (2020). Strategic Decisions in the Crisis Stages of the Organization. Izvestia journal of the union of scientists – Varna. // Economic sciences series, Vol. 9, №1. pp. 100-108.

За контакти:

Доц. д-р Радка Иванова

Икономически университет – Варна

E-mail: r.ivanova@ue-varna.bg

РАННО ОТКРИВАНЕ НА РИСКОВЕТЕ НА РАБОТНОТО МЯСТО В УСЛОВИЯТА НА ДИГИТАЛИЗАЦИЯ

*Доц. д-р Катя Антонова
Икономически университет – Варна*

*Гл. ас. д-р Павлина Иванова
Икономически университет – Варна*

EARLY DISCOVERY OF RISKS IN THE WORKPLACE IN TERMS OF DIGITALIZATION

*Assoc. Prof. Katya Antonova, PhD
University of Economics – Varna, Bulgaria*

*Chief Assist. Prof. Pavlina Ivanova, PhD
University of Economics – Varna, Bulgaria*

Резюме: *Развитието и навлизането на информационните технологии и дигитализацията във всички сфери на дейност създават предпоставка за появата на нови рискове за здравето на заетите, а инвестирането в ранното им откриване и в превенцията ще доведе до създаването на по-добри условия на труд и подобряване на благосъстоянието на работното място. Целта на авторите в настоящия доклад е да се разгледат някои възможности за ранно откриване на рискове във връзка с новия характер на труда, като в частност се прави проучване на нововъзникващите рискове в условията на дигитализация и дистанционна работа.*

Ключови думи: *дигитализация, нов характер на труда, нови професии, нови рискове*

Abstract: *The development and introduction of information technologies and digitization in all spheres of activity create a prerequisite for the emergence of new risks for the health of employees, and investing in their early detection and prevention will lead to the creation of better working conditions and improvement of the well-being of work place. The purpose of the authors in this report is to consider some possibilities for early detection of risks in connection with the new nature of work, and in particular to study the emerging risks in the conditions of digitalization and remote work.*

Keywords: *digitalization, new nature of work, new professions, new risks*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.46>

Въведение

Развитието на информационните технологии, дигитализацията и навлизането им във всички сфери на дейност създава нови тенденции при работните места. Променя се характера на труда, като промените са свързани със задълбочаване на процесите на автоматизация и комплексност на трудовите дейности, взаимносвързани и автономни работни процеси, динамика на трудовия процес и др. Това създава предпоставка за появата на нови рискове за здравето на заетите, а инвестирането в ранното им откриване и в превенцията ще доведе до създаването на по-добри условия на труд и подобряване на благосъстоянието на заетите, сигурност и удовлетвореност от работата.

Целта на авторите в настоящия доклад е да разгледат някои възможности за ранно откриване на рискове във връзка с новия характер на труда, като в частност се направи проучване на нововъзникващите рискове в условията на дигитализация и дистанционна работа. Изследването се провежда сред преподаватели във висши училища и дава възможност да се идентифицират критичните точки, в които възникват рискове за тях, и в резултат на анализа на данните се правят изводи, обобщения и конкретни предложения.

Въвеждането на единно законодателство за всички страни от Европейския съюз (ЕС) създава равнопоставени условия за всички организации в рамките на единния пазар. Консолидирането на националните стратегии за безопасни и здравословни условия на труд (БЗУТ) чрез координация на политиките и взаимно обучение, опростяване на съществуващото законодателство с цел премахване на ненужната административна тежест и подобряване на превенцията на професионалните заболявания с цел преодоляване на съществуващите и новите рискове, свързани с появата на нови трудови направления и нови професии са част от основните приоритети, набелязани в Стратегическата рамка за периода 2021-2027 г. и са свързани с:

- дигитализацията и новите форми на заетост;
- превенцията на раковите заболявания, свързани с работното място;
- управление на психосоциалните рискове на работното място;
- превенция на мускулно-скелетните увреждания, свързани с работата и др. (ИСС 2020).

Необходимо е повишаването на осведомеността за това как промените от всякакъв вид – технологични, социални, политически и икономически, могат да засегнат безопасността и здравето на заетите, както и ранното откриване и предотвратяване на бъдещи проблеми, свързани с физическото и психическото здраве на заетите. Основна задача на Европейската агенция за безопасност и здраве при работа (EU-OSHA) е да идентифицира, събира и анализира данни, свързани с нововъзникващите рискове, които оказват въздействие върху работните места и безопасността и здравето на заетите.

В контекста на цифровата трансформация все повече се появяват рискове, свързани с психосоциалното състояние на хората в организациите. Според Brun (2005) и Chiarini (2012) психосоциалните рискове се характеризират с лошо представяне на работното място, ниско качество на изпълнение на задачите, тревожност, професионално прегаряне и стрес.

Новите технологии и дигитализирането на процесите в повечето случаи се разглеждат като положителна за бизнес процесите тенденция, но е наложително да се изследват някои негативни проявления, свързани с психосоциалното състояние на хората в организациите, а именно: повишен стрес; усещане за несправяне с работата; климат, предизвикващ безпокойство; липса на удовлетвореност от работата; намаляване на ангажираността към организацията; повишени психосоматични оплаквания и др.

Психосоциалните рискове за заетите са свързани с кратки срокове за изпълнение на работата, интензивност на поставяните задачи, стрес от чувството за изоставане, безпокойство и тревожност, липса на комуникация face to face, размиване на границите между професионалния и личния живот на хората.

Въпреки че внедряването на нови технологии по-често се разглежда като положително, трябва да се вземе предвид и че при новите условия на труд, свързани с дигитализацията, съществуват рискове от гледна точка на възможни несъответствия между физическите и когнитивните способности на заетите във връзка с изискванията за максимално повишаване на производителността в процеса на работа, т.е. работниците да бъдат поставяни под натиск да изпълняват задълженията си с бързината и ефективността, с която работят машините. В този смисъл ранното идентифицира-

не и управлението на тези психосоциални рискове е от решаващо значение за компаниите и за запазване здравето на служителите.

В научната литература и в практиката съществуват модели, които изследват някои психосоциални рискове за заетите. Един от тях е моделът за контрол на търсенето на работа, който описва работната среда като конфликт между автономността при вземане на решения и психологическите изисквания (Theorell, Karasek 1996). Идеята на авторите на модела се свързва с това, че ако правомощията за вземане на решения са малко, а психологическите изисквания са високи, рискът служителите да развият физически или психически проблеми се увеличава. Към психологическите изисквания в този модел се включват работно и психическо натоварване и времевите ограничения. Автономията при вземането на решения се отнася до способността на служителя да упражнява контрол върху задачите, които трябва да бъдат изпълнени и да преследва възможности за подобряване на собствените си умения. От значение при този модел е и социалната подкрепа при взаимодействието с колегите и с ръководството.

Другият модел (Siegristet et al. 1986) касае дисбаланса между усилията на служителя и получената награда. Той се основава на хипотезата, че високото ниво на усилия, непризнато и зле възнаградено, може да генерира у заетите патологични реакции – както физиологични, така и емоционални. Изискваните усилия за справяне със задачите могат да бъдат преувеличено чувство за дълг, необходимост от изява или постигане на амбициозни цели, по-големи отговорности и др. Независимо дали под формата на ниско заплащане, липса на уважение, несигурност на работното място или друг фактор, ако наградата не е на нивото, което служителят смята за справедливо, рискът става много висок.

Моделът Maslach Burnout Inventory (MBI) (Maslach 1981; Dubosson 2022a) е свързан с измерване на професионалното прегаряне (бърнаут). Бърнаутът се характеризира с усещане за неефективност, за лична некомпетентност, за неспособност за изпълняване на задачите, за липса на производителност, безразличие, загуба на идеали и др. Според Dubosson (2022) този модел се фокусира върху последствията от влиянието на различните фактори, предизвикващи състояние на прегаряне, но не измерва (изследва) приноса на всеки от тях. Leiter и Maslach (2003) доразвиват модела, като

добавят възможност за изследване на това дали има баланс между състоянието на индивида и шест области на работната среда, а именно работно натоварване, контрол, общност, справедливост и стойност.

Изложение

Едновременното влияние на дигитализацията и глобалната пандемия от Covid-19 създадоха нови тенденции в трудовите отношения и един нов свят на труда. Голяма част от работещите преживяха промени, които дълбоко трансформираха живота им в рамките на трудова им заетост, благосъстоянието и производителността им (Иванова 2020). В някои сфери на дейност поради дистанционната работа се появиха и нови рискове, които са по-трудни за откриване на ранен етап. За компаниите от ИТ сектора работата от разстояние е популярна практика, а използването на дигитални устройства през цялото работно време произтича от естеството на работа. За университетските преподаватели и учителите дистанционният начин на работа се оказва възможност за изход от създалата се през последните години ситуация. Използването на дигитални устройства беше единствената възможност за осъществяване на учебен процес в периодите на пандемия. Възникна необходимост от модернизация на висшето образование и включването на изкуствен интелект в образователния и научноизследователския процес (Андреева, Иванова 2021). Провеждането на учебни часове в електронна среда, създаването на електронни учебни материали, провеждането на дистанционни срещи и заседания, провеждането на изцяло онлайн или хибридни конференции и семинари и др., макар и възникнали „извънредно“, продължават да имат своето приложение като добри практики в дейността на учебните заведения и сега. Именно разширяването на обхвата и продължаването във времето на дистанционния начин на работа или хибридният такъв извежда на преден план много важни аспекти на трудовите отношения – благосъстоянието на работното място, здравето и безопасността. Това провокира интересът ни изследването за настоящата разработка да проведем сред университетски преподаватели с цел да проучим съществуват ли при тях предпоставки за възникване на рискове във връзка с новия характер на труда в условията на дигитализация и дистанционна работа.

За целите на изследването беше разработен въпросник, базиран на разгледаните модели, съдържащ три блока с въпроси. Първите два блока от анкетата включват направления (индикатори), определени от по няколко променливи (въпроси). Въпросите в третия блок са свързани с определянето на профила на респондентите.

Блок 1: Условия на труд и работна среда, включващ въпроси, в направленията: физически условия и интензивност на работа; здравословни и безопасни условия на труд; психо-социални рискове; социална работна среда; разнообразие на задачите и съответствието им с уменията на заетите.

Блок 2: Баланс между натоварване на служителите и справедливо признание, включващ въпроси в направленията: заплащане и социални придобивки, сигурност на трудовите правоотношения, автономност, баланс „работа – личен живот“, удовлетвореност и ангажираност към организацията.

Блок 3: Профилни характеристики на респондентите.

Изследването е проведено в началото на учебната 2022-2023 година между университетски преподаватели, избрани на случаен принцип от 10 университета²²⁵ по метода на отзовалите се. Емпиричното проучване е пилотно и служи за основа на по-нататъшно задълбочено изследване по темата.

При конструирането на един многомерен показател като „**Условия на труд и работна среда**“ могат да бъдат използвани много и различни индикатори. В контекста на установяването на предпоставки за възникване на рискове, свързани с работа в условията на дигитализация и дистанционна работа, включените индикатори са пет:

- *„Физически условия и интензивност на работа“*, с който следва да изясним през каква част от работното време се работи с дигитални устройства, каква е интензивността на работа, както и честотата на работа при кратки срокове. Резултатите показват, че по време на дистанционна работа 83% от респондентите работят с дигитални устройства, 17% почти през цялото време. Като съ-

²²⁵ Икономически университет – Варна, Университет за национално и световно стопанство, Варненски свободен университет, Великотърновски университет, Лесотехнически университет, Югозападен университет, Пловдивски университет, Висше транспортно училище, Технически университет – Габрово, Бургаски университет „Асен Златаров“.

поставка при обичайна работна ситуация работещите през цялото време с дигитални устройства са 28%, съответно най-голям е дялът на работещите с дигитални устройства почти през цялото време – 61%. Основните рискове, които съществуват в следствие на това, са свързани с увреждане на зрението и психическо натоварване.

Значителна интензивност на работа съществува и при обичайния и при дистанционния начин на работа. Половината от анкетиранията отговарят, че почти през цялото време работят при висока интензивност, а 39% през цялото време (фиг.1).

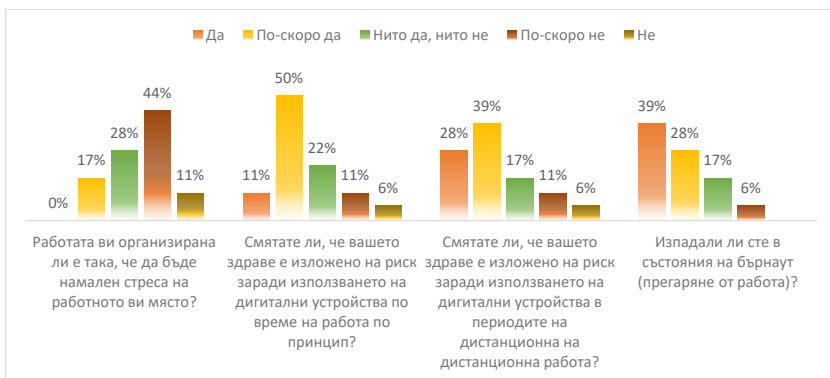

Фигура 1. Интензивност и срокове на работа – разпределение на отговорите

Като допълнение към интензивността преподавателите посочват, че сроковете на поставените задачи обикновено са кратки (фиг. 1). Прекомерното натоварване и бързото темпо могат да имат пряко и косвено въздействие върху работещите. Прякото отрицателно въздействие е следствие от работа под увеличено усилие и намалено време между изпълняваните задачи (необходимо за почивка или общуване с колегите). Косвеният ефект се изразява в това, че високата и непрекъсната интензивност на работата е източник на стрес и може да доведе до трудови злополуки.

- „Здравословни и безопасни условия на труд“ – 70% от анкетиранията определят, че в университетите редовно се провеждат обучения по отношение на здравословните и безопасни условия на труд, а останалите или не могат да преценят или считат, че такива не се провеждат почти никога. Никой не посочва с него или с негов колега да се е случвал инцидент по време на дистанционна работа.

- „Психо-социални рискове“ – чрез този показател се изследва риска, свързан с психичното здраве при работа по отношение на стрес, тревожност и др. Компонентът психо-социални рискове се характеризира от променливите „стрес на работното място” и „риск за здравето заради работата”. Отговорите на въпросите, които зададохме с цел да изясним тези променливи са представени на фиг.2.

Фигура 2. Психо-социални рискове – разпределение на отговорите

Връзката „работа–здраве” е реципрочна. По същия начин както здравето влияе на работата, така и работата влияе на здравето и може да влоши здравния статус на работната сила, да намали производителността на труда поради ограничени физически и психически способности за труд на наетите, отсъствия от работа, прекъсване на трудовия процес, ниска мотивация за труд и т.н.

Впечатление прави, че повече от половината отговорили определят, че работата им не е организирана така, че да бъде намален стресът на работното място. 50% от респондентите считат, че здравето им е изложено на риск заради използването на дигитални устройства, а 39% са издадали и 28% по-скоро са издадали в състояния на „прегаряне“ от работа (бърнаут).

• „Социална работна среда“ – тъй като човек прекарва 1/3 от денонощието си сред колеги, то професионалното обкръжение трябва да предразполага към продуктивен и ефективен труд. Работата в позитивна, градивна и открита социална среда ускорява

ва кариерното и личното развитие на работещите, повишава благосъстоянието им и намалява рисковете на работното място. Като индикатори на социалната работна среда могат да се разгледат: откритата комуникация между работниците и между работниците и ръководството; колегиалност – предимство за всяка организация е да има създадени условия за взаимопомощ между колегите и ръководството да подкрепя това; екипност – работата в екип сплотява колектива в работни ситуации и повишава взаимното доверие между работниците. В този аспект на 90% от преподавателите им се налага да работят в екип, като общо 78% харесват или по-скоро харесват хората, с които им се налага да работят. На въпроса „Имате ли доверие в ръководството“ 17% са отговорили „да“, 39% „по-скоро да“, 22% не могат да преценят, а 6% нямат доверие.

• „Разнообразие на задачите и съответствието им с уменията на заетите“ – работата има отношение към всеки работник като средство за постигане на лична реализация и упражняване на личните способности. Когато извършваната работа съответства на уменията на работника, той чувства, че е полезен, а извършваната от него работа – значима. Резултатите от отговорите са представени в табл. 1.

Таблица 1

Разнообразие на задачите и съответствието им с уменията на заетите – разпределение на отговорите

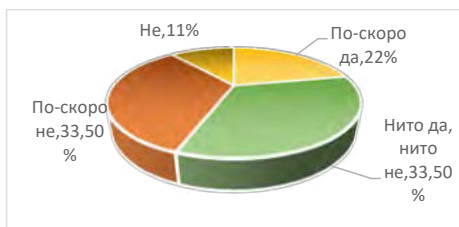
Разнообразие на задачите и съответствието им с уменията на заетите	Да	По-скоро да	Не мога да преценя	По-скоро не	Не
<i>Разнообразни ли са задачите, които Ви се възлагат?</i>	28%	44%	22%		
<i>Използвате ли напълно знанията и уменията си по време на работа?</i>	33%	44%	11%	11%	
<i>Считате ли, че уменията Ви съответстват на задачите, които Ви поставят?</i>	39%	50%	11%		

Участвали ли сте в обучение за повишаване на дигиталните компетенции?	44%	6%	11%	39%

Тъй като всички преподаватели са назначени с конкурс съвсем обяснимо е, че преобладава мнението, че притежават необходимите умения за осъществяването на възлаганите задачи и съответно напълно използват знанията и уменията си по време на работа. Приблизително равен е броят на тези, които са участвали, и тези, които не са участвали в обученията за повишаване на дигиталните компетенции, което показва, че във връзка с дигитализирането на значителна част от дейностите във висшето образование 50% от преподавателите са имали необходимост от повишаване на своите компетенции.

Вторият съвкупен показател **„Баланс между натоварване на служителите и справедливо признание“** също е съставен от пет индикатора:

- *„Заплащане и социални придобивки“* – този индикатор изясняваме с помощта на въпроси, даващи представа за това дали в организацията (университета) има разработени критерии за оценка на изпълнението на задачите и познават ли се те от преподавателите, съответства ли възнаграждението на извършваната работа и доколко извършваната работа е значима за организацията. Приблизително 67% от респондентите считат, че университетите имат или по-скоро имат разработени критерии за оценка на изпълнението на задачите и те са запознати с тях. Като такива се възприемат правилата за атестиране на преподавателите, както и възможността студентите да дават оценка за преподавателите чрез електронните студентски системи на университетите. Впечатление прави обаче отговора относно това има ли конкретни критерии за оценка по време на дистанционна работа – тук съотношението на отговорите е обратно (приблизително 67% не знаят дали има такива или считат, че такива няма). Факт е, че за по-голяма част от работещите заплатата е основен източник на доходи, като често по-високата заплата компенсира неблагоприятните работно време, стрес и др. Данните от конкретното проучване сочат, че значителна част от анкетираните определят възнаграждението си като

Фиг. 3. Заплащането и ползите, които получавате, справедливи ли са за работата, която вършите?

Фиг. 4. Считате ли, че извършваната от Вас работа е значима за организацията?

несправедливо, никой от тях не е дал категоричен отговор „да“ (фиг. 3). Тази оценка може да е сигнал за натрупване на неудовлетвореност и тревожност у работещите.

Преподавателите определят работата си като значима за организацията и оценяват положително социалните придобивки, които получават.

- „Сигурност на трудовите правоотношения“ – сигурните трудови правоотношения са ключов фактор за благоденствието на работещите. Lowe и Schellenberg (2001) установяват, че сигурните трудови правоотношения дават

на работниците повече възможности за развитие и използване на уменията, намаляване на текучеството и отсъствията от работа. Анкетираният определят, че тяхната работа им дава сигурността на постоянна работа, като 6% от тях считат, че все пак съществува вероятност да загубят работата си заради навлизането на новите технологии. В моменти на претоварване 17% от респондентите са обмисляли вариант за напускане на работа, а относителният дял на тези, които никога не са обмисляли такъв вариант, е 28%.

„Автономност“ – загубата на автономност означава загуба на човешкия потенциал за самостоятелно изпълнение на задачите, което води до натрупване на стрес и неудовлетвореност от работата.

Таблица 2

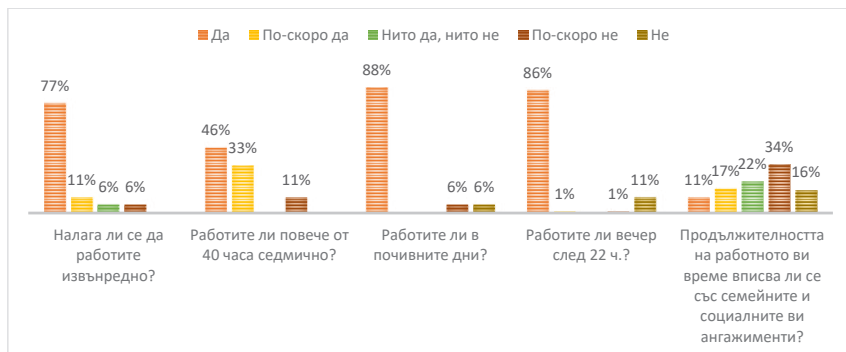
Автономност – разпределение на отговорите

Автономност	Да	По-скоро да	Нито да, нито не	По-скоро не	Не
<i>Имате ли възможност да избирате или променяте реда на задачите, които трябва да изпълнявате?</i>	28%	39%		28%	6%
<i>Имате ли възможност да избирате или променяте скоростта на работа?</i>	17%	34%	11%	33%	6%
<i>Имате ли възможност да избирате хората, с които да работите в екип?</i>		39%	28%	17%	17%
<i>Считате ли, че изпълнението на възложените Ви задачи се забавя заради необходимостта от съгласуване с различни звена в организацията?</i>	11%	50%	17%	17%	6%

По отношение на индикатора „Автономност“ значителна част от респондентите посочват, че могат да избират или променят реда на задачите, които трябва да изпълняват. Отговорите на втория въпрос може да определим като полярни – приблизително равен е относителният дял на тези, които считат, че по-скоро могат, и тези, които по-скоро не могат да променят скоростта си на работа. Често срещана практика в дейността на университетите е съгласуването с различни звена при изпълнение на конкретни задачи, което произтича от типа на организационните структури. Това обаче в някои случаи, в частност в периодите на дистанционна работа, може да доведе до забавяне на изпълнението на задачите, намаляване на времето за изпълнение и наслагване на напрежение. 11% от анкетираните считат, че това се случва и 50%, че по-скоро е възможно да се случи.

- „Баланс „работа – личен живот“ – колкото по-дълго е времето, прекарано в работа, толкова по-малко остава за почивка и

други дейности, необходими за социалното и физическото състояние на работещите. Променливите, които изследваме тук, са представени на фигура 5.

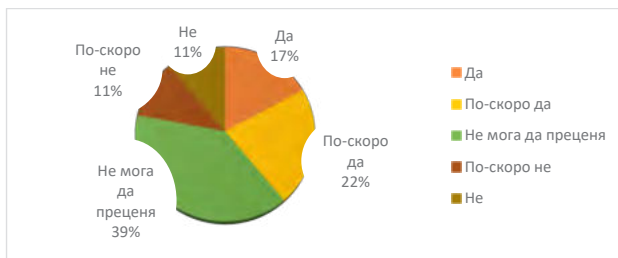

Фигура 5. Баланс „работа – личен живот“ – разпределение на отговорите

„Баланс „работа – личен живот“ се оказва най-критичният показател, 77% от анкетираните са отговорили, че им се налага да работят извънредно, а 88% – че работят в почивните дни, и 86% – че работят вечер след 22 ч. Работата в почивните дни и работата вечер оказват сериозно влияние върху възможността на преподавателите да почиват пълноценно и съответно върху нормалното възпроизводство на работната им сила. Организацията на работното време отразява спецификата на работа – необходимостта от ежедневна подготовка и актуализиране на учебно съдържание (електронно и не само), научната работа и административните ангажименти могат да ограничат социалния живот и да повлияят на баланса „работа – личен живот“.

„Удовлетвореност и ангажираност към организацията“ – този показател дава информация за усещането на принадлежност към организацията и възможностите за личностно развитие. Резултатите показват, че 55% от запитаните категорично имат чувство на принадлежност към своя университет, а 28%, че по-скоро имат такова. В периодите на дистанционна работа респондентите не са се чувствали в достатъчна степен обгрижени от работодателя си (най-голям е относителният дял на отговорилите, че не могат да преценят, че по-скоро работодателят не се е грижил за тях или

че категорично не се е грижил за тях). Подобни са резултатите и по отношение на това дали работодателят зачита приноса на всеки един (фиг. 6).

Фиг. 6. Работодателят Ви зачита ли приноса Ви за организацията?

Значителна част от преподавателите определят, че има бъдеще за тях в съответния университет и че имат възможност за кариерно развитие.

При всички изследвани показатели не се забелязва зависимост между дадените отговори и пола, възрастта и семейното положение на анкетираните, освен при отговорите на въпроса „Продължителността на работното Ви време вписва ли се със семейните и социалните Ви ангажименти?“. При него отговорилите, че категорично се вписва, са само несемейни/необвързани.

Заклучение

Дигиталната трансформация навлезе с бързи темпове във всички дейности включително и в сферата на образованието, като несъмнено ще донесе огромни ползи за начина, по който работим. Съществува обаче тенденция това да генерира стрес, безпокойство, умора и други психосоциални рискове или рискове на работното място. Ето защо е необходимо да се провеждат подобни изследвания и по възможност рисковете да се елиминират в ранен етап, защото ако персоналът е демотивиран няма да допринесе за постигането на целите на организацията и работата няма да е ефективна.

Конкретните критични точки, които се идентифицираха с проведеното сред университетските преподаватели изследване, са:

- интензивността на работа;
- влиянието на дигиталните устройства върху здравето;

- претоварването, което все по-често води до състояние на бърнаут;
- усещането, че вложеният труд не е достатъчно оценен и възнаграден;
- балансът „работа – личен живот“.

За всяка от критичните точки е необходимо да се вземат конкретни мерки – да се провеждат целенасочени проучвания от работодателя, да се разработят и внедрят инструменти за предотвратяване на въздействието на съществуващия риск и регулярно да се търси обратна връзка от работещите. Това ще даде възможност да се намали влиянието на дигитализацията и дистанционната работа върху благосъстоянието на преподавателите, особено от психологическа гледна точка, включително загуба на социални връзки, липса на подкрепа и повишено прегаряне.

Използвана литература:

1. Андреева, А., Иванова, В. (2021). Изкуственият интелект във висшето образование – за границите и етичните норми. // Образование, наука и дигитални иновации – синергия за професионален път. Сборник с доклади, Варна: ВСУ Черноризец Храбър.

(Andreeva, A., Ivanova, V. (2021). Izkustveniyat intelekt vav vissheto obrazovanie – za granitsite i etichnite normi. // Obrazovanie, nauka i digitalni inovatsii – sinergia za profesionalen pat. Sbornik s dokladi, Varna: VSU Chernorizets Hrabar)

2. Иванова, П. (2020). Новите тенденции в трудовите отношения. // Известия, Варна: Наука и икономика, том 64, 2020, №4, с. 401-418.

(Ivanova, P. (2020). Novite tendentsii v trudovite otnoshenia. Izvestia, Varna: Nauka i ikonomika, Vol. 64, №4, pp. 401-418)

3. Brun, C. (2005). Risques psychosociaux: stress, mal-etre, souffrance, ... guide pour une demarche de prevention pluridisciplinaire. Working Paper. Bordeaux: Aract Aquitaine.

4. Chiarini, B. (2012). Projet de sensibilisation des medecins a la sante au travail. Doctoral thesis. Universite de Lausanne (https://serval.unil.ch/resource/serval:BIB_2EC7437F0B2A.P001/REF.pdf).

5. Dubosson, M. et al. (2022). Measuring real time occupational stress in organizations via a digitalized risk management app. //

Education, research and business technologies, Singapore: Springer, pp. 421-429.

6. Dubosson, M., Fragnière, E., Meier, S. (2022a). Early detection of human-related risks in an increasingly digitized work environment. // *Digital Transformation and Society*, Vol. 1, №1, pp. 48-65.

7. Lowe, G., Schellenberg, G. (2001). What's a good job? The importance of employment relationships. // *Canadian Policy Research Networks (CPRN), Study № W|05*

8. Maslach, C., Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. // *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 2, №2, pp. 9-113.

9. Siegrist, J., Siegrist, K., Weber, I. (1986). Sociological concepts in the etiology of chronic disease: The case of ischemic heart disease. // *Social Science and Medicine*, Vol. 22, №2, pp. 247-253.

10. Theorell, T., Karasek, R. A. (1996). Current issues relating to psychosocial job strain and cardiovascular disease research. // *Journal of Occupational Health Psychology*, Vol. 1, №1, pp. 9-26.

За контакти:

Доц. д-р Катя Антонова

Икономически университет – Варна,

E-mail: katia_antonova@ue-varna.bg

Гл. ас. д-р Павлина Иванова

Икономически университет – Варна,

E-mail: p.ivanova@ue-varna.bg

ПРЕДИМСТВА И НЕДОСТАТЪЦИ НА ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА ВЪВ ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

*Гл. ас. д-р Мария Армянова
Икономически Университет – Варна*

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF DIGITALIZATION IN HIGHER EDUCATION

*Chief Assist. Prof. Mariya Armyanova, PhD
University of Economics – Varna*

Резюме: *Дигитализацията навлиза във всички сфери на съвременния живот. Тя има своите предимства, но и редица недостатъци. Целта на доклада е да изследва предимствата и недостатъците на дигитализацията във висшето образование, за да открие възможности за използване на предимствата му и избягване на недостатъците му при съвременните възможности в образованието.*

Ключови думи: *дигитализация, образование, предимства, недостатъци*

Abstract: *The digitalization is entering all areas of the modern life. It has its advantages, but also a number of disadvantages. The report aim is to explore the advantages and disadvantages of digitization in higher education in order to find opportunities to use its advantages and avoid its disadvantages in the modern opportunities in the education.*

Key words: *digitalization, education, advantages, disadvantages*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.47>

Въведение

Дигитализацията навлиза във всички сфери на съвременния живот. Тя е неделима част и в един от най-важните сектори – образованието. Позволява да се преодолее физическото разстояние, както и открива повече начини за предаване на знания от преподавателите на студентите. Тя означава и възможност за спестявания на ресурси.

Компютърните технологии непрекъснато променят начина на

обучение и предоставят нови инструменти в областта на образованието. Това се отразява положително на сферата на образованието. Според проучванията (Raja et. al., 2018) за начина, по който съвременните студенти предпочитат да използват компютърните технологии и влиянието им върху обучението, показват, че се увеличава използването на модерни технологии и инструменти, а също нараства и интерактивността на ученето. Освен това студентите намират за много по-интерактивен процеса на обучение, както и пълен с интересни области, когато се подпомага от технологиите. Предаването на знания става много лесно и удобно, както и ефективно. Въвеждат се нови творчески идеи в методите на обучение. Това означава, че студентите са склонни да работят по-бързо, когато са подпомогнати от използването на модерни технологии. Зависимостта от дигитализацията, която улеснява процеса на обучение, е напълно неизбежна.

Изложение

Дигитализацията или цифровизацията е процес на преобразуване на информация в цифров формат. Като всяка нова технология има много предимства и някои недостатъци. Тя съчетава концепции за обучение в класна стая и методи за онлайн обучение.

Интернет е удобство, без което съвременните студенти не могат да учат пълноценно. Използването му в образованието го прави по-информативно, лесно достъпно и позволява бързо събиране на информация във всяка област на знание. Така е възможно бързо откриване на различни видове помощ, уроци и други материали, които могат да се използват за академичното обучение. Социалните медии позволяват бърз достъп до множество ресурси. Според проучване на студентите за ИУ – Варна (Aleksandrova et al. 2019) почти всички респонденти (97.4%) имат Facebook профил и 88% го използват всекидневно. Facebook групите са доминиращи медии за комуникация между студентите за споделяне и разпространение на съдържание. Повече от 95% от студентите участват във Facebook групи на специалността и факултета си и го използват често не само за комуникация и споделяне, но и в процеса на създаване на съдържание и допълнително обучение (Aleksandrova et al. 2017).

Визуалните изображения повишават интереса и достъпността на изложението в сравнение с думите. Използването на визуални средства, като презентации на PowerPoint, поддържа обучението интерактивно и интересно. Така се повишава нивото на взаимодействие и интерес, а също се подобрява мотивацията. Студентите обичат да виждат привлекателни визуални ефекти и нещо, което ги примама да мислят, а не просто да четат думи.

Дигитализацията в образованието означава навлизането на цифровите медии в образователния сектор. Като резултат студенти и преподаватели имат денонощна свързаност чрез различни съобщения и форуми, които са достъпни за различни видове задачи или помощ. Информационната система на университетите трябва да позволява достъп и през мобилни устройства. Според проучване сред студентите на ИУ – Варна 89% от респондентите използват мобилно устройство за достъп до платформата за обучение (Todoranova et al. 2020). Така става възможно отдалечено поставяне на тестове, задачи и курсови проекти и тяхното отдалечено предаване и оценяване. Може да се създадат екипи, които са с отдалечени участници, и да се проследят дейностите, извършени от всеки студент.

Онлайн обучението и получаването на дипломи от онлайн курсове са възможни благодарение на дигитализацията. За студентите е по-лесно да посещават онлайн курсове за своето обучение и сертификати, защото така могат да учат в удобно за тях време и място. Това е незаменима възможност за студентите, които работят и търсят гъвкави програми за обучение. След COVID-19 онлайн обучението вече навлезе и в традиционното образование. Това постави редица въпроси за нуждата от регламентиране на начините за обучение, така че то да е ефективно независимо от формата му на провеждане. С масовото провеждане на онлайн обучение през периода на пандемия се откри необходимостта от процедури и правилници, които да предотвратят възможностите за измама по време на изпитите от страна на студентите.

След пандемията дигитализацията вече е неделима част от образованието и е невъзможно връщането към традиционните начини на провеждането му. Компютърните технологии са част от учебната програма, за да се подобрят възможностите на студен-

тите за пълноценното им използване, както и да могат сами да продължат развитието си след приключване на периода на обучението им. Дигитализацията позволи на университетите да въведат онлайн система, обслужваща целия процес на обучение, която се използва за предоставяне на инструкции, като средство за подпомагане на инструкциите и също като инструмент за подобряване на целия процес на обучение. Образованието премина от пасивно и отговорно към интерактивно и агресивно.

Навлизането на дигитализацията поставя редица правни проблеми пред университетите. На първо място електронната система, която подпомага обучението, трябва да гарантира сигурността на данните на студентите. Това означава спазване на изискванията на ЗЗЛД и въвеждане на редица процедури при боравенето с личните данни. Университетите поддържат онлайн системи, които позволяват на всеки студент да проследи резултатите си индивидуално. Необходимо е да се използват възможностите на съвременните технологии за осигуряване на сигурността на данните и да се предвидят наказания, които да възпрат нарушителите. Това води до необходимостта да се обмислят мерки в правилниците, които да се налагат при опити да се извърши измама, да се проникне в чужд профил или да се саботира цялата система.

За навлизането на дигитализацията в образованието има редица възпиращи фактори. Те са липса на време, на достъп, на ресурси, на експертиза и на подкрепа (Raja et al. 2018). Друг фактор е надеждността (Butler et al. 2002; Chizmar et al. 2001). Надеждността включва хардуерни повреди, несъвместим софтуер между личните компютри и тези в университета, лоша или бавна интернет свързаност и остарял софтуер, липса на лиценз за нови версии и др. Дори в немските университети (Gilch et al. 2020) проблемите с надеждността все още не са преодолени напълно. Въвеждането на онлайн обучението създава трудности на част от студентите за осигуряване на необходимата им техника и софтуер. Появява се необходимостта от цялостна национална стратегия, която да позволи на студентите да имат равен достъп до необходимите ресурси за обучение. По подобие на Германия (Gilch et al. 2020) и в България по време на пандемията и принудителното онлайн обучение нуждите на студентите са покрити с техника, предоставена за вре-

менно ползване от образователните институции.

Но дигитализацията има положително влияние върху образованието. Онлайн обучението позволява на работещите студенти да намерят възможност за учене, а също на студентите да преодолеят географските граници и да се обучават в най-добрите университети в света. Освен това самите преподаватели, лесно обменят опит и могат да подобрят качеството на учебните програми, да открият актуалните тенденции във водещите университети и да въведат новостите в своите курсове.

Дигитализацията замества традиционното обучение чрез запаметяване в активно обучение, творческо обучение, интегриращо обучение, оценъчно обучение, сътрудничество и кооперативно обучение (Patil, Raja et al. 2018).

Дигитализацията насърчава ангажираността на студентите, тъй като те избират областта, в която да търсят информация. и начина, по който да я получат (дали с видео или с презентация, или като прочетат статия по темата и т.н.). Могат да учат със свое собствено темпо, като спират видеото, връщат се назад, повтарят важните или неясните моменти и др. Освен това студентите могат да работят върху задачите, поставени от преподавателите, и да видят ползата от познанията си в реални ситуации. Самите студенти трябва да са **активната** страна и да следят графика на поставените задачи, да проверяват резултатите и отчетите за представянето си.

Дигитализацията насърчава и **творческото** обучение, защото позволява манипулирането на съществуваща информация по индивидуален начин и създаването на собствени знания за решаване на поставен проблем или постигане на дадена учебна цел.

Дигитализацията позволява въвеждане на интегриращ подход към преподаването и ученето, като елиминира разделението между теория и практика, за разлика от традиционните методи на обучение, при които фокусът е само върху натрупването на познания. Студентите могат да започнат работа върху поставените практически задачи и едновременно с тяхното изпълнение да натрупват знания от теоретичните материали по дисциплината.

Дигитализацията позволява и **оценъчно** обучение. Системите за обучение осигуряват полезна обратна връзка чрез различни интерактивни функции. Отчетите за представянето на студентите

са лесно достъпни за запитване. Студентите могат да видят допуснатите грешки и пропуските си и да наблегнат на необходимите за тях знания. Освен това студентите могат да оценят ползите от използването на различните методи за обучение и да изберат най-ефективния за тях метод, вместо да са принудени да запаметяват и учат наизуст.

Дигитализацията насърчава **взаимодействието и сътрудничеството** между студентите и преподавателите, независимо от разстоянието между тях. Онлайн технологиите позволяват съвместната работа на студенти от различни географски места и с различни култури. По редица задачи те работят заедно в групи, като по този начин им помага да подобрят комуникативните си умения, както и глобалната си осведоменост. Поддържането на непрекъсната връзка между преподавател и студент позволява да се потърси своевременно помощ и да се преодолее бариерата в общуването.

За да могат да се изведат положителните и отрицателните страни на дигитализацията в образованието, е подходящо да се направи сравнение с традиционните начини за обучение. Недостатъците на традиционното обучение (Marathe 2018) са: ниска степен на динамичност; ограничеността на обучението до учебната програма, учителя и предмета; тясната подготовка на студентите само за конкретния изпит без практическото приложение на знанията им; изисква влагане на повече средства; ресурсите са ограничени до възможностите на учителя или книгите. Ако те са неадекватни, няма как да се проведе обучение.

Опит за преодоляването на тези недостатъци е въвеждането на дигитализацията. Положителното ѝ въздействие е в няколко фактора:

1. Подобрят се технологията и методологията на преподаване и учене. Дигиталните технологии навлизат в областта на образованието, като улесняват и разширяват възможностите за излагане на учебното съдържание и подпомагат студентите при възприемането на дадена концепция. От друга страна, визуалното обяснение на понятията прави ученето по-лесно и приятно. Студентите имат повече възможности да участват в подбора на знанията, необходими им в дадена дисциплина, а преподавателите могат

да направят часовете си по-интерактивни и интересни.

2. Дигитализацията подпомага глобализацията и намалява географските ограничения. По различни проекти и задачи позволява взаимодействие на студенти от различни места и националности. Също така дава възможност за достъп до курсове на преподаватели от други държави.

Но дигитализацията има и отрицателно въздействие.

1. Намаляване на уменията за писане.

2. Лесно се реализират измами по време на оценяването. Дигиталните технологии и устройства позволяват лесно извършване на измама на изпитите. Онлайн провеждането на изпитите дава възможност за разглеждане на чужди работи и преписване на отговорите.

3. Липса на фокус. Социалните мрежи и друга форма на дигитална комуникация, като SMS или текстови съобщения, осигуряват непрекъсната връзка на студентите със социалната им среда. Обаче тази комуникация отнема много време. Постоянната онлайн връзка води до липса на фокус и концентрация по време на периодите на обучение.

4. Възникват проблеми със сигурността на данните и необходимостта от правна защита на авторските права на материалите за обучение.

Като крайна форма на дигитализацията в образованието се появява онлайн обучението. То обаче е напълно различно от традиционната форма и има някои недостатъци, които ги няма при традиционната форма на обучение (таблица 1).

Предимства и недостатъци на онлайн обучението

Предимства	Недостатъци
Динамичен и непрекъснат процес на обучение	Няма директна комуникация между учители и ученици
Придобиването на знания не е ограничено от учебната програма	Няма разделение на важните и маловажните учебни материали
Фокусът е върху практическото приложение на знанията, а не върху тяхното придобиване	Еднакви възможности за подготовка за всички студенти, няма допълнителни възможности за обучение за никого
Неограничени възможности за учене по време и начин	Видео технологията в обучението (James 2006; Shah и др.) намалява въображението, променя способността за мислене
Студентите са активната страна в обучението	Въпреки че онлайн методите могат точно да оценят отговорите на въпроси с множествен избор, те не могат лесно да оценят субективните отговори
Обучението е по-интересно	Отнема повече време за подготовка на преподавателя и води до по-лесно нарушаване на авторските му права
Студентите с натоварени графици могат да учат в свободното си време	Води до здравословни проблеми, ако се използва над ограничението
Студентите усвояват новите компютърни технологии	Изисква високоскоростен интернет, компютри, мултимедийно оборудване и системи за подпомагане на обучението, както и добро ниво на компютърна грамотност
Няма географски ограничения за обучението	
По-ефективно е, с по-малко използване на ресурси и време.	
Намаляват се разходите за хартия и се насърчава отговорното отношение към околната среда	

От наблюденията върху едни и същи дисциплини с една и съща специалност и една и съща форма на формиране на оценките от изпит не се отчитат никакви промени в средния успех при онлайн и дигитално присъствено обучение. За илюстрация са показани данните в таблица 2. Дисциплините са от втория семестър на период, обхващащ учебните 2016/2017 – 2021/2022 години в ИУ – Варна.

През годините 2020-2022 студентите са учили почти изцяло онлайн през втория семестър, въпреки че през 2022 сесията е присъствена. Средната оценка е изчислена на база на резултатите от редовната изпитна сесия и като цяло не се променя. Затова се налага изводът, че когато студентите са използвали дигитални средства за обучение и след това преминали към онлайн обучение, не се забелязват съществени промени в средната успеваемост.

Таблица 2

**Средна оценка на студентите за втория семестър
по една и съща дисциплина**

Оценка	2017	2018	2019	2020	2021	2022
средно	3,58	3,49	3,94	3,54	3,95	3,84

Обаче при внимателно проучване на данните може да се направи и друг извод. Таблица 3 илюстрира процента на неявилите се студенти и процентите на различните оценки спрямо общия брой студенти за едни и същи дисциплини през втория семестър на съответната година през редовната изпитна сесия. Годините 2020 – 2022 са с онлайн обучение. Забелязва се отрицателната тенденция за повишаване на процента на неявилите се студенти. Средният процент на неявилите се студенти за периода 2017 – 2019 е 23,62%, а за 2020 – 2022 е 29,14%. Забелязва се и положителна тенденция за повишаване на процента на отличните оценки. Тези тенденции могат да се обяснят с разгледаните предимства и недостатъци на онлайн обучението. От една страна, това е възможността, която студентите са получили да учат в удобно за тях време и по удобен начин, тъй като при онлайн обучението са им предоставени и видео записи на занятията. Но друга част от студентите не са могли да се подготвят без директна комуникация с преподавателя, да отсеят важните от маловажните учебни материали и да структурират времето си, за да се явят на обявената дата за изпит. Фактът, че студентите трябва да са активната страна при онлайн обучението, за да може преподавателят да отдели допълнително време за обучението на част от студентите, също е оказал негативно влияние върху крайните резултати.

Таблица 3

Отношение на различните оценки спрямо общия брой на студентите

Оценка	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Не се явили	24,64	24	22,22	32,08	27,52	27,83
Слаб (2)	17,39	24	15,87	21,7	13,76	15,65
Среден (3)	21,74	17,33	22,22	16,04	19,27	22,61
Добър (4)	20,29	14,67	9,52	12,26	12,84	8,7
Мн. добър (5)	7,25	13,33	11,11	7,55	10,09	7,83
Отличен (6)	8,7	6,67	19,05	10,38	16,51	17,39

В резултат на направените проучвания и сравнението на двата типа обучение можем да обобщим изводите си. Студентите са свикнали да разчитат на неограничените възможности за учене на дигиталното обучение. Те могат да открият редица информация, като книги, аудио, видео, всякакви изображения и т.н., чрез интернет и да получат помощ в реално време чрез социалните мрежи или форуми.

Предимствата на дигиталното обучение могат да се превърнат и в негови недостатъци при неправилно отношение към възможностите, които се предоставят от технологиите. Например възможността за преглеждане на предоставен материал (видео или текст) може да доведе до отлагане във времето дори на първото преглеждане на материала, след което студентите да нямат време за съсредоточено му проучване. Освен това възможността за изпълнение на отделни задачи неколккратно или отдалечено във времето води до несериозно отношение към изпълнението им и липса на преценка за сложността им. Възможността за активно учене със собствено темпо се оказва проблем за недостатъчно мотивираните студенти или тези, които не могат правилно да разпределят времето си.

Поради несериозното отношение на част от студентите и опитите им за измама, както и възможността за непрофесионалното отношение на преподавателите поставя въпроса за нуждата от регламентиране на границите, до които е допустимо да се разчита на онлайн обучението, за правилата при неговото провеждане, както и наказанията при нарушаването им. Възниква и проблемът с нарушаването на авторските права на предоставените от преподаватели-

те материали и нуждата от правна защита на труда им. Освен това студентите при онлайн обучението могат много по-лесно да запазват и разпространяват въпросите и практическите задания, давани по време на изпитите, което допълнително затруднява преподавателите и изисква адекватна защита на труда им.

Включването на новите технологии в областта на образованието прави процеса на обучение и споделяне на знания по-интересен. Най-голямото въздействие на съвременните технологии върху образованието е промяната в погледа към света от локално към глобално.

Съвременните студенти обаче са силно зависими от компютърните технологии. При това те губят ценното време в търсене на ненужна за конкретна дисциплина информация, заети са със социални мрежи, игри, гледане на видео и др., които намаляват интереса към обучението на слабо мотивираните студенти. Дигитализацията внася много преимущества в обучението, но студентите отговорно трябва да използват тези технологии за целите на обучението.

Заклучение

Дигитализацията има положително въздействие върху образованието, но в същото време може да има и отрицателни ефекти. Преподавателите и студентите следва да се възползват от възможностите на компютърните технологии в положителната им насока и да избегнат недостатъците им. За да стане това е необходима цялостна стратегия за дигитализация в образованието. Тя трябва да разчита на нормативна подкрепа от държавата, приемане на правилници в университетите и непрекъснатото им развитие в съответствие с промените в технологиите.

Използвана литература:

1. Aleksandrova, Y., Parusheva, S. (2017). Social media in higher education from students' perspective. // Proceedings of the 4th International Multidisciplinary Scientific Conferences on Social Sciences & Arts, pp. 709-716.
2. Aleksandrova, Y., Parusheva, S. (2019). Social Media Usage Patterns in Higher Education Institutions – An Empirical Study. //

International Journal of Emerging Technologies in Learning. Vienna, Vol. 14, №5, pp. 108-121.

3. Butler, D. L., Sellbom, M. (2002). Barriers to Adopting Technology to Teaching and Learning. // Educause Quarterly, Vol. 2, pp. 22-28.

4. Chizmar, J.F., Williams, D.B. (2001). What Do Faculty Want? // Educause Quarterly, Vol. 24, №1, pp. 18-24.

5. Gilch, H. et al. (2020). Survey on the Status of Digitization at German HEI. EUNIS20 Virtual Congress, European Journal of Higher Education IT 2020-1.

6. James, K. H., Gauthier, I. (2006). Letter processing automatically recruits a sensory-motor brain network. // Neuropsychologia, Vol. 44, pp. 2937-2949.

7. Marathe, S. (2018). Digitalization in Education Sector. IJTSRD. IF: 4.101. ICDEBI-2018, pp. 51-56.

8. Patil, D. Y. Impact of Modern Technology in the Field of Education (<https://law.dypvp.edu.in/blogs/impact-of-modern-technology-in-the-field-of-education>, 04.09.2022).

9. Raja, R., Nagasubramani, P. C. (2018). Impact of modern technology in education. // Journal of Applied and Advanced Research, Vol. 3, №1, pp.33-35.

10. Shah. Why does writing make us Smarter? (https://www.huffpost.com/entry/why-does-writing-make-us_n_900638, 04.09.2022).

11. Todoranova, L. et al. (2020). A Model for Mobile Learning Integration in Higher Education Based on Students' Expectations. // iJIM – Vol. 14, №11.

За контакти:

Гл. ас. д-р Мария Армянова

Икономически университет – Варна

E-mail: armianova@ue-varna.bg

КРЪГОВА ИКОНОМИКА, УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ И ДИГИТАЛИЗАЦИЯ

*Гл. ас. д-р Радмил Николов
Икономически университет – Варна*

CIRCULAR ECONOMY, SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND DIGITALIZATION

*Chief Assist. Prof. Radmil Nikolov, PhD
University of Economics Varna, Bulgaria*

Резюме: *Дигиталните технологии оказват сериозно въздействие върху дейността на всички организации и хора днес, като водят до промяна на установените преди десетилетия бизнес модели. Те представляват предизвикателство за постигане на устойчивост на околната среда. В тази връзка целта на настоящия доклад е да се характеризира значението на кръговата икономика и устойчивото развитие в условията на глобална дигитализация на процесите въз основа на иновирание в областта на технологиите.*

Ключови думи: *дигитализация, кръгова икономика, устойчиво развитие, околна среда*

Abstract: *Digital technologies have a serious impact on the activities of all organizations and people today, leading to a change in business models established decades ago. They represent a challenge to achieve environmental sustainability. In this regard, the aim of this report is to characterize the importance of the circular economy and sustainable development in the context of global digitalization of processes based on technological innovation.*

Key words: *digitization, circular economy, sustainable development, environment*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.48>

Въведение

Реорганизирането на процесите и въвеждането на кръгова икономика с цел да стане устойчив и доминиращ модел на взаимоотношенията изисква изграждане на подходяща инфраструктура, обезпечена с радикално трансформиране на мисленето и действията на всички и във всички сфери на дейността на хората. Справянето със

съвременните предизвикателства предполага интегриране на трите основни аспекта – социален, икономически и опазване на околната среда, изграждащи подхода на устойчиво развитие. Основната цел, която трябва да бъде преследвана, е понижаване на негативното въздействие на човека върху околната среда, удължаване живота и използването на продуктите и материалите, намиране на нови техни приложения, за да се намали изчерпването им.

1. Измерения на кръговата икономика и устойчивото развитие

Понятието „кръгова икономика“ става популярно през 2007 г. след проучване на агенцията McKinsey, като се фокусира върху осигуряването едновременно на устойчиво икономическо развитие и понижаване на негативните ефекти на хората и дейността им върху климата и околната среда. Сред едно от най-често цитираните определения за кръгова икономика днес се посочва това на Фондация „Елън Макартър“, според което кръговата икономика представлява модел на структуриране на социално-икономическите отношения и дейности, в който се включват три принципа, а именно (Р. Мишонова 2021):

1. първоначален дизайн и създаване на материали, продукти и услуги, които включват анализ на целия им жизнен цикъл с цел да се елиминират отпадъкът и замърсяването;

2. създаване на материали, продукти, услуги и бизнес модели, които позволяват и стимулират по-дългата употреба и запазване на стойност;

3. регенерация на околната среда.

Популярността на кръговата икономика можем да разглеждаме като резултат от увеличаващия се екодефицит в резултат на въздействието на хората върху околната среда. Като изключително тревожни можем да определим бързите темпове на загуба на биоразнообразие, деградация на земята, обезлесяване, изчерпване на запасите от органични ресурси и невъзможност за възстановяването им, нарушаване на кръговрата на водата, замърсяване с химически вещества, климатични промени. Кръговата икономика следва да разглеждаме като противовес на консуматорското общество, в каквото са се превърнали хората. От гледна точка на същността си

кръговата икономика се свежда до такъв начин на използване на ресурсите и материалите, който позволява връщането им в производствения цикъл, за да се възстановят чрез подходящи кръгови стратегии, изразяващи се в процеси, като споделяне, повторно използване, рециклиране, с цел да не се допускат екологични щети. Основната идея на кръговата икономика е материалите възможно най-дълго да се въртят в кръг, да се минимизира нивото на отпадъците и в резултат на това да се постигне удължаване на жизнения цикъл на ресурсите. Необходимо е да се премине към внедряване на такива методи на производство, които да позволяват лесно поправяне или превръщане в други продукти. Кръговата икономика предполага постигане на индустриална симбиоза, изразяваща се във взаимодействие между различните индустрии и взаимно използване на отпадъчните материали от дейността им.

Преминването към кръгова икономика представлява част от приоритетите на ЕС и лежи в основата на поставените „Цели за устойчиво развитие“ на ООН. В „Цели за устойчиво развитие“ на ООН се отделя специално внимание на устойчивостта в различните ѝ аспекти – по отношение на устойчивото използване на водите (океани, морета, флора и фауна в тях), енергията, почвите, горите и горските екосистеми, търсенето на начини за справяне с климатичните промени, внедряване на устойчиви модели за потребление и производство. Като цяло целите за устойчиво развитие, формулирани от ООН, са свързвани с опазване на планетата и осигуряване на просперитет за всички. Предпоставка за това е и разбирането, че от логическа гледна точка моделът на кръгова икономика предполага цялостно реструктуриране на социално-икономическите отношения, водещо до трансформиране на икономическите дейности във вид, който не заплашва природата и хората, а се създават условия за регенериране и формиране на ползи за всички, включително за околната среда.

Самото понятие „устойчиво развитие“ включва в себе си компоненти като ефективност, справедливост, равенство. Съществува разбирането, че устойчивото развитие представлява такова развитие, което отговаря на настоящите нужди, без да се застрашават бъдещите поколения при задоволяване на своите собствени потребности (Our Common Future). Това означава разумно и икономично разходване на ресурсите на планетата, за да се осигури достоен живот както сега, така и в бъдеще. В тази връзка П. Пенчев и Р. Пенчева (2017: 75)

представят устойчивото развитие като програма на процеса за реструктуриране на икономическите, социалните и техническите отношения, която има за цел запазване на природната и човешката среда за настоящите и бъдещите поколения и с пълно признаване на неповторимата стойност на самата природа. От своя страна това изисква:

- устойчиво използване на природните ресурси;
- възстановяване и поддържане на екологичните процеси и екосистеми в тяхната цялостност;
- защита на генетичното разнообразие и опазване на природата в най-общ смисъл;
- защита и подобряване на човешкото здраве, сигурност, икономическо и социално благосъстояние;
- равнопоставеност между поколенията.

От важно значение е да се спазва принципът „рециклирай – използвай – пак направи“ („reuse – recycle – repair“), изискващ внимателен подбор на ресурси, които:

- да позволяват ефикасно рециклиране, за да няма отпадъци, замърсяване на околната среда, висока консумация на енергия;
- да са пригодни за „втора употреба“ или да могат да бъдат трансформирани в друг продукт или материал;
- да формират възможности околната среда да се регенерира.

От тази гледна точка можем да кажем, че устойчивото развитие представлява своеобразен компромис между екологичните, икономическите и социалните цели на обществото, които осигуряват благосъстоянието на настоящите и бъдещите поколения. Самото словосъчетание съдържа в себе си известно противоречие, тъй като устойчивостта предполага конкретно състояние, а развитието се свързва с промени. Ако го разгледаме като процес, трябва да кажем, че устойчивото развитие има динамичен характер и предполага постигане на равновесие непрекъснато, като се вземат предвид настъпилите изменения в средата, включително в природата. Същевременно въздействието на човека върху природните ресурси има пагубен характер предвид консуматорското поведение на всички и увеличаването на жителите на планетата. В резултат на това се наблюдава драстичното занижаване на нивата на редица природни ресурси, което представлява заплаха за идните поколения. Ето защо от изключителна важност се оказва намирането на подходящи методи и технологии, които да осъществяват непрекъснат мони-

торинг с цел своевременно установяване на отклонения. Особено полезни в тази връзка са постиженията в областта на дигиталните технологии, позволяващи и отдалечено проследяване протичането на процесите. Използването на изкуствен интелект, който лежи в основата на дигиталната революция, позволява усъвършенстване на процесите. Възможностите за виртуализиране на голяма част от дейностите повишават ефективността на секторите, в които се прилага. Развитието на информационните технологии е предпоставка за реорганизация на всички процеси независимо от сферата, в която се осъществяват. В тази връзка могат да бъдат и успешно прилагани при въвеждане на кръгова икономика и постигане на устойчиво развитие чрез дигитализиране на процесите.

2. Дигитализацията в помощ на кръговата икономика и устойчивото развитие

Дигитализацията навлиза широко в ежедневието на всички независимо от техните интереси, работа, местоположение. В основата на дигитализацията лежат тенденциите за свързване на физическия свят с въведения от информационните технологии дигитален свят. Развитието на последния създава благоприятни възможности за постигане на социално и екологично благополучие, повишаване на жизнения стандарт в световен аспект, като се съхранява околната среда за идните поколения. Днес знанията и мрежите имат много по-важно значение от капитала. Като цяло дигиталните технологии направиха възможно в реално време да се провеждат срещи между хора, намиращи се в различни точки на земното кълбо и независимо от това те да се виждат и чуват с помощта на видео връзки и чрез изградена интернет инфраструктура. Дигитализацията най-общо може да се разглежда като преобразуване на разнородна информация, като текст, снимки, глас и др. (т.е. с аналогов характер), в цифрова (дигитална) форма с помощта на подходящи устройства, като камери, скенери и пр. Основно предимство на тази дейност представлява възможността за по-лесно обработване, по-надеждно съхраняване, улеснено предаване на информацията, като се използват съответно оборудване и изградени мрежи. Счита се, че сред основните цели на дигитализацията са опазване на съдържанието на информацията, широк

достъп до данните, улеснено популяризиране, участие в различни дигитални проекти с национален и международен обхват.

Дигитализацията може да се разглежда в два аспекта – като процес на дигитализиране на традиционните информационни потоци, от една страна, а от друга – като среда, която интегрира дигитални ресурси, услуги и специалисти, притежаващи необходимите знания във връзка със създаване, съхраняване, използване, разпространение, достъп, сигурност, защита на информацията. Й. З. Станкович, Й. Станкович, З. Томич (2020: 51) защитават тезата, че постигането на устойчиво развитие в глобален аспект не е възможно без глобални комуникации и обмен на знания. Това кореспондира пряко с основното преимущество на дигитализацията, изразяващо се в осигурявания чрез нея достъп до големи масиви с данни едновременно за много потребители, които могат да се намират в различни точки на планетата, да ги използват по различно време, да ги обработват според своите потребности. Всичко това превръща дигитализацията в част от фокуса на европейските политики като възможност за развитие, внедряване на нови, съвременни технологии, разрешаване на възникнали проблеми, свързани с качеството на живот. Основният фактор за внедряването ѝ е наличието на добре изградена интернет инфраструктура с покритие и в най-малките населени райони. В тази връзка у нас трябва да посочим, че селските райони все още са лишени от достъп до интернет, което не позволява да се възползват от възможностите, присъщи на дигитализацията.

Освен това трябва да посочим, че въздействието на новите технологии върху икономическите и социалните отношения, както и върху околната среда следва да разглеждаме както в положителен, така и в отрицателен аспект. Отрицателните страни на въздействието на дигиталните технологии върху околната среда се свързват основно с етапа на изработване на новите информационни и комуникационни технологии, който води до замърсяване на околната среда, както и увеличава потреблението на енергия. Положителните ефекти от тези технологии се свеждат до предоставяне на възможности за оптимизиране на процеси, характеризиращи се като нестабилни и ресурсоемки; подобряване на съвкупния капацитет на обществото, тъй като технологиите заместват човешкия труд като оптимизират процесите и позволяват по-бързо вземане на решения;

дават възможност в реално време да се измерват влиянията на дигиталните технологии с помощта на предварително подбрани показатели. Чрез информационно-комуникационните технологии може да се достигне до места, които са недостатъчни за човека. Положителният ефект следва да търсим в повишената степен на информираност и съответно – по-бързо и прецизно вземане на решения, по-внимателно и отговорно боравене с ресурсите с цел тяхното съхранение в по-висока степен, повторно влагане в производствените процеси, рециклиране, опазване на околната среда. Използването на съвременни дигитални технологии във всички дейности подпомага преминаването към кръгова икономика и постигане на устойчиво развитие.

Заклучение

Дигиталните технологии налагат преформулиране на съществуващите продукти, услуги, процеси и тяхната организация. Ключов момент е бързината, с която компаниите ще успяват да се възползват от иновациите в областта на технологиите, тъй като вниманието е насочено към потенциалните възможности на тези технологии, както и справяне с предизвикателството, съдържащо се в понятието „устойчиво развитие“. Постигането на последното в икономически и социален аспект все още представлява по-скоро трудна задача в глобален план, въпреки че има разработена специална „Програма за устойчиво развитие до 2030 г.“ от държавите – членки на ООН. Счита се, че съвременните цифрови технологии имат капацитета да допринесат за изграждане на едно интегрирано и устойчиво общество, развиващо се в здравословна и безопасна среда. Внедряването на информационни технологии предполага разработване на подходяща стратегия, тъй като самата дигитализация представлява специфична форма на организационна трансформация. Взаимодействието между заинтересованите страни днес успешно се осъществява чрез социални мрежи. Нов е и начинът, по който съвременните технологии могат да се прилагат в процеса на автоматизиране, стандартизиране и съответно усъвършенстване степента на ефективност на протичащите бизнес процеси. Кръговата икономика предполага удължаване на използването на едни и същи суровини, материали, продукти, в това число чрез тяхното рециклиране и повторно експлоатиране в производствените про-

цеси. Това от своя страна е предпоставка за опазване на природните ресурси, тъй като намалява интензивността на употребяването им. Наблюдаваните промени предизвикват цялостно трансформиране на икономиките, както и налагане на все по-интензивна междусекторна интеграция, която включва различните бизнес процеси, съвременните технологии и всички заинтересовани страни. Въз основа на това следва да се разработват глобалните стратегии за възприемане на кръговата икономика и разработване на пътна карта за постигане на устойчиво развитие на икономиките в световен аспект, като се използват възможностите, предоставяни от дигитализацията на процесите и дейностите.

Използвана литература:

1. Мишонова, Р. (2021). Кръговата икономика като отговор на климатичните промени и техните последствия (<https://www.climateka.bg/krugova-ikonomika-klimatichni-promeni/>, 04.10.2022).

(Mishonova, R. Kragovata ikonomika kato otgovor na klimatichnite promeni i tehните posledstviya (<https://www.climateka.bg/krugova-ikonomika-klimatichni-promeni/>, 04.10.2022)

2. Пенчев, П., Пенчева, Р. (2017). Устойчивото развитие – теоретични и практически измерения. // Годишник на СА „Д. А. Ценов“, Свищов: Акад. изд. „Ценов“, том СХХ, с. 69-119.

(Penchev, P., Pencheva, R. (2017). Ustoychivoto razvitie – teoretichni i prakticheski izmereniya. // Godishnik na SA „D. A. Tsenov“, tom СХХ, Svishtov: Akad. izd. „Tsenov“, s. 69-119)

3. Станкович, Й. З., Станкович, Й., Томич, З. (2020). Дигитализация и усвойчивост – възможности и предизвикателства пред застрахователния сектор. // Народно стопански архив. Книга 2/2020. Свищов: Акад. изд. „Ценов“, с. 48-64 (<https://dlib.uni-svishtov.bg/bitstream/handle/10610/4343/5d0478d8d2c7c3e93f2ba295ce762dc5.pdf?sequence=1>, 04.10.2022).

(Stankovich, Y. Z., Stankovich, Y., Tomich, Z. (2020). Digitalizatsiya i usvoychivost – vazmozhnosti i predizvikelstva pred zastrahovatelniya sektor. Narodnostopanski arhiv. Kniga 2/2020. Svishtov: Akad. izd. „Tsenov“, s. 48-64. Nalitse e: <https://dlib.uni-svishtov.bg/bitstream/handle/10610/4343/5d0478d8d2c7c3e93f2ba295ce762dc5.pdf?sequence=1>, 04.10.2022)

4. Our Common Future (1987), Report of the World Commission on Environment and Development (WCED). New York: Oxford University Press.

За контакти:

Гл. ас. д-р Радмил Николов

Икономически университет – Варна

E-mail: radmil.nikolov@ue-varna.bg

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА МОДЕРНИЗАЦИЯ И ЕЛЕКТРОНИЗАЦИЯ НА ОБЩИНСКИТЕ АДМИНИСТРАЦИИ

Д-р Марияна Анастасова
Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас

OPPORTUNITIES FOR MODERNISATION AND ELECTRONICISATION OF MUNICIPAL ADMINISTRATIONS

Mariana Anastasova, PhD
University „Prof. Dr. Asen Zlatarov“ – Burgas

Резюме: *Методологичната и нормативната рамка на електронното управление постоянно се развиват и обогатяват в резултат на външни и вътрешни предизвикателства и натрупания опит в общините. Нормативната база е адекватна на елементите и принципите на Актуализираната стратегия за електронно управление, но при нейното прилагане се забелязват някои непълноти. В доклада се представят ресурсите на Министерството на електронното управление (МЕУ) и възможностите за цифровизиране на общинските администрации.*

Ключови думи: *електронно управление, министерство на електронното управление, общинска администрация, административни услуги, административно обслужване*

Abstract: *The methodological and legal frameworks of electronic government is constantly evolving and enriching as a result of external and internal challenges and the experience gained in municipalities. The regulatory basis is adequate with the elements and principles of the Actualized strategy for electronic government but some deficiencies occur in its implementation. The report presents the resources of the Ministry of electronic governance /MEG/ and the opportunities for digitalization of the municipal administrations.*

Key words: *electronic governance, ministry of electronic governance, municipal administration, administrative services, administrative services*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.49>

Въведение

В глобализацията се свят електронното управление се превръща в реален и основен инструмент за реализиране на важни полити-

ки, които правят икономическата и социалната среда все по-конкурентоспособна и бързоразвиваща се.

Електронно управление е процесът, при който държавата предоставя своите услуги и комуникира с гражданите и бизнеса чрез използване на информационни технологии.

Електронното управление е реализирано от административните органи, органите на съдебната власт, лицата, осъществяващи публични функции, и организациите, предоставящи обществени услуги, на правните взаимовръзки, административни процеси и услуги и на взаимодействието с потребителите чрез използването на информационните и комуникационните технологии (ИКТ), осигуряващи високо ниво на ефективност на управлението.

Действащата в момента нормативна уредба в областта на ИКТ обхваща редица нормативни актове, по-съществените от които са: Закон за електронните съобщения; Закон за киберсигурност; Закон за електронните съобщителни мрежи и физическата инфраструктура; Закон за електронно управление; Закон за електронния подпис и електронните удостоверителни услуги; Закон за киберсигурност; Закон за търговския регистър; Закон за електронната търговия; Закон за защита на личните данни и други, както и отделни разпоредби в други специални закони. Налице са множество подзаконови нормативни актове, детайлизиращи уредбата в областта на ИКТ.

Изложение

Общините предоставят електронни услуги основно през портала EGOV.BG на МЕУ на принципа на Единния модел за заявяване, плащане и предоставяне на е-услуги (Единен модел).

Единният модел интегрира в себе си като съставни компоненти няколко облачно базирани хоризонтални системи на МЕУ, като основните от тях са:

- Единен портал за достъп до електронни административни услуги (ЕПДЕАУ) – входен модул за достъп при заявяване на е-услуги.
- Система за електронна автентикация (eАвт) – реализира функциите за идентификация на заявителя на услугите, който следва да има одобрено средство за е-идентификация. След успешното установяване електронната идентичност на заявителя се преминава към следващата стъпка от Единния модел. Тази система може да се ин-

тегрира директно и с Информационната система (ИС) на конкретната община, за да могат физическите и юридическите лица да се идентифицират при директен обмен на е-съобщения и документи с общината.

- Система за управление на електронни форми (еФорми) – управлява заявленията за е-услугите. Съгласно чл. 8, ал. 5 и 6 от ЗЕУ електронните образци за заявяване и на резултатите от услугата са по модел, утвърден от председателя на Държавна агенция „Електронно управление“, и се вписват в Административния регистър по чл. 61 от Закона за администрацията. Практически тези документи за общините са унифицирани и са задължителни за ползване.

- Система за електронно плащане (еПлащане) – тази хоризонтална система на е-управлението представлява виртуален ПОС терминал за плащане на заявената услуга. Освен това тя може да се интегрира директно с ИС на общината за извършване на дължими плащания, например за данъци и такси. Специфичното за този ПОС терминал е, че двете страни по паричната транзакция не дължат такси.

- Система за електронно връчване (еВръчване) – за да може дадена община да предоставя е-услуги през Единния модел е задължително нейната ИС да бъде интегрирана с тази система, тъй като тя изпраща подаденото заявление и съпровождащите го документи, необходими за изпълнение на услугата, към ИС на общината за регистриране на заявката и за стартиране процеса на изпълнение на услугата от общината. Интеграцията на ИС на общината с еВръчване позволява на физически и юридически лица, които не разполагат с ИС, интегрирани със Системата за обмен на електронни съобщения (СОЕС) на МЕУ, да изпращат към общината електронни документи и съобщения, които автоматически се регистрират в нейната ИС. В резултат изпращащата страна получава входящия номер на кореспонденцията. Бизнес процесите по изпълнението на заявената услуга, характерни за конкретната община, се управляват от нейната ИС. Така в този случай цялостният процес по заявяването, изпълнението на е-услугата и връчването на готовия резултат от нейното изпълнение се разпределя между Единния модел, където се прави подготовката на заявката (идентификация на потребителя, подаване на заявление с придружителни документи, плащане) и ИС на конкретната община, където се извършва обработката на постъпилите докумен-

ти съгласно бизнес процесите за изпълнение на конкретната услуга. Предоставянето на заявителя на резултата от услугата, в зависимост от неговото желание, може да стане през Единния портал, през ИС на общината или чрез лицензиран пощенски оператор. Обменът на електронни съобщения и документи в този процес между двете системи се реализира през eВръчване.

Към 22 септември 2022 год. на Единния портал има качени 187 общински електронни услуги. Общо 300 общински администрации (включително районните администрации) са се регистрирали като предоставящи различен брой от тези видове услуги.

Общините осигуряват възможност на гражданите и организациите да извършват по електронен път и други правно значими действия (разплащания, предоставяне на данни, подаване на заявления и др.) по реда за предоставяне на електронни услуги.

Една част от общините имат разработени собствени портали, през които предоставят електронни административни услуги. Към тях могат да се интегрират някои от посочените по-горе облачно базирани хоризонтални системи на e-управление, поддържани от МЕУ. При тях заявление за електронна административна услуга се подава през публично достъпен потребителски интерфейс. В тези случаи порталът за заявяването на услугите и модула за управление на бизнес процесите за тяхното изпълнение са интегрирани и се администрират изцяло от конкретната община. Реализирането на такъв вариант за предоставяне на e-услуги изисква високо ниво на експертен потенциал и значителен финансов ресурс от общината.

Електронните административни услуги се предоставят в съответствие с принципите на комплексното административно обслужване по смисъла на АПК.

Общината се задължава да не отказва приемане на електронни документи, изявления, издадени и подписани като електронни документи съгласно изискванията на Закона за електронно управление и подзаконовите нормативни актове по прилагането му, както и да отказва издаването на електронни документи. Оповестява чрез официалната си интернет страница и чрез Административния регистър официалните адреси на електронна поща, на които могат да се изпращат електронни документи.

При избор за предоставяне на електронни административни услуги следва да се:

- идентифицират нуждите от въвеждането на конкретни електронни административни услуги на база изготвен анализ на потребностите;
- използват гъвкави методологии при дефинирането и изграждането на електронни административни услуги;
- извърши оценка на информационната сигурност и защитата на личното пространство с оглед въвеждането на електронната административна услуга;
- подготви план за действие в случай на технологична невъзможност за предоставяне на административната услуга по електронен път;
- насърчават гражданите да използват електронните административни услуги;
- събират данни за използването и потребителската удовлетвореност от електронната административна услуга.

Общината, като доставчик на електронни административни услуги, е длъжна да приема плащания на такси във връзка с предоставяните електронни административни услуги чрез електронни платежни инструменти, включително банкови карти, в съответствие със Закона за платежните услуги и платежните системи. В основанието за всяко плащане се използва уникален идентификатор, свързан с извършването на съответната услуга. При предоставяне на електронни услуги през Единния портал електронното плащане е интегрирано в Единния модел, който се ползва в този случай. За дължими плащания по електронен път, извън тези за е-услугите (данъци, такси и др.), общините ползват виртуални ПОС терминали. Сега по-добрият вариант е интегрирането на ИС на общината с хоризонталната облачна система на МЕУ eПлащане. Предимството на този вариант е, че двете страни в процеса не дължат такса за извършваната финансова транзакция. Плащането се счита за извършено, когато общината получи потвърждение от информационната система на съответния електронен платежен инструмент.

Връчване на електронни документи се извършва по реда на чл. 26 ЗЕУ. Електронните документи, които подлежат на връчване, са документи – резултат от изпълнение на електронни административни услуги, актове, фишове, електронни фишове и наказателни постановления по смисъла на Закона за административните нарушения и на-

казания, както и други документи или актове, при които връчване или съобщаване се изисква от закон.

Електронните документи се подписват с електронен подпис, издаден по реда на Наредбата за удостоверенията за електронен подпис в администрациите. Проверката на интегритета на документите и на валидността на електронния подпис става автоматично или по изключение – от определено длъжностно лице, по реда на чл. 27 от Наредбата за удостоверенията за електронен подпис в администрациите. Подаването и връчването на документи по електронен път, свързано с предоставянето на електронни административни услуги, се осъществява и чрез система за сигурно електронно връчване, поддържана от Държавна агенция „Електронно управление“. В този смисъл е препоръчително интегрирането на ИС на общината със системата еВръчване.

Министерството на електронното управление направлява развитието и оперативната поддръжка на централизираните и хоризонталните системи от архитектурата на електронното управление. За предоставяне на качествени, ефективни и лесно достъпни електронни услуги за гражданите и бизнеса общините могат да се възползват от ресурсите, които се предоставят:

- Реализиран е напълно безхартиен обмен на документи между административните органи през Средата за електронен обмен на съобщения (СЕОС). Всички писма между регистрираните администрации вече се обменят по електронен път.

- Разширяват се възможностите за служебен обмен на регистрирани данни между административните органи чрез Информационна система за обмен на справочна и удостоверителна информация (RegiX). Тя създава техническа възможност за трансформиране на удостоверителните административни услуги във вътрешни електронни административни услуги (ВЕАУ).

- Системата за еАвтентикация е разработена за нуждите на електронното управление. МЕУ реализира процеса, свързан с идентификация и автентикация (удостоверяване на самоличността) на заявители на предоставяните от административните органи електронни услуги или други уебприложения. Допълнително системата за еАвтентикация предлага използване на унифициран интерфейс за интеграция на средствата за електронна идентификация и съответстващите им доставчици на идентификация с останалите хоризонтални и

централизиран системи, като се използва стандарт за генериране и обмен на необходимата информация между външни ИС.

- Системата за електронна оторизация (еОторизация) определя кой до какви ресурси на ЕУ да има достъп, като въвежда строги централизиран политики и единен контрол на достъп до ресурсите, с които оперира електронното управление. Единната централизирана система за оторизация е също и механизъм за лесен одит на достъпа до ресурсите.

- Системата за електронно плащане (еПлащане) е реализирана като система за управление на единната среда за електронни разплащания и е предназначена да осъществи взаимовръзка между заявителите на ЕАУ, техните доставчици и доставчиците на платежни инструменти (банки). Системата предоставя възможност на задължените лица да заплатят своите задължения чрез кредитна или дебитна карта, чрез ePay или на гише в банков клон с платежно нареждане, както и с предоставен код за достъп. С надградените нови функционалности на системата се предоставя още един канал за плащане – т.нар. Централен виртуален ПОС терминал, по който задължените лица могат да заплатят своите задължения. Заявяването на дължими такси от страна на администрациите се осъществява чрез предоставен от МЕУ достъп на всяка администрация до Средата за електронни плащания. На всяка администрация се предоставя възможност да заявява плащане на физическо или юридическо лице с функционалност за преглед на всички актуални статуси на задълженията в реално време.

- Системата за проверка валидността на персонален сертификат (еВалидиране) е средство за проверка и потвърждаване на валидността на квалифициран електронен подпис, удостоверение за време (time stamp), електронно подписан документ в реално време, възможност за разпечатване на електронен документ, както и преобразуване на съдържанието от документ на хартиен носител в електронна форма. Валидирането на удостоверението за време включва и процеса на валидиране на електронния подпис на издателя на удостоверение за време. Към системата са добавени около 700 удостоверителни (Root) сертификата от доверителния списък, администриран от Европейската комисия, относно валидиране на електронен подпис. Системата е интегрирана със Системата за сигурно електронно връчване.

- Системата за електронно връчване (еВръчване) е реализирана като система за управление на изпращането и/или получаването и съхраняването на електронни документи за/от публични органи, физически и юридически лица при еднозначно удостоверяване на момента на изпращане, получаване и връчване, както и за гарантиране на авторството и интегритета на същите.

- Единният портал за електронни административни услуги е реализиран като единна точка за достъп до електронни административни услуги. Към 31.12.2020 г. са разработени и публикувани на ЕПДЕАУ и сайта на Единния модел 439 електронни административни услуги, от които 165 са за общинска администрация.

- Изграждане и поддръжка на федерирани портали в инфраструктурата на ЕПДЕАУ. Чрез порталната платформа на ЕПДЕАУ се реализира безплатна услуга за изграждане на федерирани портали на областни и общински администрации. Порталната платформа представлява облачно решение за изграждане на сайтове по предварително подготвен шаблон в рамките на единна инфраструктура. Шаблоните позволяват относителна персонализация на облика на сайта, но запазват структурата с цел улеснение на крайния потребител и създаване на единна визуална онлайн идентичност на държавните институции. Много е важно да се има предвид, че потребителят на сайта има ангажимент единствено да поддържа актуалността и пълнотата на информацията в него. Всички други ангажименти (осигуряване и поддръжка на хардуер и софтуер, мрежова и информационна защита, изпълнение изискванията на ЗЕУ, Наредба за общите изисквания към информационните системи, регистрите и електронните административни услуги (НОИИСРЕАУ), Правила за институционална идентичност на интернет страниците и портали на държавната администрация (ПИИИСПДА) и други национални или европейски нормативни актове) са ангажимент на МЕУ.

- Изграждане и поддръжане на облачно базиран служебен пощенски сървър – услуга „WEB електронна поща“ на МЕУ. Осигурява всички функции, характерни за този вид услуги. Поддържа SMTP, IMAP, POP3 и услуги за WEB поща. Включва функции, като анти-вирусни и антиспам опции за интеграция, възможности за използване през мобилни устройства и поддръжка на Exchange ActiveSync. Услугата работи в многопотребителски режим (multi-tenant), което логически и по сигурен начин разделя различните ползватели и им

дава пълна автономност при нейното използване. Отделните администрации имат изключителни права над собствена част от услугата и възможност сами да администрират и управляват пощенските акаунти на служителите си. Администрирането на услугата (добавяне, блокиране или премахване на пощенски акаунт на служител) се извършва лесно през удобен WEB интерфейс. Служителите могат да използват пощенския си акаунт през публично достъпен WEB интерфейс, през MS Outlook или друг пощенски клиент. Услугата може да се използва, както в поддомейн на домейн **egov.bg**, така и в съществуващ публичен интернет домейн – регистриран на името на администрацията.

Ползите, които ще донесе трансформацията на общинските администрации:

- оптимизиране на оперативните разходи за административно обслужване;
- повишаване качеството на административните услуги;
- повишаване удовлетвореността на потребителите от предоставените им административни услуги;
- ограничаване на корупционните практики.

Едновременно с използването на споделените ресурси МЕУ може да пренареди приоритетите в Стратегията за електронно управление, като се акцентира към електронните услуги, развитието на екосистемата на електронното управление и създаването на необходимия капацитет и умения на гражданите и бизнеса за използването на новите технологии.

Заключение

Чрез общите усилия на държавната и местната власт за реализиране на възможностите за модернизация и електронизация на общинските администрации ще бъде постигната крайната цел на една от националните ни политики – работещо електронно управление и реформирана администрация, при която процесите да са реструктурирани, дигитализирани, прозрачни и качествени. Основните регистри да са дигитализирани, административните услуги да се предоставят по електронен път. Всички публични интерфейси да са в постоянна системна свързаност при високи нива на киберсигурност.

Използвана литература:

1. Министерство на електронното управление (<https://egov.bg/wps/portal/egov/nachalo>).

(Ministerstvo na elektronnoto upravlenie (<https://egov.bg/wps/portal/egov/nachalo>))

2. Единен модел за заявяване, заплащане и предоставяне на електронни услуги (<https://unifiedmodel.egov.bg/wps/portal/unified-model/home/>).

(Edinen model za zayavyavane, zaplashtane i predostavyane na elektronni uslugi

<https://unifiedmodel.egov.bg/wps/portal/unified-model/home/>)

За контакти:

Д-р Марияна Анастасова

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ –

гр. Бургас

E-mail: mar.anastasova@abv.bg

АУДИО-ВИДЕОЗАПИСЪТ НА СЪДЕБНОТО ЗАСЕДАНИЕ ПО НАКАЗАТЕЛНИ ДЕЛА

*Аделина Хаджийска – асистент д-р по наказателен
процес в УНСС*

THE AUDIO-VIDEO RECORDING OF THE COURT SESSION OF CRIMINAL CASES

Adelina Hadzhiyska – PHD in Criminal procedure, UNWE

Резюме: *Дигитализацията е обхванала всички сфери на обществения живот, вкл. разглеждането и решаването на наказателни дела. В тази връзка предмет на настоящия доклад е аудио-видеозаписът на съдебното заседание като нова форма за документиране (протоколиране). Анализирани са разпоредбите на НПК, които допускат изготвянето му в първоинстанционното, въззивното и касационното производство. Изяснена и неговата процесуална същност, като в заключение са представени de lege ferenda предложения за разширяване на правната му регламентация в НПК.*

Ключови думи: *аудио-видеозапис, наказателни дела, съгласие на страните, протокол, документиране*

Summary: *Digitalization has covered all spheres of public life, incl. the examination and resolution of criminal cases. In this regard, the subject of this report is the audio-video recording of the court session as a new form of documentation (prototyping). The provisions of the Criminal Procedure Code, which allow its preparation in the first instance, appeal and cassation proceedings, have been analyzed. Its procedural essence is also clarified, and in the conclusion, de lege ferenda proposals for expanding its legal regulation in the Civil Procedure Code are presented. Key words: civil confiscation, illegally acquired property, Engel criteria, ECtHR.*

Keywords: *audio-video recording, criminal cases, consent of the parties, protocol, documentation*

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.50>

Въведение

Дигитализацията в съвременното е обхванала всички сфери на обществения живот, вкл. разглеждането и решаването на наказателни

дела²²⁶. През последните години в практиката по наказателни дела все по-често се изготвя аудио-видеозапис на съдебното заседание, който позволява на по-късен етап възпроизвеждане на извършените съдебно-следствени действия и други процесуални действия. Ползването на технически средства, с помощта на които се прецизира съдебният протокол, има безспорно своите предимства, но поставя и редица въпроси относно процесуалната същност на изготвения аудио-видеозапис. Предвид съвременните технологии в настоящото изложение ще се разглежда комбинираната форма „аудио-видеозапис“.

Изложение

Съгласно чл. 311, ал. 3 НПК съдът може да разпреди изготвянето на звукозапис и видеозапис на съдебното заседание при спазването на разпоредбите на чл. 237-239 НПК. От систематичния анализ на посочените разпоредби могат да се направят следните няколко извода:

Първо, изготвянето на аудио-видеозапис в съдебното заседание е предвидено като правна възможност за ръководно-решаващия орган при спазване на изискването за уведомяване на страните. Предварителното знание, респективно съгласие на страните се явява предпоставка за законосъобразното му създаване, а уведомяването на страните съответства на конституционната норма на чл. 32, ал. 2 Конституцията на Република България, съгласно която „никой не може да бъде следен...“.

Второ, по силата на препращите разпоредби съдържанието и редът, по които следва да се изготви аудио-видеозаписът, са подчинени на същите процесуални правила, относими за изготвянето му на досъдебната фаза на процеса. Това означава, че в определени хипотези, ако съдът не разполага със специални умения, може да привлече специалист – технически помощник, като практически това следва да се отбележи в нарочен съдебен акт под формата на определение (чл. 32, ал. 1, т. 3 НПК).

Трето, съдържанието на изготвения аудио-видеозапис е специфично, като то трябва да отразява информацията относно следните

²²⁶ Михайлова, М. (2018). Наказателноправна защита на неприкосновеността на кореспонденцията в контекста на дигитализацията. // Предизвикателствата на правото в контекста на дигитализацията. ВСУ Черноризец Храбър, №34.

обстоятелства: неявилите се лица и причините за неявяването; данни за личността на подсъдимия; датата, на която му е връчен препис от обвинителния акт или от тъжбата с разпореждането; обясненията на подсъдимия, показанията на свидетелите и отговорите на вещите лица; всички разпореждания на председателя и определения на съда; прочетените документи и протоколи, както и използваните кинозаписи, звукозаписи или видеозаписи; кратко съдържание на съдебните прения и на последната дума на подсъдимия; обявяването на присъдата по съответния ред и разясненията на председателя относно реда и срока за нейното обжалване.

Четвърто, изготвеният аудио-видеозапис на съдебното заседание по същество ще представлява веществен доказателствен инструмент, което в пълнота ще отразява както извършените съдебно-следствени действия, така и другите процесуални действия на съда и страните от значение за развитието на наказателното производство.

В тази връзка интерес представлява допустимо ли е изготвяне на аудио-видеозапис на съдебното заседание на въззивна и/или касационна инстанция. От систематичния анализ на общата по своя характер разпоредба на чл. 311, ал. 3 НПК може да се направи извод, че тя намира приложение в съдебното заседание пред по-горната инстанция, доколкото друго не е предвидено (арг. от чл. 317 НПК). Така например, ако въззивната инстанция приеме, че е необходим повторен разпит на подсъдимия, свидетели и вещи лица, разпитани в първоинстанционния съд, или когато обясненията, респективно показанията или заключенията им се отнасят до новооткрити обстоятелства, няма пречка да се изготви аудио-видеозапис от съдебното заседание. Практическото му значение ще се сведе до възможността за пълно отражение пред касационния съд на събраните доказателствени материали, както и оценката им от въззивната инстанция и от всяка една страна (чл. 327, ал. 2 и 3 НПК).

Известно е, че съдебно следствие в касационната инстанция не се провежда, освен в хипотезата – по чл. 354, ал. 2, т. 5 НПК, когато касационният съд има правомощия на въззивна инстанция и може да прецени, че е необходимо провеждане на съдебно заседание. В тази хипотеза също от практическо значение ще е изготвянето на аудио-видеозапис от съдебното заседание, доколкото е напълно възможно възобновяване на производството по реда на чл. 422, ал. 1, т. 5, а именно при допуснати съществени нарушения по чл. 348, ал. 1, т. 1 -

3 по съдебни актове по чл. 354, ал. 2, т. 2 и ал. 5, както и по присъди, решения и определения, непроверени по касационен ред по жалба или протест на страната, в чийто интерес се предлага отмяната.

В разгледаните по-горе хипотези изготвеният аудио-видеозапис има значението на изготвено вещественно доказателствено средство, което аналогично на протокола от съдебно заседание може да подпомогне по-горната съдебна инстанция да извърши контролна дейност върху дейността на по-долната инстанция. Аудио-видеопротоколирането следва да намери приложение и в неправораздавателните производства при постановяване на мерките за неотклонение и някои от другите процесуални мерки за принуда, където законодателят също предвижда провеждане на открито съдебно заседание с участие на страни и събиране на доказателствен материал²²⁷.

Наред с тезата, че изготвеният на съдебно заседание аудио-видеозапис представлява вещественно доказателствено средство по смисъла на чл. 125, ал. 1 НПК, с основание може да се заключи, че той представлява допълнителна форма за документиране на извършените съдебно-следствени действия. В този смисъл считам, че аудио-видеодокументирането на съдебното заседание има ясно очертано бъдеще предвид навлизането на дигитализацията в почти всички сфери на обществен живот²²⁸.

Заключение

Но този съвременен начин на документиране на съдебното заседание поставя редица въпроси относно „начина на водене на протокол“. Безспорно разрешението би следвало да е същото, каквото е при протокола от съдебното заседание. Съответното ВДС също следва да се изготвя под процесуалното ръководство на председателя на състава. В случай че записът не отразява всичко, което се е случило пред съответната инстанция или напълно липсва, ще е налице абсо-

²²⁷ Повече за тези производства вж. Хаджийска, П. (2016). Неправораздавателен съдебен контрол върху наказателнопроцесуална принуда в досъдебните производства. // Правна мисъл, кн. №2 с. 80-92; Хаджийска, П. (2015). Мерки за процесуална принуда, постановявани от съда на досъдебната фаза. Задържане под стража. Правна същност и основания за налагане. // Научни трудове на Института на държавата и правото, София: БАН, том XIII, с. 204-209.

²²⁸ Пейчева, Д., Миленкова, В. (2017). Дигитализация и социални трансформации. Благоевград: Неофит Рилски, с. 41-54.

лютно основание за отмяна на съдебния акт по смисъла на чл. 348, ал. 3, т. предл. 2 НПК. Добре би било в бъдеще НПК да се допълни в този смисъл, особено когато аудио-видеопроколирането стане задължително и измести писмения протокол от съдебното заседание.

Положително би било също така *de lege ferenda* да се предвиди разпоредба, която да позволява на страните в кратко време от датата на неговото изготвяне да направят писмени искания за поправки и допълнения, които да се разглеждат от председателя, а при негов отказ да се произнася съставът на съда в закрито заседание, какъвто процесуален режим е създаден за протокола от съдебно заседание. Разбира се законодателят трябва да е изключително внимателен при регламентиране и разширяване приложното поле на новите технологии в съдебно заседание.

Използвана литература:

1. Михайлова, М. (2018). Наказателноправна защита на неприкосновеността на кореспонденцията в контекста на дигитализацията. // Предизвикателствата на правото в контекста на дигитализацията. ВСУ Черноризец Храбър, №34.

(Mihailova, M. (2018). Criminal law protection of the privacy of correspondence in the context of digitalization. // The challenges of law in the context of digitalization, №34, Chernorizets Hrabar University of Applied Sciences, pp. 88-99)

2. Пейчева, Д., Миленкова, В. (2017). Дигитализация и социални трансформации. Благоевград: Неофит Рилски, с. 41-54.

(Peycheva, D., Milenkova, V. (2017). Digitalization and social transformation. Blagoevgrad: Neofit Rilski, s. 41-54)

3. Хаджийска, П. (2016). Неправораздавателен съдебен контрол върху наказателнопроцесуална принуда в досъдебните производства. // Правна мисъл, кн. №2 с. 80-92.

(Hadzhiyska, P. (2016). Non-judicial judicial control over criminal procedural coercion in pre-trial proceedings. // Legal Thought, №2, pp. 80-92)

4. Хаджийска, П. (2015). Мерки за процесуална принуда, постановявани от съда на досъдебната фаза. Задържане под стража. Правна същност и основания за налагане. // Научни трудове на Института на държавата и правото, София: БАН, том XIII, с. 204-209.

(Hadzhiyska, P. (2015). Procedural coercion measures ordered by the court in the pre-trial phase. Detention in custody. Legal essence and grounds for imposition. // Scientific works of the Institute of State and Law, Sofiya: BAS, Volume XIII, pp. 204-209.

За контакти:

Асистент д-р Аделина Хаджийска
E-mail: adelina.hadjiiska@gmail.com

ЕВРОПЕЙСКАТА ЗАПОВЕД ЗА РАЗСЛЕДВАНЕ И СЪБИРАНЕТО НА ДОКАЗАТЕЛСТВА В РЕАЛНО ВРЕМЕ (IN REAL TIME). КРАТЪК ПРЕГЛЕД

*Аделина Хаджийска –
асистент д-р по наказателен процес
в УНСС*

THE EUROPEAN INVESTIGATION WARRANT AND THE COLLECTION OF EVIDENCE IN REAL TIME (IN REAL TIME). BRIEF OVERVIEW

Adelina Hadzhiyska – PhD in Criminal procedure, UNWE

Резюме: Докладът има за цел да разгледа събирането на доказателства в реално време, предвидено в Закона за европейската заповед за разследване. Европейската заповед за разследване може да се издаде с цел изпълнение на действие по разследването и други процесуални действия, които изискват събиране на доказателства в реално време, непрекъснато и в продължение на определен период от време. Направен е кратък преглед на основанията за това, посочвайки две основни форми на събиране на доказателства в реално време, непрекъснато и в продължителен период, а именно наблюдение на банкови и други финансови операции и осъществяване на контролирана доставка на територията на страната.

Ключови думи: доказателства, европейска заповед за разследване, наблюдение на банкови и финансови операции

Summary: The report aims to examine the real-time collection of evidence provided for in the European Investigation Warrant Act. The European Investigation Order can be issued for the purpose of carrying out investigative action and other procedural actions that require the collection of evidence in real time, continuously and over a period of time. A brief overview of the reasons for this is made, indicating two main forms of evidence collection in real time, continuously and over an extended period, namely the monitoring of banking and other financial operations and the implementation of controlled delivery on the territory of the country.

Keywords: evidence, European investigation warrant, surveillance of banking and financial operations

Doi: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022.51>

Въведение

Съвременните държави си взаимодействат и сътрудничат в борбата с тежката и транснационална престъпност, за което съответните законодателства предвиждат различни средства и процедури. Известно е, че дълги години държавите – членки на ЕС прилагали наказателнопроцесуални институти, вкл. „тайни способности“, за доказване само посредством традиционни способности. Тази форма на сътрудничество се осъществявала посредством предварително определен от отделните държави – страни по международните договори, централните и националните органи. В този контекст европейската заповед за разследване (ЕЗР) е сравнително нов инструмент, характерен за възприетата децентрализация на международноправното сътрудничество между държавите – членки на ЕС, основано на принципа на взаимно признаване, изключващ приложението на традиционните способности за сътрудничество, определени в законите за ратификация на съответните международни договори и уредбата в НПК (чл. 474, ал. 3, чл. 476. Ал. 4 и др.)²²⁹.

Изложение

Когато говорим за ЕЗР, най-напред следва да се отбележи, че в производството по нейното издаване, признаване и изпълнение нормите на НПК намират приложение само доколкото Законът за европейска заповед за разследване не се прилага (ЗЕЗР). Последният е специален по отношение на кодекса и изключва прилагането му както по отношение на компетентните органи, така и по отношение на предвидената процедура и срокове. Казано по друг начин, ЗЕЗР предвижда специални правила по отношение на някои познати процесуални институти, които изключват общите правила на НПК, вкл. при прилагането на „тайни способности“ за разследване²³⁰. ЕЗР може да бъде издадена и в двете фази на наказателното производство. По-важното в случая е, че посредством ЕЗР държавите членки могат да обезпечат законосъобразно, все-

²²⁹ Mitreva, P. The influence of European unipn criminal laws over national criinal laws: legal traditions and future perspectives. // Criminal Law, Nova Science Publishers, Inc, pp.31-46.

²³⁰ Рашков, Б. (2010). Специални разузнавателни средства. София: Св. Климент Охридски, с. 234-301.

странно и пълно разследване по отношение на трансграничната престъпност²³¹.

При изпълнение на ЕЗР компетентните български органи могат да извършват всички процесуално-следствени действия за събиране и проверка на доказателствен материал (разпит, експертиза, оглед, освидетелстване, претърсване и изземване, следствен експеримент, разпознаване, специални разузнавателни средства и др.). Но за да може извършеното в изпълнение на ЕЗР действие по разследване да има процесуална стойност, компетентните държавни органи са длъжни да обезпечат изпълнението ѝ съобразно изискванията на законодателството на издаващата държава. Съгласно чл. 32, ал. 1 ЗЕЗР тя може да се издава с цел изпълнение на действие по разследването и други процесуални действия, изискващи събиране на доказателства в реално време, непрекъснато и в продължение на определен период, като се посочват основанията, поради които се смята, че информацията е съществена за целта на съответното наказателно производство, когато се отнася за наблюдение на банкови или други финансови операции, които се извършват чрез една или повече посочени сметки (т. 1) и при контролирани доставки на територията на Република България (т. 2).

Интерес представлява вложеното смислово значение в употребеното „събиране на доказателства в реално време, непрекъснато и в продължение на определен период от време“. Известно е, че под понятието „събиране на доказателства“²³² следва да се разбират всички законоустановени процесуално-следствени действия за събиране и проверка на доказателствен материал, тоест всички способи на доказване по чл. 136, ал. 1 НПК. Употребените „в реално време, непрекъснато и в продължение на определен период от време“ характеристики могат да бъдат отнесени както към съществителното „доказателства“, така и към дейността по тяхното събиране. Тълкувани като изискване, на което следва да отговарят събраните доказателства, с понятието се визират релевантни спрямо процеса фактически данни, които

²³¹ Хаджийска, П. (2019). Мерките за борба срещу организираната престъпна група в рамките на Европейския съюз. // Сборник от научни четения, посветени на 140-годишнината от приемането на Търновската конституция, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, с. 323-330.

²³² Законодателят е възпроизвел текста от Директивата, поради което не е употребил познатото в НПК словосъчетание „събиране и проверка“.

отразяват конкретен автентичен времеви интервал (в реално време), в който конкретните факти помежду си се намират в непрекъсната и продължителна връзка на проявление. От гледна точка на дейността по събиране на доказателствен материал разглежданите характеристики могат да обосноват извода, че законодателят говори не за каквито и да било способности на доказване, а само за онези, чието приложение изисква известен период от време и което може да обезпечи автентична съвкупност от релевантни факти. Аргумент в подкрепа на този извод е и изричното посочване в текста на чл. 32, ал. 1 ЗЕЗР на следните способности: наблюдение на банкови или други финансови операции, които се извършват чрез една или повече посочени сметки и контролирани доставки на територията на Република България. От езиковото и систематичното тълкуване става въпрос за способности на доказване, свързани с интервенция в личната сфера на конкретно лице, характеризираща се с известен интензитет и непрекъснатост на прилагане, които да обезпечат една реалистична и с висока степен на достоверност картина към определен период от време, най-често момента на извършване на деянието или непосредствено преди или след него. Следвайки тази линия на разсъждение, понятието „събиране на доказателства в реално време, непрекъснато и в продължителен период от време“ не остава и съмнение, че законодателят говори преди всичко за прилагането на оперативни способности, които се обхващат от понятието „специални разследвателни средства“ (СРС)²³³.

Следва да се отбележи, че във всички случаи на прилагане на СРС в ЕЗР се посочват основанията, въз основа на които се прилагат. Съгласно чл. 32, ал. 2 признаването и изпълнението на ЕЗР може да бъде отказано, освен на основанията по чл. 16, и ако изпълнението на съответното действие по разследването и други процесуални действия не са разрешени от българското законодателство в подобни случаи. В този смисъл ЕЗР може да бъде отказана, когато прилагането на СРС е недопустимо съгласно българското законодателство (чл. 172 НПК). По правило компетентният орган по изпълнението на Европейската заповед за разследване има правото да действа, да ръководи и да контролира операциите, свързани с изпълнението на ЕЗР. Когато тя е издадена за осъществяване на контролирана доставка, подробностите във връзка с нейното изпълнение се договарят между изда-

²³³ Тук следва да се направи уточнението, че трансграничното наблюдение е изключено от приложението на ЕЗР по силата на самата Директива.

ващата държава и Република България при спазване на българското законодателство.

Чрез ЕЗР може да се приложи и контролирана доставка. Съгласно чл. 10а ЗСРС тя представлява непрекъснат контрол на територията на България или друга държава в рамките на международното сътрудничество и се изразява във внасяне, изнасяне, пренасяне или транзитно превозване през територията на България от контролираното лице на вещь – предмет на престъпление, за да се разкрият участниците в трансгранично престъпление. В случая се касае за СРС и нормите на чл. 172-177 НПК намират приложение. Това означава, че при нейното осъществяване може да участва и служител под прикритие.

Когато се прилага оперативният способ „разследване чрез служител под прикритие“ посредством ЕЗР, издаващият орган посочва в ЕЗР основанията, поради които смята, че тази форма на разследване е от значение за реализиране на целите на провежданото наказателно производство (арг. чл. 33, ал. 1 ЗЕЗР). Когато ЕЗР с такова искане е издадена в досъдебната фаза на наказателното производство, компетентният български прокурор е длъжен да прецени поотделно всяко изискване за прилагане на тайния способ и да вземе решение при спазване на националното ни законодателство. На първо място той следва да прецени дали са предпоставките на чл. 172, ал. 2 НПК, тоест престъплението, за което е образувано наказателно производство и по което има издадена ЕЗР, попада ли в каталога на престъпленията, за които СРС са допустими. В случай че то не е сред изрично посочените, следва да се преценява възможността за провеждане на друго процесуално-следствено действие, с което да се постигне целият резултат. За всеки конкретен случай тази преценка е различна и ЕЗР може да бъде отказана. Интерес представлява каква е продължителността на събиране на доказателствен материал в реално време, непрекъснато и в продължителен период от време чрез този способ. Отговорът се съдържа в чл. 33, ал. 6 ЗЕЗР, съгласно който между издаващия и изпълняващия орган трябва да се постигне съгласуваност на волята, съобразена с националните им законодателства, относно прилагането на „разследване чрез прикритие“. Двете страни трябва да договорят продължителността на прилагане на способа, като тя следва да бъде съобразена с изискванията на чл. 175, ал. 3 НПК, подробните условия за осъществяването му, както и правния статут на участващите служители под прикритие.

Заклучение

За пълнота, по-горе посоченото означава, че процедурата по разрешаването и извършването на разследването чрез служител под прикритие не се различава от предвидената в нормите на чл. 172-177 НПК. Отново трябва да бъде отправено мотивирано искане и да се получи предварително разрешение от съдебен орган. Необходимо е и спазване на изискванията на законодателя за представяне на писмена декларация по чл. 173, ал. 3 НПК, в която да се посочи идентификационният номер на служителя под прикритие, който замества неговата действителна самоличност. Нещо повече, съгласно чл. 172, ал. 4 НПК служителят под прикритие може да се разпитва като свидетел, но само при спазване на специалните изисквания на чл. 141а НПК, т.е. чрез телефонна или видеоконференция. Единствено компетентният орган по изпълнението на Европейската заповед за разследване има правото да действа, да ръководи и да контролира операциите, свързани с разследването под прикритие. Следователно продължителността на разследването под прикритие, подробните условия, както и правният статут на съответните служители, участващи в разследванията, се договарят между издаващата държава и Република България при спазване на националното им законодателство.

Използвана литература:

1. Рашков, Б. (2010). Специални разузнавателни средства. София: Св. Климент Охридски.

(Rashkov, B. (2010). Special intelligence tools. Sofiya: St. Kliment Ohridski)

2. Хаджийска, П. (2019). Мерките за борба срещу организираната престъпна група в рамките на Европейския съюз. // Сборник от научни четения, посветени на 140-годишнината от приемането на Търновската конституция. Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”, с. 323-330.

(Hadjiyska, P. (2019). The measures to fight against the organized criminal group within the European Union. A collection of scientific readings dedicated to the 140th anniversary of the adoption of the Tarnovo Constitution, Plovdiv University „Paisiy Hilendarski”, pp. 323-330.

3. Mitreva, P. The influence of European unipn criminal laws over

national criminal laws: legal traditions and future perspectives. // Criminal Law, Nova Science Publishers, Inc, pp. 31-46.

За контакти:

Асистент д-р Аделина Хаджийска

Университет за национално

и световно стопанство

E-mail: adelina.hadjiiska@gmail.com

**ПРАВОТО И БИЗНЕСЪТ
В СЪВРЕМЕННОТО ОБЩЕСТВО**

**Сборник с доклади от 5-та национална научна конференция
12 октомври 2022 г.**

Редактор *Анелия Герчева*

Дадена за печат II.2023 г. Излязла от печат III.2023 г.

Издателски коли 20,9

Формат 60x90/16 Тираж 90

Предпечатна подготовка *Дора Томова*

Издателство „Наука и икономика“

Икономически университет – Варна

ул. „Евлоги Георгиев“ 24

Печатна база на ИУ – Варна

ISSN 2603-5073

DOI: <https://doi.org/10.36997/LBCS2022>